

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

146416

FUZÛLÎ'NİN TÜRKÇE DİVANI'NDA DİN VE TOPLUM
TELÂKKİLERİ

(DOKTORA TEZİ)

146416

DANIŞMAN

YARD. DOÇ. DR. ZÛLFİ GÜLER

HAZIRLAYAN
BEYHAN KESİK

ELAZIĞ

2004

T.C.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

FUZÛL'İN TÜRKÇE DİVAN'INDA DİN VE TOPLUM TELÂKKİLERİ

DOKTORA TEZİ

Bu tez 04/03/2004 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği /
oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Danışman

Yard. Doç. Dr. Zülfi Güler

Üye
Prof. Dr. Mehmet ADAY

Üye
Prof. Dr. Hasan KATILIK

Üye

Prof. Dr. Sabahattin KÜŞÜK

Üye

Doç. Dr. Ali YILDIZIM

Üye

Yukarıdaki Jüri Üyelerinin İmzaları Tasdik Olunur.

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Orhan KILIÇ

SUMMARY

PH.D. THESIS

**THE INTERPRITATIONS OF RELIGION AND SOCIETY IN FUZÛLÎ'S TURKISH
DIVAN**

BEYHAN KESİK

T.C.

FIRAT UNIVERSITY

INSTITUTE SOCIAL SCIENCES

DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

2004, PAGE 320 (XIX+ 301)

This study implicates the stabilization and analysis of the subjects of religion and society in one of the best poets of Turkish Literature, Fuzûlî's Turkish Divan. Fuzûlî is a poet who brought up in an environment which the classical poem tradition is valid in it and put this tradition forward.

We basicly investigated his Turkish Divan and analized religion and mysticism, society and people. By this way his point of view of religion, society and people and how he reflected the cultural features to his poems were evaulated.

As a result we prepared an investigation about Fuzûlî and this work will be a source for new studies about Fuzûlî.

Key words: Turkish Litareture, Fuzûlî, Turkish Divan, Religion, Society, Analysis

ÖZET

DOKTORA TEZİ

Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'nda Din ve Toplum Telâkkileri

BEYHAN KESİK

T.C.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

2004, Sayfa 320 (XIX+301)

Bu çalışma Türk edebiyatının en büyük şairlerinden biri olan Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'ndaki din ve toplumla ilgili konuların tespitini ve tahlilini içermektedir. Fuzûlî, klâsik şiir geleneğinde yetişmiş ve bu geleneği daha da ilerilere götürmüş bir şairdir.

Şairin Türkçe Divanı'nı esas alarak din-tasavvuf, toplum ve insandan oluşan bir inceleme yaptık. Böylelikle şairin dine, topluma, insana bakışı değerlendirildi ve çağın kültürel özelliklerinin şairin şiirine nasıl yansıdığı gözler önüne serildi.

Sonuç olarak Fuzûlî hakkında yapılacak olan yeni çalışmalara kaynak olabilecek bir çalışma meydana getirmiş olduk.

Anahtar Kelimeler: Türk Edebiyatı, Fuzûlî, Türkçe Divan, Din, Toplum, İnceleme

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	:I-IX
KISALTMALAR	:X
ÖNSÖZ	:XI-XIII
GİRİŞ	:XIV-XIX
I. BÖLÜM	:1-219
DİN-TASAVVUF TELÂKKİLERİ	:1-219
A. DİN	:1-119
1. Allah	:1-10
1.1. Allah'ın İlmî	:2-3
1.2. Allah'ın Yaratma Gücü	:3-9
1.3. Allah'a Güven	:9-10
1.4. Allah Sevgisi ve Korkusunun Erdemi	:10
2. Melekler	:10-12
2.1. Cebrâil	:10-12
3. Kitaplar	:12-13
3.1. Kur'ân-ı Kerîm	:12-13
4. Peygamberler	:13-55
4.1. Âdem	:14-15
4.2. Nûh	:15-17
4.3. İbrâhim	:17-19
4.4. İsmâil	:19
4.5. Ya'kûb	:19-20
4.6. Yûsuf ve İlgili Mefhumlar	:21-24
4.6.1. Güzellik Timsali Yûsuf	:21-22
4.6.2. Yûsuf'un Köle Olması ve Satılması	:22-23
4.6.3. Yûsuf'un Zindana Atılması	:24
4.6.4. Yûsuf'un Zindandan Kurtulması	:24
4.7. Mûsâ (Kelîm-i Tûr, Kelîmu'llâh)	:25-27

4.8. Hızır	:27-30
4.9. Dāvūd	:30
4.10. Süleymān ve İlgili Mefhumlar	:30-35
4.10.1. Mucizeleri	:31-35
4.10.1.1. Süleymān-Taht	:32
4.10.1.2. Süleymān-Yüzük	:32-33
4.10.1.3. Süleymān-Karınca	:33-34
4.10.1.4. Süleymān-Āsaf	:34-35
4.11. İlyās	:35
4.12. Zekerriyā	:35-36
4.13. Īsā ve İlgili Mefhumlar	:36-44
4.13.1. Meryem'in Īsā'ya Gebe Kalması	:37-38
4.13.1.1. Meryem'in Īsā'yı Büyütmesi	:37-38
4.13.2. Īsā'nın Beşikteyken Konuşması	:38
4.13.3. Īsā'nın Nefesi	:38-41
4.13.4. Īsā'nın Göğe Yükseltilmesi	:41-44
4.14. Muhammed ve İlgili Mefhumlar	:44-55
4.14.1. Muhammed Sevgisi ve Muhammed'in Vasıfları	:44-52
4.14.1.1. Dürr-i Yetim	:45-47
4.14.1.2. Muhammed'in Doğum Yeri ve Nesebi	:47-48
4.14.1.3. Hayrū'l-Beşer, Hayrū'l-Verā	:48
4.14.1.4. Muhammedü'l-Emin	:48
4.14.1.5. Muhammed'in İlmî	:49
4.14.1.6. Son Peygamber-Peygamber-i Āhir-zaman	:49
4.14.1.7. Yaratılışın Sebebi	:50
4.14.1.8. Muhammed'in Şefā'ati (Şefi'ül-müznibin)	:50-52
4.14.2. Mucizeleri	:52-53
4.14.2.1. Kur'an-ı Kerim	:52
4.14.2.2. Şakku'l-Kamer (Ayın İkiye Bölünmesi)	:52-53
4.14.2.3. Parmaktan Su Akıtma	:53
4.14.3. Muhammed'in Doğduğu Gece Meydana Gelen Mucizeler:	53-54
4.14.3.1. Tāk-i Kisrā'nın yıkılması	:53

4.14.3.2. Mecûsilerin Ateşinin Sönmesi	:54
4.14.4. Şairin Şiiri ve Muhammed	:54-55
5. Çār-yār	:55
6. On İki İmām	:55-67
6.1. Ali ve İlgili Mefhumlar	:55-64
6.1.1. İmāmlığı (Velāyeti)	:55-58
6.1.2. Dostluğu	:58-59
6.1.3. İlmi	:59-60
6.1.4. Ali ve Atebāt Sevgisi	:60-63
6.2. Hasan	:63
6.3. Hüseyin	:64
6.4. Zeyne'l-Ābidin	:64-65
6.5. Muhammed Bākır	:65
6.6. Cāfer-i Sādık	:65
6.7. Musā El-Kāzım	:65
6.8. Ali Rıza	:66
6.9. Muhammed Takī (Cevād)	:66
6.10. Ali Nākī	:66
6.11. Hasan Askerī	:66
6.12. Muhammed Mehdī	:67
7. Sahābeler	:67-69
7.1. Bilāl	:68
7.2. Veysel Karanī	:68
7.3. Selmān Farisī	:68-69
7.4. Muhācir-Ensār	:69
8. Diğer Dinî Şahsiyetler ve Kavimler	:69-72
8.1. Kābil	:69-70
8.2. Ashāb-ı Kehf	:70
8.3. İmām-ı A'zam	:71
8.4. Ye'cüc	:71-72
9. Kaza ve Kader	:72-75
10. Āhiret ve İlgili Mefhumlar	:75-89
10.1. Āhiret (°Ukbā)	:75

10.2. Kıyāmet	:76-81
10.2.1. ‘Amel Defteri	:81
10.3. Cennet ve İlgili Mefhumlar	:82-87
10.3.1. Cennet	:82-85
10.3.2. Huld-i Berīn-Cennetü’l-Me’vā	:85
10.3.3. Cennetü’l-Adn	:85-86
10.3.4. Dārū’s-Selām	:86
10.3.5. Hūri(Hūr) ve Gilmān	:86-87
10.3.6. Kevser	:87
10.3.7. Tübā	:87
10.4. Cehennem (Dūzah)	:87-89
11. Diğer İtikadî Mefhumlar	:89-98
11.1. Mî’rāç	:89-90
11.2. Ölüm	:90-96
11.2.1. Tasavvufî Anlamda Ölüm	:90-93
11.2.2. Beşerî Ölüm	:93-95
11.2.3. Ölüm Korkusu	:95-96
11.3. Kefen	:96
11.4. Perī	:96-97
11.5. Şeytān	:97-98
12. İbadet ve İlgili Mefhumlar	:98-119
12.1. Du‘ā ve Niyāz	:103-107
12.2. Oruç (Ramazan)	:108-109
12.3. Zekāt	:110
12.4. Namāz (Secde, Secdegāh, Kible)	:110-113
12.5. Hac	:113
12.6. Ka‘be	:113-114
12.7. Kurbān	:114-115
12.8. Haram	:115-116
12.9. Tevbe (İstiğfār)	:116-117
12.10. Tevekkül	:117-118
12.11. Şehid	:118-119

B. TASAVVUF VE AŞK	:120-219
1. Bezm-i Elest	:120-123
2. Yaratılış	:124-127
3. Dünyaya Bakış	:127-135
4. Aşk	:135-145
4.1. Aőkın Găyesi	:145-146
4.2. Aşkın Belirtileri	:146-147
4.3. Aşkın Gerekleri	:147-148
4.4. Aşkla İlgili Mefhumlar	:148-206
4.4.1. Tarikat	:148-149
4.4.2. Masiva	:149-153
4.4.3. Ayrılık	:153-155
4.4.4. İstirap	:155-163
4.4.5. Gözyaşı	:163-166
4.4.6. Melămet	:166-172
4.4.7. Yalnızlık	:173-176
4.4.8. Sabır	:176-177
4.4.9. Fakr	:178-181
4.4.10. Gönül	:182-184
4.4.11. Hayret	:184-185
4.4.12. Akıl	:186-189
4.4.13. Delilik	:189-191
4.4.14. İnsan-ı Kămil	:191-193
4.4.15. Visal	:193-197
4.4.16. Fenafillah	:197-201
4.4.17. İstiraptan Kurtuluş	:201-206
4.4.17.1. Huzur	:203-206
5. Āőık ve Sevgili	:206-219
5.1. Āőıkın Bedeni	:209-210
5.2. Āőıkın Kararsızlığı	:210
5.3. Āőık ve Cennet	:210-211
5.4. Āőık ve Zăhit	:211-214

5.5.Āşıklar ve Aşktan Anlamayanlar	:215
5.6.Āşıkta Korku	:215-216
5.7.Sevgili	:216-219
II. BÖLÜM	:220-278
TOPLUM VE İNSAN TELĀKKĪLERİ	:220-278
A. TOPLUM	:220-250
1. Sosyal Hayat	:221-226
1.1. Eğlence Hayatı	:221-224
1.1.1. Satranç	:221
1.1.2. Gölge (Karagöz) Oyunu	:221
1.1.3. Av	:221
1.1.4. Bahar ve Nevruz	:222
1.1.5. Madde Bağımlılığı	:222-224
1.1.5.1. İçki	:222-224
1.1.5.2. Haşhaş	:224
1.2. Ticarî Hayat	:224-226
2. Toplumsal Ādetler	:226-227
2.1. Cisim Üzerine Yazı Yazma	:226
2.2. Önemli Kişileri Karşılama	:226
2.3. Selāmlaşma	:226-227
2.4. El Öpme	:227
2.5. Büyüklere Saygı	:227
3. Toplumsal İnanışlar	:227-231
3.1. Fal (İlm-i Reml, İlm-i Tencim)	:227-228
3.1.1. Yıldız Falı (İlm-i Tencim)	:228
3.1.2. Kur'ân Falı	:228
3.2. Büyü	:228-229
3.3. Muska	:229-230
3.4. Burçlar	:230-231
3.4.1. Hamel	:230

3.4.2. Hüt	:230-231
3.4.3. Akrep	:231
3.5. Sadaka	:231
3.6. Nazar (Göz Değmesi)	:231
4. Toplumsal Yapıda İnsanlar Arasında İlişkiler	:232-248
4.1. Sosyal Tabakalar	:232-248
4.1.1. Yöneticiler	:232-237
4.1.1.1. Hükümdar	:234-236
4.1.1.2. Vezir	:236-237
4.1.1.3. Kadı	:237
4.1.2. Zenginler ve Yoksullar	:237-239
4.1.3. Cahiller ve Bilgililer	:239-240
4.1.4. Ağalar ve Köylüler	:240
4.1.5. İyiler ve Kötüler	:240
4.1.6. Diğer Tipler	:241-248
4.1.6.1. Deliler	:241
4.1.6.2. Çocuklar	:242-243
4.1.6.2.1. Çocuk Eğitimi	:243
4.1.6.3. Dert Ortağı (Sırdaş)	:243-245
4.1.6.4. Türkmen	:245
4.1.6.5. Fitneci	:245
4.1.6.6. Hırsız-Yağmacı- Haramî(Eşkiya)	:246
4.1.6.7. Kâtil	:246-247
4.1.6.8. Dilenci	:247
4.1.6.9. Sarhoş	:247-248
5. Ceza	:249
6. Toplumda Yükselbilme	:250
B. İNSAN TELÂKKİLERİ	:251-278
1. Toplum İçinde İnsan	:251-278
1.1. İnsan Gerçekliği	:251-256
1.1.1. Önemli Olaylar ve İnsan	:251

1.1.2. Zenginlik ve İnsan	:251
1.1.3. Mevsimler ve İnsan	:252-253
1.1.3.1. İlkbahar	:252
1.1.3.2. Sonbahar	:253
1.1.3.3. Kış	:253
1.1.4. Müzik ve İnsan	:253
1.1.5. Arzular ve İnsan	:254
1.1.6. Hastalıklar ve İnsan	:254-255
1.1.7. Alışkanlıklar ve İnsan	:255
1.1.8. Korkular ve İnsan	:255
1.1.9. Ümitsizlikler ve İnsan	:255-256
1.1.10. Yasaklar ve İnsan	:256
1.1.11. Vatan Sevgisi ve İnsan	:256
1.1.12. Fırsatlar ve İnsan	:256
1.2. İnsanda Bulunması Gereken Vasıflar	:257-278
1.2.1. Güzel Ahlāk (Edep)	:257-260
1.2.2. Kararlılık	:260-261
1.2.3. Görünüşe Önem Vermeme	:261-262
1.2.4. Vicdanlı Olma	:262
1.2.5. İhtirastan Uzak Durma	:262-264
1.2.6. Diline Sahip Olma	:264
1.2.7. Utanma Duygusuna Sahip Olma	:264
1.2.8. Çalışma	:265
1.2.9. Riyadan Uzak Durma	:265-266
1.2.10. Gaflete Düşmeme	:266-267
1.2.11. İftiradan Uzak Durma ve Yalan Söylememe	:267
1.2.12. Cahillerle Tartışmama	:267-269
1.2.13. Haddi Aşmama	:269
1.2.14. Cömert Olma	:269
1.2.15. Sabırlı Olma	:270-271
1.2.16. Aşırı Yememe	:271
1.2.17. Sır Saklama	:271
1.2.18. Şeref ve Yücelik İsteme	:272

1.2.19. İçkiden Uzak Durma	:272-274
1.2.20. Yardımlaşma-Dayanışma-Dostluk Duygularına Sahip Olma	:274-275
1.2.21. Başkalarına Özenmeme	:275-276
1.2.22. Kötü Niyetlilere İlim Öğretmeme	:276
1.2.23. Olumsuz Davranışları Ādet Edinmeme	:276
1.2.24. Dürüstlerle Sahtekārları Birbirinden Ayırabilme	:277
1.2.25. Başkalarının Ayıbını Örtme	:277
1.2.26. Misafirperver Olma	:277
1.2.27. Merhametli Olma	:278
SONUÇ	:279-285
BİBLİYOGRAFYA	:286-297
GENEL İNDEKS (Alıntı Beyitlerde Geçen Kişi, Yer ve Kavim Adları)	:298-301

KISALTMALAR

a.s.	:Aleyhisselâm
Bkz.	:Bakınız
C.	:Cilt
Ç.Ü.	:Çukurova Üniversitesi
Çev.	:Çeviren
F.Ü.	:Fırat Üniversitesi
Fas.	:Fasikül
G.	:Gazel
Haz.	:Hazırlayan
Hz.	:Hazreti
İ.B.B.K.İ.D.B.	:İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı
İ.Ü.	:İstanbul Üniversitesi
K.T.B.	:Kültür ve Turizm Bakanlığı
Kas.	:Kaside
M.E.B.	:Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ü.	:Marmara Üniversitesi
Muk.	:Mukattaat
Mur.	:Murabba
Müs.	:Müseddes
Rub.	:Rubai
S.	:Sayı
s.	:Sayfa
Sad.	:Sadeleştiren
T.	:Tercî-i Bend
T.D.E.K.	:Türk Dünyası El Kitabı
T.D.K.	:Türk Dil Kurumu
T.D.V.	:Türkiye Diyanet Vakfı
T.D.V.İ.A	:Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
T.İ.B.	:Türkiye İş Bankası
T.Ü.	:Trakya Üniversitesi
Yay.	:Yayın

ÖNSÖZ

XVI. yüzyıl Divan Edebiyatı'nın en parlak dönemlerinden biri olmuştur. Bu yüzyılda divan şairleri İranlı şairlerle boy ölçüşebilecek bir konuma gelmiştir. Bu yüzyılın yetiştirdiği büyük divan şairlerinden biri olan Fuzûlî, sadece bu yüzyılın büyük şairi değil Türk edebiyatının en büyük şairlerinden biridir.

Fuzûlî'nin kişiliği üzerinde, doğup büyüdüğü, kavurucu sıcakların meskeni olan Irak topraklarının ve almış olduğu eğitimin etkilerini görmek mümkündür. Fuzûlî'nin yaşadığı topraklar, Osmanlı ve İran orduları tarafından birçok kez alınmış ve sürekli el değiştirmiştir. Bu kaşık devirde Fuzûlî'nin sürekli olarak bir koruyucu araması da edebî kişiliğinin oluşmasında etkili olmuştur. (İpekten, 1996:25) Fuzûlî'nin böyle bir ortamda yetişmesi onu dert ve ıstırap şairi yapmıştır. İçinde bulunduğu bu olumsuzluklardan kurtulup Anadolu'ya gitmek istemişse de Irak topraklarından dışarı çıkamamış ve eserlerini tabii olarak doğup büyüdüğü bu ülkenin geleneği tesirinde oluşturmuştur. (Mazıoğlu, 1986:12-14)

Fuzûlî hakkında birçok çalışma yapılmış, eserler vücuda getirilmiştir. Bu vasfıyla üzerinde en çok çalışılan şairlerimizden biridir. Fuzûlî'nin bu yönü bizim de dikkatimizi çekmiş ve Nahid Aybet tarafından hazırlanmış olan "Fuzûlî Dîvanı'nda Maddî Kültür" adlı eser, bizde Fuzûlî'nin manevî ve sosyal yönünün bir arada sunulduğu bir çalışmanın eksik olduğu düşüncesini uyandırmış ve bu eksikliğin giderilmesi için de bir girişimde bulunma isteğini beraberinde getirmiştir. Şairin "Ne tuhaf hâldir bu, söylenmiş bir söz evvelce söylenmiştir diye; söylenmemiş bir söz de evvelce söylenmemiştir diye yazılmıyor." (Karahan; 2001:339) sözü ve özellikle hocam Yard. Doç. Dr. Zülfi GÜLER'in teşviki bu isteğimizi oldukça kuvvetlendirmiştir.

Çalışmamız, bazı yönlerden klâsik divan tahlilleriyle örtüşmekle birlikte, genelde farklılıklar göstermektedir. Öncelikle tespit edilen konularda ayrıntıya gidilmiş ve konu teferruatlı bir şekilde irdelenmeye çalışılmış ve irdelenen konudaki düşünceleri destekleyen bolca örnek verilmiştir. Verilen örneklerle konu arasındaki bağ vurgulanmaya çalışılmıştır.

Çalışmamız, “Önsöz” ve “Giriş”ten sonra “Din-Tasavvuf Telakkîleri” ve “Toplum ve İnsan Telakkîleri” olmak üzere iki ana bölümden meydana gelmektedir.

Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'ndaki “din ve toplum telâkkileri”ni tespiti için çalışırken örnek gösterdiğimiz nazım şekillerinde kısaltmalara gittik. Gazelleri “G.”, kasideleri “Kas.”, Mukattaatları “Muk.”, Murabbaları “Mur.”, Müseddesleri “Müs.”, Rubaileri “Rub.” Tercî-i Bendleri de “T.” şeklinde gösterdik. Bentlerden oluşan nazım şekillerinde bent numarasını Romen rakamıyla ifade ettik. (T.1/II-3, Birinci tercî-i bendin ikinci bendinin üçüncü beyti gibi.)

Çalışmamıza, Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'nın Prof. Dr. Kenan Akyüz, Dr. Sedit Yüksel, Süheyl Beken, Dr. Müjân Cunbur tarafından hazırlanan ve Türkiye İş Bankası tarafından 1958 yılında Ankara'da yapılan baskısını esas aldık ve örnek beyitlerde bu baskıdaki imlâya uyduk.

İşe Fuzûlî ile ilgili yapılmış olan çalışmalarını tespitle başladık. Klâsik divan tahlillerini inceleyerek divan tahlili hakkında etraflı bilgi edinmeye çalıştık. Daha sonra da Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'nda din ve toplum konularına dahil edebileceğimiz unsurları fişlemeye başladık. Fişlemeyi yaparken her kelime üzerinde çok iyi düşünmeye çalıştık ve bu kelimelerin yakın ve uzak anlamlarının çalışmamız üzerindeki etkisini gözden uzak tutmamaya özen gösterdik. Oluşturulan fişleri tasnif edip çalışmamızı oluşturmaya çalıştık.

Metnin oluşturulması sırasında açıklanan konuları alıntı bilgilerle desteklemeye çalıştık. Alıntıları (Karahan, 2001:28) şeklinde gösterdik. İlâve açıklama gerektiren konuları ve sözcükleri dipnotta verdik. Divan'da telmihte bulunan ve konuyla çeşitli yönlerden ilgisi düşünülen âyetlerin Türkçe mealini verdik, âyet isim ve numaralarını dipnotta “Yunus, 62” şeklinde belirttik. Arapça sözcük, mısra ve beyitlerin Divan'daki yazılımlarını koruduk; ancak bunların transkripsiyonlu şekillerini ve Türkçe anlamlarını dipnot olarak belirttik.

Yeri geldiğinde herhangi bir konu ile ilgili vermiş olduğumuz bir örneği başka bir konu ile alâkalı olarak vermek zorunda kaldık. Bu durumum aynı konunun tekrarı olmamasına dikkat ettik.

Çalışmamızda elbette birtakım eksiklerimiz ve hatalarımız vardır. Bu hatalarımızın ve eksiklerimizin hoş karşılanacağını umuyor ve başta, tez konusunun tespitinde, tezin hazırlanmasında, birçok kaynağa ulaşmada yardımlarını ve teşviklerini gördüğüm saygıdeğer hocam Yard. Doç. Dr. Zülfi GÜLER'e teşekkürlerimi sunmayı bir borç kabul ederim. Ayrıca yine ulaşılması zor bazı kaynakların temininde yardımlarını gördüğüm emekli tarih öğretmeni Bekir YAKIŞTIRAN'a ve emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Beyhan KESİK
ELAZIĞ-2004

GİRİŞ

1. XVI. Yüzyılın Genel Durumu

XVI. yüzyılda Osmanlı devleti, XV. yüzyılda hız kazanan büyüme ve gelişme hareketini çok güçlü padişahların önderliğinde sürdürmüş ve bu sayede devlet büyük bir imparatorluğa dönüştürülmüştür. Yüzyılın başında tahtta bulunan Sultan Bayezid'den 1512 yılında devlet idaresini devralan Yavuz Sultan Selim, cesur, atak ve sert yaratılışıyla sekiz yıllık kısa saltanatında doğu sınırlarında durmadan karışıklık çıkararak, kendisi Türk asıllı olduğu hâlde siyasi emelleri uğruna Doğu Anadolu halkını bölmeye çalışan ve Osmanlıları uzun süre uğraştıran Şah İsmail tehlikesini Çaldıran Zaferi ile ortadan kaldırdığı gibi, Anadolu'nun doğusunu da tamamıyla Devlet'e bağlamış ve böylece kesin olarak Anadolu topraklarının bütünlüğünü sağlamıştır. Suriye, Hicaz ve Mısır onun zamanında imparatorluk sınırlarına dahil edilmiştir.

Kanûnî Sultan Süleyman'ın 46 yıllık saltanatı döneminde, Avrupa'ya yapılan seferlere daha çok ağırlık verilmiştir. Bu devre içinde Belgrad ve Rodos alınmış, bütün Avusturya toprakları ele geçirilmiş, Macaristan Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti hâline getirilmiştir. Avrupa ortalarına kadar yürüyen Osmanlı orduları Viyana kapılarına dayanmıştır. Öte yandan Tebriz ve Bağdat alınmış, Avrupa ve Asya'daki sınırlar genişletilmiş ve emniyet altına alınmıştır. Barbaros Hayrettin Paşa komutasındaki Osmanlı donanması, Preveze Zaferi sonucunda Akdeniz'i bir iç deniz hâline getirmiştir. Kanûnî, uzun saltanatının sonunda devleti, üç kıt'a üzerine yayılmış dünyanın en güçlü ordusuna sahip, geniş, zengin ve haşmetli imparatorluğu hâline getirmiştir. (T.D.E.K., 1998:169-170)

Kanûnî'den sonra II. Selim döneminde de Sokullu Mehmed Paşanın başarılı yönetimiyle imparatorluk eski gücünü sürdürmüş; ancak, yüzyılın sonunda ülkenin fazla büyümesi sonucu bazı etnik çekişmelerin, dolayısıyla aksaklıkların, rahatsızlıkların ortaya çıktığı görülmüştür. (Mengi, 1995:138)

Bu yüzyılda, siyasî gelişmenin yanında devletin bütün kurumlarında da gelişmeler olmuştur. İdarî teşkilâta bazı değişiklikler yapılmış, kanunlar özellikle Sultan Süleyman devrinde, büyüyen ve sorunları gittikçe artan ülkenin, gelişen siyasî hayatın gereklerine göre yeniden düzenlenmiştir. Bu arada eksikliği hissedilmeye başlanan ilim müesseselerinin geliştirilmesine ve arttırılmasına çalışılmıştır. (T.D.E.K., 1998:170)

Ülkedeki genel gelişmenin tabii sonucu olarak, ilim, kültür ve edebiyat da bu yüzyılda devletin büyümesiyle orantılı olarak büyük bir gelişme göstermiştir. Osmanlı padişahları, bir yandan art arda yaptıkları seferlerle büyük imparatorluğun kuruluşunu tamamlamaya çalışırken, bir yandan da ilimde, kültürde, edebiyatta ve bütün sanatlarda ilerleme ve yükselmenin gerektiğini görmüşler ve bunun gerçekleşmesi için de çabalar göstermişlerdir. (T.D.E.K., 1998:170)

Fikir ve sanat hayatı imparatorluğun siyasî, askerî ve medenî ihtişamına uygun bir şekilde gelişerek, Osmanlı ülkesinde, kendini diğer Türk ülkelerine de kabul ettirecek seviyede, klâsik bir edebiyat meydana gelmiştir. (Banarlı, 1987:557) Şiir ve edebiyatın bu yüzyıldaki gelişmesinin temel nedenlerinden biri de padişahlardan başlayarak bütün devlet büyüklerinin edebiyata ve özellikle şiire önem vermeleri, şairleri, sanatkârları korumaları ve değerli eserleri ödüllendirmeleri olmuştur. Devlet adamlarının muhitleri şairlerin ve sanatkârların toplandıkları ve korundukları yerler olmuştur. (T.D.E.K., 1998:171)

XVI. yüzyılda divan şiiri dış ahengi, iç süslenişi, ses güzelliği ve nazım tekniği bakımından geride kalan yüzyıllardan üstündür. Mısra ve beyitlerin mimarîsindeki ses ve söz unsurları arasında, aruzla klâsik söyleyişin imale zevki devam etmekle beraber, daha olgun bir uyum vardır. (Banarlı, 1987:562) İran'dan alınan mazmunlar dikkat ve itina ile işlenmiş, kelimeler arasında sıkı ve girift bağlantılar kurulmuş, sonuçta Türk şiiri bir incelik ve derinlik kazanmıştır. (T.D.E.K., 1998:186) Bu yüzyılda divan edebiyatı iyiden iyiye gelişmiş, daha önceki yüzyıllarda örnek aldığı İran edebiyatıyla boy ölçüşecek duruma gelmiştir. Artık, Osmanlı şair ve sanatçıları da İranlı şair ve sanatçıların verdikleri eserlerle eşdeğer eserler vermektedirler. (Mengi, 1995:152)

XVI. yüzyılda divan edebiyatı ortak İslâm kültürü içerisinde eser verirken Türk şairleri kendi duyuş ve düşüncelerini, gelenekleri, toplumun yaşayışını, Türkçenin dil varlığı içerisinde yer alan atasözleri, deyimler vb. millî unsurları, sözü edilen ortak İslâmî malzemeye yoğurmuşlar ve İran şiirinden ayrı bir Türk şiiri yaratmışlardır. Divan edebiyatı her yönüyle daha olgun bir yapıya dönüşerek daha sonraki dönemler üzerinde etkili olmaya başlamıştır. (Mengi, 1995:152)

XVI. yüzyılda, yüzlerce şair tarafından işlenen divan şiiri estetik ve âhenk yönünden zirveye ulaşmıştır. Divanlarda işlenen başlıca konular, din, tasavvuf, hikmet, rintlik, aşk, tabiattır. Ancak, bu konuları işlerken yapılan benzetmeler ve kullanılan mecazlarda çevrenin ve yerli unsurların şiire girdiği görülür. (Mengi, 1995:154)

2.XVI. Yüzyılda Bağdat ve Çevresinin Genel Durumu ve Fuzûlî'ye Tesirleri

Bağdat ve çevresi, İslâm çağındaki kuruluşundan Fuzûlî'ye kadar olan sekiz asırlık tarihi içinde, insanlık âlemine, gittikçe artan bir şiddetle, sosyal romantizmin her bakımdan gerçekleştiği, münevver fakat mustarip bir muhit çehresi ve böyle bir kader çizgisi göstermiştir. (Banarlı, 1987:527)

Öncelikle Kûfe, Bağdat ve Kerbelâ çevresi İslâm âleminin büyük bir kültür ve medeniyet muhitidir. Bu medeniyetin en şöhretli ve en verimli kültür kurumları, Abbâsî halifelerinin birer kültür ve sanat âbidesi özelliği taşıyan muhteşem saray ve camilerinden sonra, bir zamanların kültür merkezi olabilme seviyesine ulaşan Nizamiye Medresesi burada kurulmuştur. Kerbelâ şehitlerinin kanı bu toprağa dökülmüş; İmâm-ı Azam'ın İslâm dinine yeni bir yön verışı bu topraklarda mümkün olmuştur. Yine "Ene'l-Hakk" diyen Mansûr'un idam edildiği yer bu topraklardır. Buna mukabil İslâm dünyasına damgasını vurmuş birçok velî (Abdülkâdir-i Geylânî, Seyyid Ahmed-i Rifâî, Cüneyd-i Bağdadî) bu çevrelerde yetişmiştir. (Banarlı, 1987:527)

Ancak, bütün bu âlim, ârif ve müminlerin çokluğu ve üstünlüğü; aydınlarının, her asır daha kabarık sayısı ve kalitesi; bu çok muhteşem fakat talihsiz şehrin birtakım hayat darbelerine uğrayıp büyük felâketlere sahne olmasını önleyememiştir. (Banarlı, 1987:527)

XVI. yüzyıla gelindiğinde görülmektedir ki Irak, geniş bir siyasî, dinî, sosyal, ekonomik ve kültürel servetin mirasçısı olmasına rağmen eski ihtişamından uzaktır. Bitmez tükenmez mücadeleler, istilâlar, doğuda ve batıda gittikçe gücü ve ünü artan iki devletin rekabet ve nüfuzları, artık, Bağdat'ı bir merkez olmaktan uzaklaştırmıştır. (Karahana, 2001:119)

İran'da XVI. yüzyıl başlarında Şah İsmail, güçlü ve cesur şahsiyetinde şeyhlikle şahlığı birleştirip Safevî devletini kurunca Şîlik mezhebî, nüfuzuna bağlayabildiği her toprakta kuvvetli bir dinî propaganda silâhı olmuştur. Bağdat'ı da ele geçiren Şah İsmail, Sünnî halka bir zarar vermemiş; ancak büyük Sünnî âlimlerinin ve evliyalarının kabirlerini tahrip etmiş, kemiklerini tazipte tereddüt, Burc-ı Evliya'daki Sünnî hatıraları ile alay etmekte de bir sakınca görmemiştir. Bu olaylardan sonra 1514 yılında güçlü Osmanlı'nın en ihtişamlı padişahlarından biri olan Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail'in üzerine yürümüştür. Çaldıran'da yapılan savaşı Yavuz'un muzaffer ordusu kazanmış ve Şîliğin hızlı bir şekilde yayılmasının önüne geçilmiştir. (Karahana, 2001:120-121)

Kanûnî Bağdat'ı alınca Şah İsmail tarafından tahrip edilen, aşağılanan Ehl-i Sünnet büyüklerinin mezarlarına saygı göstermekle kalmamış, onların türbelerini de yeniden yaptırma inceliğini göstermiştir. (Karahana, 2001:122-123)

Şîi-Sünnî kavgalarından ve düşmanlığından yararlanan Osmanlıların ve Safevîlerin karşılıklı mücadelesine tanıklık eden bu yüzyılda, Şîiler ve Sünnîler arasındaki düşmanlık, hatta nefret, o kadar artmıştır ki Hristiyan seyyahlardan Kalviyo ve arkadaşlarının, On İki İmam'ın türbesini ziyaret etmekten döndüklerinde, İran'da kutsal bir yerden gelmeleri münasebetiyle, eteklerinin öpülmesinde bir sakınca görülmemektedir. Gerek Şah İsmail gerek Şah Tahmasıb devirlerinde Bağdat ve yöresi Safevîlere ait iken, Irak'ta Şîlik çok revaçtadır. O zamanlarda da Irak'ta Şîiler tarafından kutsal sayılan yerlere her yıl Muharrem ayında binlerce insan taşınmaktadır. Ancak, sosyal hayatta ve edebiyatta bu Şîi-Sünnî düşmanlığı sürüp gitmektedir. (Karahana, 2001:119-120-121-122)

Bütün bu olumsuz gelişmelere rağmen, XVI. yüzyıl Irak'ında ilme gereken önem verilmiştir ve çeşitli alanlarda birçok hüner sahibi kişiler yetişmiştir. (Karahana, 2001:127) Propagandanın devlet kurmadaki ve genişletmedeki kudretini çok iyi bilen Şah İsmail, kültür ve edebiyat yoluyla da propaganda yapmayı unutmamış ve devleti dahilinde bir taraftan Fars edebiyatını, hatta Türk şairleri vasıtasıyla geliştirmiştir, diğer taraftan Türkçe şiir söyleyen şairler yetişmesine bilhassa önem vermiştir. (Banarlı, 1987:522) Bu yüzyılda Âzerî edebiyatı gerçekten çok gelişmiştir. Nesimî, Habibî ve Hataî (Şah İsmail) ile parlak bir istikbale doğru yükselen bu edebiyat, XVI. yüzyılda, özellikle Fuzûlî ile gelişiminin son evresine ulaşmıştır. Azerî Türk şairleri oldukça zengin bir mirasa sahip bir dille şiir ve ilham perisini söyletmişlerdir. Gerek gazel ve gerek kaside alanları, mesnevî tarzı bu yüzyılın ilk yarısında oldukça gelişmiştir. Muhit büyük ve dahi bir şair yetiştirmeye elverişlidir. Bağdat, Kerbelâ ve civarının bu hususta şansları daha fazladır. İran, Çağatay ve Anadolu şairlerinin tesirleri, Bağdat ve dolaylarına kadar uzanınca, Azerî edebiyatının şiir geleneği bütün güzellikleri ile kökleşmiştir ve Bağdat'ın Safevîler tarafından istilâ edilmesinden sonra daha da derinleşmiştir. İran kültürü ve edebiyatının hâkim ve etkili olduğu coğrafi ve etnik bir ortamda doğup önce Anadolu Türk edebiyatı ile âdeta müşterek ve paralel bir gelişmeyi izleyen bu edebiyat, XVI. yüzyılda artık müstakil bir hayata kavuşmuş bulunmaktadır. (Karahana, 2001:131-132-133)

Bu döneme hâkim olan ruh, ilim ve şiir havasıyla beslenmiştir. Bağdat, Kerbelâ, Necef... yalnız birçok Azerî-Şîf Türk şairlerinin uğradıkları ve birleştikleri yer olarak kalmamış, Azerî Türk şiirinin bir kaynağı hâline gelmiştir. (Karahana, 2001:276)

Özetlemeye çalıştığımız bu tarihî ve edebî dönemin şair üzerinde etkileri oldukça açıktır. Ferdîyetiyle kendini ve şahsiyetiyle cemiyeti temsil eden insan, her şeyden önce tarihî, içtimaî, iktisadî v.s. zaruretlerin kompleks bir ürünüdür. İrkî, ailevî daha geniş bir tabirle biyolojik hususiyetleri fizikî ve içtimaî muhit içinde türlü istikâmetler alabilir. Maddî ve manevî manalarıyla içinde bulunduğu tabii ve mistik iklimlerin, çocukluğundan başlayarak ruhunda bıraktığı izler gittikçe derinleşir ve âdeta varlığının nesc(dokuma)ine bir daha bozulmamak üzere işlenen çiçekler gibi dokunur. (Karahana, 2001:276)

Sıcak ve fakat Tanrı'nın aziz bir lütfu olan Dicle ve Fırat ırmakları ile sulanmış bir çöl ikliminin meyvesi Fuzûlî, çocukluğunda ve ilk gençliğinde bu çöl hayatının bütün güzelliklerini duymuş ve zorluklarına katlanmıştır. (Karahan, 2001:276)

Fuzûlî'nin şiirlerinde, muhitindeki sosyal romantizmin ve asırlardan kalma ıstırap miraslarının derin akisleri yaşamaktadır. (Banarlı, 1987:528) Fuzûlî, şehit kanlarıyla yoğrulmuş bir ülkede yetişmiş, hamisiz, sıkıntı içinde yaşamıştır. (Mazıoğlu, 1986:21) Bu durum değerinin bilinmemesinden, kimsesizlik ve yoksulluk içinde yaşamaktan edilen şikâyeti beraberinde getirmiştir. Bu şikâyetler, devamlı bir koruyucu bulamamanın, değeri bilinmeyerek lâıyk olduğu huzur ve rahatı elde edememenin büyük şairin ruhunda yarattığı psikolojik sıkıntılar ve şikâyetlerdir. (Mazıoğlu, 1986:18) O, çektiği sıkıntı ve elemeleri sanat dehasıyla yoğurarak şiirlerine sermaye yapmıştır. Çektiği ıstıraplar onu olgunlaştırmış ve dünyanın geçici zevklerine değer vermeyip manevî hazlara yönelen bir insan yapmıştır. (Mazıoğlu, 1986:21)

Fuzûlî, İslâm tarihinin hazin bir olayını, yetiştiği ülke halkının dinî duygularının çok içten ve yoğun olduğu ve her yıl matemini tuttuğu Hüseyin'in şehadetini İranlı Hüseyin Vaiz'in "Ravzatü's-şühedâ" sını esas alarak "Hadikatü's-sü'edâ"yı yazmıştır. (Mazıoğlu, 1986:18-19) Yine doğup büyüdüğü toprakların dinî havasını her defasında teneffüs etmiş ve her fırsatta bunlara bağlılığını dile getirmiştir.

Hız. Peygamber'e, ailesine ve On İki İmam'a içten bir sevgiyle bağlı olan Fuzûlî Şîîdir. Ancak, Fuzûlî mutaassıp bir Şîî değildir. Bağdat ve havalisi Osmanlı idaresine geçince Sünnî Osmanlı padişahına ve devlet adamlarına şiirler yazarak onları övmekte de bir sakınca görmemiştir. Onun şiirlerinde dinî unsurlar geniş yer tutar. O, imanı tam, ahlâkî nitelikleri üstün bir insandır. (Mengi, 1985:141-142)

Bir divan şairi olan Fuzûlî, eserlerini bu edebiyatın estetik anlayışı içinde yazmıştır. Eserlerine akseden sosyal hayat ve manevî değerlere ait motifler, çoğu zaman teşbih, mecaz ve diğer edebî sanatlarla ifade edilmiş, bazen de doğrudan doğruya dile getirilmiştir. (Güngör, 1997:257)

I. BÖLÜM

DİN-TASAVVUF TELÂKKİLERİ

A. DİN

1. Allah

Allah, akıl üstü bir varlıktır. Gücüyle, ilmiyle insana yakındır. İnsan, içinde yaşadığı bu dünyada Allah'ın kudreti, kuvveti, saltanatı, azameti, rahmeti ve sıfatlarının tezahürü ile çepeçevre kuşatılmıştır; fakat insan onu göremez. Allah'ın bu nuru bakidir, ebedîdir. (Altıntaş, ...:27 / Sayar, 2000:101) Bu düşüncelerin de etkisiyle Allah, bütün insanların fitraten bilmek istediği bir 'konu' olmuştur. (Livingston, 1998:109) Fuzûlî de bu düşünceden hareketle eserde Allah'ı İslâmî inanca uygun vasıflarıyla ele alır. Allah, Divan'da, Tañrı, Hudâ, Hak, İzid, Nakkaş, Perverdigâr, Mevlâ, İlâh, Settar, Hayy, Samed, Zü'l-Celâl, Cemâl, Kâdir, Âlim gibi isim ve sıfatlarla anılmaktadır.

Şair, "esmâü'l-hüsnâ"¹ olarak tabir edilen Allah'ın güzel isimlerini birçok yerde anmakta ve Allah'ın azameti karşısında saygıyla eğilmektedir. Öncelikle Allah'ın adını anmak suretiyle başlanan her işten sonsuz zevk alınacağını ifade eder. İyi iş yapabilmek, sabırlı ve âdil olmak için, Yüce Allah'a yönelmek gerekir. (Altıntaş, ...:30)

Ey Fuzûlî intihâsuz zevk bulduñ 'ışkdan

Beyledür her iş ki Hâk adıyla kılsañ ibtidâ

(G., 1/7)

Allah, sonsuz kudret sahibi ve her şeye gücü yetendir; takdir edendir; hayat sahibidir, varlığı ezeli ve ebedî olandır; her şeyi bilendir, bilgisi ezeli ve ebedî olandır; en çok bilendir; en yüce olandır.

Qâdir ü Muqtedir ü Qâdir ü Muqaddir ü Hayy²

'Âlim ü 'Âlim ü 'Allâm ü A'lem ü A'lâ

(Kas., 1/49)

¹ Arapça iki kelime olan "esmâ ve "hüsnâ" kelimelerinden meydana gelmiştir. En güzel isimler manasına gelmektedir. Allah hakkında yücelik ve aşkınlık ifade eder ve kullarda saygı hissi uyandırır. Kalplere huzur ve sükûn verir, lütuf ve rahmet ümidi telkin eder. Allah için vacip, caiz ve mümteni' olan sıfatları içermesi sebebiyle onun hakkında yeterli ve doğru bilgi edinmemize imkân verir. (Saruhânî, ...:9-10)

² Bu beyitte Allah'ın en güzel isimlerinden bazıları belirtilmektedir. Qâdir, Muqtedir, Qâdir, Muqaddir, Hayy, 'Âlim, 'Âlim, 'Allâm, A'lem, A'lâ(Müte'âlî)

Allah'ın en büyük ismi olan "İsm-i A'zam", edilen duaların anında kabul görmesi ve istenen her kapıyı açması bakımından ele alınmaktadır. İnsan, Allah'ın yardımıyla birçok sorunu çözer; ama önemli olan sorunlar bittikten sonra Allah'ı unutmamak ve sürekli anmaktır.

Ṭılsım-i genc için miñ ism-i a'zam yâd dutduñ dut

Ṭılsımı şındurub genci bulub ismi unutduñ dut

(G., 44/1)

1.1. Allah'ın İlmî

Allah için ne başlangıç ne de son düşünülebilir; o, ezeldir, ebedîdir. Onun ilmi her şeyi kaplamıştır. Her şey onun bilgisi dahilinde gelişir.³

يا من لحاط علمك الاشياء كلها⁴

Ne ibtidâ saña mutaşavver ne intihâ

(G., 2/1)

Kur'an'da "Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları ondan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir; onun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez. O, yerin karanlıkları içindeki tek bir taneyi dahi bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır."⁵ şeklinde ifadesini bulan Allah'ın her şeyi bilmeye muktedir oluşu Divan'da, gayb âlemini ve bu âlemin sırlarını Allah'tan başka hiç kimse bilemez, şeklinde ifade edilmektedir.

Hiç kim bilmedi tahkik ile ağzıñ sırrın

Sırr-i gaybı ne bilür kimse Ḥudâ'dan gayrı

(G., 271/6)

³ El-'allâm: Sebe suresinde bulunan Allah'ın güzel adlarından ikincisidir. Bu surenin 48. âyetinde "De ki: Rabbim hakkı yerine getirir, gizli şeyleri de en iyi şekilde bilir." buyrulmaktadır. Bu adım buradaki manası ilimdir. Onun ilmi zatidir. (Tilmsânî, 2002:174)

El-'âlim: Cin suresinde Allah'ın güzel adlarından iki ad bulunmaktadır. Bunlardan ilki "âlim"dir. Bu surenin 26. âyetinde "Gizliyi bilen odur, gizlediği şey de hiç kimseye açılmaz." buyrulmaktadır. Onun bu gaybî ilmini hiç kimse bilemez ve açıklayamaz. (Tilmsânî, 2002:186)

⁴ Yâ men ahâta 'ilmüke'l-eşyâ'e küllehâ: Ey bilgisi her şeyi kaplayan Tanrı!

⁵ En'am, 59

Allah, bütün evreni kaplayan ve sonu olmayan ilminin bütün insanlar tarafından bilinmesini istemiş ve bunun için de peygamberler göndermiştir.

Cihān ehline tā esrār-i ‘ilmūñ kalmaya maḥfi
Kılıbdur ḥikmetūñ küffār içinde enbiyā peydā (G., 4/6)

1.2. Allah’ın Yaratma Gücü

Yaratma, varlığının başlangıcı olmayan, varlığından önce yokluk geçmeyen, hiçbir şey yok iken var olan⁶; varlığının sonu olmayan, bütün eşyadan sonra baki kalacak olan⁷ Allah’ın bir takdiridir. Ölümü de hayatı da yaratan⁸ Allah, her türlü noksandan münezzehtir. Allah, hiçbir zaman kötü bir şey yapmaz. Gözün görebildiği, aklın idrak edebildiği her yer ve her şey onun rahmetinin eseridir. (Altıntaş, ...:33)

Mükevvenāta ḥudūs ol ḳadīmendür kim
Kemāl-i zātına mümkün deḡül ḳabül-i fenā (Kas., 1/48)

Vaşluñ maña ḥayat virür firḳatūñ memāt
سبحان خالقى خلق الموت والحياة⁹ (G., 39/1)

Âlemi yoktan var eden Allah, aynı zamanda âlemdeki bütün mahlûka yerli yerince bir düzen verendir de. O, ayrıca her kanun, düzen ve mananın ortaya çıktığı yerdir. Yıldızların varlığı, belli bir düzen dahilindeki hareketleri onun hikmetinin eseridir. Dolayısıyla âlemi belli bir düzen içinde devrettiren, Allah’ın kudret kâlemidir.

Şun‘ -i Ḥaḳ kim yoḡ iken ‘âlemi itmiş peydā
Andan almış eşer-i nazm nizāmın eşyā (Kas., 20/1)

⁶ Allah’ın güzel isimlerinden “Evvel”in anlamı. (Saruhânî, ...:19)

⁷ Allah’ın güzel isimlerinden “Âhir”in anlamı. (Saruhânî, ...:17)

⁸ Bārî: Allah’ın güzel isimlerindendir. Bir model olmaksızın canlıları yoktan var eden, anlamındadır. (Saruhânî, ...:18)

⁹ Sübhāne ḥālîḳi ḥaleḳ’al- mevti ve’l-ḥayāt: Ey beni, hayatı ve ölümlü yaratan! Seni tenzih ederim.

Zihî mükevvin-i kâmil ki kudretindendür

Peri-likâlara lûtf-i tenâsüb-i a'zâ

(Kas., 1/50)

Mazharı her hikmetüñ sensen ki kilik-i kudretüñ

Şafha-i eflâke nakş itmiş huñut-i ahteri

(G., 268/2)

Allah'ın yaratmış olduğu yer ve gök yine onun varlığının, kudretinin, sonsuz ilminin adaletli şahitleridir. Allah, insanları yaratmadan önce kâinatı yaratmış ve insanların rahat yaşayabilmeleri için de tanzim etmiştir. Her şey yerli yerinde ve bir âhenk içinde seyrini devam ettirmektedir. Yaratılıştta hiçbir boşluk hiçbir uygunsuzluk da yoktur. (Altıntaş, ...:30) Dolayısıyla yer ile göğün yok iken var olması boşuna değildir. Yaratılan her nesnenin Kur'an'da "O, sabahı aydınlatandır. O, geceyi dinlenme zamanı, güneş ve ayı (vakitlerin tayini için) birer hesap ölçüsü kılmıştır. İşte bu, azîz olan (ve her şeyi) pek iyi bilen Allah'ın takdiridir."¹⁰ şeklinde belirtildiği gibi belirli bir amaca yönelik olduğu görülmektedir.

Kemâl-i kudret ü 'ilminedür şevâhid-i 'adl

'Ukûd-i silsile-i kâr-hâne-i dünyâ

(Kas., 1/53)

Bürhân-i Hâk'dur ey gönül her nesteren nisbetlü gül

Şâni' olan mümkün değül maşnû'dan olmak cüdâ

(Kas., 8/2)

Bülend ü pest-i 'âlem şâhid-i feyz-i vücûduñdur

Değül bî-hüde olmak yoğ iken arz ü semâ peydâ

(G., 4/2)

Beyân-i hâline yetmiş cemî'-i mañlûkuñ

Henüz perdeye a'yânı çekmedin esmâ

(Kas., 1/62)

Kur'an'da "O, gökten su indirendir. İşte biz her çeşit bitkiyi onunla bitirdik. O bitkiden de kendisinde üst üste binmiş taneler bitireceğimiz bir yeşillik; hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar; üzüm bağları; bir kısmı birbirine benzeyen, bir kısmı da benzemeyen zeytin ve nar bahçeleri meydana getirdik. Meyve verirken ve

¹⁰ En'âm, 96

olgunlaştığı zaman her birinin meyvesine bakın! Kuşkusuz bütün bunlarda inanan bir toplum için ibretler vardır.”¹¹ şeklinde yer alan âyetteki Allah’ın yaratma gücü ile ilgili durum, “Bir nar çekirdeğinden lâ’le benzeyen binlerce nar tanesinin meydana gelmesi yoktan var eden Allah’ın ispatıdır ve nilüfer çiçeğine güzel bir suret kazandıran onun kudretinin eşsiz olgunluğudur. ” ifadesiyle karşımıza çıkmaktadır Divan’da.

Sābit Hāk’ı gül-nār ider halkı ki yoḥdan var ider
Bir kıandan izḥār ider miñ ṭurfa lā’l-i ḥoş-nümā (Kas., 8/4)

Zinhār maḥv ol ḥikmete baḥḡıl kemāl-i ḳudrete
Nilüfer-i ḥuş-şurete gör kim virür āb ü hevā (Kas., 8/11)

Allah’taki yaratma gücü hiçbir varlıkta yoktur. Yaratılan her şey Yüce Allah’ın kudretinin eseridir; ne yaparsa Allah yapar. Yaratılan her şey Allah’ın sanatının eseridir. İnsan, basiretli davranıp Allah’ın bu eşsiz sanatını idrak etmeye çalışmalıdır.

Hiç maḥlūḳda yoḥ ḳudret-i icād-i umūr
Her ne eyler eṣer-i ḳudret-i Mevlā eyler (Kas., 42/9)

Bisāṭ-i gül-şene dün eyledüm güzer ki demī
Ḳılam nezāre-i āşār-i şan’at-i Mevlā (Kas., 1/38)

Bu kār-ḥāne bir üstāddan deḡül ḥālī
Gerek bu ḳudrete elbette ḳādir ü dānā (Kas., 1/46)

Mezāhir-i eṣer-i rahmet itdi her ṭarafı
Kemāl-i ḳudret-i Hāk فانظروا اولوالابصار¹² (Kas., 17/6)

Çünkü irfan sahibi, gül gibi her nesnenin özünde, yaratılışında var olan kudreti idrak eder ve bu kudretin sahibinin de Allah olduğunun farkına varır. Yaratılan her varlıkta Allah gerçeğini görür, kabullenir.

¹¹ En’ām, 99

¹² Fenzürü ulü’l-ebşār: Ey basiret sahipleri bakınız!

Şüret-i hālîne hayrân eyledi ‘ârifleri
Açdı ‘irfân ehline gencine-i esrâr gül

(Kas., 9/13)

Allah’ın yaratmadaki bu kudretini idrak edemeyenler şairin ifadesiyle “karadan akı fark edemeyenlerdir”, yani gerçekleri göremeyenlerdir. Bakıp da göremeyenlerdir. Gece ile gündüzün sırrı Kur’an’da “Gece olsun gündüz olsun, uyumanız ve Allah’ın lütfundan (nasibinizi) aramanız da onun (varlığının) delillerindendir. Gerçekten bunda, işiten bir kavim için ibretler vardır.”¹³ şeklinde ifadesini bulmaktadır.

Karadan ağı fark itmez bu remzin bilmeyen dehrüñ
Ki niçün geh nehâri leyl ü geh leylî nehâr eyler

(Kas., 22/2)

“Rüzgârları rahmetinin önünde müjdecî olarak gönderen odur...”¹⁴ âyetinden hareketle Allah’ın lütfunun kâinatı nasıl güzelleştirdiği anlatılmaktadır. Allah’ın merhametinin rüzgârı, dünyayı cennetleri kışkandıracak bir güzelliğe sokmuştur.

Nesîm-i merhâmetinden alub ifâza-i cüd
Cihâmî reşk-i cinân eylemiş nesîm-i şabâ

(Kas., 1/56)

Allah, katında kulların birbirlerine bir üstünlüğü yoktur. İnsanların toplumdaki yeri ne olursa olsun Allah’ın bakışı aynıdır. Ancak kullar, birbirlerine Allah’a bağlılıkları ile üstünlük sağlayabilirler. “Baksana, biz insanların kimini kiminden nasıl üstün kılmışızdır! Elbette ki ahiret, derece ve üstünlük farkları bakımından daha büyüktür.”¹⁵ âyeti bu durum için delillerden biridir.

Zihî haqîkat-i zatıñda lâf ‘aql ü cünün
Kapuñ maqâm-i müsâvât-i pād-şâh ü gedâ

(Kas., 1/77)

¹³ Rûm, 23

¹⁴ Furkân, 48

¹⁵ İsrâ, 21

Dualar, kâinatın bütün işlerini gözetip yöneten, yaratılmışların durumunu iyileştiren “Müheymin”¹⁶ ve “Sâmed”¹⁷ olan Allah’a yapılır. Şair, amel defterinin günahlarla dolu olduğunu söyleyerek ellerini dua için kaldırmaktadır. Şah-ı velâyet methinde yazılan bir kasidenin “dua” bölümünde de huzuru, mutluluğu Hz.Ali’de bulduğunu ve bu konuda doğru söylediğini belirttikten sonra yalan söylüyorsa iradesini her durumda kullanan, kâinatın bütün işlerini gözetip yöneten Allah’ın, kendi yerine düşmanını nasip etmesini istemektedir.

Müheyminā Şamedā bende-i siyeh-rüyem
Şahife-i ‘amelüm ma‘şiyet hâtiyle kıra (Kas., 1/80)

Maña harâm ola rāhat ki tapmışam senden
Ve ger ne haşma müvekkel Müheymin-i Cebbār (Kas., 6/44)

Allah, her şeye gücü yetendir. O, ölmüş olan tabiatı gökten su indirerek yeniden canlandırır. (Bkz.Dipnot, 11) Çünkü o, yaratıcı, hayat verici, diriltici olan Allah’tır.¹⁸

Tökmüş riyâz-i tab‘uma bārân-i şevkuñı
من انزل المياه واحيا بها النبات¹⁹ (G., 39/4)

Qarardur āf-tābı sāye çekseñ perde ruhsāre
Dirildür gonce halkın dürc-i lâ‘lün gelse güftāre (G., 253/1)

Gehi toprağa eyler hikmetün miñ meh-liķā pinhān
Gehi şun‘un kılar toprağdan miñ meh-liķā peydā (G., 4/5)

Yaratılan her şey Allah’ın mahzarıdır. Bunda şüpheyeye düşünlere verilecek en güzel cevap, gücün yetiyorsa karaağaca yeniden hayat verip onu bir çiçeğe dönüştür,

¹⁶ Müheymin, Allah’ın güzel isimlerinden olup, her mahlûkum ömrünü, amelini, rızkını, ecelini, nefeslerini, sözlerini, bilen, gören, onların bütün hâllerinden haberdar olan; kâinatın bütün işlerini gözetip yöneten, anlamına gelmektedir. (Saruhânî, ...:24)

¹⁷ Samed, Allah’ın güzel isimlerinden olup, arzı ve ihtiyaçları sebebiyle herkesin yöneldiği ulular ulusu bir müstağni, anlamına gelmektedir. (Saruhânî, ...:26)

¹⁸ Allah’ın “Muhyî” adının anlamıdır. (Saruhânî, ...:23)

¹⁹ Men enzele’l-miyâhi ve ahyâ bihe’n-nebât: Suları yağdırıp bitkileri yetiştiren.

demek olacaktır. Allah'ı idrak etmek akılla olacak bir iş değildir. Samed (Bkz. Dipnot 17) olan Allah'ı idrak edip ona yakınlaşmak için yaratılmışlara bakmak yeterli olacaktır ki bunlardan biri de "sadberg" dir.

Ḥaḳ mazharıdır her çiçek ger dutsañ ey naḳḳāş şek
Bir nārven şeklini çek virgil aña neşv ü nemā (Kas., 8/6)

Rāh-i ṭalebdür bî-‘āded ma‘būda ey ehl-i ḥıred
Ger isteseñ ḳurb-i Şamed şad-berg olur reh-ber saña (Kas., 8/10)

Allah, azamet ve büyüklük sahibidir.²⁰ Bu büyüklük onun kahır ve heybetinden neş'et etmektedir.(Tilmsânî; 2002:178) İnsan, Allah'ın lütfeden güzelliğinin ışıklarıyla aydınlanmalı ve kahreden azametini daima düşünmelidir.

Zıkrı ile hoş geçür hemîşe zemānuñ
مفتكرا فى جماله و جلاله²¹ (G., 258/4)

Eyle ḥayāl-i ruḥın nazarda taşavvur
واقتبس النور من شعاع جماله²² (G., 258/5)

Allah, kahreden azametiyle kötülüklerle mücadele edenlerin dostudur, yardımcısıdır.

Girdüñ ol iḳlime kim baḫr ile berrinde anuñ
Yoḫ saña bir münis ü ğam-ḥār ğayri Zü'l-Celāl (Kas., 13/13)

Kur'an'da "Şüphesiz rızık veren, güç ve kuvvet sahibi olan ancak Allah'tır."²³ âyetinde de belirtildiği gibi rızık veren Allah'tır.

Ḥisāb-i rızḳını ḳılmış temām-i beşerüñ
Henüz Ādem'e peyvend ḳılmadın Ḥavvā (Kas., 1/61)

²⁰ Allah'ın "Zü'l-celāl" adının anlamıdır. (Saruhânî, ...:28)

²¹ Müftekiren fî cemālihi ve celālih: Onun güzelliğini ve yüceliğini düşünerek.

²² V' aḳtebesü'n-nürî min şuā'ı ve cemālih: Onun güzelliğinin ışıklarıyla aydınlan.

²³ Zâriyât, 58

Necefli Muhammed övgüsünde kaleme alınan kasidede Allah'tan "Settâr" olarak bahsedilmekle, Allah'ın günahları bağışlama, ayıpları örtme sıfatı dile getirilmektedir.

Seni ki cümle-i 'âlemde ferd-i kâmil
Penâh-i emn ü emânında şâhulasun Settâr (Kas., 6/49)

Ayas Paşa övgüsünde yazılan bir kasidede de Allah'ın "Hayy"²⁴ isminden bahsedilerek onun daima canlı ve hayat sahibi olduğu vurgulanmaktadır.

Var ümüdüm ħab-i ğafletden ħasüduñ durmayub
Bahtuñı bîdâr ide tevfiķ-i Ħayy-i lâ-yenâm (Kas., 14/36)

Allah "Âdil"dir. Mutlak adalet sahibi olan Allah, aşırılığa meyletmez, karar vermede doğruluktan ayrılmaz, çevre yer vermez.

Lûtf-i îzid şâmil-i aĥvâl-i ehl-i fakr olub
Kıldı feyz-i 'adl ile tedbîr-i 'aciz ü inkisâr (Kas., 11/22)

Bayır olmuş mülke ta'yîn itdi mi' mâr-i ħired
Şuşamış gül-zâre irsâl itdi ebr-i nev-bahâr (Kas., 11/23)

1.2.Allah'a Güven

Allah'ın rahmetinden ümit kesilmez. Rahman ve Rahim olan yüce Allah, bütün kullarına isteklerini verir. Elbette kendisine iman edenlere, salih amel işleyenlere daha çok vermektedir. İnsan, bu takdirin bilincinde olmalıdır. Rahmetin ve lütfun ne kadar geniş olduğunun farkında ve idrakinde olmalıdır. (Altıntaş, ...:33) Fuzûlî de en umutsuz anlarında bile Allah'ın rahmetinden ümidini kesmemektedir. Nitekim, Kur'an'da "De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki o, çok bağışlayan, çok esirgeyendir."²⁵ buyrulmaktadır.

²⁴ Daima hayat sahibi ve diri, varlığı ezeli ve ebedî olan. (Saruhânî: ...20)

²⁵ Zümer, 53

Egerçi ğuşsa dutar rüz u şeb giribānum

Elümden eylemen ümmid dāmenini rehā

(Kas., 1/86)

Ümid var ki lütfüñdan olmaya nevmid

Dil-i Fuzūli āşüfte-hāl ü bi-ser ü pā

(Kas., 1/91)

Yıllar geçtikçe Allah'ın lütfu daha da artar.

Var ümidüm kim ola hem şāmil aña merhamet

‘Ām olur elbette feyz-i sāye-i Perverdigār

(Kas., 11/68)

1.4. Allah Sevgisi ve Korkusunun Erdemi

Gönlünde Allah sevgisi ve Allah korkusu olan idareciler, Allah'ın kullarına karşı daima merhametli, şefkatli, yumuşak olduğunu; ancak küfürde ileri giden, kalpleri taş gibi katılaşmış olanlara da şedit davrandığını idrak ederler (Altıntaş, ...:32) ve halka zulmetmezler, Allah'ın vermiş olduğu zenginliği halka sunarlar ve böylelikle Allah'ın rahmetinin halka ulaşmasına yardımcı olurlar.

Semiyy-i Aḥmed-i mürsel Meḥammed Beg o deryā-dil

Ki ‘adli ḥalkā ‘arz-i rahmet-i Perverdigār eyler

(Kas., 22/17)

2. Melekler

2.1. CebraİL

Melekler, Allah'ın diğer varlıklardan farklı olarak nurdan yarattığı varlıklardır. Sayıları kesin olarak bilinmemektedir; ancak, İlahî emirleri yerine getirmekle görevlendirilmiş dört büyük melek olduğunu bilmekteyiz. Bunlardan biri olan Cebrail, Allah'ın emirlerini tebliğ etmekle görevlendirilmiştir.

Cebrail, Allah'ın vahiylerini Peygamber'imizin kalbine indiren melek olması bakımından ele alınmaktadır, Divan'da. Bu vasfıyla Cebrail, ilkbahar mevsiminde güllerin açılmasını sağlayan rüzgâr, Hz. Peygamber'in kalbi de rüzgârın vasıtasıyla açılan güldür. Açılmak, rahatlamak anlamında kullanılmıştır. Cebrail, Allah'tan getirdiği vahiylerle Hz. Peygamber'e yol göstermiş, işlerini kolaylaştırmıştır.

Çäk olub bulmuş şafâ bād-i seherden şanasan

Bâddur Cibrîl ü kalb-i Aḥmed-i Muḥtâr gül

(Kas., 9/10)

Cebrail, daha çok, huzursuzluğun, kargaşanın, zulmün kol gezdiği anlarda Allah tarafından seçilmiş olan peygamberlere Allah'ın emirlerini ileten vahiy meleği olması nedeniyle ele alınmaktadır. Divan'da, küfrün üzerine kanat açan bir melek olarak nitelendirilmektedir.

Rāyet-i ḥadrā çekildi ol ḥişāruñ fetḥine

Yohsa kal' -i kal' a-i küffāra Cibrîl açdı per

(Kas.,15/IX-3)

İrfan sahibi kişiler, vahyi idrak edebilecek seviyeye geldiklerinde Cebrail gibi olacaklardır.

Olsa isti' dād-i ' ārif kâbil-i idrāk-i vahy

Emr-i Ḥaḳ irsāline her zerredür bir Cebre'îl

(G., 177/2)

Cebrail, Necefli Muhammed'in hüküm sürdüğü yerlerde herhangi bir huzursuzluk bulamayacaktır.

Bülend-mertebeî kim ' ulüvv-i kadrinden

Ḥarîm-i der-gehine Cebre'îl bulmaz bār

(Kas., 6/23)

Cebrail, insanları kötülüğe sürükleyen şeytanın(Bkz.,s.98) şer oyunlarını bozması vasfıyla da ele alınmaktadır. Bağdat valilerinden Ayas Paşa, düşmanların üzerine saldırışı, şeytanın kötülüklerini engellemeye çalışan Cebrail'i hatırlatmaktadır.

Haşm mülkine hırāmān eyledüñ hādrā ‘alem
Şerr-i şeytān def‘ine açduñ melek veş perr ü bāl (Kas., 13/12)

3. Kitaplar

3.1. Kur‘ān-ı Kerīm

Hz. Peygamber’in en büyük mucizelerinden biri olan Kur’an-ı Kerim, İslām dininin ispatı yolunda en büyük delildir.

Bāki-i mu‘ciz ne hācet dīn-i haq işbātına
‘Ālem içre mu‘ciz-i bāki yeter Qur‘an saña (G., 6/4)

Kur’an’ı okumadan onun indiriliş amacını bilmek mümkün değildir. Kur’an gökten okunup anlaşılması için indirilmiştir.

Ne bilür oñmayan Muşhaf-i hüsnüñ şerhin
Yire gökden ne içün indüğini Qur‘ān’uñ (G., 161/5)

Kur’an’daki sözler, idrak edebilenler için sıradan sözler değildir. Bu sözler, Allah’ın kelâmıdır ve anlayabilenler için çok derin manalar ifade eder.

Muşhaf dımek haşādur şafha-i cemāle
Bu bir kitāb sözdür fehmi iden ehl-i hāle (G., 247/1)

Kur’an’da, nefsinden uzaklaşanlar için Hakk’a kavuşma vaadi vardır. Kur’an’a iman etmek müminlere farzdır.

Ol hūr va‘desine behişt-i vişāl içün
Qur‘an’ca i‘tibār idübem hāşıl-i kelām (G., 180/3)

Allah’ın kelâmı olan Kur’an’da, Hz. Âdem’in(Bkz. Âdem, Şeytan, s.14-97) yaratılması ve meleklerin Hz. Âdem’e secde etmesi anlatılmıştır.

Senüñ yoluñda hublar sürseler yüz n'ola emrünüle
Melek hayli sücüd-i Âdem itmek naşş-i Qur'an'dur (G., 89/5)

4. Peygamberler

Hakk'ın ilmi bütün evreni kaplar ve ilminin sınırı yoktur. Hak, bu ilminin yaratılanlar tarafından bilinmesi ve öğrenilmesi için yine yaratılmışların içinden peygamberler çıkarmıştır. Bunların öncelikli görevi, Hakk'ın sırlarını insanlara öğretmek ve ilmini yaymak, tevhidi bildirmektir. (Çetin, 1992:47) İlahî dinlerin tebliğcileri olan peygamberler, getirdikleri dinlerin hayat tarzlarını en iyi yaşayanlardır. Yani dinin numune insanı olarak hayat sürmüşlerdir. Yaşadıkları dönemlerin her türlü sıkıntılara katlanmışlar, maruz kaldıkları kötü muamelelere göğüs germişler, sabretmişlerdir. Allah'ın emirlerini yaymaları, tebliğ etmeleri pek de kolay olmamıştır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen her konuda Allah'a güvenmişler, ona bağlanmışlardır. (Altıntaş, ...:34) Bu büyük şahsiyetler vasıtasıyla Allah'ın adaleti bütün âlemi kaplayacak ve insanlar iyi, halis düşüncelerle yaşamlarını sürdürecektir.

Cihān ehline tā esrār-i 'ilmüñ kalmaya mahfi
Kılıbdur hikmetüñ küffār içinde enbiyā peydā (G., 4/6)

Enbiyā birle selāḫini müfevvaż kılmış
Olalar niyyet-i 'adl ile memālik-ārā (Kas., 20/3)

Eğer peygamberlerin bu güzel yaşamları örnek teşkil etmeseydi ve Allah'ın emirlerinin bir namus gibi korunması gereği, peygamberler tarafından halka yayılmasaydı, söylenmeseydi, hiç kimse Allah için mücadele etmezdi.

Eger nāmüs-i şer' üñ olmasaydı halka müstevlī
Ne bir pür-dil çekerdi tiğ ü ne bir pehlevān hancer (Kaside, 4/25)

4.1. Âdem

Semavî dinlere göre Allah'ın yarattığı ilk insandır, gönderilen ilk peygamberdir. Eserde daha çok bu vasfıyla ele alınır.

İlk insan olan Hz. Âdem'in, dolayısıyla beşerin yaratılış sebebi, gizli bir hazine olan Allah'ın tanınma isteğidir. (Bkz. Yaratılış, s.124)

Bir perî silsile-i 'ışıkına düşdüm nâ-geh
Şimdi bildüm sebab-i hilkat-i Âdem ne imiş (G., 131/2)

Melekler, başlangıçta Hz. Âdem'in yaratılmasına karşı çıkarlar. Kur'an'da "Hatırla ki Rabb'in meleklerle: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökcek insanı mı halife kılıyorsun? dediler. Allah da onlara: Sizin bilemeyeceğinizi herhâlde ben bilirim, dedi."²⁶ şeklinde ifade bulan bu durumu Fuzûlî "Melek, Âdem neslinden senin gibi bir âfetin geleceğini bilmisti ki Allah'tan âlemde Âdem'in olmamasını rica etmişti." şeklinde dile getirir.

Sen tek âfet geldüğün bilmişdi kim Hâk'dan melek
İltimâs eylerdi kim 'âlemde Âdem olmasun (G., 234/5)

Şeytan'ın (Bkz. s.97) dışındaki bütün melekler ve cinler Allah'ın emri gereği Hz. Âdem'e secde ederler.

Senüñ yoluñda hublar sürseler yüz n'ola emrünüle
Melek hayli sücüd-i Âdem itmek naşş-i Kur'an'dur (G., 89/5)

Secde-gâh itmişdi 'ışık ehli kaşuñ mihrâbını
Kılmadın hayl-i melâ'ik secde-i Âdem henüz (G., 121/3)

²⁶ Bakara, 30

Hz. Âdem ruhlar âleminde cennete gönderilmiştir.

Âdem evvel ser-i kûyuñ virüb almış cennet

Eşidüb ta' n-i melek sonra peşimân olmuş

(G., 136/6)

Başlangıçta cennette yaşayan Âdem Peygamber, şeytana uyararak meyvesi yasak olan ağaca yaklaşır ve Allah tarafından cezalandırılarak yeryüzüne gönderilir.

Didiler bî-ğaberler bāğ-i cennet kûyuña beñzer

Ğaber virdi maña andan gelen âdem yalandur bu

(G., 236/6)

Âdem idüm ħurb-i der-gāhuñda bulmuşdum ħabûl

Menzilüm cennet meyüm kevşer enisüm ħür idi

(G., 281/5)

Gezerdüm itlerüñ içre fezâ-yi kûyuñda

Yirüm behişt-i berin idi men bir âdem idüm

(G., 194/2)

Hz. Âdem nesebinden Hz. Muhammed ile övünmüştür.

Ğalef-i mu' teber-i Âdem ü ħavvâ sensen

جعل الله فداء لك امي و ابي ²⁷

(G., 279/6)

4.2. Nûh

Nûh kavmi Allah'a karşı gelmekten, sapıklıktan vazgeçemedikleri için Yüce Allah onlara uyarıcı, bir yol gösterici olarak Hz. Nûh'u 50 yaşında iken peygamber olarak göndermiştir. Nûh (a.s.), kavminin arasında 950 yıl hayat sürer. Nûh'un kavmi Hz. Nuh'u dinlemeyerek asiliklerini sürdürür. Suç ve günahları çoğaldıkça, Nûh'a karşı davranışları da şiddetlenip artar, belâ üzerine belâyı Nûh'un üzerine yıklar.

²⁷ Ce' alallâhu fidâen leke ummî ve ebî: Allah, annem ile babam sana feda etsin!

Her gelen neslin bir öncekinden daha kötü sapıklığa düştüğünü gören, kavminin imana gelmeyeceğini anlayan Nûh Peygamber, Yüce Allah'a "Rabb'im! Beni, ana-babamı, iman etmiş olarak evime girenleri, iman eden erkekleri ve iman eden kadınları bağışla, zalimlerin de ancak helâkini arttır."²⁸ şeklinde dua eder. Nûh Peygamberin duası Allah katında kabul olunur ve Allah, Nûh'a "Gözlerimizin önünde ve vahyimiz (emrimiz) uyarınca gemiyi yap ve zulmedenler hakkında bana (bir şey) söyleme! Onlar mutlaka boğulacaklardır!"²⁹ der. Bunun üzerine Nûh Peygamber gemi yapmaya başlar ve kavminin bütün ayıplamalarına rağmen gemiyi bitirmeyi başarır. (İbnü'l-Esîr, 1985:I/59-63)

Tufan alâmetleri görününce Hz. Nûh ve müminler gemiye binerler. Sonra Nûh, gemisine her çeşit hayvandan birer çift alır. Kırk gün, gece ve gündüz yağmur yağar ve her tarafı sular kaplar, inanmayanlar helâk olur. Helâk olanlar arasında, Nûh'un bütün yalvarmalarına rağmen gemiye binmeyen oğlu Yâm³⁰ da vardı. (Pala, ...:392-393) Nûh Peygamberin telkinleri, yalvarmaları ve sürekli olarak tufan olacağını söylemesi, hatta gözyaşları Allah'a isyan edenleri yolundan döndürmeyi başaramaz.

Ehl-i tuğyâna eşer eyleyemez girye-i Nûh

Gerçi her dem oları vâkıf-i tûfân eyler

(Kas., 32/24)

Tufanla birlikte iman etmeyenler gerekli cevabı alıp helâk olmuşlardır. Âşıkta başkaldıran, asilik eden aşk gamından kurtulmak için sığınılacak yer, şarap (aşk) gemisidir.

Dutdukça ele sâgar-i şahbâ-yi şabûh

Artar eşer-i zevk-i dil ü râhat-i rûh

Tuğyân-i gama müfiddür zevrâk-i mey

Tûfân hatarında eyle kim keştî-i Nûh

(Rub., 14)

²⁸ Nûh, 28

²⁹ Hûd, 37

³⁰ Taberî'de Yâm yerine verilen isim Kenan'dır. (Taberî, 1973:I/115)

Nuh Peygamberin gemisi, Allah'a başkaldırının arttığı ve Tufan'ın başladığı bir zamanda, telaşla sığınak arayan müminlerin sığındığı yerdir.

Nûh'ıñ şandığına geşt-i tekāpuymuş penāh
İ' tikhād ile mebādā bir zemān tūfān olur (G., 95/5)

Klâsik şiir örgümüz içinde âşıkın gözyaşları olarak yer bulan Tufan, şair tarafından da aynı amaca yönelik olarak ele alınmıştır. Âşıklarının aşk yolunda aşklarını ispatlamak için döktükleri gözyaşları, Nûh Tufanı'nda oluşan sel gibidir.

Gözüm merdümeleri çoğdan kılurlar da'vi-i 'işkuñ
Ne hâcet yaşların şormak añarlar Nûh tūfānım (G., 224/6)

Dā'im özümü bî-ser ü sāmān gördüm
Üftāde-i derd-i dāğ-i hicrān gördüm
Bir kâat ile ki munda Nûh tūfān gördi
Men Nûh değıldüm nice tūfān gördüm (Rub., 59)

4.3. İbrāhim (Halil, Halilu'llah)

İbrahim Peygamber, put yaparak geçimini sağlayan Âzer'in oğludur. Yüce Kur'an'da "Böylece biz, kesin iman edenlerden olması için İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk."³¹, "Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü, Rabb'im budur, dedi. Yıldız batınca, batanları sevmem, dedi."³², "Ay'ı doğarken görünce, Rabb'im budur, dedi. O da batınca, Rabb'im bana doğru yolu göstermezse elbette yoldan sapan topluluklardan olurum, dedi."³³, "Güneşi doğarken görünce de, Rabb'im budur, zira bu daha büyük, dedi. O da batınca, dedi ki: Ey kavmim! Ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım."³⁴, "Ben hanîf olarak, yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim."³⁵ şeklinde yer alan

³¹ En'am, 75

³² En'am, 76

³³ En'am, 77

³⁴ En'am, 78

³⁵ En'am, 79

İbrahim Peygamberin yıldızlara, aya ve güneşe bakarak kendi kendine sorular sorması ve bir bir yok olan nesnelere tanrı olmaya lâyık olamayacağı kanaatine varması ile tasavvuf yoluna giren bir âşıkın aşk vasıtasıyla mecaz sevgiliden hareketle Allah'a vasil olması arasında bir bağ kurulmaktadır.

Reh-rev-i 'irfāna besdür sāgar ü sāķi delil

Kim meh ü hur-şidden tapmış temennāsın Hālil

(G., 177/1)

Hz. İbrahim, bir fırsatını bulup puthanedeki bütün putaları kırınca Nemrut tarafından cezalandırılmak istenir. Büyük bir ateş yakılır. İbrahim Peygamber şeytanın da yardımıyla ateşe atılır. Bunun üzerine hemen Allah ateşe: "Ey ateş! İbrahim üzerine soğuk ve selâmet ol." diye emreder. İbrahim Peygamber ateşin ortasına düştüğünde, ateş kenarlara çekilir, ateşin ortasında bir meydan açılır ve güzel bir pınar oluşur, pınarın çevresi yemyeşil çimenlere bürünür. İbrahim Peygamber, bu şekilde ateşte yanmaktan Allah'ın yardımıyla kurtulur.(Taberî, 1973:I/151-152) İbrahim Peygamberin ateşe atılması ve ateşin Allah'ın emriyle bir gül bahçesine dönüşmesi hadisesi eserimizde birkaç yerde çeşitli benzetme ögesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şefkati ol resme kim âteş tabi' atdan çihar

Şalsa İbrāhim veş od üzre lûtf ile güzār

(Kas., 41/12)

Bahar mevsiminin gelişiyile taze bir güzelliğe bürünen tabiat ile İbrahim Peygamberin ateşe atılması arasında bir bağ kurulmaktadır.

Cihānı reşk-i gül-zār-i Hālil iden bahār irmiş

Bu feyz-i 'adl-i İbrāhim Hān-i pāk-siretdür

(T., 2/II-4)

Bu kez de sabah rüzgârının rengârenk bir gül bahçesinde esişi ile Hz. İbrahim'in ateşe atılışı arasında bir bağ kurulmaktadır. Gül bahçesinde sürekli esmekte olan sabah rüzgârı bu yönüyle Hz. İbrahim gibi ateşleri mesken tutmuş gibi görünmektedir.

Âb-i deryā üzre geh İlyās veş seyrān ider

Gāh eyler mesken İbrāhim tek āzer şabā

(Kas., 5/13)

Hız. İbrahim bir de cömertliğiyle meşhurdur. Sofrasında misafir olmadığı zaman sofraya oturmaz. Misafir olunca da her şey bereketlenir ve bollaşır. (Pala, ...:248) Divan'da, klâsik şiirdeki gül ve bülbül münasebetinden hareketle, bülbülün güle olan aşkı, gülün bu aşka karşı tavrı ile Hız. İbrahim'in cömertliği arasında bir bağ kurulur. Gül, gonca hâlimden sıyrılıp bütün güzelliğini gözler önünde cömertçe sergiler. Bülbül de her bahar mevsimi bu güzelliği doya doya yaşar.

Gül açmış hân-i valşın bülbüle teklif ider her dem
Ki ger mihmân iseñ Hân-i Halîlu'llah'a b-ismi'lleh (T., 2/III-3)

4.4. Hız. İsmâil

İbrahim Peygamberin ilk oğludur. Babası tarafından Allah'a kurban edilmek istenen Hız. İsmail, eserde de bu vasfiyla ele alınır.

Gerçi İsmâ' il'e kırbân gökden inmiş kadr için
Hağ bilür kadr için İsmâ' il aña kırbân olur (Kas., 7/22)

4.5. Hız. Ya'küb

İbrahim Peygamberin torunu ve İshak Peygamberin oğludur. On iki çocuğu arasından en çok sevdiği oğlu Yûsuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılmasından sonra gözleri hüzünden kör olur, Beytü'l-ahzen (hüzünler evi) denilen yerde oğlunun hasretinden yıllarca ağlar. (Pala, ...:520) Ya'kup Peygamberin bu durumu, aşk ıstırabını konu edinen divan şairlerince sıkça işlenmiş ve aşk ıstırabı çeken âşıklar daima Hız. Ya'kup ve onun "Beyt-i ahzan", "Beytü'l-hüzn", "Külbe-i ahzan" olarak adlandırılan, hüzn dolu yıllarının geçtiği evi ile anılır olmuştur.

Divan'da da bu gibi benzetmelere bu amaçla başvurulduğunu görmekteyiz. Şair, çekmiş olduğu aşk acısının ne denli şiddetli, dayanılmaz olduğunu gözler önüne serebilmenin en güzel yolunun Hız. Ya'kup benzetmesiyle olabileceğinin farkında olsa gerek. Ya'kup benzetmesinin gelişiğüzel seçilmemiş olduğu görülmektedir; çünkü şair tarafından da ifade edildiği gibi Ya'kup Peygamber, gam ve elemin sembolü olmuştur.

Onu gam ve elemiñ sembolü yapan da Hakk'a olan harareti aşktır. Hak yolunda çekilen ıstırabın veya Hakk'a duyulan aşkın derecesinin en iyi ifade yollarından biri de Ya'kup benzetmesiyle mümkün olacaktır.

Ya'küb'da nişâne-i şevkuñ gam ü elem
Yûsuf'da neş'e-i nazaruñ behcet ü behâ (G., 2/4)

Vâ'iz bize dün düzahı vaşf itdi Fuzûli
Ol vaşf senüñ külbe-i ahzânuñ içündür (G., 105/7)

Ey Fuzûli âteş-i âh ile yandurduñ meni
Gâlibâ şanduñ ki şem'-i külbe-i ahzânuñam (G., 181/9)

Meni ey bâğ-bân ma'zür dut gül-zâr seyrinden
Ki men gül-zâr seyrin külbe-i ahzâna değşürdüm (G., 197/3)

Daş deler âhum oñı şehd-i lebüñ şevkinden
N'ola zembür evine beñzese beytü'l-hazenüm (G., 204/3)

Qılma her sâ'at meni rüsvâ-yi halk ey berç-i âh
Eyleme rüşen şeb-i gam külbe-i ahzânımı (G., 263/4)

Bir göz hâline sokulan ve kıyamete kadar hicran ve intizar çekmeye mahkûm edilen (Pala, ...:388) "nergis" in dökmüş olduğu gözyaşları ile Hz. Ya'kup'un beytü'l-ahzanda çekmiş olduğu çile arasında bir bağ kurulmaktadır. Bir göz hâlinde çiçeğe dönüşen nergis toprakta, Hz. Ya'kup da evinde bir mahkûm gibi yaşamaktadır. Baharın gelişiyile nergis tutsak edildiği topraktan, Hz. Yûsuf'a kavuşan Hz. Ya'kup da hüzünler evinden çıkacaktır.

N'ola çeşm-i ter ile çıhsa habs-i hâkden nerkis
N'ola ger çıhsa Ya'küb-i belâ-keş Beyt'ül-ahzân'dan (Kas., 15/11)

4.6. Hz. Yûsuf ve İlgili Meftumlar

Yûsuf Peygamber, Yakup Peygamberin on iki oğlundan biri ve en küçüğüdür. Yakup Peygamber, en fazla Yûsuf'u sevmekte ve en çok onunla ilgilenmektedir. Yûsuf bir gece rüyasında gezegenlerin ve güneşin kendisine secde ettiğini görür ve rüyasını babasına anlatır. Babası bu rüyanın çok önemli olduğunu, bunu kardeşlerine anlatmaması gerektiğini söyler. Her fırsatta Yûsuf'u kıskanan kardeşleri, ondan kurtulmanın yolunu ararlar. Bir gün onu da beraberlerinde sığır gütmeye götürürler ve orada Yûsuf'u bir kuyuya atarlar, gömleğini kana bulayarak, babalarına gelip Yûsuf'u bir kurdun yediğini söylerler. Yoldan geçen bir kervancı Yûsuf'u kuyudan çıkarır. Kardeşleri, Yûsuf'un kendi köleleri olduğunu söyleyerek, Yûsuf'u kervancılara satarlar. (Tökel, 2000:306-307) Kervancılar, Mısır'da esir pazarında Yûsuf'u, adı Kutfir b. Amir olan Mısır azizine satarlar. Çocuğu olmayan Aziz, Yûsuf'u alıp eve gider ve eşi Zeliha'ya "İş bu oğlamı hoşça tut, zamanla büyüyünce bize faydası ola. Yahut oğlumuz, kızımız yok; oğul ediniz. " der. (Taberî, 1973:I/221-222) Yûsuf'un eşsiz güzelliği, Aziz'in karısı Zeliha'yı büyüler. Yûsuf, Zeliha'nın bütün çirkin tekliflerini reddeder. Yine bir gün Zeliha, Yûsuf'un odasına girer. Yûsuf bir kez daha Zeliha'nın çirkin teklifini reddedip kaçarken gömleği arkadan yırtılır. Zeliha ise Yûsuf'un kendine saldırdığını söyleyip onu zindana attırır. Zindanda iki kölenin gördüğü rüyalar, Yûsuf'un yorumladığı gibi çıkar. Yûsuf, bir gün Mısır hükümdarının gördüğü bir rüyayı da doğru tabir etmesi üzerine zindandan çıkarılarak maliye bakanlığına getirilir. (Pała,...:526)

Yûsuf Peygamber divan şiiri geleneğinde çeşitli benzetmelere konu olmuştur. Kuyuya atılması, zindana hapsedilmesi, Zeliha (Züleyha)'nın ona âşık olması, rüya yorumlaması hep divan şairlerinin dikkatini çekmiştir. Türkçe Divan'da da buna benzer kullanımları şu şekilde sıralamak mümkündür.

4.6.1.Güzellik Timsali Yûsuf

Yûsuf güzellikte eşsiz bir insandır. O, Allah'ın güzelliğinin zuhurudur. Güzellikte, Allah'tan sonra Yûsuf gelir, bir üçüncüsünü bulmak mümkün değildir; çünkü Allah ile Yûsuf iki göz gibidirler.

İki dâdesüz ‘âleme Yûsuf ü sen
Size yoĥ cihân içre imkân-i şâliş (G., 47/4)

Yûsuf’un bu güzelliğinin kaynağı Allah’ın “Cemâl” sıfatının görünüşünün meydana getirdiğı sevinç ve güzelliğidir. Yûsuf’tan daha güzeli Allah’tır; bütün yaratılmışlar Allah’ın güzelliğinin bir aksidir, gölgesidir. Mutlak güzellik Allah’tır.

Ya‘ķûb’da nişâne-i şevķuñ ğam ü elem
Yûsuf’da neş’e-i nazaruñ behcet ü behâ (G., 2/4)

Yûsuf-i güm-geşte kimdür kim saña mânend ola
Yüz aña mânend ĥüsn-i zevķ-i vişâlüñ şadķası (G., 274/6)

Yûsuf, güzellik timsali olunca sevgilinin Yûsuf’a benzetilmesi oldukça doğal karşılanmıştır, divan şairlerince. Bundandır ki Fuzûlî de, bir kul oğluna gönül verip onu Mısır’a benzettiğı gönül ülkesine sultan yaptığını söylemekle, sevgilisini Yûsuf Peygambere benzetmektedir.

Bir ķul oğlını göñül mülkine sultân itdüm
Mısr-i dil pād-şehin Yûsuf-i Ken‘ân itdüm (G., 200/1)

4.6.2. Yûsuf’un Kôle Olması ve Satılması

Kardeşleri tarafından kuyuya atılan Yûsuf Peygamber, yoldan geçen kervancılar tarafından çıkarılıp Mısır azizine satılmıştı. Şair, ilkbahar mevsimin gelişi ve bahar rüzgârının da yardımıyla gül bahçesinin güllerle bezenmesini; bahar mevsimini kôle tacirine, gül bahçesini Mısır’ın zenginlerine, gülü de Yûsuf’a benzeterek anlatmaktadır. Böylelikle tacir olan bahar, Mısır’ın zenginlerinden olan gül bahçesine en güzel gülü satmaktadır.

Bahâr tâciri Mısr-i çemen ğanîlerine
Bıraĥdı Yûsuf-i gül ‘arz eyleyüb ğavĝâ (Kas., 1/13)

Bahar mevsiminin güzelliği ile Yûsuf Peygamberin köle olarak satılışının anlatılmasına devam edilmektedir. Kırmızı renkli lâlenin gonca hâinden sıyrılarak güle dönüşmesi, Zeliha'nın bütün zenginliğini elden çıkararak Yûsuf'u satın almasıyla ilişkilendirilmektedir. Gül bahçesinde eşsiz bir güzelliğe sahip olan bir gülün satıldığını gören lâle bütün mücevherlerini vererek onu satın alır. Burada lâle Zeliha'ya, lâlenin kırmızı renkli çiçeği de lâ'l gibi değerli mücevherlere benzetilmektedir.

Bu zevk şaldı Züleyhâ-yi lâleye bir şevk
Ki lâ'l ü müşg töküb virdi ağırınca bahâ (Kas., 1/14)

Yûsuf Peygamberin satıldığı köle pazarında, Yûsuf'un pazarlığı esnasında söylenen her söz, Zeliha (Züleyha)'yı öldürmek için çekilen bir kılıçtır.

Her zeban bir tiğdur gūyâ Züleyhâ katline
Yûsuf'ı almakda ehl-i 'ışk bāzâr eylegeç (G., 51/6)

Hiz. Yûsuf'un pazarda satılışı daha farklı bir durumla da karşımıza çıkmaktadır. Bir güzellik pazarı kurulmakta ve bu pazarın değeri âşıkların aşkları ile artmaktadır. Aşk, Hakk'a yöneliktir, sevgili olan Hak, güzellikte, güçte herkesten üstündür. Yûsuf'tan da daha güzeldir, istese bin Yûsuf alacak güce yani geçer akçeye sahiptir.

Revâcın naqd-i peykānuñla bulmuş hūsn bāzârı
Geçer naqdūñ eger miñ Yûsuf'ūñ olsañ haridârı (G., 270/1)

Bu kez de farklı bir yaklaşımla Hiz. Yûsuf'un pazarda satılışı anlatılıyor. Yûsuf'un pazarda bir eşya gibi satılması maddeyi çağrıştırdığından Hak âşıkı olan kişilerin maddeden uzaklaşmaya çalıştıkları için Yûsuf'la işlerinin olamayacağı anlatılmaktadır.

Ehl-i terkūñ kılıyuz oldur bize cāndan 'aziz
Yûsuf ise hōd-fürüş anuñla yoñ bāzārumuz (G., 120/5)

4.6.3. Yûsuf'un Zindana Atılması

Zeliha (Züleyha)'nın Yûsuf'u sarayına davet edip ondan yararlanmak istemesi, Yûsuf'un buna karşılık vermeyerek kaçmaya çalışması, kaçarken de Zeliha (Züleyha)'nın Yûsuf'un gömleğini arkadan çekerek yırtması ve bunun neticesinde Yûsuf Peygamberin hapsedilmesi hadisesi, gülün gonca hâliinden, gül hâline gelişiyile anlatılmaktadır. Goncanın açılmasıyla oluşan gül, görünüm olarak Hz. Yûsuf'un Züleyha'dan kaçarken yırtılan gömleğini çağrıştırmaktadır.

Şan Züleyhâ halvetidür gonca-i der-beste kim
Çıhdı andan dâmen-i çâkiyle Yûsuf vâ r gül (Kas. 9/9)

4.6.4. Yûsuf'un Zindandan Kurtulması

Yûsuf Peygamber, Züleyha'nın isteklerine karşılık vermeyince, bir iftiranın kurbanı olmuş, Mısır Aziz'i tarafından zindana atılmıştı. Zindandayken yorumlamış olduğu rüyaların bir bir gerçekleşmesi üzerine affedilip Mısır'a sultan olmuştu. Dolayısıyla Hz. Yûsuf'a saltanat tahtının payesi öncelikle zindan olur.

Mihnete şabr eyleyen râhat tapar çun Yûsuf'a
Saltanat tahtınıñ evvel pâyesi zindân olur (Kas., 7/5)

Yûsuf Peygamberin zindandan kurtulma hadisesi bahar tasviri yapmakta olan saire ilham kaynağı olmaktadır. Gülün gonca hâlinde oluşu, Yûsuf Peygamberin zindanda oluşuna, gülün goncadan sıyrılıp bütün güzelliğiyle bahçeleri süslemesi ve bahçenin sultanı oluşu ise, Yûsuf Peygamberin zindandan kurtulup Mısır'a sultan oluşuna benzetilerek anlatılmaktadır.

Çemen bezmine revnaç virmeğe gül gonceden çıhdı
Müzeyyen kılmak için Mısr'ı Yûsuf çıhdı zindândan (Kas., 25/10)

Habsden Yûsuf çıhub Sultân-i Mısr olmuş kimi
Oldı açup goncesin ârâyiş-i gül-zâr gül (Kas., 9/8)

4.7. Hz. Mûsâ (Kelîm-i Tûr, Kelîmu'llâh)

Hz. Mûsâ'nın Divan'da daha çok "Tûr Dağı'nda Allah'la konuşması, elindeki asanın ejderha olması, asasıyla Kızıl denizi ikiye ayırması, yed-i beyzâ" mucizelerine telmihte bulunma şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Mısır'dan kaçan Mûsâ Peygamber, Şuayp Peygamberin yanında on sene koyun güttükten sonra, eşini ve iki çocuğunu alarak tekrar Mısır'a dönmek üzere yola çıkar. Tûr-ı Sîna'ya yaklaştığında şiddetli bir rüzgâr ve yağmurla karşılaşır. Yolunu şaşırır. Ateş yakmak ister, ancak çakmağı ateş almaz. Uzakta bir ateş gözüne ilişir. Ateşe yaklaşınca, ateşin bir ağaç tepesinde olduğunu görür. Korkarak dönmek ister. O anda ağaçtan "Ya Mûsâ! Ben âlemlerin Rabb'i olan Allah'ım." diye bir ses işitir. (Levend, 1984:118) Mûsâ, bunun Allah'ın vahyi olduğunu anlar ve hemen secde eder. Bunun üzerine Allah Mûsâ'ya seslenir: "Muhakkak ki ben, evet ben senin Rabb'inim! Hemen pabuçlarını çıkar! Çünkü sen kutsal vâdi Tuvâ'dasın!"³⁶ Allah, Mûsâ Peygambere, marifet yolu olarak bilinen "ilm-i tevhid, şeriat ve risalet ilmi" olan üç yol gösterir. Sonra "Şu sağ elindeki nedir ey Mûsâ!"³⁷ der. Hz. Mûsâ da "O, benim asamdır, ona dayanırım, onunla davarlarım yaprak silkelerim; benim ona başkaca ihtiyaçlarım da vardır."³⁸ der. Allah, "Yere at onu ey Mûsâ!"³⁹ der. Hz. Mûsâ, "Onu hemen yere attı. Bir de ne görsün, hızla sürünen bir yılan değil mi!"⁴⁰ Hz. Mûsâ asanın ejderha olup hareket ettiğini görünce korkar, asayı bırakıp kaçar. Dönüp bakmak için kendinde kuvvet bulamaz. Bunun üzerine Allah, "Al onu, korkma! Biz onu şimdi ilk hâline sokacağız."⁴¹ der. Hz. Mûsâ, bunun Allah'ın bir mucizesi olduğunu anlar ve ejderhayı boğazından sıkıca tutar ve ejderha Allah'ın emriyle önceki hâline, yani asaya dönüşür. (Taberî, 1973:I/338-343)

Özetlemeye çalıştığımız bu durum, Allah'a hitaben "Ümit ve korkunun görüldüğü yer olmak üzere Hz. Mûsâ'yı ilim hazinesi, asasını da ejderha yapan sensin." şeklinde ifade edilmektedir.

³⁶ Tâ Hâ, 12

³⁷ Tâ Hâ, 17

³⁸ Tâ Hâ, 18

³⁹ Tâ Hâ, 19

⁴⁰ Tâ Hâ, 20

⁴¹ Tâ Hâ, 21

Sensen kılan mezâhir-i ümmîd-i bîm idüb
Mûsâ'nı 'ilm genci 'aşâsını ejdehâ (G., 2/3)

Kelîm-i Tûr-i vefân ki ehl-i hayr ü şere
Elüñde gâh 'aşâ oldı gâh mâr kalem (Kas., 33/27)

Hz. Mûsâ'yı sihirbazlıkla suçlayan Firavun, ülkenin en iyi sihirbazlarını toplayarak onu küçük düşürmeye çalışır. Sihirbazlar, ellerindeki her bir ipi yere atarlar ve yere atılan ipler yılan olup hareket etmeye başlar. Bunun üzerine Hz. Mûsâ elindeki asayı yere bırakır ve onun asası büyük bir yılan olup sihirbazların bütün yılanlarını yutar. Bunun üzerine sihirbazlar Hz. Mûsâ'ya iman ederler. (Pala, ...:365) Şair de bu durumu sevgiliye hitaben "Zülfünün bir kemende benzeyen kıvrımından daima korkuyorum. Bana o ipi ejder gösteren bilmiyorum ne sihirdir!" şeklinde ifade ederken, sihirbazların Hz. Mûsâ'nın mucizesi karşısında aciz kalışı ile kendisinin sevgilinin güzelliği karşısındaki çaresizliğini anlatmaktadır.

Kemend-i çîn-i zülfüñ vehmi gitmez mi zâr göñlümünden
Maña ol rişteyi ejder kılan bilmen ne efsündür (G., 90/6)

Allah, sonra Hz. Mûsâ'ya bir alâmet (mucize) daha gösterir. Kara yağız olan Hz. Mûsâ Allah'ın emri ile elini abasının cebine sokar ve elini cebinden çıkarınca da elinin beyazlaştığını görür. (Taberî, 1973:I/343) Divan'da da, memduhunun göstermiş olduğu çabayla, Hz. Mûsâ'nın peygamberliğini ispat için bir delil olarak sunduğu "Yed-i Beyza" mucizesi arasında, her ikisinin de adaleti tecellî kılmaya çalışması bakımından, bir bağ kurulmaktadır.

Sâ'id-i 'adldedür kuvvet-i icâd-i nizâm
'Arz-i i'câz-i nübüvvet yed-i beyzâ eyler (Kas., 42/19)

Pençe-i 'azmededür kudret-i işlâh-i fesâd
Sihr def'in meded-i mu'ciz-i Mûsâ eyler (Kas., 42/20)

Hz. Mûsâ, peygamberliğinin ispatı yolunda, Firavun'u Hak yola getirmek için çok mücadele eder; ancak başarılı olamaz. Firavun, ordusunu Hz. Mûsâ'nın peşine takar. Firavun'un ordusunun öncüleri Hz. Mûsâ'nın askerlerine yetiştiğinde, Hz. Mûsâ'nın askerleri Kızıl denizin kenarına ulaşmıştır. Bunu öğrenen Mûsâ (a.s.) askerlerine "Sakın korkmayın, Allah Teâlâ'nın inayeti bizimle beraberdir. Bize selâmet yolunu gösterir." diye seslenir. Mûsâ (a.s.), Allah'ın emriyle elindeki asayı denize vurur ve deniz açılarak on iki parçaya bölünür. Her parçası büyük bir dağa dönüşür. Bölünen denizde Cebrail ve Mikail (a.s.)'in yardımlarıyla Hz. Mûsâ ve askerleri Kızıl denizi aşarlar. Onları takip eden Firavun ve ordusu denizin ortasına gelince, dağlar yok olur ve deniz tekrar kapanır. Allah, Firavun'un son andaki duasını kabul etmez, o ve askerleri helâk olur. (Taberî, 1973:I/372-383) Divan'da da bu durumla bağlantılı olarak sevgili için dökülen gözyaşları ile, Kızıl denizin yarılması arasında bir ilgi kurulur. Mûsâ (a.s.)'ya denizi ikiye böldüren Allah'ın inayetidir. Âşık iki koldan nehirler gibi gözyaşı döktüren de sevgilinin güzelliğidir.

İki gözden revân itmiş sirişküm kâmetüñ şevki
 'Aşâ-yi mu' cizi gör kim iki bölmüş bu deryâyı (G., 278/2)

Nâvekin gör kim yarub eşküm dutar göz perdesin
 Ey diyen Mûsî 'aşâsı kaç'-i deryâ itmedi (G., 280/2)

Bu kez de divan şiirinin klâsik örgüsü içinde yer alan övülen kişilerin büyük şahsiyetlere benzetilmesi hususiyeti, övülen kişinin ihtişamını ortaya koyabilmek için Hz. Mûsâ'nın asasıyla denizi ikiye ayırma mucizesi hatırlatılarak anlatılmaktadır.

Çahrı ol reng ile kim deryâ mizâcın huşk ider
 Çalsa ger Mûsî-şifat deryâyâ tîğ-i âb-dâr (Kas., 41/11)

4.8. Hızır

Rivayetlere göre âb-ı hayatı içerek ölmezlik sırrına erişen, peygamber veya velî olduğu hususlarında ihtilâf bulunan kutsal bir kişidir. Hızır inancı, hemen hemen bütün toplumlarda izine rastlanan, özellikle İslâm kültüründe kendisine çok büyük önemler

atfedilen, Kehf suresinde Hz. Musa'nın macerasının anlatıldığı bölümde, Hz. Musa'ya rehberlik ve önderlik yaptığına inanılan, önemli, önemli olduğu kadar da esrarengiz bir inançtır. Ölmezlik sırrına vakıf olduğundan hâlâ yaşadığına ve darda kalanlara yardıma koştığına dair pek çok rivayetler vardır. (Tökel, 2000:361)

Hızır, eserde klâsik şiirimizde olduğu gibi daha çok, âb-ı hayat, İskender, zulumât, ölmezlik kavramlarının bir parçası olarak kullanılmaktadır. Hızır kelimesinin “yeşillik, boz, gökçül, mora yakın” anlamları birçok divan şairine olduğu gibi Fuzûlî'ye de esin kaynağı olmuştur. Şair, Hızır kelimesinin “yeşillik” anlamından yola çıkarak “kalem”i Hızır, siyah yazılar içinde olmasını da zulumâta girmesi olarak değerlendirmektedir.

Ûuceste Hızır'dur Āb-i Ĥayāt içmek için
Zemān zemān zulemāta kıılır güzār kalem (Kas., 33/7)

Hızır, âb-ı hayat münasebetiyle de kullanılmaktadır Divan'da. Sevgilinin dudağı âb-ı hayattır ve âşıkı ebedî hayata kavuşturacak tek güçtür. Hızır'a âb-ı hayatı veren de sevgilinin dudağıdır.

Didüñ ey Hızır beñzer yār lâ' li Āb-i Ĥayvān'a
Bu ta' zīm ile toprağdan götürdüñ Āb-i Ĥayvān'ı (G.,266/5)

Hatta sevgilinin dudağı âb-ı hayattan daha üstün meziyetlere haizdir. Āb-ı hayat insana maddî hayatta ölümsüzlüğü getirir, sevgilinin dudağı ise insanı manevî hayatın ebedîliğine sürükler ki bu da Allah'a kavuşmaktan başka bir şey değildir. Bu vasfıyla da Hak âşıkı olan bir kişi, âb-ı hayatı istemez; yalnız Allah'a kavuşmayı düşünür.

Lebine Çeşme-i Ĥayvān dimezem kim lebinüñ
Var miñ cāna değer feyzi bakādan ğayrı (G., 271/5)

Teşne-i cām-i vişālüñ Āb-i Ĥayvān istemez
Mā'il-i mūr-i ğaṭuñ mülk-i Süleymān istemez (G., 115/1)

Zehr-i kahrũ içmedin var ise kaşduñ katlũm it
 Âb-i Hayvân içsem öldürmek olur müşkil meni (G., 291/2)

Bu yönũyle âşık kendini Hızır'la kıyaslar. Âşık, sevgilinin dudağını yani fenafillâhı istediğı için kendisini âb-ı hayatla maddî ölümsüzlüğe kavuşan Hızır'dan üstün tutar. Hızır, maddî ölümsüzlüğe kavuştuğı için manevî ölümsüzlüğü yani fenafillâhı idrak edememiştir. Burada Hızır'a yol gösterecek olan manevî ölümsüzlüğü idrak eden âşık olacaktır.

Her kimũñ ' âlemde miqdârıncadır tab'ında meyl
 Men leb-i cânânumı Hızır Âb-i Hayvân'ın sever (G., 83/2)

Ey Fuzũlî hâk-i kũy-i yâre yetdũm hanı Hızır
 Kim virem kâmin olam Âb-i Hayât'a reh-nũmũn (G., 230/7)

Sevgilinin dudağını âb-ı hayata benzetmek, dudak ile âb-ı hayat arasındaki farkı anlayabilenler tarafından ayıplanma sebebidir.

Fuzũlî öldürür her dem meni ehl-i nazar ta'nı
 Ki niçün yâr lâ'lin Çeşme-i Hayvân'a benzettũm (G.,198/6)

Hızır'ın kalemine âb-ı hayat kararıp mürekkep verse de sevgilinin dudaklarını kıyamete kadar tavsif edemez.

Yazabilmez leblerũñ vaşfin temâm-i ' ömrde
 Âb-i hayvân virse kilik-i Hızır'a zulmetden devât (G., 40/2)

Hatta Hızır, Hz. Peygamber'in bin âb-ı hayata can veren dudağının feyzine susamıştır.

Cân virür lâ' lũñ temennâsında miñ Âb-i Hayât
 Feyzũne leb-teşne yüz Hızır ü Mesihâdur sentũñ (G.,170/3)

Şair, memduhu Ayas Paşayı Hızır'a benzetmektedir. Böylelikle, Ayas Paşanın yolundan gidenlerin karanlığa sapanmayacağını, Hızır gibi bütün zorlukları aşacağını dile getirmektedir.

Saîa tâbi^ç olan çekmez melâl ü miñnet-i ^çâlem
Ne ğam zulmât def'inden aîa kim Hızır reh-berdür (Kas., 19/23)

4.9. Dâvûd

Yehûda kabilesi ile İsrailoğullarının peygamberi. Dört semavî kitaptan biri olan Zebûr ona indirilmiştir. Hz. Davud, sesinin güzelliği ile meşhurdur. O, Zebûr'u okurken herkes kendinden geçer, hatta ruhunu teslim edenler bile olurmuş. Güzeli sesli olanlara Davudî ses denmesinin nedeni de budur. (Pala,...:122-123) Klâsik şiir geleneğine uygun olarak Divan'da Davud Peygamber bu vasfıyla ele alınmaktadır.

Mu^ç cizi bir gül-şen-i pâkizedür kim istese
^çAndelîb ol gül-şene Dâvûd-i hoş-elhân olur (Kas., 7/23)

4.10. Süleymân ve İlgili Mefhumlar

Hz. Süleymân, Hz.Davûd'un oğludur. On iki yaşındayken babasının yerine tahta geçmiştir. Hem padişah hem peygamberdir. Allah tarafından kendisine birçok mucizeler verilmiştir. Kuşlarla, hayvanlarla konuşur, onların dilinden anlar, cinlere ve rüzgâra emretme yetkisine sahiptir." (Pala,...:447-48) Kur'an'da "Süleyman'ın, cinlerden, insanlardan ve kuşlardan müteşekkil orduları toplandı; hepsi bir arada (onun tarafından) düzenli olarak sevk ediliyordu."⁴² ve "Andolsun ki biz, Davûd'a ve Süleymân'a ilim verdik. Onlar, bizi, mümin kullarının birçoğundan üstün kılan Allah'a hamd olsun, dediler."⁴³ şeklinde ifadesini bulan Hz. Süleymân'ın azameti, Fuzûlî tarafından, "Hz. Süleymân mana mülkünün sultanıdır ve insanlar, cinler, vahşi hayvanlar onun emrine verilmiştir." şeklinde dile getirilmektedir.

⁴² Naml, 17

⁴³ Naml, 15

Şeh-en-şehî ki Süleymân-i mülk-i ma' ni olub
Muñî' oldı aña ins ü cinn ü vaşş ü tuyür

(Kas., 2/11)

Şair, Süleymân Peygamberi çeşitli yönlerden ele alıp, ona olan sevgisini dile getirirken Kur'an'da onunla ilgili kıssalardan alıntılar yapmaktadır. Yine, yazmış olduğu kasidelerin methiye bölümlerinde memduhlarının özelliklerini sıralarken, onları Hz. Süleymân'a benzetmektedir. Bu benzetmeye özellikle, devrin ünlü padişahı Kanûnî Sultan Süleymân övülürken rastlıyoruz. Şaire göre Allah, dünyaya iki adil Süleymân'ı hükümdar etmiştir. Her ikisi de Allah'ın adaletini uygulamış ve dünyaya yaymıştır. Kanûnî'nin adaletinin kaynağı, zenginliğinin dayanağı ise Hz. Süleymân'dır. Kanûnî, Hz. Süleymân'ın mülkünün varisidir.

Hâk iki 'âdil Süleyman hâkim itmiş 'âleme

Evvel ü âhîr kılub sırr-i 'adâlet âşkâr

(Kas., 11/57)

'Âlemün vaşfin Süleymân mülki dirlerse n'ola

Çun Süleymân'dan Süleymân'a çalubdur yâdgâr

(Kas., 11/60)

Sikender tahtınuñ iqbâl ile maqbûl Dârâ'sı

Süleymân mülkinüñ işbât ile vâriş Süleymân'ı

(Kas., 12/IV-3)

Hz. Süleymân'ın azameti devi, Kanûnî'nin eşsiz gücü de kâfirleri yerle bir etmiştir.

Ol Süleymân'ıñ şükûhı dîve şalmış rüsta-ñiz

Bu Süleymân şavleti küffârı itmiş hâk-sâr

(Kas., 11/58)

4.10.1. Mucizeleri

Hz. Süleymân bahsini konu konu tasnif etmek oldukça güçtür. Bu güçlüğe rağmen yine de bu bahis, Süleymân-taht, Süleymân-yüzük, Süleymân-karınca, Süleymân-Asaf şeklinde düzenlenebilir.

4.10.1.1. Süleymân-Taht

Fuzûlî, Kur'an'da zikredilen "Sabah gidişi bir aylık mesafe, akşam dönüşü yine bir aylık mesafe olan rüzgârı da Süleyman'a (onun emrine) verdik ve onun için erimiş bakırı kaynağından sel gibi akıttık. Rabb'inin izniyle cinlerden bir kısmı, onun önünde çalışırdı..."⁴⁴ âyetine telmihte bulunarak Hz. Süleymân'ın rüzgâra hükmederek tahtını havada uçurmasına değinmektedir.

Ol Süleymân'a mehall-i 'azmde maḥmil hevā
Bu Süleymân'a zemân-i rezmde maḥkûm nār (Kas., 11/59)

Dil ki bir dil-bere ser-menzil idi āhum ile
Yile virdüm adını taht-i Süleymân itdüm (G., 200/2)

4.10.1.2. Süleymân-Yüzük

Süleymân (a.s.)'ın üzerinde İsm-i A'zam yazılı bir yüzüğü vardı. Bütün insanlar, cinler, hayvanlar ve kuşlar bu yüzük sayesinde onun emrine uymaktaydı. (Taberî, 1973:I/485) Süleymân Peygamberin bütün mahlûkata hükmetmesi; ot, su, yel ve her şeyin ona itaat etmesi, bu yüzüğün kerameti idi; bu yüzüğü Âdem Peygamber cennetten getirmişti. (Fırâkî, 1993:95-118) Bu durumu Fuzûlî, sevgilinin âşıkları mest eden, büyüleyen dudaklarını yüzüğe benzeterek dile getirmektedir.

Dehānuñi dürci kim kaydın çekerler hür-peykerler
Periler tâ'atiyçün ḥātem-i ḥükm-i Süleyman'dur (G., 89/4)

Süleymân (a.s.) abdesthaneye girerken yüzüğü eşine verirdi. Bir gün yine yüzüğü eşine verir ve abdesthaneye girer. Sahr adında bir dev sürekli olarak birtakım hilelerle yüzüğü ele geçirme düşüncesindedir. Sahr, Süleymân Peygamberin abdesthaneye girdiğini görünce hemen kendisini Süleymân'ın suretinde gösterip yüzüğü alır, parmağına takar ve Süleymân'ın kürsüsüne geçip oturur. Bütün halk, devler, periler, kuşlar Sahr'ı görünce Süleymân Peygamber sanırlar. Kırk günden sonra halk bu devin

⁴⁴ Sebe, 12

yaptıklarından rahatsız olur. Asaf'a varıp bu rahatsızlıklarını dile getirir. Sahtekârlığı anlaşılan Sahr, yüzüğü denize atar ve yüzük bir balık tarafından yutulur. Allah balığı bir balıkçı ağına düşürür. Balıkçılar, akşam vakti yine Süleymân'a iki balık verirler. Süleymân balıklardan birini satar, bir diğerini de kızartmak için, yardığında yüzüğü görür, alıp öper, parmağına geçirir, şehre girer. Halk etrafında toplanmıştır. Derhal tahta çıkar ve saltanatını devam ettirir. (Taberî, 1973:I/485-487) Fuzûlî de bu duruma telmihte bulunarak, İslâm'ın küfrün zulmünden sonra hakimiyeti yeniden ele geçişiyle dile getirmektedir.

Süleymân mesnedinden dîv-i güm-reh rağbetin kesdün

Deñizde hâtem-i hüküm-i Süleymân'dan haber virdün (G., 265/4)

Daha sonra da bu yüzük sayesinde devlere, cinlere ve perilere karşı olan hakimiyetin sürdüğünü anlatmaktadır.

Peyâm-i şevketün yetdükçe a^cdâyı zebün eyler

'Azâ'im-hâna dîv elbette mahkûm ü musahherdür (Kas., 19/25)

3.10.1.3. Süleymân-Karınca

Hız. Süleymân ile bir karınca arasında geçen sohbeta Kur'an'da açık bir şekilde temas edilir: "Nihayet karınca vâdisine geldikleri zaman, bir karınca: 'Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; Süleymân ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!' dedi."⁴⁵ Karıncanın bu sözlerini duyan Süleymân Peygamber ise gülümser. (Tökel, 2000:297) Birçok divan şairinde olduğu gibi Fuzûlî de Süleymân-karınca münasebetini, kudret ve ihtişam sahibi sevgiliyi Süleymân; hakim, zavallı ve aciz âşık da karınca benzetmesiyle bizlere aksettirmektedir. Bu cihetle âşık, sevgili karşısında; insanlara, cinlere, devlere hükmeden bir peygamber ve hükümdar olan Süleymân'la konuşma fırsatını yakalayan bir karınca olur. Hız. Süleymân'ın sahip olduğu kudret ile âşıkın sahip olması gereken ilâhî aşk zenginliği arasında bir mukayese yapılır. Allah yolunda ilerleyen bir âşıkın Süleymân'ın sahip olduğu dünya zenginliğine tama' etmeyeceği ifade edilir.

⁴⁵ Neml, 18

Teşne-i cām-i vişālūñ Āb-i Ḥayvān istemez
Mā'il-i mūr-i ḥatuñ mülk-i Süleymān istemez (G., 115/1)

4.10.1.4.Süleymān-Āsaf

İslâmî kaynaklara göre Āsaf, Hz. Süleymān'ın teyzesinin oğludur. Hz. Süleymān'ın sır kâtibi, veziri ve en güvendiği kişidir. İsm-i A'zam'ı bilir, duası mutlaka kabul olurdu. Keramet ehli bir insandır. Āsaf'ın keramet babından işlerinden birisi de, Hz. Süleymān'ın yüzüğünü çalan devin, Süleymān olarak tahta geçmesini müteakiben, kimsenin onun dev olduğunu anlamadığı hâlde, bunu bilmesi ve devin plânlarını bozmasıdır. (Tökel, 2000:326-327)

Fuzûlî de övmüş olduğu bazı vezirleri ve valileri, Süleymān Peygamberin veziri Āsaf'a benzetmektedir. Benzetmeye temel olan asıl unsur, Āsaf'ın Süleymān Peygamberin saltanatı üzerindeki siyah toz bulutunu, devin çalmış olduğu yüzüğün ele geçirilmesine yardımcı olarak dağıtmasıdır. Devrin Bağdat valilerinden Ayas Paşa, Kanûnî'nin vezirlerinden İbrahim Bey bu benzetmeyle övülmektedir.

Geldi ol Āsaf ki kondurmuşdı cünd-i şevketi
Dāmen-i mülk-i Süleymān'a gubār-i ihtilāl (Kas., 13/4)

Kemāl-i fazl-i zātı Āsaf evşāfında ḥatm olmuş
Götürmüş jeng-i naqş āyine-i mülk-i Süleymān'dan (Kas., 25/19)

Ayrıca Kanûnî'nin veziri Rüstem Paşa da Āsaf'a benzetilmektedir. Rüstem Paşaya sunulan kasidenin methiye bölümünde şair, Rüstem Paşanın Kanûnî tarafından vezir yapılmasını, "Devrin Süleyman'ı Rüstem Paşayı vezir yaptı" şeklinde dile getirilir.

Andan oldu 'azamet emr-i vezāret güyā
Ḥükm için şimdi Süleymān'a virildi ḥātem (Kas., 24/20)

Aña ḥatm oldu reh ü resm-i ḥükümet güyā
Şimdi naşb oldu be der-gāha Vezir-i a'zem (Kas., 24/21)

Hüsn-i re`yiyle bu gün hükme girür dîv ü perî
 Darb-i tîgiyle bu gün feth olur iklîm-i `Acem (Kas., 24/22)

Ki Süleymân-i zemân Āşaf`ı itdi nâ`ib
 Oldı ser-`asker-i Keyhüsrev-i devran Rüstem (Kas., 24/23)

4.11. İlyâs

İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerdendir. İsrailoğullarını dine davet etmek için çok uğraşır. Bunda kısmen başarılı olur. Ancak İsrailoğulları tekrar hak yoldan sapar. Bunun üzerine İlyâs Peygamber şehirden ayrılarak Allah`a dua eder. Allah da İlyâs Peygambere “Filân şehre git, filân günde ne görürsen onun üstüne bin, korkma.” diye emreder. İlyâs Peygamber bunun üzerine Allah`ın emrettiği yere varır, ateşten bir at görür ve ata biner, sonra da gözden kaybolur. Böylelikle Allah, onu yemeden içmeden alıkoyup melekler makamına yükseltir ve denizler üstüne musallat eder. (Taberî, 1973: I/445-447)

Sabah rüzgârının rengârenk bir gül bahçesinde esişi ile Hz. İlyâs`ın denizler üzerinde dolaşması arasında bir bağ kurulmaktadır. Sabah rüzgârı gül bahçesinde sürekli esmektedir, Hz. İlyâs da sürekli denizler üzerinde dolaşmaktadır. Rüzgâr, gonca hâlindeki güllerin açılmasına, Hz. İlyâs da inanışa göre karada sıkıntıya düşenlere yardım edecektir. (Pala, ...:15-254)

Āb-i deryâ üzre geh İlyâs veş seyrân ider
 Gâh eyler mesken İbrâhîm tek âzer şabâ (Kas., 5/13)

4.12. Zekeriyâ

İsrailoğulları arasında vazife alan son peygamberlerden biridir. (Kazancı, 1997:203) Bir iftiranın kurbanı olmuştur. İblis, Hz. Meryem`in İsa Peygambere gebe kalmasının müsebbibi olarak Zekeriyâ Peygamberi gösterir ve İsrailoğullarının meclislerine gelip Hz. Zekeriyâ`ya Meryem ile ilgili olarak iftirada bulunur ve onlara “Ondan başka onu kim gebe bırakmış olabilir? Onun yanına girip çıkan o idi.” der.

Bunun üzerine İsrailoğulları onu aramaya başlar, önce oğlu Yahya'yı şehit ederler. Bunu öğrenen Zekerriyâ Peygamber, kendisine "Ey Allah'ın peygamberi! Bana gel." diye seslenen bir ağacın içine gizlenir. Zekerriyâ Peygamberin ağacın içine girdiğini gören İblis, yerini hemen İsrailoğullarına bildirir ve İsrailoğulları, ağacı balta ve testere ile ikiye bölerek Zekerriyâ Peygamberi şehit ederler. (İbnü'l-Esîr, 1985: I/278-279)

Klâsik şiirimizde genellikle bu yönüyle ele alınan Zekerriyâ Peygamber, Fuzûlî'de de aynı amaçla işlenmiştir. Her kuru ağaç, gam testeresinin hedefi değildir; gam testeresinin hedefi Hz. Zekerriyâ'nın gizlendiği ağaçtır.

Hârif-i erre-i ğam şanma her kuru ağacı
Ki yazılır Zekerriyâ adına ol menşür (Kas., 2/3)

Geh Zekeryâ kimi çekmiş çoğ cefâlar bıçkudan
Geh büt-i Āzer kimi olmuş giriftâr-i teber (Kas., 34/6)

4.13. İsâ ve İlgili Mefhumlar

İsrailoğullarının son peygamberidir. Kendisine "İncil" indirilmiştir. Hz. İsâ'nın İsrailoğullarına Allah tarafından peygamber olarak gönderilişi Fuzûlî tarafından, Kerîm olan Allah'ın lütfunun bolluğu Mesih'i Hristiyanların secde ettiği mihrap hâline getirdi, şeklinde ifade edilmektedir.

Zihî Kerîm ki ifrât-i lûtf ü ihsânı
Mesih'i eyledi mihrâb-i secde-i tersâ (Kas., 1/74)

Hz. İsâ, edebiyatta birçok yönüyle ele alınır. Meryem'in İsâ'ya gebe kalışı, doğumu esnasında ve bebekken gerçekleşen olağanüstü hâller, mucizeleri, göğes çekilmesi, dünyaya değer vermemesi, göğün dördüncü katında bulunması, maddeden arınmış olması ve hiç evlenmemesi gibi yönleriyle eski şiirimizin en önemli malzemelerinden olmuştur. (Pala, ...:258-259)

Hız. İsa, Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'nda ise Meryem'in İsa'ya gebe kalışı, doğar doğmaz dile gelmesi, nefesi ile ölüleri diriltmesi, göğre çekilmesi gibi yönlerden ele alınmaktadır.

4.13.1. Meryem'in İsa'ya Gebe Kalması

Allah, Hz. Meryem'e Cebrail'i gönderir. Cebrail, insan suretinde Meryem'e görünür. Meryem'in kaftanının yeline üfler ve Allah'ın emriyle Hz. Meryem, İsa (a.s.)'ya hamile kalır. (Taberî, 1973:II/90) Kur'an'da da "İffetini korumuş olan, İmran kızı Meryem'i de (Allah örnek gösterdi). Biz, ona ruhumuzdan üfledik ve Rabb'inin sözlerini ve kitaplarını tasdik etti. O gönülden itaat edenlerdendi."⁴⁶ şeklinde ifadesini bulan bu olay, bahar mevsimin gelişini anlatmakta olan Fuzûlî'ye ilham kaynağı olur. Bahar rüzgârı Cebrail'in üflediği nefes, gül fidanı Meryem, goncalar da İsa'ya benzetilir. Bu şekilde baharla birlikte tabiatın yeniden canlanması aktarıldıktan sonra güllerin tomurcuklanarak açılması ile Cebrail'in Meryem'e üflediği nefes arasında bir bağ kurulur.

Bâddan goncelere hâmile oldu gül-bün

Eyle kim 'İsi'ye Cibrîl deminden Meryem

(Kas., 24/5)

4.13.1.1. Meryem'in İsa'yı Büyütmesi

Çimenlik Hz. İsa, rüzgâr Hz. Meryem'in şefkatli kucağı olarak düşünülerek, Meryem'in oğlunu büyütmesi ile rüzgârın tabiatı beslemesi arasında bir bağ kurulur.

Şâhife-i çemen üzre tereddüd ide nesim

Mesîh cilve-gehi ola dâmen-i Meryem

(Kas., 16/5)

Daha Meryem'in eteği İsa'ya beşik olmadan bir Hristiyan çocuğu gözümün perdesinde makam tutmuştu, ifadesi ile de Hz. İsa'nın annesi olan Meryem'in anıldığını görmekteyiz.

⁴⁶ Tahrîm, 12)

Perde-i çeşmüm maķām itmişdi bir tersā-beçe
Olmadın mehd-i Mesihā dāmen-i Meryem henüz (G., 121/6)

4.13.2. İsa'nın Beşikteyken Konuşması

Cebrail'in üflediği nefesle İsa'ya hamile kalan Meryem, İsa'nın doğumundan sonra İsrailoğulları tarafından iffetsizlikle suçlanınca, suçlamalara kendisi cevap vermek istemez ve Hz. İsa'yı işaret eder. Kur'an'da, "Bunun üzerine Meryem çocuğu gösterdi. 'Biz, dediler, beşikteki bir sabî ile nasıl konuşuruz?'"⁴⁷ şeklinde ifade edilen bu durum karşısında Hz. İsa, "Çocuk şöyle dedi: 'Ben, Allah'ın kuluym. O, bana Kitap'ı verdi ve beni peygamber yaptı.'"⁴⁸ âyetinde de belirtildiği gibi beşikte iken dile gelir, Allah'ın kulu olduğunu, kendisine Kitap verildiğini, peygamber olduğunu söyler. (Taberî, 1973:II/98-99) Bu durum, Fuzûlî'de değişik bir benzetme ile karşımıza çıkmaktadır. Sevgilinin lâ'le benzeyen dudağının söz söylemesi karşısında şair, inci saçan lâ'l dudağın söz söylemesini bir mucize olarak nitelendirmekle Hz. İsa'nın beşikte iken dile gelmesine telmihte bulunmaktadır.

Çün 'acebdür lâ'le güyâlık ne mu'cizdür bu kim
Eyler izhâr-i suhan lâ'l-i dür-efşānuñ senüñ (G., 169/4)

4.13.3. İsa'nın Nefesi

İsa Peygamber, Cebrail'in Meryem'e üflediği ruhtur. Bu yüzden İsa(a.s.)'da ölüyü diriltme ve hastalar şifa verme gücü hasıl olmuştur. (Arabî, 1992:186) Bu nedenle neye dokunsa ona can verir, ölüleri diriltir. Elini sürdüğü hastaları derhal iyileştirdiği için de "Mesih" lakabını almıştır. (Pala, ...:336) Fuzûlî, İsa Peygamberin ölüleri diriltmesi hadisesini çeşitli benzetmeler aracılığıyla bizlere nakletmektedir.

Sevgili, dudağının can bağışlayıcı olması bakımından İsa Peygambere benzetilmektedir. Can bağışlayıcı bu dudağın sırrı bilinmemektedir. İnsanlar da soyut

⁴⁷ Meryem, 29

⁴⁸ Meryem, 30

bir şüphe üzerine dudağın üzerindeki sırrı aralamak için bir kavgaya tutuşmuşlardır yani kendilerini aşk ıstırabının içinde bulmuşlardır.

Hîç kim sırr-i dehânın bilmez ol ‘İsî-lebüñ
‘Ālemi ğavğaya şalmışdur mücerred bir gümân (G., 216/5)

Âşık, sevgiliye duyduğu aşkın harareti ile can verse önemli değildir. Çünkü sevgili zamanın Mesîh’idir, bu yönüyle ölüyü diriltebilir. Buradaki sevgili Allah’tır. İsâ’ya bütün mucizeleri veren de Allah’tır. Âşık sevgiliye duyduğu harareti aşk için canını verince, kavuşma(yeniden diriliş)nın önündeki en büyük engel olan ve maddeyi simgeleyen “can” dan kurtulacak ve Allah’a kavuşacak, âdeta yeniden doğup ebedî bir mutluluğu yaşamaya başlayacaktır.

‘Āşıka şevkuñla can virmek iğen müşkil değül
Çun Mesîh-i vahtsen can virmek âsandur saña (G., 21/4)

Hayata can veren, yoktan var eden ilâhî sevgili Allah’tır. (Bkz. Yaratılış, s.124) Allah’ın dudağının bir mucizesi olan ölüleri diriltme rivayeti Hz. İsâ’ya ulaşmıştır. Böylelikle Allah, bu mucizesini Hz. İsâ’ya vermiştir. Allah’ın yoktan var etme ve hayata can verme özelliğine sahip olduğu ise İsâ’ya sahih bir rivayetle ulaşmıştır.

İrmiş şahîh naql ile ervâh-i kudsdan
‘İsî’ye mu‘ciz-i leb-i lâ‘lün rivāyeti (G., 302/2)

Gerçek sevgili yani Allah, Hz. İsâ yaratılmadan önce Hz. İsâ’nın sahip olduğu mucizelerin hepsine sahiptir. Onun her nefesinden bin İsâ ebedî hayata kavuşur.

Can bağıslardı lebüñ izhâr-i güftâr eyleyüb
Urmadın ‘İsî lebi cân-bağıslıktan dem henüz (G., 121/2)

Her demüñden miñ Mesîhâ zinde-i cāvîd olur
Sen iden izhâr i‘ cāzı Mesîhâ itmedi (G., 280/3)

İlkbaharda tabiatın yeniden canlanmasında etkili olan rüzgâr ile Hz. İsa'nın nefesi arasında bir ilgi kurulur. İlkbahar rüzgârı can bağışlayıcı, hayat verici özelliği ile dokunduğu her şeyi canlandırma gücüne sahip Hz. İsa'ya benzetilir.

Dem-i can-bahşını güyâ yile virmiş 'İsâ
Ki bulur cān ü ten eşcār deminden her dem (Kas., 24/6)

N'ola ger emvātā ihyā virse şubhuñ demleri
Zikr-i lā' lüñdür kim eyler dem-be-dem tekrār şubh (G., 55/3)

Âşıkları ölümsüzlüğe, ebedî hayata kavuşturacak olan şarap(ilâhî aşk)tır. Şarap bu yönüyle Hz. İsa'yla ilişkilendirilmektedir.

Virür emvāta ihyā bāde güyâ kim çıhub her dün
Şalur feyz-i Mesihā bādeye hum-ḥāne ḥuffāşı (G., 276/6)

Şair, memduhlarını da Hz. İsa'ya benzetmektedir. Bağdat valisi olarak atanan Ayas Paşanın bu şehre gelişi üzerine şair, Ayas Paşayı halkın yaşamını kolaylaştıracak ve huzuru sağlayacak düzeni kuracak olması bakımlarından Hz. İsa'ya benzetmektedir. Hz. İsa ölümlere nefesiyle, Ayas Paşa da insanların ıstıraptan karamsarlığa itildiği bir dönemde, adaletiyle yaşam sunmaktadır.

Geldi ol 'İsî kim andandur ḥayāt-i ehl-i ḥāl
Yoḥdur ansuz ḥalk cisminde ḥayāta ihtimāl (Kas., 13/1)

Evliyā Burcî'na yetdi ḳademüñ şek yoḥ kim
Ḥāk-i pāküñdeki emvātını ihyā eyler (Kas., 42/42)

Ey ḥoş ol maḳbere kim bulmaḡa emvātı ḥayāt
Anı tevfiḳ güzer-gāh-i Mesihā eyler (Kas., 42/43)

Ol Mesihâ-dem ki emvât-i elem ihyâsına
 Hâk-i degâhındadır keyfiyet-i (يحي العظام)⁴⁹ (Kas., 14/16)

Bağdat seferi sırasında Anadolu Kazaskeri olan Kadir Çelebi de Ayas Paşaya benzer şekilde Hz. İsâ'ya benzetilir.

‘Arz-i imân büte ger kılsa dem-i can-bağışı
 Can virüb mu‘ciz ilen anı müselmân eyler (Kas., 32/32)

Lâfz-i can-perver ilen reşha-i kilik-i hünerin
 Ne dem-i ‘İsî vü ne Çeşme-i Hayvân eyler (Kas., 32/33)

4.13.4. İsâ'nın Göğe Yükseltilmesi

İsâ Peygamber, senelerce halkı imana getirmeye çalışır; ama bunda pek başarılı olamaz. İsrailoğulları toplanıp İsâ'yı öldürmeye karar verirler. İsâ Peygamber İsrailoğullarının elinden kurtulup bir eve gizlenir. İsâ'nın dostlarından Şem'un İsâ'nın gizlendiği yeri İsrailoğullarına bildirir. İsâ'yı yakalayan İsrailoğulları onu sımsıkı bağlarlar. Allah, İsâ Peygamberi İsrailoğullarının arasından çekip alır ve Yahudilerin Kethüdası olan İşû'yu İsâ suretine sokar. İsrailoğulları İsâ sandıkları İşû'yu çarmıha gererek öldürürler. Allah, İsâ Peygamberi ise göğe, kendi yanına çeker. (Taberî, 1973:II/118-119) Kur'an'da da “Bilâkis Allah onu (İsâ'yı) kendi nezdine kaldırmıştır. Allah izzet ve hikmet sahibidir.”⁵⁰ şeklinde ifadesini bulan Hz. İsâ'nın göğe çekilmesi çeşitli benzetmelere kaynaklık etmektedir Divan'da.

İsâ Peygamberin vücudunun toprağı gerçek sevgilinin bulunduğu yerdeki toprağın tozundandır. Bu yüzden Hz. İsâ, topraktan bir toz gibi yükselerek dördüncü feleğe, güneş feleğine yükselmiştir, dünyadan soyutlanmıştır.

Meger terkîb-i ‘İsî gerd-i hâk-i der-gehüñdendür
 Ki durmuş hâkden qadr ile ‘azm-i âs-mân itmiş (G., 133/5)

⁴⁹ Yuhyi'l-‘izâm: Kemiklere can verir. Yâsîn, 78

⁵⁰ Nisâ, 158

Sevgilinin yolunun tozu göklere ulaşır güneş feleğindeki Hz. İsa mertebesine ulaşır. Buradaki sevgili Allah'tır. Böylelikle dünyadan soyutlanan sadece Meryem oğlu İsa değildir. İsa Peygamberin "Meryem'in İsa'sı" şeklinde anılması ise Cebrail'in üflediği nefesten olmasındandır.

Gerd-i rāhuñ 'azm-i gerdün itdi kim bu qadr ile
Şöhre-i âlem hemin 'İsi-i Meryem olmasun (G., 234/3)

Güneşin ışıklarının yere düşüşünü hakiki sevgili önünde secdeye kapanma şeklinde tasvir eden şair, Hz. İsa'yı göğe çeken gücü de hakiki sevgilinin dudağının mucizesi olarak görmektedir.

Bırağdı hāke hüsnuñ āf-tāb-i 'âlem-ārāyı
Götürdi yir yüzinden mu'ciz-i lâ' lüñ Mesihā'yı (G., 278/1)

Mecazî güzelin elinden kurtulmak için âşık, dünyadan soyutlanmanın timsali olan Hz. İsa'dan yardım ummaktadır.

Dādlar kıлмаğa ol kâfir elinden giceler
Çıhar āhum göğe tā duta Mesihā eteğın (G., 226/3)

Mecazî güzeli temsil eden kâfir, âşıkın ahının göklere kadar çıkmasına sebep olurken Hz. İsa'nın incinebileceğini düşünmemektedir. Gerçi, Hristiyanlığa göre İsa göğe çekilmemiştir, öldürülmüştür. Durum böyle olunca İsa'nın gökte olduğundan bile habersizdir, kâfir.

Yetürdi āhumı gerdūna ol büt gör ne kâfirdür
Dimez kim gökde āhum incide nā-geh Mesihā'yı (G., 277/2)

Ebedî huzurun kaynağı, geçici olan dünya zenginliğini hor görmekten geçmektedir. İnsan, dünya zenginliğine bulaşmadan kendini bu dünyadan soyutlayabilirse İsa Peygamber gibi güneş feleğine yükselir.

Kef-i hırş ile dā'im dāmen-i dünyā-yi dūn dutsaŋ
Zemāne şūr-baht eyler seni peyveste deryā tek

Mülevveş olmayub tecrīd ile çıhsan bu 'ālemden
Seni Zāl-i felek hır-şīde cüft eyler Mesīhā tek (Muğ., 20/1,2)

Göge çekilme hadisesinin "rif'at, ulüvv-i rif'at" gibi terimlerle anlatıldığı da görülür. Dünya zenginliğinden yani masivadan kurtulamayan bir insanın maddeden soyutlanmadan bahsetmemesi gerekir.

Götür ey nefis hevā vü hevesüñ 'ālemden
Herze herze taleb-i rif'at-i cāh itme daħi (G., 284/6)

Hz. İsâ her ne kadar soyutlanmanın timsali olsa da tam anlamıyla maddeden arınamamıştır. Göge çekilirken dördüncü feleğe gelince üzerinde bir iğne bulunmuş ve buradan yukarı çıkamamıştır. Şair ise vahdetin gölgesindedir, fenafillaha ermiştir. İsâ ise ölmemiştir, kıyamete kadar güneş feleğinde yaşayacaktır, maddî hayatı devam edecektir. Şair, bu duruma atıfta bulunarak, kendini tamamen maddeden soyutlayanların Allah'a İsâ'dan daha da yakın olacağını belirtmektedir.

Fuzûlî başuña ol serv sāye şaldı bu gün
'Ulüvv-i rif'at ile yetmez āf-tāb saña (G., 18/7)

Güneş, dünya ile alâkasını keserek göge yükselmiştir. Bekâ mülkünü isteyen âşık da fani olan dünya zenginliğinden uzak durup İsâ gibi göge çekilmeli yani maddî varlığını yok etmelidir. Böylelikle soyutlanma güneşi doğacak ve âşık kendini bedbaht eden masiva karanlığından kurtaracaktır. Hz. İsâ gibi dünyada bir gün görmek isteyen bunu yapmalıdır.

Bakā mülkin dilersen varuñı yoħ eyle dünyā tek
Etek çek gördüğünden āf-tāb-i 'ālem-ārā tek (G., 156/1)

Ta' allūk zulmetin tecrîd hür-şîdine kıl ma'la'
Eger 'âlemde bir gün görmek isterseñ Mesîhâ tek (G., 156/2)

Hiz. İisâ'nın güneşle benzetilmesinin ardındaki gerçek, İisâ'nın güneş feleğine çekilmiş olmasındandır. Şair, daha güneş icat edilmeden, madde âlemi yaratılmadan yani Hiz. İisâ vücuda gelmeden aşk temizliğinin zevkinden bahsetmiş olduğunu belirtmektedir. Asıl belirtilen ise ruhlar âlemidir.

Ey Fuzûli men dem urmuşdum şafâ-yi 'ışkdan
Matla'-i hür-şîd icâd olmadın şubh-i ezel (G., 173/7)

4.14. Muhammed ve İlgili Mefhumlar

4.14.1. Muhammed Sevgisi ve Muhammed'in Vasıfları

Şair, Hiz. Muhammed'i övme gücünü kendinde bulamadığını ifade etmektedir. Çünkü ona göre Hiz. Peygamber, "Taha" ve "Yasin" sûrelerinde Allah tarafından övülmüştür ve Allah'ın bu övgüsünün üzerine söylenecek daha güzel sözlerin bulunması mümkün olamayacaktır.

Senden bulubdur Ahmed-i Mürsel ma'kam-i kurb
Taşsin-i Yâ vü Sin ile teşrif-i Tâ vü Hâ (G., 2/6)

Nice takrîr ideyüm vaşfını ol şâhuñ kim
Aña vaşşâf ola Yâsin ü mu' arrif Tâhâ (G., 5/6)

Ancak, kendini Hiz. Muhammed övgüsünde aciz gören şair, derin bir muhabbetle bağlı olduğu için bütün hayatını onun övgüsüyle geçirmeye de hazırdır.

Mürür-i 'ömri şenâ-yi Resül ile geçürem
Ölende idem anı ermağân-i ehl-i kubür (Kas., 2/34)

Şair, daha sonraki manzumelerde Hz. Muhammed'i, gücü nispetinde övmeye çalışır. Öncelikle Hak âşıkı olan bir kişi, Hz. Peygamber'e ve onun soyundan gelenlere bağlılığını ifade etmeli ve onlar için "salâvat ve selâm" getirmelidir. Bu durum Yüce Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle ifade edilmektedir: "Allah ve melekleri, Peygamber'e çok salâvat getirirler. Ey müminler! Siz de ona salâvat getirin ve tam bir teslimiyetle selâm verin."⁵¹

Ey dil-i ser-geşte vü şikeste vü vâlih

صل وسلم على النبي وآله⁵²

(G., 258/1)

Çünkü Allah'a derinden bağlı olan ve Allah'tan başkasına meyletmeyen bir şair, Kur'ân'da da "Ey müminler! Peygamber'i, kendi aranızda birbirinizi çağırır gibi çağırmayın..."⁵³ şeklinde ifade edildiği gibi, şiirlerinde o mübarek insanın meşhur ve bilinen sıfatlarını zikretmelidir.

Na't-i Nebî'dür kemâl-i 'aql nişânı

فات بما شاع من صفات كماله⁵⁴

(G., 258/2)

Hz. Muhammed'i zikretmek, her an düşünmek, onun yolundan ayrılmamak insanlara ebedî mutluluğu yakalamada yardımcı olur.

Fuzûlî dime yetmek menzil-i maşşûda müşkildür

Dutan dâmân-i şer'î Aḥmed-i Muḥtâr yetmez mi

(G., 289/7)

4.14.1.1. Dürr-i Yetim

Hz. Peygamber, eşsiz bir insandır. "Dür ile Hz. Peygamber arasındaki ilişki, Peygamber'in 'Dürr-i yek-dâne, Dürr-i Şâhvâr, Dürr-i yetim' diye anılmasındandır. Peygamber'e *dürr-i yetim* denmesi de hem tek, yalnız olması hem de çocukluğunda babasız kalması, yetim olması yüzündendir." (İpekten, 1996:92-93)

⁵¹ Ahzâb, 56

⁵² Şalli ve sellim 'ale'n-Nebiyi ve âlih: Peygamber ve onun soyundan olanlara selâm ve salâvat götür.

⁵³ Nûr, 63

⁵⁴ Fe'ti bi mâ şâ'a min şifâti kemâlih: Onun olgunluğunun vasıflarını sayıp dök.

Seyyid-i nev'-i beşer deryâ-yi dürr-i ıstıfâ

Kim sepübdür mu' cizâtı âteş-i eşrâre şü

(Kas., 3/17)

O, eşsiz bir inci tanesi olarak bütün dünyanın süsüdür. Böyle bir insanla diğer insanların, âlimlerin ve filozofların eş değer tutulması o varken, bu filozofların sözlerinin dinlenmesi mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber, Allah'ın buyruklarının yeryüzündeki uygulayıcısı ve yayıcısı olarak eşsiz bir insandır. Yaratılmışların en şerefliisidir.

Oldı bazar-i cihân revnaķı bir dürr-i yetim

Ki değül iki cihân hâşılı ol dürrü behâ

(G., 5/3)

Dünyanın yaratılmasından bu yana yeryüzü, Hz. Muhammed gibi değerli bir çocuk görmemiştir.

Görmemiş mehd-i zemîn bir tıfl sen tek tâ felek

Dehr Zal'in kılmış etfâl-i reyâhin dâyesi

(G., 300/3)

Allah, Hz. Peygamber'i güzellik tahtının padişahı yapmıştır ve Hz. Peygamber'in üstünlüğünü en güzel sıfatlarla yüceltmıştır.

İzid serir serir-i hüsne seni kıldı pād-şâh

اعلى كمال ذاتك فى احسن الصفات⁵⁵

(G., 39/6)

O, kemale ermiş varlığıyla, Allah'ın kudret eserlerinin zuhur ettiği yer, kâinatın yaratılış sebebidir. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah tarafından şöyle ifade edilmektedir: "Resûlüm! Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."⁵⁶ Yine Yüce Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de "Ve sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin."⁵⁷ şeklinde ifade ettiği, bütün kemal sıfatlarının toplandığı, eşi olmayan, temiz yaratılışlı bir kişidir. Peygamberlik madeninini eşi, benzeri bulunmayan en önemli incisidir.

⁵⁵ A' lâ kemâli zâtike fi ahseni's-şifât: Senin üstünlüğünü en güzel vasıflarla yüceltti.

⁵⁶ Enbiyâ, 107

⁵⁷ Kalem, 4

Mazhar-i āsar-i kudretdür vücūd-i kāmilūñ
Feyz-i fiṭratdan ğaraż sensen tufeylūñ kā' ināt (G., 40/5)

Cevher-i zātuñdadur mecmū'-i evşāf-i kemāl
Bu şifāt ile ki sensen ḥandadır bir pāk zāt (G., 40/6)

Zihī cevāhir-i iḥsān-i 'āma ma' den-i ḥāş
Dür-i şefā' at baḥr-i raḥmete ğavvāş (G., 137/1)

Hz. Peygamber, peygamberlik eyvanının en yüksek yerinde bulunan, aslî şerefiyle de diğer peygamberler arasından seçilmiş bulunandır.

Sebkat-i zāt ile eyvān-i risālet şadı
Şeref-i aşl ile fihrist-i rüsül münteḥabı (G., 279/3)

Hz. Muhammed gibi bir insanın, kendi soyundan gelmesinden dolayı Hz. Âdem, iftihar etmiştir.

Enbiyāda kime sen tek bu müyesserdür kim
Âdem'e vech-i mübāhāt ola 'izz-i nesebi (G., 279/5)

Çünkü o, Hz. Âdem'in en çok itibara mazhar olan halefidir.

Ḥalef-i mu' teber-i Âdem ü Ḥavvā sensen
جعل الله فداء لك امي و ابي⁵⁸ (G., 279/6)

4.14.1.2. Muhammed'in Doğum Yeri ve Nesebi

Allah'ın en son peygamberi Hz. Muhammed, Mekkelidir, Kureyş kabilesinin Haşim kolundandır (Kazancı, 1997:7) ve aynı zamanda Medinelidir, Arap'tır, ümmîdir.

⁵⁸ Ce' alallāhu fidāen leke ummī ve ebī: Allah, annem ile babamı sana feda ettsin!

Seyyid-i Ebtaḥi vü ümmî vü Mekki vü zekî
Hâşimî vü Medenî vü Kureşî vü ' Arabî (G., 279/2)

Kureyş kabilesinden olan Hz. Muhammed, peygamberlik göğünün ayıdır, karanlığ(Cahiliye Dönemi)ın üzerine doğan güneş ve sonsuzluk(ahiret) akşamının ışığıdır.

Meh-i sipîhr-i nübüvvet Muhammed-i Kureşî
Çerâğ-i şâm-i ebed âf-tâb-i şubḥ-i nüşür (Kas., 2/10)

4.14.1.3. Hayrî'l-Beşer, Hayrî'l-Verâ

Hz. Muhammed, Allah'ın en sevgili kulu, yaratılmışların en hayırlısıdır. Bu durum bir hadis-i şerifte "Daha Âdem (ruh ve ceset arasında iken) yaratılmadan ben Nebî idim." (Sehâvî, 1956:327) şeklinde ifadesini bulmaktadır.

Yâ Habîba'allah yâ Ḥayre'l-beşer müştâkuñam
Eyle kim leb-teşneler yanub diler hemvâre şu (Kas., 3/26)

Şâh oldı minber yek-sere çıḥdı şikûfe minbere
Şalvât ider Peygamber'e şallû' alâ ḥayrî'l-verâ (Kas., 8/13)

4.14.1.4. Muhammedü'l-Emîn

Cebrâil, ilâhi emirleri Allah'tan aldığı gibi, yani hiçbir değişiklik yapmadan Hz. Peygamber'e emanet etmiştir. Cebrâil'in sıfatı olan "emin" Hz. Peygamber'in de sıfatı olmuş ve Hz. Peygamber "Muhammedü'l-emîn" olarak anılmıştır.

Vaşf-i Cibrîl-i emîn itmiş kabûl-i ḥidmetüñ
Sırr-i Ḥaḳ keşfine anuñla yetüb fermân saña (G., 6/5)

4.14.1.5. Muhammed'in İlmî

Herkesin cahil olduğu bir dönemde Hz. Peygamber'in derin bir ilim kabiliyeti olması onun peygamberliğinin büyük bir delilidir. Hz. Peygamber'in ilminin sonsuz oluşu Allah'ın ilminin sonsuzluğunu gösterir; Hz. Peygamber Allah'ın bu konuda da elçisidir. Kur'an'da da bu duruma "...O, gizliyi de, gizlinin gizlisini de bilir."⁵⁹ âyeti ile işaret edilir.

Ĥin-i da'vā-yi nübüvvet müdde'î ilzāmına
Cāhil iken il senüñ 'ilmüñ yeter bürhan saña (G., 6/2)

4.14.1.6. Son Peygamber-Peygamber-i Āhir-zamān

Hz. Muhammed son peygamberdir ve onun getirdiği din olan İslām da son dindir. İslām, kendinden önce gelen dinlerin en mükemmelidir ve diğer dinlerin üzerine bir çizgi çekmiştir, onların hükümlerini iptal etmiştir.

Zebān-i tiz ile ortaya girmiş muttaşıl güyā
Olam dir mādiğ-i Peyğam-ber-i Āğir-zemān ĥancer (Kas., 4/15)

Çığdı bir gün ki ziyāsında temāmî-i rüsül
Oldı mağv eyle ki ĥur-şid şu'ā'ında Sühā (G., 5/2)

Kilk-i ĥükmüñ çekdi ĥarf-i sā'ir-i edyāna ĥağ
Ĥüküm işbāt itdi nefy-i sā'ir-i edyān saña (G., 6/3)

Artık, Hz. Peygamber son peygamber olarak yeni dinin tebliğini de üstlenmiş, tek söz sahibi olmuştur.

Sensen ol ĥātım ki ref' itmiş cemî' -i ĥākimi
Ĥātem-i ĥüküm-i risālet tapşurub devrān saña (G., 6/6)

⁵⁹ Tā-Hā, 7

4.14.1.7. Yaradılışın Sebebi

Kâinatın yaratılış sebebi Hz. Muhammed'dir. Çünkü Allah, Hz. Muhammed var olsun diye kâinatı yaratmıştır. Bu durum bir hadis-i kudsîde şöyle ifade bulmaktadır: "Levlâke levlâke lemâ ħalaqatü'l-eflâk: Sen olmasaydın, sen olmasaydın felekleri yaratmazdım." (El-Cezâirî, 1910:35)

Ĥaĥ âferiniŝe sebeb itdi vücüduñı

اوجبت بالظهور ظهور المكونات⁶⁰

(G., 39/5)

Mazhar-i âsar-i kudretdür vücüd-i kâmilüñ

Feyz-i fıtratdan ğaraž sensen tufeylüñ kâ'inât

(G., 40/5)

4.14.1.8. Hz. Muhammed'in Şefâ'ati (Şefî'ül-müznibîn)

Bütün peygamberlere bakıldığında ancak Hz. Muhammed'in, ümmetine şefaati edeceği görülmektedir. O, insanlar için güvenebilecekleri önemli bir sığınaktır. Vakti gelince insanlar onun yardımıyla sıratı geçeceklerdir. Bütün müminler, ona muhtaçtırlar ve daima onun şefaati umarak yaşamaktadırlar.

Ĥâzin-i genc-i şefâ'at seni ħılmış İzid

Hiç kim yoĥ ki saña olmaya âĥir muĥtâc

(G., 48/3)

بك الملاذ وانت المعاذ في الدارين

على الصراط اذا حان للملا نام عبور⁶¹

(Kas., 2/26)

لذمت ذيلك ارجو رضاك في الدارين

كغى و ثوق رجاءى بلطفك الموفور⁶²

(Kas., 2/28)

⁶⁰ Evcebite bi'z-zuhûri zuhûri'l-mukevvenât: Sen, onun (Muhammed'in) zuhurunu kâinatın da zuhuru için zarurî bir sebep saydın.

⁶¹ Bi-ke'l-melâzu ve ente'l-me'âzu fi'd-dâreyn

'Ale's-ŝırâti izâ ħâne li'l-enâmi 'ubûr ((Sen (Hz. Muhammed), hem dünya hem ahiret için bir sığınaksın. İnsanlar, sıratı geçme vakti geldiğinde sana sığınurlar.))

⁶² Lezimtü zeylike ercû rizâke fi'd-dâreyn

Kefâ vüŝûĥu recâ'i bi-luţfike'l-mevfûr (Dünya ve ahirette rızamı dileyerek eteğine yapıştım. Büyük lütfuna olan ümidimin sağlamlığı bana yeter.)

Çünkü müminlerin cennete girebilmeleri onun şefaati ile olacaktır.

Eyā Şehī ki gürūh-i peyem-ber-i mürsel
Behište basmaz ayağ senden almadın destür (Kas., 2/18)

Şefi'ül-müznibīnā maḥşer eyyāmı ki düzaḥdan
Çeker her şu' le mücrim kaşına bir bī-emān ḥancer (Kas., 4/30)

Öz günāhına şefā' at isteyüb feryād idüb
Çizginür ḥāk-i mezāruñ üzre tā maḥşer şabā (Kaside, 5/22)

Ebedî huzur, Hz. Muhammed'e uymanın, onun yolundan gitmenin neticesinde Hz. Muhammed tarafından gösterilecek şefaati olacaktır.

Tābi' i olmaḡdadur necāt Fuzūli
يسرك الله تابعا لفعاله⁶³ (G., 258/7)

Sünnetüñ maḡfired esbābına minhāc-i ḥuşul
Tā' atüñ ma' şiyet emrāzına tedbir-i ' ilāc (G., 48/4)

Her müminin gönlünde Hz. Muhammed'in şefaatine duyulan güven vardır. Hz. Peygamber'in yaratılışındaki merhamet aşkı, yine Hz. Peygamber'in şfaat etmekten aldığı büyük zevk, müminler için kurtuluş ve hayır ümididir.

Reh-i mütābe' atüñdür tarīḡ-i fevz ü necāt
Hevā-yi merḥametüñdür ümīd-i ḥayr ü ḥalāş (G., 137/4)

O kadar zevk-i şefā' at cevheri zātuñda var
Kim gelür ' arz-i ḥaḡā ma' nīde bir iḥsān saña (G., 6/7)

Gaflet anında doğru yoldan sapmış, sünnetten uzaklaşmış olanlar için de Hz. Peygamber'in şefaati sığınılması istenilen en önemli kapıdır.

⁶³ Yesserekallahu tābi' ān lif ālih: Allah, onun iyi hareketlerine uymayı kolaylaştırırın.

Yâ Nebî kılma Fuzûli'ni çapuñdan mahrûm

‘Afv kııl var ise der-gâhda terk-i edebi

(G., 279/7)

4.14.2. Mucizeleri

Dini kuvvetlendirmek amacıyla ve Allah'ın emri ve izniyle peygamberler tarafından yapılarak halkı hayrette bırakan olağanüstü hâllerdir, mucizeler. (Pala, ...:356-357) Allah, insanları inandırmak, peygamberlerin işlerini kolaylaştırmak için peygamberlere halkı hayrette bırakan mucizeler göndermiştir. Yoksa Allah, isteseydi her mucizeyi, inanmayan insanların gözüne birer hançer olarak çekerdi. İnsanları ikna etmeden helâk ederdi.

Olurdı dide-i bed-bîne izhâr-i nübüvvetde

Anuñ gönderdüğü her nâme-i mu‘ciz-beyân hancer

(Kas., 4/22)

4.14.2.1. Kur'an-ı Kerim

Hz. Peygamber'e Allah tarafından verilen en büyük mucize Kur'an-ı Kerim'dir.

Bâki-i mu‘ciz ne hâcet dîn-i hâk işbâtına

‘Âlem içre mu‘ciz-i bâkî yeter Kur'an saña

(G., 6/4)

4.14.2.2. Şakku'l-Kamer (Ay'ın İkiye Bölünmesi)

Kureyş'li müşrikler, ayın görüldüğü bir gece Hz. Muhammed'den bir mucize isterler. O da Allah'a yalvarır ve parmağıyla işaret eder. Ay ikiye bölünüp yere iner, Hz. Muhammed'in peygamberliğine şahadet eder ve Hz. Muhammed'in eteğinin altından girip yeninden çıkar, sonra tekrar şahadet edip bütünleşir ve göğe çekilir. (Pala, ...:458) Ayın ikiye bölünmesi mucizesi Divan'da "Boyunun aksini ayna içinde gören, Peygamber'in parmağı ile ikiye ayrılmış dolunay budur der." şeklinde karşımıza

çıkılmaktadır. Kur'an'da da bu duruma "Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı."⁶⁴ âyeti ile işaret edilmektedir.

‘ Aks-i kıddüfile gören dâ'ire-i âyineyi
Dir meh-i bedrdür engüşt-i nübüvvetten şak (G., 150/2)

4.14.2.3. Parmaktan Su Akıtma

Hiz. Peygamber, ashabı ile Hudeybiyye denilen ve su bulunmayan bir yere gelir. Namaz vakti de girmiştir. Hiz. Peygamber yanındaki sudan abdest alır ve parmaklarını öne uzatınca her parmağından çeşme gibi sular akmaya başlar. Böylelikle ashab, o sudan abdest alır. (Pala, ...:357) Bu durum şairde, ardı arkası kesilmeyen, bir okyanus dalgası olarak suret bulmaktadır.

Ne şek ki ahdı bevādide barmağından şu
Bu şerhadur mutazammın huḫūḫ-i mevc-i buḫūr (Kas., 2/16)

Ḥayret ilen barmağın dişler kim itse istimā‘
Barmağından virdüğü şiddet günü Enşār'e şu (Kas., 3/20)

4.14.3. Muhammed'in Doğduğu Gece Meydana Gelen Mucizeler

4.14.3.1. Tāk-i Kistrā'nın Yıkılması

Hiz. Peygamber'in doğduğu gece, Kistrā'nın sarayından on dört şerefe yıkılmıştır. (Köksal, 1987:2/10) Nuşirevan'ın adaletle hükmettiği saray (Pala, ...:302) olan Tāk-i Kistrā'nın yıkılması hadisesi, Hiz. Peygamber'in mucizesinin izlerinin mutlu hükümdarlar ülkesinin sarayının üzerinde etkili oluşu, şeklinde ifade edilmektedir.

Mundadur bākī nişān-i mu' ciz-i Ḥayrū'l-beşer
Tāk-i Kistrā nüşa-i mülk-i mülük-i kām-kār (Kas., 11/6)

⁶⁴ Kamer, 1

4.14.3.2. Mecüsilerin Ateşinin Sönmesi

Hız. Peygamber'in mucizelerini eşsiz bucaksız bir denize benzeten Fuzûlî, bu mucizelerin ateşe tapanların yurdu İran'a ulaştığını ve asırlardır sönmek bilmeyen ateşi söndürdüğünü (Şiblî, 1973:125-126) ifade etmektedir.

Mu' cizi bir baħr-i bî-pâyân imiş ' âlemde kim
Yetmiş andan miñ miñ âteş-ħâne-i küffâre şu (Kas., 3/19)

4.14.4.Şairin Şiiri ve Muhammed

Fuzûlî, kendi şiirinin güzelliği ile Hız. Peygamber'i övme arasında bir bağ kurmaktadır. Şiirinin güzelleşmesini Hız. Peygamber'i övmeye bağlar. Ona göre şiirini güçlü kılan, alelâde sözlerini birer inciye dönüştüren kendi sanat gücü değil Hız. Peygamber övgüsüdür.

Yümn-i na' tûñden güher olmuş Fuzûlî sözleri
Ebr-i nisandan dönen tek lü 'lü '-i şeh-vâre şu (Kas., 3/30)

Olubdur sözümuñ nazm ü neşri na' tûñde
Hemişe gevher-i manzûm ü lü 'lü '-i menşür (Kas., 2/30)

Ola na' tûñde Fuzûlî'nüñ kelâmı dil-peżir
Eyle kim gülden bulur enfâs-i cân-perver şabâ (Kas., 5/25)

Fuzûlî'ye göre Hız. Peygamber övgüsüyle güç bulan, parlaklık kazanan şiir, Hız. Peygamber'in hizmetinde kullanılır ve kötü fikirlilerin gözlerine bir hançer, inkârcıların gönlüne saplanan bir ok olur.

Bi-ħamdi'llâh ki ħâlâ dide-i bed-ħâha na' tûñden
Fuzûlî nazmımuñ her satırđur bir cân-sitan ħançer (Kas., 4/28)

Zebān-i hāmesi işbāt-i i' cāzuñda küffāre

Gehī dil-düz nāvek gösterür geh hun-feşān hancer

(Kas., 4/29)

5. Çār-yār

Dört büyük halife olan Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'ye verilen isimdir. Çar-yar ifadesi Divan'da bu amaca yönelik olarak kullanılmaktadır. Halifeler şehri olan Bağdat, hilâfet hükümlerinin toplandığı yerdir.

Munda olmuş huccet-i hükm-i hilâfet munṭavī

Mundadur hāk-i hilâfet-hiz-i hatm-i Çār-yār

(Kas., 11/7)

6. On İki İmām

6.1. Ali ve İlgili Mefhumlar

Hz. Ali eserde, Şah-ı Velâyet, Hayder, Aliyyü'l-Murtaza, Şah-ı Zülfikar, Şah-ı Evliya, Şah-ı Merdan, Murtaza, Şeh-i Necef gibi isimlerle anılır.

6.1.1. İmâmlığı (Velâyeti)

Velâyet velîlik, ermişlik, velî olma hâli, dost, tasarruf sahibi ve emir manalarına gelir. Kur'an'da Allah'a yakın olma anlamında başlıca iki yerde (Yumus, 62-63) kullanılmaktadır. Tasavvufa göre velâyet makâmı peygamberlik içinde vardır. Peygamber Allah'tan emir alıp ümmetine bildirir. Bu, Hak ile halk arasında bir muameledir. Oysa asıl görevi halk ile olan dostluğu ve tasarrufudur. Bu bakımdan peygamberin velâyeti, nübüvvetinden üstündür. Şif inanişasına göre peygamberin ümmeti arasında hüküm sürmesi velâyet ve imânet demektir. İmânetle nübüvvet arasındaki fark vahiy gelmesinden ibarettir. Hz. Ali'ye 'şâh-ı velâyet' denilmesi ilk imâm olmasına ve nübüvvetin sırrının velâyet oluşu inancına dayanır. (Pala, ...:513) Bundan dolayıdır ki, Hz. Ali ile "vahiy" gelmeyen peygamberler arasında önderlik bakımından bir mukayese yapıldığını gözlemlemekteyiz. Cennetteki "kevser" ırmağı Hz. Ali'nin

emrindedir ve Hz. Âdem Hz. Ali'nin misafiridir, Hz. İsmail de Hz. Ali'ye kurban olmayı ister. Bu düşünceler, Şiâ akidesinden başka bir şey değildir.(Karahana, 2001:244)

Kevşer-i cennet anuñ hükmindedür bu vech ile
Munca neslinden hemin Âdem aña mihmân olur (Kas., 7/20)

Gerçi İsmâ' il'e kurbân gökden inmiş kadr için
Hak bilür kadr için İsmâ' il aña kurbân olur (Kas., 7/22)

Şah-ı Velâyet'e derinden bir bağılılık vardır. İlk fırsatta velâyet beklenir, daha sonra da Şah-ı Velâyet olarak adlandırılan Hz. Ali'ye ve onun soyundan gelenlere olan güven ifade edilir.

Nice ıllardur ser-i küy-i melâmet beklerüz
Leşker-i sultân-i 'irfânuz velâyet beklerüz (G., 123/1)

Qaldı bir ümmidümüz Şâh-i Velâyet beytine
Göstere bir doğru yol ol demde ki divân olur (G., 95/4)

“Sizin dostunuz (veliniz) ancak Allah'tır, Resûlüdür, iman edenlerdir; onlar ki Allah'ın emirlerine boyun eğerek namazı kılar, zekâtı verirler.”⁶⁵ âyeti Şiâ tarafından Hz. Ali'nin velâyetine delil olarak gösterilir. Bu âyet, Hz. Ali'nin bir gün rükûda iken bir yoksula parmağındaki yüzüğü vermesi üzerine nâzil olmuştur. Muhammed peygamber, Hz. Ali'ye “ Ya Ali, senin etin benim etimden, kanın benim kanımdandır...” demiştir.(Gölpınarlı, 1985a:VII) Bu durum eserde “Allah'ın 'İnnemâ' sözüyle insanlar içinde veliahdı, Peygamber'in 'Etin, etimdir.' sözüyle sofrasının başında misafiri odur.” şeklinde yer alır.

Hudâ' nuñ (انما)⁶⁶ kavlinde halk içre veli' âhdı
Resûl' üñ (لحمك لحمي)⁶⁷ ser-i hânında mihmânı (Kas., 26/24)

⁶⁵ Mâide, 55

⁶⁶ İnnemâ: Söz budur, bundan başka söz olamaz

⁶⁷ Lahmike lahmî: Etin etimdir.

Fuzûlî, “Kaside Der Medh-i Hazret-i Şâh-i Velâyet ve Sitâyiş-i E’imme-i İsnâ‘aşer” adlı kasidesinin son beytinde Hz. Ali’nin velâyetini açıkça belirtir, Hz. Ali’yi tüm mü’minlerin önderi olarak görür ve kendisini de bu önderin kölesi olarak tanıtır.

Ya’ nî gül-i gül-zâr-i cân Hayder imâm-i mü ’minân
Ol kim aña dur bî-gümân miskin Fuzûlî bir gedâ (Kas., 8/28)

Hz. Ali, bilgisi her şeyi bilmeye muktedir bilgi ülkesinin padişahı, Necef tahtının şahı, yücelik göğünün güneşi, yüceler yücesi, halkı cennetle cehenneme taksim edecek olan kişidir.

Meger meded kıla ol pād-şâh-i kişver-i ‘ilm
Ki ‘ilmidür kamu eşyâya vâkıf-i esrâr (Kas., 6/18)

Şeh-i serîr-i Necef âf-tâb-i evc-i şeref
‘Aliyy-i ‘âli-i a’lâ kâsım-i cennet ü nâr (Kas., 6/19)

Bu üstün kişiliği ile de sürekli dillerde zikredilir ve halk tarafından anılır.

Şahn-i çemende ergavan her bergini itmiş zebân
Tekrâr eyler her zemân medh-i ‘Aliyyü’l-Murtażâ (Kas., 8/14)

Bağdat’ın tavsifi ve Kanûnî Sultân Süleymân övgüsünde yazılan kasidede Hz. Ali, Bağdat’ta huzuru sağlayan ve halkın bahtını değiştiren “Şah-ı Zülfikâr” olarak adlandırılır.

Munda bağlanmış gâzâ şem-şirini Sultân-i Rûm
Munda şalmış sâye-i ikbâl Şâh-i Zü’l-fekâr (Kas., 11/8)

Hz. Ali, her şeyden önce müminlerin lideridir, halkına yaşattığı güzel günlerle anılan “Şah-ı Evliya”dır.

Emîrû’l-mü ’minin Hayder ‘Aliyy ibn-i Ebî Tâlib
Ki Cibrîl-i Emin’dür halvet-i vahdetde der-bânı (Kas., 26/28)

Her yirde tā nev-rüz ola gül bū-sitān-efrüz ola
Nev-rüz tek firüz ola eyyām-i Şāh-i Evliyā (Kas., 8/27)

Sıkıntı çekenlerin mevlâsı, koruyanı Hz. Ali olunca bütün dertler sona erecektir.

Yüz meşakkat çekse kām-i dil tapar encām-i kār
Her kimüñ ‘ālemde mevlâsı Şeh-i Merdān olur (Kas., 7/10)

Hz. Ali'nin hükmüne uyan, bütün âlemi kendi hükmü altına almış olur.

Tābi‘ -i fermān ider hükmine cümle ‘ālemi
Murtażā hükmine her kim tābi‘ -i fermān olur (Kas., 7/11)

Hz. Ali övgüsünde, eğer kerem ve lütuf gölgesini kara toprağa salsa, cennet bahçesinin bekçisi olan Rıdvan, bu kara toprağı kıskanır, diyen şair, Hz. Ali'nin devlet adamlığını, yöneticiliğini ön plâna çıkarır. Onun idaresinde, insanlığın iyi bir yaşam seviyesine ulaştığını belirtir ve bu hâliyle de cennet çağrışımı yaptığını ifade eder.

Sāye-i lûtf ü kerem ger şalsa hāk-i tîreye
Cirm-i hāk-i tîre reşk-i ravza-i Ridvān olur (Kas., 7/26)

6.1.2. Dostluğu

Hz. Ali, dinin ve dünyanın sancaktarı, imamı, düşmanların en büyük korku kaynağı, dostlarının da güvencesidir.

Ol imām-i dîn ü dünyā kim anuñ düşmenlüği
Müşriküñ dînine vü dünyāsına noķşān olur (Kas., 7/14)

Daş olur arslan eger qahr ile kılsa bir nazar
Hükim kılsa düşmeni qaşdına daş arslan olur (Kas., 7/15)

Ayrıca Hz. Ali, dostu ile düşmanını değerinde bir tutmaz. Dostu bir yanılığa düşüp ihanet ederse affedici olur; ancak düşmanı bin kez bağlılığını ifade etse ve emrine uysa bile isyan sebebi sayılır.

Dōstı ger ma‘ şiyet kılsa olur ğufrān pezīr
Düşmeni miñ tã‘ at itse mücib-i ‘ işyān olur (Kas., 7/25)

Bu kez de Safevî valilerinden İbrahim Paşa övgüsünde yazılan kasidede şair, İbrahim Paşa için yapmış olduğu duada, Hz. Ali'nin yardımıyla düşmanların etkisiz hâle getirilmesini isterken, Hz. Ali'nin bir mucize göstererek düşmanları taşa dönüştürmesini arzulamakta ve Hz. Ali'ye karşı olan derin bağlılığını dile getirmektedir.

Hemişe haşmuñı Şāh-i Velāyet daşa döndersün
Nice kim gördüñ itmiş mu‘ ciz ilen daş arslanı (Kas., 26/12)

6.1.3. İlmî

Hz. Ali, ilmiyle, ilme verdiği önemle anılagelir. Şair, Hz. Ali'yi, kemal denizinin dalgıçı, idrak vadisi olarak görür ve onun ilminin akılla tasavvur edilemeyecek kadar sonsuz olduğunu vurgular.

‘Aql kim ğavvāş-i deryā-yi kemāl-i ‘ ilmdür
Cevher-i zātın taşavvur eylese hayrān olur (Kas., 7/27)

Fehm kim seyyāh-i iklim-i diyār-i derkdür
Vādi-i idrākini seyr itse ser-gerdān olur (Kas., 7/28)

Lütfunun feyziyle bir insanı eğitmeye, terbiye etmeye çalışsa, o insan değerinde melek gibi şanlı olur, ifadesiyle Hz. Ali'nin güzel ahlâkı anlatılır.

Feyz-i lûtfiyyen eger insāna kılsa terbiyet
Kadr ile insān melek-nisbet ‘ azīmü’ ş-şān olur (Kas., 7/17)

Ve eğer, melek onun bakışlarının lütfundan bir şeyler alırsa, sağduyu içeren bir akıl kazanıp elbette insan olur, ifadesiyle de Hz. Ali'nin ilminin ne denli önemli olduğu vurgulanır.

V'er melek hem tapsa ' ayn-i iltifâtından nazâr
' Aql-i kâmil kesb idüb elbette bir insân olur (Kas., 7/18)

Herhangi bir insan, ihlâs(doğruluk) ile o(Hz. Ali)nun mezar toprağından küçücük bir parçayı alsın ve onunla doktorluk yapsın, Lokmân olur, ifadesi bize yine Hz. Ali'nin ilim kapısı olmasını çağrıştırmaktadır. Çünkü, Kur'an-ı Kerim'de "Ant olsun biz Lokmân'a, Allah'a şükret diyerek hikmet verdik. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur..."⁶⁸ âyetinde Lokman'ın ilim, irfan sahibi bir zat olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Ali'nin yolundan giden, onun ilmini, ahlâkını alan bir kimsenin Lokman gibi bilgili ve ahlâklı olacağı anlatılır.

Her kim ihlâş ile hâk-i merkâdinden zerrei
Alsa anuñla tabâbet eylese Lokmân olur (Kas., 7/24)

6.1.4. Alî ve Atebat Sevgisi

Fuzûlî'nin manzumelerinde Hz. Ali ve onun soyundan gelenlere derin bir bağlılık dikkati çekmektedir. Fuzûlî, Hz. Ali için yazmış olduğu "Kasîde Der Medh-i Hazret-i Şâh-ı Velâyet" adlı kasideyi bitirirken "Hz. Ali'nin çocuklarının övgücüsü olmak, sürekli olarak onları övmek, günahların bağışlanmasını sağlar." diyerek bu bağlılığı somutlaştırır.

Dem uram evşâf-i evlâd-i ' Alî' den kim müdâm
Mâdiñ-i Âl-i ' Alî müstevcib-i gufrân olur (Kas., 7/33)

Seyyit Mehmet Gazi için yazılmış olan kasidede şair, memdühunu; Peygamber neslinin bahçesinin gülü, temiz insanların toplandığı bahçenin süsü, Seyyitlerin nûru, akıllı insanların öncüsü olarak nitelendirirken "Zehrâ" sözcüğünü "yüzü pek parlak ve

⁶⁸ Lokman, 12

beyaz” ve “Hz. Fatıma” anlamlarına gelecek şekilde tevriyeli kullanmak suretiyle bu zâtın bir “seyyit” olduğu anlatılmak istenmiştir.

°Gül-i gül-zâr-i ‘itret-i Nebevî
Çemen-ârâ-yi millet-i zehrâ (Kas., 21/35)

Nür-i çeşm-i temâmi-i sâdât
Muhtedâ-yi cemî‘-i ehl-i zekâ (Kas., 21/36)

Hz. Fatıma, kadınların en hayırlısı olarak zikredilmektedir. Şair de kısacık ömürde bu hayırlı insanın yolunda doğrulukla ilerlemek gerektiğini dile getirmektedir.

Zâyi‘ geçürmez yâsemin ‘ömr-i laîf ü nâzenîn
İhlâş ile eyler özin hâk-i reh-i Hayrû’n-nisâ (Kas., 8/15)

Fuzûlî, İslâm topluluklarının tamamına bildirildiği üzere; Hz. Muhammed ve ailesi(Fatıma, Ali, Hasan ve Hüseyin) bütün insanlardan üstün tutulur, demekle ve Necefli Muhammed’i, Hz. Muhammed nesli(Seyyitler)ne serdar olarak görmekle Şîâ’ya yani Şah-ı Velâyet’e olan bağlılığını dile getirir.

Temâm-i zümre-i İslâm’a hem muqarrerdür
Ki cümleden yeğ olur Âl-i Aḥmed-i Muhtâr (Kas., 6/32)

Bu hem muḥakkaḥ olubdur cemî‘-i sâdâta
Ki sensen Aḥmed-i Muhtâr nesline ser-dâr (Kas., 6/33)

“Ali, Necef’te medfundur. Hüseyin Kerbelâ’da, Bağdat’ta On İki İmam’ın yedincisi İmam Musa-l-Kazım’la torunu ve dokuzuncu imam, Muhammed-üt Takıyy-ül Cevad, yan yana gömülüdür. Bu makamlara ‘Atebât’ ve ‘Atebât-ı âliyât’ denir. (Gölpınarlı, 1985a:XI) Ayas Paşanın Basra’nın fethine giderken Hz. Ali’nin türbesini ziyaret etmesi ve Hz. Hüseyin’in şehit edildiği yer olan Kerbelâ’ya uğraması şairi derinden etkiler.

Rāyetin bir cānibinden eyleyüb gerdün hırām
Gerd-i leşkerden ruḥın gerdünuñ itdi müşg-fām (Kas., 15/IV-1)

Ruḥsat-i ‘azm-i ğazā Şāh-i Necef’ den isteyüb
Geldi der-gāhına gösterdi ṭarīk-i ihtirām (Kas., 15/IV-2)

Buldı ol Sultān-i ‘ādilden kemāl-i iltifāt
Pir irşādiyle hoşdur her ‘amelde ihtimām (Kas., 15/IV-3)

Çerāğ-i ṭal‘ at ile Kerbelā’ya şalduñ nūr
Ol āsitānede kılduñ dūr-i niyāz nişār (Kas., 17/26)

Bu kez de Hz. Ali ve kölesi Kanber’in mezarını ziyaret eden Safevî valisi İbrahim Paşanın bu ziyaretlerden dolayı övülmesi şairdeki bağlılığı gözler önünü serer.

Ziyāretler ki kılduñ āsitanlar kim ṭavāf itdüñ
Kabül olsun ki tapduñ her birinden feyz-i rüḥānī (Kas., 26/8)

Maḳām-i Kanber ü evlād-i Fazl ü ba‘z-i Ehl-i Beyt
Ṭavāf itdüñ civān-merdāne kılduñ çoḡ zer-efşānī (Kas., 26/9)

‘Alī’ nūñ pençesin kılduñ ziyāret kim muḳarrerdür
Yeñi gördükde maḳdūmın el öpmek bende dāmām (Kas., 26/10)

İbrahim Paşayı çok seven şair, onu Şiâca kutsal sayılan Kerbelâ ve Necef için önemli bir rehber olarak görür, “Evlialar Burcu” olarak adlandırdığı Bağdat’ı da “velâyet” incilerinin madeni olarak değerlendirir.

Ṭarīk-i Kerbelā rāh-i Necef bir reh-ber isterdi
Bu yolda gördi Hāḳ Hızr olmağa Sultān’ı erzānī (Kas., 26/2)

Velāyet dūrlerinin ma‘denidür Eyliyā Burcu
Emīn-i Hāḳ görüb Sultān’a tapşurdu felek anı (Kas., 26/10)

‘Atebât’a olan bağıllık şair tarafından yine dile getirilir. Kerbelâ için birçok hizmette bulunan, muhtemelen Bağdat valisi olan, Mehmet Paşanın Kerbelâ’ya yapmış olduğu hizmetten dolayı Allah’ın lütfuna mazhar olacağını ve dünyada ölümsüz bir ad kazanacağını belirten Fuzûlî, Şiâ’ya olan meylini de gözler önüne sermiş olur.

Meşâhid revnâkına ‘azm kılmışsan zihî himmet
Bu himmetle seni Hâllâk-i ‘Âlem kâm-kâr eyler (Kas., 22/22)

Şehîd-i Kerbelâ’ya şu getürmek kaçdın itmişsen
Seni elbette ‘âlemde bu niyyet pây-dâr eyler (Kas., 22/23)

Hz. Ali’nin rızasını kazanmadan yaşamanın boş olduğunu belirten Fuzûlî, hem bu dünya hem de diğer dünya için onun rızasının kazanılması gerektiğini vurgular.

Nedür dünyâ vü ‘uqbâ bî-rızâ-yi Murtażâ bi’llâh
Ne ol bâkî gerek şıdķ ehline muṭlaķ ne bu fânî (Kas., 26/29)

Fuzûlî, Necef-i Eşref’te Hz. Ali’nin Meşhedinin ravzasının hâdimlerinden olduğunu apaçık ve herkesin duyup anlayabileceği bir dille herkese duyurur, anlatır. (Gölpınarlı, 1985a:XV)

Müdüâm ol kim bu der-gâhuñ kamu sâdât ü huddâmın
Ser-â-ser cem‘ -i hâṭır kılduñ ol cem‘ -i perîşânı (Kas., 26/30)

6.2. Hasan

Hulk-ı Hasen’den dünya gül bahçesine sabah rüzgârının gösterdiği yüz, On İki İmâm’ın ikincisi ve Hz. Peygamber’in torunu olan Hz. Hasan’dır. Hz. Hasan ile Hulk-ı Hasen arasındaki bağ ise, onun Hz. Peygamber’in torunu oluşundan kaynaklanmaktadır.

Ṭurfâ reyâhın ser-be-ser kesb itdi ‘ıṭr-i müşg-ter
Hulk-i Ḥâsen’den bir eşer gül-zâre göstergeç şabâ (Kas., 8/16)

6.3. Hüseyin

Hz. Ali'nin oğluna, üçüncü İmam olan Hz. Hüseyin'e derinden bir bağlılık vardır. Öncelikle Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da katledilişine atıfta bulunan şair, Safevî valilerinden İbrahim Paşa medhinde yazmış olduğu kasidede Vali'nin Kerbelâ'yı ziyaret edişinden çok etkilenmekte ve bunun üzerine artık Kerbelâ Şahı(Hz.Hüseyin)'nin kanının istenme zamanının geldiğini belirtir.

Çu deşt-i Kerbelâ'ya leşker-i İslâm'ı cem' itdüñ
Yağın oldı ki Şâh-i Kerbelâ'nuñ istenür kıanı (Kas., 26/19)

Hz. Hüseyin, bu kez de “Şah-ı Şehid” olarak adlandırılır. Şair, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da katledilmesi sonucu oluşan kanlı manzara ile lâlelerle bezenmiş bir gül bahçesi arasında renk bakımından bir ilgi kurarak Hz. Hüseyin'in katledilmesini hep hatırdadır tutar.

Zâhir kıılır hünin kefen lâle kıılır yüz pâre ten
Dutar dönüb tarf-i çemen Şâh-i Şehîd için 'azâ (Kas., 8/17)

Hz. Hüseyin'in hunharca katledilmesinden duyulan tesir şairde etkisini göstermeye devam eder. Bu kez, bir güneş olan ve Kerbelâ'da kafası gövdesinden ayrılarak şehit edilen ve Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in katledilme şekli canlı bir tabloya dönüşür.

Mişâl-i meşhed-i Şems ü mezâr-i Cümcüme yir yir
Temâşâsiyle gördüñ mu' cizât-i Şâh-i Merdân (Kas., 26/17)

6.4. Zeyne'l-Âbidin

Şiâca imamlara gereken önemin verilmesi, imamın önder kabul edilmesi; imamlara gösterilecek saygının da başlangıcıdır. Şair de bu durumu “menekşe”yi kişileştirmek suretiyle yapmakta ve menekşenin eğik şeklinden kurtuluşu ile ibadet eden

bir Müslüman'ın eğilip doğrulması arasında bir bağ kurmakta ve böylelikle Zeyne'l-Âbidin'e olan bağlılığı ifade etmek istemektedir.

‘Âbid-şifât çekmekte ğam olmuş benefşe kıddi ħam
Güyâ kıılır ol pāk hem Zeyne'l-‘İbād'a iktidā (Kas., 8/18)

6.5. Muhammed Bâkir

İslâm dünyasını bir gül bahçesi, Müslümanları da bu gül bahçesinin çiçekleri olarak düşünen şair, “Gül bahçesinin her yerinde gam gidermek için sebzeler, saf saf dizilmişler ve Bâkir övgüsünde dualar okuyup bağışlanmayı dilemektedirler.” demekle beşinci imamı da zikreder.

Ğam def i için her taraf gül-şende çekmiş sebze şaf
Bâkir şenâsında şegaf bulmuş kıılır vird-i şenâ (Kas., 8/19)

6.6. Câfer-i Sâdik

Şair, Sâdik'ın imam oluşunu, önder oluşunu Allah'ın emri olarak görmektedir.

Feyz-i Hâk itmiş ârzü çılmış şekâyık sürh-rû
Kılmış bi-emr-i Hâk gülü Şâdik'ı kılmış pişvâ (Kas., 8/20)

6.7. Musâ El-Kâzım

Yedinci imam Kâzım eserde “Kâzım'ın döneminde korkuya, üzüntüye yer yoktur; çünkü şartlar ne kadar olumsuz olursa olsun, Kâzım dertlilerin imdadına koşarak onların derdine derman olacaktır.” ifadesiyle yerini alır.

Kahr ile çerh-i lâciverd ger yasemini kılsa zerd
Ne ğam çu görgeç ehl-i derd eyler aña Kâzım devâ (Kas., 8/21)

6.8. Alî Rızâ

Şair “Yasemin çiçeği Allah’ın sırlarını keşfetmek için gümüş gibi beyaz yapraklarını açmış sanki dinin şahı Ali Rızâ, ilim ve irfan üzerine ona ders veriyor.” ifadesiyle Rızâ’nın ilmine atıfta bulunur.

Keşf itmeğe esrâr-i Hâk açmış semen sîmin varâk
Virmiş aña gûyâ sabâk ‘ilm içre şâh-i din Rızâ (Kas., 8/22)

6.9. Muhammed Takî (Cevâd)

Şair, “Gül bahçesine parlaklık veren, oyuncağa benzeyen zambağa bak! Takî’den bir şeyler öğrenebilmek için çalışmaktadır.” diyerek, Şiâ’ya mensup Müslümanların önderlerine olan bağlılığını ve önderlerini diğer insanlardan üstün tutuşunu anlatır.

Lû‘bet-şîfat gör zanbâkı gül-zâre virmiş revnakı
Olmuş hevâ-ğâh-i Takî kesb eylemiş andan şafâ (Kas., 8/23)

6.10. Alî Nâkî

Onuncu imam olan Ali Nâkî, cömertlik denizinin sultanı olarak ifade edilir.

Meddâh tek süsen dili olmuş medâyiğ nâkîli
Medhînüñ olmuş kâ’ili Sulţan Nakıyy-i baħr-‘aţâ (Kas., 8/24)

6.11. Hasan Askerî

Hasan Askerî’yi anlayan bir insan, hakikatin sırrına eren zeki bir kişilik olarak karşımıza çıkar.

Nesrînüñ açuğ defteri olmuş ħakâyik mazheri
Andan şîfât-i ‘Askerî fehm itmiş erbâb-i zekâ (Kas., 8/25)

6.12. Muhammed Mehdî

Şair Mehdî'nin artık ortaya çıkma vaktinin geldiğini belirtmektedir. "Muhammed Mehdî (Doğumu: M. 873), küçük iken Samarra'da gaybûbet etmiştir. Bunun için ona 'İmâm-ı Mektûm'diyorlar. İsnâ Âşerîye fırkası onun hâlâ hayatta olduğuna inanır ve tekrar ortaya çıkmasını bekler." (Filibeli A. Hilmî, 1982:273)

Vakt oldu gonce açıla gül hurdesin zâhir kıla
Mehdî zuhûrını bile fâş ide sırrını kaçâ (Kas., 8/26)

Fuzûlî, bunun yanı sıra övdüğü Ayas Paşayı Muhammed Mehdî'ye benzetir.

Geldi ol Mehdî ki şalmışdı zemân-i gaybeti
'İkd-i nazm-i kişver-i İslâm'a bîm-i inhilâl (Kaside, 13/3)

7. Sahâbeler (Ashâb)

Hiz. Peygamber'in en yakın dostlarıdır. Peygamber'imiz, "Ashabımın her biri gökteki yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız selâmete kavuşursunuz." buyurmaktadır. Yine bir başka hadiste de "İnsanların hayırlısı benim asrımdakiler (ashabım) dir. Sonra onlara yakın olan (Tâbiîn)lardır. Sonra da onlara yakın olan (Tebau't-tâbiîn)lardır." buyurmaktadır. (Pala, ...:47)

Eserde Ashab bahsi Kanûnî medhinde yazılan bir kasidede karşımıza çıkmaktadır. Şair, övmekte olduğu Kanûnî'yi, İslâm mirasının korunmasında ve yayılmasında temiz soylu Ashab'ın kazandığı sevaba ortak görmektedir.

Şer' hıfzında mütimm-i mu' cizât-i Muştafâ
Din zuhûrında şerik-i ecr-i Aşhâb-i kibâr (Kas., 11/55)

7.1. Bilāl

Peygamber'imizin müezzini dir. Sesi çok güzel olan Bilāl, Müşriklerin işkencelerine uzun süre göğüs germiştir. Eserde, memduhu Ayas Paşayı öven şair, onun İslâm'a yaptığı hizmetleri anlattıktan sonra Bilāl'i, Hz. Muhammed'in getirdiği dinin kurallarını öğretmek için Mescid-i Aksa'ya müezzini yaptığını ifade eder.

Ḥalka i' lām itmeḡe dīn-i Muḥammed ṭā'atin

Eyledüñ ol Mescid-i Akşā'ya ta' yīn-i Bilāl

(Kas., 13/23)

7.2. Veysel Karanî

Hz. Peygamber'in zamanına yetişmiş olmasına rağmen onu göremez. Hz. Peygamber'i görmeden Müslüman olur. Kabilesinin develerini güderek geçimini sağlar. (Ocak, 1982:74) Annesinin sözüne çok bağlı olan Karanî, Peygamberimizin kapısına kadar geldiği hâlde annesinin "Onu bulamazsın, geri dön." sözüne uymak için Hz. Peygamber'i görmeden Karen'e geri döner. Peygamber'imiz eve dönünce onun kokusunu duyar ve hırkasının ona verilmesini vasiyet eder. Hz. Ömer zamanında bu vasiyet gerçekleşir ve bu hırka vasiyet edildiği üzere Karanî'ye verilir. (Pala, ...:514) Klâsik edebiyatımızda ve Fuzûlî'de de Hz. Peygamber'in hırkası ile ele alınır, Karanî.

‘ Adâlet ṭinetinüñ ṭarzım ol pāk-tenden şor

Nübüvvet ḥırkasınuñ zevḑını Veysü'l-Ḳaren'den şor (Kas., 12/ V-7)

7.3. Selmân Farisî

Ashabın ulularından olup İsfahan'da doğmuştur. Önceleri Mecusî olan Selmân Farisî, bir kilise önünden geçerken içeri girer ve Hristiyan olur. Daha sonra Şam'a gider ve yeni gelecek olan peygambere hizmet için Medine'ye geçer. Hz. Peygamber'i görüp Müslüman olur. (Pala, ...:434) Hz. Peygamber, bir hadis-i şeriflerinde "Selmân bizdendir, Ehl-i Bey'tendir." (Buharî, 1991:III/23) buyurmaktadır. Fuzûlî de bu hadis-i şerife işaret eder ve kalbini kötülüklerden temizleyebilecek insanların Selmân Farisî gibi Hz. Peygamber'in övgüsüne nail olacağını belirtir.

Sāyir-i maḥlūḳdan bir kimse olsa pāk-dil
Ehl-i Beyt'ün ferḳasından şayılır Selmān olur

(Kas., 7/8)

7.4. Muhācir-Ensār

Muhācir, Hz. Peygamber'in emriyle Mekke'den Medine'ye göç edenlerdir. Ensar ise, Medine'deki "Evs" ve "Harzec" kabilelerine mensup olup, hicretten sonra Hz. Muhammed'e din uğrunda yardımcı olan kimselerdir.

Hz. Peygamber'e büyük yardımları olan bu kimseler, bir benzetme vasıtasıyla karşımıza çıkmaktadır. Şairin memduhu Ayas Paşa, sabrı, sadakâti, halkın en büyük yardımcısı olması hususuyla Hz. Peygamber'in en büyük yardımcıları Ensar ve Muhācir'e benzetilir.

Şadākatinde şebāt-i sa'adet ü ikbāl
Siyāsetinde şevāb-i Muhācir ü Enşār

(Kas., 17/18)

8. Diğer Dinî Şahsiyetler ve Kavimler

8.1. Kâbil

Hz. Âdem'in oğludur. Kardeşi Hâbil ile Allah'a birer kurban sunar, Allah, Hâbil'in kurbanını kabul eder, Kâbil'inkini kabul etmez. Bu durumu kıskanan Kâbil, öfkesine yenik düşer ve kardeşi Hâbil'i öldürür; çok korkar ve ne yapacağını şaşırır. Ölmüş bir karganın bir başka karga tarafından toprağa gömüldüğünü görünce bu durumu olduğu gibi taklit eder ve kardeşini toprağa gömer. (Taberî, 1973:I-87-89) Böylelikle yeryüzünde ilk kötülük, öldürme ve kan dökme hadisesi gerçekleşmiş olur. (Tökel, 2000:347)

Klâsik edebiyatımızda Kâbil bir kötülük timsali, Habil de masumiyetin sembolü olarak ele alınır. Aynı ele alınış şekline Fuzûlî'de de rastlanmaktadır. Şair, âşıkın kanlı gözyaşı dökmesine neden olan gözbebeğinin maharetli olmasını, Kâbil'in ekmiş olduğu kötülük tohumundan beslenmekte olan sevgilinin yan bakışından ders almasına bağlar.

N'ola kan tökmekde mâhir olsa çeşmüm merdümi

Nuḫfe-i Kâbil'dür ü ğamzeñ kimi üstâdı var

(G., 75/2)

8.2. Ashâb-ı Kehf

“Mağara arkadaşları” anlamına gelmekte olan Ashâb-ı Kehf'in başından geçenler, Kur'an'da Kehf suresinde anlatılmaktadır. İnsanları puta tapmaya zorlayan zalim bir krala⁶⁹ birkaç genç⁷⁰ karşı çıkar. Krala karşı gelmenin can güvenliklerini tehlikeye soktuğunu düşünen bu gençler, kaçarak bir mağaraya sığınır. Bu gençler, sığındıkları mağarada Allah tarafından tam 309 yıl uyutulur. Uyandıklarında bir veya birkaç gün uyumuş olacaklarını düşünen bu gençler içlerinden birini⁷¹ yiyecek alması için şehre gönderir. Genç, elinde gümüş bir parayla şehre girer; ama her taraf değişmiştir. Alışveriş yaparken uzattığı gümüş paranın çok eski olduğunu anlayan tüccar, durumu mü'min bir adam olan valiye bildirir. Vali, gencin başından geçenleri dinler, hep beraber mağaraya giderler. Önce genç içeriye girer ve tekrar arkadaşlarıyla beraber uykuya dalarlar. (Tökel, 2000:330)

Klâsik şiirimizde daha çok emniyet içinde uzun yıllar uyuma vasfıyla karşımıza çıkan Ashâb- Kehf, Fuzûlî tarafından da buna benzer bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Kanûnî'yi övmekte olan şair, Kanûnî'nin, halkı huzur ve güven içinde yaşatmasını, onların can ve mal güvenliğini emniyet altına almasını Ashâb- Kehf hikâyesine telmihte bulunarak anlatır.

Her zarardan sāye-i 'adlindedür āsūde ḫalk

انهم اصحاب كهف انه حصن حصين⁷²

(Kas., 10/20)

⁶⁹“O şehrin halkı kâfir idiler. Bir padişahları vardı. Adına Dekyanus derlerdi.” (Taberî, 1973:II-148)

⁷⁰ Yemlihâ, Mekseline, Meslinâ, Mernûş, Debernûş, Sâzenûş, Kefestetayyûş adlı yedi gençtirler.

(Pala, ...:47)

⁷¹ “Yemlihâ çıkıp şehre geldi.” (Taberî, 1973:II-154)

⁷² İnnehüm Ashâbün-kehfın innehu ḫışnün ḫaşın: Onlar Ashâb-ı Kehf'tirler, o da müstahkem bir kaledir.

8.3. İmâm-ı A'zam

En büyük imâm. Adı Numan b. Sâbit'tir. Künyesi Ebû Hanîfe olan İmâm-ı A'zam, büyük İslâm âlimlerinden olup dört büyük mezhepten biri olan Hanefî mezhebinin kurucusudur. Ehl-i Beyt'e bağlılığı ve dinde ihlası ile tanınan İmâm-ı A'zam, Kûfe'de Kur'an'ı ezberler, Iraklı âlimlerden hadisler dinleyip fıkıh öğrenir, böylelikle bütün hayatını dini öğrenme ve öğretme ile geçirir. (Pala,...:255)

Ebû Hanîfe, ilmin özünü bulmuştur, ilmin son noktasına ulaşmıştır, en yüksek derecesine çıkmıştır. Kelâmda, fıkıhta, hüküm çıkarmada, hadisleri anlamakta, hükümlerin sebep ve illetlerini tayinde en yüksek dereceye ulaşmıştır. (Ebû Zehra, 2002:74) Eserde Bağdat, İmâm-ı A'zam'ın ilminin yayıldığı ve değer kazandığı yerdir.

Munda olmuş münteşir feyzi İmâm-ı A'zam'ı

Munda bulmuş behre-i ilm-i şerî at intişâr

(Kas., 11/10)

İmâm-ı A'zam, klâsik şiir geleneğine uygun olarak bir benzetme sonucu da ele alınır. Bağdat valilerinden Ayas Paşa, dinî uygulamaları ile İmâm-ı A'zam'a benzetilir.

Revâc-bağş-i tarîk-i İmâm-ı A'zam olub

Binâ-yi şerî ile virdüñ umûr-i mülke karar

(Kas., 17/25)

8.4. Ye'cüc

Ye'cüc, Me'cüc ile birlikte, Nuh Peygamberin evlâtlarından Yâfes'in soyundan oldukları rivayet edilen iki kabilenin adıdır. Ye'cüc ile Me'cüc, etrafında yaşayan kavimlere zulmederek onları rahatsız eden bir kavimdir. Neredeyse hiç söz dinlemeyen bu kavimden rahatsız olanlar, bu kavmin zulmünden kurtulmak için (Tökel, 2000:397) Zülkarneyn'e⁷³ "Ey Zülkarneyn! Bu memlekette Ye'cüc ve Me'cüc bozgunculuk yapmaktadırlar. Bizimle onlar arasında bir set yapman için sana bir vergi verelim mi?"⁷⁴ derler. Bunun üzerine Zülkarneyn, demirleri eriterek iki dağın arasını kapayacaklarını

⁷³ İskender'in lakabı (Pala,...:539)

⁷⁴ Kehf, 94

söyler, Demirleri eritirler, iki dağın arasına dökerler, üzerini de erimiş bakırla kaplarlar. Böylelikle Ye'cüc ve Me'cüc'u, bu setin ardında hapsederler. Ancak vakti gelince bu şer yuvası olan kavim, kıyamete yakın bir zamanda ortaya çıkacak ve dünyayı fesada boğacaktır. (Pala, ...:522-523)

Ye'cüc ve Me'cüc, klâsik şiirimizde hep kötülüğü ve fesadı çağrıştırmaktadır. Fuzûlî de Ye'cüc ve Me'cüc'u bir kötülük sembolü olarak ele alır, memduhu Ayas Paşayı halkın güvenliğini sağlayan, huzur ortamını oluşturan Zülkarneyn'e, düşmanı da Ye'cüc'a benzetir.

Penâh-i mülk ü milletsen sedâd-i hüsni tedbirüñ

‘Adü Ye’cüc’muñ def’ine bir sedd-i Sikender’dür

(Kas., 19/22)

9. Kaza ve Kader

“Biz, her şeyi bir ölçüye göre yarattık.”⁷⁵ âyetinde belirtildiği gibi Allah kudretiyle, bütün kâinatı ve mahlûkâtı bir kadere göre yaratmıştır. Allah'ın takdiri olan bu yaratma, yaratılmışlar için bir “kader”dir. Ezelde çizilmiş olan kaderin zamanı geldiğinde gerçekleşmesi ise “kaza”dır.

Düşmesün hiç kimse yâ Rab men kimi cândan cüdâ

Tâ ezelden beyle yazılmış ser-encânum menüm

(G.,205/3)

Allah'ın takdirini değiştirmek ve kazadan kaçmak mümkün değildir; çünkü Kur'an'da da “Siz yeryüzünde ve de gökte (Allah'ı) âciz bırakamazsınız.”⁷⁶ şeklinde belirtildiği üzere Allah mutlak güç sahibidir.

Câna cismüm ol hadeng-i gamzeden olmaz penâh

Hiç cevşen kimseni tîr-i kazâdan şahlamaz

(G.,110/3)

⁷⁵ Kamer, 49

⁷⁶ Ankebût, 22

Dime zāhid ki terk it sīm-ber bütler temāşāsın
Meni kim kırtarur Tañrı şataşdurmuş belālardan (G., 215/4)

Kaderden kaçmanın mümkün olmadığını belirten şair, kader karşısında hürmetle eğilir. Can, Allah tarafından bütün canlılara verilen bir emanettir. Canlılar, zamamı geldikçe bu emaneti, asıl sahibi olan Allah'a teslim edecekler.

Cāmı cānān dilemiş virmemek olmaz ey dil
Ne nizā^c eyleyelüm ol ne senüfdür ne menüm (G., 204/2)

Mutlu olmak, sorunlarla karşılaşmak istemeyen bir insan kazaya rıza göstermelidir. Çekilen sıkıntıları sabırla karşılamak, Allah'a isyan etmemek işleri kolaylaştırır.

Ger rızā olsa kazāya müşkil olmaz hiç hāl
‘Ārife şabr ile her müşkil ki var āsān olur (Kas., 7/6)

Delil-i zillet-i ‘ișyāndur ta‘arruz-i hāl
Ṭarīķ-i hüsn-i rızāsı cemī^c-i hāle rızā (Kas., 1/72)

Âşıkın maddeden uzaklaşmak suretiyle varlığını yok edip fenaya ulaşması da yoktan var eden Allah'ın takdiridir.

Varumı fikr-i dehānuñla yoğ itdüm kim kazā
Beyle emr itmiş maña yoğdan meni var eylegeç (G., 51/4)

Rızıkı veren de alan da Allah'tır. Eğer Allah insanlara gamı takdir kılmışsa bunun karşısında eğilmekten başka bir şey yapılamaz.

Muħarrirler yazanda her kime ‘ālemde bir ruzī
Maña her gün dil-i şad-pāreden bir pare yazmışlar (G., 68/7)

Ey Fuzūlī bize taķdīr ğam itmiş ruzī
Kılalum şabr nedür çāre rızādan ğayrı (G., 271/7)

Aşk, Allah'ın takdiridir. Allah'ın takdiri karşısında insan iradesi zayıftır. İnsanın seçme hakkı da sınırlıdır. Aşk, ezel kâtipleri tarafından bir kere âşıklar için kara yazılmıştır. Bunu değiştirmek insanın elinde değildir. İnsan, burada hükm-i kazaya rıza göstermek zorundadır.

Ezel kâtipleri 'uşşâk bahtın kare yazmışlar
Bu mazmûn ile haţ ol şafha-i ruhsâre yazmışlar (G., 68/1)

'Aql yâr olsaydı terk-i 'ışk-i yâr itmez m'idüm
İhtiyâr olsaydı râhat ihtiyâr itmez m'idüm (G., 195/1)

Taşvîr iden vücûdum yazmış elümde sâgar
Ref' olmağa bu şüret yoğ elde ihtiyârüm (G., 192/5)

Ey ki ehl-i 'ışka söylersen melâmet terkin it
Söyle kim mümkün midür tağyîr-i taqdîr-i Hudâ (G., 1/5)

Fuzûlî 'âşıkâ dirler olar kim terk-i 'ışk eyle
Dimezler mi haţâ tağyîr kıl hükm-i kazâ dirler (G., 80/7)

İnsanlar, Allah'ın takdirinden kendi değer ve derecesi oranında bir şeyler ister. Bu durumda herkesin elde edeceği istek kendi gücü ve kabiliyeti nispetinde olacaktır.

Her kimün taqdîrden maqşûdı öz kadrinedür
Ehl-i 'ışk ister zülâl-i vaşl zâhid selsebil (G., 177/3)

Allah insanları yaratırken onlara bir hayat çizgisi belirlemiştir. Ezelde çizilen bu yolda ebedî mutluluk vaat edilmişse bunun önüne geçmek ve bunu engellemek imkânsızdır. Allah'ın bu hükmü kesinlikle gerçekleşecektir.

Hoşem ki hâme-i taqdîr-i İzid-i müte'âl
Vücûd levhine taşvîr idende şüret-i hâl
Raşam kılan eger idbârdur ve ger ikbâl

Olur teğayyür aña ğayrdan bir emr-i muḥāl
 Saādet-i ezeli k̄ābil-i zevāl olmaz
 Güneş yir üstine hem düşse pāy-māl olmaz (Müs., 2/6)

‘Azīz-i Ḥaḳ ḥased-i düşmen ile olmaz ḥār
 Ḥasūd ḥīlesi iḳbāli eylemez idbār
 Egerçi gül-büne gāhī ḥazandan āfet var
 Tedārük eyler aña ‘āḳibet nesīm-i bahār
 Ğaraż ki her kim ezelden olursa devlet-mend
 Muḥāldür yete āsar-i devletine gezend (Müs., 2/7)

10. Āhiret ve İlgili Mefhumlar

10.1. Āhiret (‘Ukbā)

Ahiret (Ukba), öldükten sonra ebedî hayatın sürdürüleceği ve cennet ile cehennem bulduğu yerdir. Daha çok “öbür dünya”, kimi zaman “cennet” kimi zaman da “cehennem” sözcüğünün anlamında kullanılmıştır.

Ehl-i dünyānuñ olmaz āhireti
 Ger mum ister iseñ andan geç (G., 50/6)

Ey hoş ol ser-mest kim göñlinde zevk u şevkden
 Āhiret endişesi dünyā ḥayāli kalmadı (G., 259/6)

Geçdüğüm dünyā vü ‘uḳbādan senüñ’çün oldı fāş
 Doğru dirler كل سر جاوز الاثني شاع⁷⁷ (G., 142/4)

Ey Fużüli āhiret mülkine lāzımdur sefer
 Beyle fāriğ gezme taḳvīden müheyyā kıl metā‘ (G., 142/4)

⁷⁷ Küllü sırrın cāveze’l-iseyni şā‘ : İki kişiyi aşan bütün sırlar yayılır.

10.2. Kıyāmet

Kıyāmet, ölümden sonra dirilme. Dünyada öldükten sonra geçici olarak ulvî veya suffî bir hayat yaşamak üzere dirilmek.(Uludağ, 1991:291) Kıyāmet, bütün insanların dirilerek mahşerde toplanacakları gün, dünyanın sonu, ölümden sonra hayat bulmadır. Kıyāmet, büyük ve küçük alâmetlerin tamamlanmasından sonra İsrâfil'in Sur'a üfürmesiyle başlayacak olup bunun neticesinde bütün canlılar ölecek ve dünya düzeni bozulacaktır. İsrâfil'in ikinci kez Sur'a üfürmesiyle haşr (toplanma) başlayacak, mahşer oluşacak ve bütün insanlar toplanıp dünyada yaptıklarından dolayı hesaba çekileceklerdir. (Pala,...:300) Divan'da bu gün, birçok yerde kıyāmet, hesap günü, ruz-ı ceza, haşr, divan-ı haşr, ruz-ı kıyāmet, mahşer günü gibi ifadelerle ıstilahî anlamı korunarak dile getirilmektedir.

Öncelikle, kıyāmet günü toplanacak olan mahşer divanı, kâfirler için kahra uğramanın Müslümânlar için de kurtuluşa ermenin ifadesidir.

‘Arşā-i dīvān-i hükūm-eş nüşā-i dīvān-i haşr
Kâfir ānca muztar u maḫhūr-i müsliḡm dest-kār⁷⁸ (Kas., 11/34)

Kıyāmet, öldükten sonra bir yaşamın olacağını kabullenmeyip, ahiret gerçeğini inkâr edenler için bir ceza günü, hesap verme zamanıdır. “Şüphe yok ki kâfir olanlar, yeryüzündeki her şey ve bunun yanında da bir o kadarı kendilerinin olsa da kıyāmet gününün azabından kurtulmak için onu fidye verseler onlardan asla kabul edilmez; onlar için acı bir azap vardır.”⁷⁹ âyetinde de belirtildiği gibi bu inkârcılar için azaptan kurtuluş yoktur.

Kim ol ‘azābı meger iktizā-yi ‘adl vire
‘Azāb-i Rūz-i Cezā münkirine Rūz-i Cezā (Kas., 1/85)

Ayrılık acısı yüzünden çıldıran bir âşıkın cinnet sonucu çırılçıplak kalışı ve bundan dolayı da ıstırap çekmesi, kıyāmeti inkâr eden bilginlere verilecek bir cevaptır.

⁷⁸ ‘Arşā-i dīvān-i hükūm-eş nüşā-i dīvān-i haşr

Kâfir ānca muztar u maḫhūr-i müsliḡm dest-kār (Onun hükūm divanının sahası, mahşer divanının benzeridir; kâfir orada eli bağlanmış ve kahra uğramış hâldedir, Müslüman ise kurtuluşa ermiştir.)

⁷⁹ Mâide, 36

Çünkü, âşıkın maruz kaldığı ıstırabın binlerce katına mahşer günü bu inkârcılar maruz kalacaklardır.

Gör ten-i ‘uryân ile ahvâlümü hicrân günü
Var imiş rüz-i kıyâmet kıma inkâr ey hakîm (G., 189/5)

Kıyamet gününde bu inkârcılara yanlış yolda oldukları ve hata işledikleri yeniden diriltme vasıtasıyla hatırlatılacaktır.

Hakîme nefy-i kıyâmet hatâsını bildür
Kıyâm göster aña i‘tikâdın it zâ’il (G., 176/6)

Her inanan insan gibi şair de kıyamet gününe iman etmekte ve bu günün azabından korkmaktadır, çekinmektedir; çünkü, “Ey insanlar! Rabb’inize karşı gelmekten sakının. Ne babanın evlâdı, ne evlâdın babası nâmına bir şey ödeyemeyeceği günden çekinin...”⁸⁰ âyetinde de belirtildiği gibi kıyamet gününde bir kimsenin başka bir kimseye faydası olmayacaktır.

‘Azâb-i Rüz-i Cezâ vehmi ile şâm u seher
Bir ıztırâb u ‘azâb içreem men-i rüsvâ (Kas., 1/84)

Kıyamet günü, müminlere şefaata edecek tek kişi Hz. Muhammed’dir ve müminler onun şefaatine nail olmayı dilemektedirler.

Yâ Nebî lütfuñ Fuzûlî’den kem itme ol zemân
Kim olur teslim miftâh-i der-i gufrân saña (G., 6/9)

İnsanlar, bu gerçekleri idrak ettikten sonra dünyayı kendine mesnet olarak görmez, kıyamet gününü düşündükçe dünya hayatında kendilerini mutsuz eden birtakım nedenler görürler.

⁸⁰ Lokman, 33

Gelün ey ehl-i haqikat çıhalum dünyadan
Gayrı yirler gezelüm özge şafalar görelüm

Seyr-i germiyyet-i gavğa-yi kıyâmet kılalum
Vaz'-i cem' iyyet-i hengâme-i maşşer görelüm

Reviş-i silsile-i dehr melül itdi bizi
Nice bir dehrde evzâ'-i mükerrer görelüm (Muk., 30)

Kıyamet, bazen de klâsik şiir geleneğine özgü yapısıyla âşık ve sevgili ile ilgili hususiyetleri anlatmak için kullanılır. Sevgilinin boyunu göstermesi, yürümesi sonucu meydana gelen kıpırdanışlar, âşıkların feryatları ve çığlıkları kıyamet alâmetleri olarak düşünülür.

Gösterür her dem 'alâmetler kıyâmetden kadün
Kâ'im itmiş haşr bürhânın 'aceb 'allâmedür (G., 98/3)

Veh ne kâmet ne kıyâmet bu ne şâh-i gül-i terdür
Ne belâdur nazar ehline hoş medd-i nazardur (G., 106/1)

Âşık sevgiliyi görme isteğini maşşer gününe kadar da olsa sürdürür. Beklentinin gerçekleşmemesi ise kıyamet kopması yani âşıkın feryat etmesini ifade etmektedir.

Maşşer günü görem direm ol serv-şameti
Ger anda hem görünmese gel gör kıyâmeti (G., 301/1)

Sevgilin âşıkta çektiği azap bir gafletin sonucudur. Çünkü o sevgili, kıyamet gününün neler getireceğinin farkında değildir. Sevgili, gaflet anındaki bu hatasından dolayı ceza gününde azaba maruz kalmayacaktır; âşık, feryatlarıyla yeterince azap vermiştir.

Firâk eyyâmı seyl-âb-i sirişkümden haber dutmaz
Kıyâmet mâ-cerâsından gör o zâlim ne gâfildür (G., 100/5)

Cezā gününde sorulmaz haţālar eyledüğüñ
Yeter figān ile men virdüğüñ ‘azāb saña (G., 184)

Ayrılık gecesi âşıklar için hesap günü, kıyamet günüdür. Âşık için ayrılık gecesinin kıyamet sabahından farkı yoktur. Ayrılık yüzünden âşıkın gönlünde kıyamet daha önceleri kopmuş ve bu anda âşık, kıyamet gününün azabı ile yüz yüze gelmiştir.

Giceler encüm şayaram şubha dek
Ey şeb-i hecrüñ maña yevmü’l-hisāb (G., 26/5)

Hicrān gicesin görgeç düzağ elemin bildüm
Kim rüz-i kıyāmetdür yāruñ şeb-i hicrānı (G., 265/7)

Qıyāmetde hisābı olmayanlardandır ol gāfil
Ki eyler firākuñ şāmını şubh-i kıyāmetden (G., 219/4)

Sevgilinin ayrılık gecesi, kıyamet gününden daha fazla ıstırap verir. Dolayısıyla ayrılık gününe kıyamet günü diyen kişi, kıyamet günü halk içinde hacil olur.

Ol ki yāruñ şeb-i hecrine kıyāmet günü dir
Halk arasında kıyāmet günü olmaz mı hācil (G., 175/3)

Ayrılık günü ile mahşer günü arasındaki fark bununla sınırlı değildir. Ayrılık günü, aşk ıstırapıyla âşıkı olgunlaştırır, gönlünü maddeden arındırır yani cismi candan ayırır. Mahşer günü ise insanı diriltir. Bu bir farkmış gibi gösterilse de her ikisinde de insan için felâketler ve ıstıraplar mevcuttur.

Budur farkı gönül mahşer gününüñ rüz-i hicrāndan
Ki ol cān dönderür cisme bu cismi ayırur cāndan (G., 212/1)

Âşık, ayrılık ateşiyle yanmış, ıstırap çekmiştir. Aynı ıstırapı bir de kıyamet günü çekmek istememektedir. Mezarda âşkın verdiği hazla kıyamete kadar huzur içinde uyumayı ve kıyamet günü de hesaba çekilme ve azap görme endişesinden uzak olmayı

istemektedir. Âşıkın bu dünyada yanması ise kıyamet gününde bir daha yanmaması anlamına gelmektedir.

Rahm idüb ‘âşıkun haşr günü yahmayalar
Ki bu dünyâda esîr-i gam-i hicrân olmuş (G., 136/3)

Hoş ol ki çekem dem-i ecel bâde-i nâb
Ser-mest yatam kabrde tâ Rûz-i Hisâb
Gavğa-yi kıyâmetde duram mest ü harâb
Ne fikr-i hisâb ne idrâk-i ‘azâb (Rub., 4)

Ancak, bu dünyadaki yanış mecazî güzele bağılı olarak gerçekleşmişse bunun hesabı âşıktan kıyamet günü sorulacaktır.

Naqd-i ‘ömrün bir şanem ‘ışkında şarf itdün temâm
Ey Fuzûlî âh eger senden şorulsa bu hisâb (G., 29/7)

Ceza gününde pişmanlığı ifade eden gözyaşları kabul edilmezse, bu gözyaşları bir sel olup mahşer yerini kaplayacaktır.

Mahşeri eşküm virür seyl-âba ger Rûz-i Cezâ
Olmasa maqbûl-i der-gâhuñ sirişküm gevheri (G., 268/6)

Haşr, kıyamet gününde herkes hakkını alacaktır. Âşık da bu günde, kendisine ıstırap çektiren sevgilinin eteğine yapışıp çektirdiği ıstırapın hesabını soracaktır.

Dād-hâhem saña dâmen ne çekersen menden
Yoğ mı vehmün ki dutam haşr günü dāmānuñ (G., 160/5)

Âşık, aşkın verdiği elemle kendinden geçmiş bir hâlde dolaşır durur. Cünun hâlindeki âşıkı izlemeye gelenlerin cünun çölünde oluşturduğu kabalık mahşer yerine dönüşmüştür.

Ey Fuzûlî cem' olur peyveste il nezzâreme
 'Arşa-i deşt-i cünûn şahrâ-yi maşşerdür maña (G., 15/7)

10.2.1. 'Amel Defteri

Amel defteri, insanların hayatta iken yapmış olduğu bütün işlerin işlenmiş olduğu defterdir. Kirâmen-kâtibîn adı verilen iki yazıcı melek, insanların bütün amellerini kayda geçirir. Sağ taraftaki melek iyi amelleri, sol yandaki melek ise kötü amelleri yazar ve kıyamet günü geldiğinde insanlar bu amelleri ile değerlendirilir. (Pala,...:34) Bu hususta Hakk'ın adaleti kişinin ameline göre tecellî edecektir.

Yoğ mende bir 'amel saña şâyeste âh eger
 A' mâlûme göre vire 'adlûn cezâ maña (G., 3/4)

Fuzûlî de amel defterinin dünyadaki yaşanmış fiillerden oluştuğunu kabul eder ve işlemiş olduğu kötü ameller için de özrünün kabulünü diler.

Ola kim mağbûl ide 'özü günâhum çün bilür
 Kim 'amel teklifini cem' iyyet-i esbâb ider (Muk., 9/6)

Şair, amel defterinin günahlarla dolu olduğunu düşündükçe kanlı gözyaşları dökmektedir; çünkü kıyamet günü geldiğinde yaptıklarıyla yüzleşecek ve cezasını çekecektir.

Defteri a' mâlümüñ hağğ-i hağğadandır siyâh
 Kan töker çeşmüm hayâl itdükçe hevl-i maşşeri (G., 268/5)

Amel defterinin günü geldiğinde açılacağı düşüncesi insanları korkutmasına rağmen bu durum âşıkta farklı duygular uyandırmaktadır. Âşık, amel defteri açıldığında, aşk sözünü tekrarlayarak bu mutluluğu yeniden tadacağından sevinçlidir.

Ey hoş ol kim 'ışk harfin bir daği tekrâr idem
 Haşşer dîvânında görgeç nâme-i a' mâlümü (G., 287/4)

10.3. Cennet ve İlgili Mefhumlar

10.3.1. Cennet

Cennet, ravza, behişt, huld-i berin, irem gibi adlarla anılır. Cennet, ebedî saadet yurdunu ifade etmek için Kur'an'da, muhtelif hadislerde ve diğer İslâmî eserlerde yer alan isimler içinde en çok kullanılan, içindeki bütün mekân ve imkânları kapsayacak şekilde muhtevası geniş olan bir kelimedir. (Topaloğlu, 1993:376) Cennet, ahirette müminlere mükâfat olarak verilen yer, sunulan yaşamdır. Her müminin ulaşmak ve yaşamak istediği ebedî istirahat yeridir. Bu yer, Allah'a ibadet etmekle ve yalnız Allah'ı istemekle elde edilir; cennet, ebedî huzur için istenen bir yer değil, Allah'ın, insanların bağlılığından dolayı bahşettiği, bir lütfü olarak görülmelidir.

Harîm-i küyüfî göster nümüne eyle şevâb

Kim ola cennet için halk ʔā'ate mâ'il (G.,176/4)

Cennet, sonsuz huzurun bulunduğu yerdir. Burada insanlar için sonsuz güzellikler bulunmaktadır ve azap yoktur. Divan'da bu durum bir benzetme ile dile getirilir. Ayas Paşanın fethettiği Basra'nın güven veren ortamı cennet benzetmesiyle değerlendirilir.

Virdi mülk ü māl ü cism ü cānna halkuñ emān

Kıldı cennet ol yiri cennetde hod olmaz 'azāb (Kas., 15/X-6)

Cennete kabul edilmenin bazı koşulları vardır. Herkes cennete giremez. Zulümle haksız kazanç elde edip ve bunları halk yararına kullanıyormuş gibi görünen ve hatta bu yolla Allah'ın rızasını kazanmaya çalışan zalimlerin cennete girmesi söz konusu olamaz. Bunlar en ağır şekilde cezalandırılacaklardır; haksız kazançla, parayla, rüşvetle cennete girilmez. Cennete ancak Allah rızası ile girilebilir.

Zulm ile aqçeler alub zālim

Eyler in'ām halka minnet ile

Bilmez anı ki itdüğü zulme
Görecekdür cezā mezellet ile

Müdde' āsı bu kim rızā-yi İlāh
Aña hāşıl olur bu 'ādet ile

Cenneti almak olmaz akçe ile
Girmek olmaz behişte rüşvet ile

(Muk., 35)

Allah rızasını kazanmak da aşkla, derin bir bağlılıkla olacaktır. Hakk'a olan aşkta asıl amaç cennete girmek değildir, Hakk'a bağlanmaktır. Hakk'a bağlılık beraberinde zaten cenneti getirecektir. Bu cennet de Hakk(sevgili)'in yanındır.

Cennet için men' iden 'āşıkları dīdārdan

Bilmemiş kim cenneti 'āşıklarun dīdār olur

(G.,96/2)

Hak'tan başkasına meyilemeyen iman ehli āşıklar, aşk cehenneminde yanmak suretiyle cennete lāyık olmaktadır. Bu yanış, iman ehline cennet kapılarını sonuna kadar açmaktadır, azabı da tamamen ortadan kaldırmaktadır.

Nūr-i ruhsāruñdur ol maşad ki imān ehline

Qılsa Haq ruzi cehennem āteşi oldur sebep

(G., 30/4)

Dūzağa girmez sitemünñden yanan

Qābil-i cennet değül ehl-i 'azāb

(G., 26/6)

Ama zahirî din adamları her fırsatta cennete girebilmenin oldukça zor olduğunu savunurlar. Bunlar, asıl amaç olarak cenneti seçerler. Ama, Allah aşkıyla yananların asıl gāyesi cennet değıl Allah'ın ta kendisidir; Allah'ı sevmek ve istemek, cenneti istemektir. Bu din adamları Allah sevgisinden daha çok hep cennete girebilmenin yollarını ileri sürerler, korkutarak Allah'a yönlendirirler, insanları. Asıl gāye cennete girmek değıl, Allah'ı sevmek olmalıdır.

Mey nefyini eyleyüb şî'âr ey vâ'iz
 Dutduñ reh-i şa'n-i 'ışk-i yâr ey vâ'iz
 Terk-i mey-i mañbûb diduñ cennet için
 Şerh eyle ki cennetde ne var ey vâ'iz (Rub., 43)

Tehdîd ile geçdi rûzgâr ey vâ'iz
 Fevt oldı şarâb-i vaşl-i yâr ey vâ'iz
 Ger kevser ü hür ise ğarez virme 'azâb
 Ne terk buyur ne intizâr ey vâ'iz (Rub., 44)

Zâhidâ terk itme şâhidler vişâli râhatin
 Ger 'ibâdetden hemin ğlân u havrâdur ğarâz (G., 138/2)

Çalkantılı gönlün sakinleşeceği tek yer, sevgilinin cennet olan yanı, eşiğinin toprağıdır. Burada bir yer edinen âşık, artık cennetin kendine vereceği maddî hazzın peşinde koşmaz, sevgilinin diyarında sevgiliyi teneffüs ederek yaşamayı ister.

Fuzûli haste-dil tâ ravzâ-i küyuñda sâkindür
 Temennâ-yi behişt ü meyl-i gül-zâr-ı İrem kılmaz (G., 111/7)

Eylemez meyl-i behişt üftâde-i hâk-i deruñ
 Sâkin-i künc-i ğamuñ seyr-i gül-istân istemez (G., 115/3)

Âşyân tâ ravzâ-i küyuñda dutdı murğ-ı dil
 Geçdi tavf-i Ka'be'den uçmağa pervâ itmedi (G., 280/4)

Daha sonra ilk insan olan Âdem'in cennetteki konumuna atıfta bulunan şair, o günlere özlem duymaktadır.

Gezerdüm itleruñ içre fezâ-yi küyuñda
 Yirüm behişt-i berîn idi men bir âdem idüm (G., 194/2)

Âdem idüm kurb-i der-gāhuñda bulmuşdum kabûl

Menzilüm cennet meyüm kevşer enisüm hür idi

(G., 281/5)

10.3.2. Huld-i Berin- Cennetü'l-Me'vâ

Cennetü'l-huld ile cennetü'l-me'vâ ifadeleri, her ne kadar bazı âlimler tarafından ayrı birer isim gibi telâkkî edilmişse de bu ifadelerde yer alan “huld”(ebediyet) ile “me'vâ”(sığınılıp barınılacak yer)kelimeleri cenneti niteleyen tamamlayıcı kavramlardır. (Topaloğlu, 1993:376) Dolayısıyla ebedî hayatı ifade eden bu terkipler “cennet” isminden bağımsız değildir. Bu terkiplerin Divan'da da buna benzer kullanımla ele alındığını görmekteyiz. Âşıkların sevgiliye kavuşma zevki onlardaki cennet düşüncesini alıp götürür. Onlar, Elest meclisindeki sözlerine bağlı kalmayı amaç edinmişlerdir, en büyük cennet, sevgilinin meclisidir.

Götürdi zevk-i vaşluñ hâtırundan ravza pervâsın

Sözün kevşer münevver meclisüñ Huld-i Berin'ümdür

(G., 102/6)

Doğru yoldan sapmayanlar, cennet makamına erişecektir.

Ri'âyet-i şuruk-i müstakimden nice kim

Olur huşül-i maqâmât-i cennetü'l-me'vâ

(Kas., 1/24)

10.3.3. Cennetü'l-Adn

Cennetü'l-adn, Kur'an'da “cennât” kelimesiyle birlikte anılarak Hz. Âdem'in yaratıldığı ve ahirette müminlerin sonsuza kadar kalacağı çeşitli cennetleri tasvir etmek için kullanılır. Adn cennetleri, güzel meskenlerin, tahtların, altın ve incilerle süslenmiş ve ince ipekten yapılmış yeşil elbiselerin, sabah-akşam ikram edilen türlü yiyeceklerin, gözleri başkasını görmeyecek kadar eşlerine bağlı hurilerin ve çeşitli ırmakların bulunduğu ebedî bir yurttur. (Yavuz, 1988:390-91)

Fuzûlî, Kanûnî'nin ülkede sağlamış olduğu huzur, barış ve bereket ortamını "(O yurt,) girecekleri, zemininden ırmaklar akan Adn cennetleridir. Onlar için orada kendilerine diledikleri her şey vardır. İşte Allah, takvâ sahiplerini böyle mükâfatlandırır."⁸¹ âyetiyle de dile getirilen, "Adn" cennetine benzetmektedir.

Kunger-i eyvân-i kâdr-eş râst dâyim ber-zebân
Hazihi cennätü 'adnin fedhulühâ hâlidîn ⁸² (Kas., 10/28)

10.3.4. Dârü's-Selâm

Darü's-selâm, maddî ve manevî afetlerden, hoşa gitmeyen şeylerden korunmuş olma anlamındaki "selâm" ile ev, yurt manasındaki "dar" kelimesinden oluşan bir terkiptir.(Topaloğlu, 1993:337) Şair, Bağdat'ın, Kanûnî tarafından güvenilir bir yer hâline dönüştürülmesini ifade etmek için Bağdat'ı Darü's-selâm benzetmesiyle dili getirir.

Buğ'a-i Bağdâd'ıñ itmiş vaşfını Dârü's-selâm
Kim aña teslîm ü taşşîn ide her kişver ki var (Kas., 11/2)

10.3.5. Hürî(Hür) ve Gılman

Bunlar, cennet ehline hizmet eden hizmetkârlardır. Huriler anber saçlı, kara gözlü, güneş yüzlü, şirin sözlü, inci dişli, mercan dudaklı, gül yanaklı, servi boylu, güzel huylu, gülden taze bakire kızlardır. Gılman bıyığı çıkmamış genç manasında olan gulamın cemidir. Cennetin erkek çocuklarıdır. (Onay, 1993:209)

Olsa maħbūblarıñ 'ışkı cehennem sebebi
Hür ü gılmānı alur kendūsine Rıđvān'ıñ (G.,161/2)

⁸¹ Nahl, 31

⁸² Kungur-i eyvân-i kâdr-eş râst dâyim ber-zebân

Hazihi cennätü 'adnin fedhulühâ hâlidîn

(Onun meziyetleri bir saraya benzer ve bu sarayın kulesi her zaman dillerdedir. İşte, Adn cennetleri! Sonuna kadar kalmak üzere girin.)

Huri çok güzeldir ancak sevgili, hurileri kıskandıracak kadar güzeldir; çünkü bu sevgili her şeyin hayat kaynağı olan Hak'tır. Hakk'ın güzelliğinin diğer mahlûkattan daha güzel olması gâyet doğaldır.

Cilve-i 'aks-i ruhuñ âyinede ey reşk-i hür
Rüşen itmiş anı kim hür-şiddendür aya nür (G., 94/1)

10.3.6. Kevser

Cennette bir suyun adıdır Kevser. Bu su, süttten beyaz, baldan tatlı, kardan soğuk, kaymaktan bir özelliğe sahiptir. (Pala,...:292) Bu vasıflara sahip olan bir su, gerçek âşıklar için vuslattan daha lezzetli değildir.

Āteş-i berķ-i firākuñ nār-i dūzah tek elīm
Cür' a-i cām-i vişālūñ āb-i Kevser tek leziz (G.,65/2)

10.3.7. Tübā

Kökü yukarıda, dalları aşağıda olmak üzere bütün cenneti gölgeleyen İlahî bir ağaç olup, her çiğneyişte ve her yutuşta farklı lezzetler veren meyveleri vardır. (Pala,...:498) Bu denli lezzetli olan bir meyve, sevgiliyle beraber olmanın önüne geçememektedir, gerçek âşıkların nazarında.

Hür ü Tübî vaşfin ey vā' iz bu gün az eyle kim
Hem-dem ol Tübî-hürām ü hür-peykerdür maña (G., 15/3)

10.4. Cehennem (Dūzah)

Allah yolundan ayrılanların, Allah'tan başkasına ibadet edenlerin kısaca Allah'ın emrine karşı gelenlerin ikâmet yeridir, cehennem.

Seni koyub büte eyler 'ibâdetin kâfir
'Azâb-i dūzaha ol vechden olur kıbil (G., 176/5)

Cehennem Allah'ın "celâl" sıfatının bir gereğidir. Allah, emirlerine karşı gelenleri cezalandırmak için cehennemi yaratmıştır. Dolması da zordur; çünkü, "O gün cehenneme 'Doldun mu?' deriz. O da 'Daha var mı?' der."⁸³ âyetinde de belirtildiği gibi isyankârlar için cehennemde daima yer vardır.

Bulmazdı kâhruñ açmasa hân-i siyâsetin

هل من مزيد⁸⁴ loğmasına düzağ iştihâ

(G., 2/5)

Cehennem, ehl-i azap için daimî ikâmetgâhtır. Allah'a karşı gelip kulluk vazifesini yerine getirmedikleri için cezalandırılan bu insanlar için cehennemden çıkış, azaptan kurtuluş yoktur. Ancak, "Bizim âyetlerimizi yalanlayıp da onlara karşı kibirlenmek isteyenler var ya, işte onlara gök kapıları açılmayacak ve onlar, deve iğne deliğine girinceye kadar cennete giremeyeceklerdir! Suçluları işte böyle cezalandırırız!"⁸⁵ âyetinde de belirtildiği üzere "deve iğnenin deliğinden geçerse" azaptan kurtuluş mümkün olacaktır. Bu da imkânsız olan bir durumun ifadesidir.

Bu gâmlar kim menüm vardır ba'îrûñ başına kıoyan

Çıhar kâfir cehennemden güler ehl-i 'azâb oynar

(G., 70/6)

Divan'da cehennem sözcüğü cehennem ateşi ile ifade edilir. Cehennem ateşi de sevgiliden ayrı kalmanın verdiği ıstırapı ifade eder. Âşık için sevgiliden ayrı kalmak, kâfirin cehennem ateşinde yanmasından daha korkunçtur.

Dâğ-i hicrânuñ odın beñzetmek olmaz düzağ

Olmasun kâfir esîr-i dâğ-i hicrânuñ senüñ

(G., 169/6)

Aşk ateşiyle yanan bir kimse cehennem ateşinden kurtulmuştur; çünkü aşkın ateşiyle yanmak, dünya bağlarından kurtulup Allah'a kavuşmanın ifadesidir. Bu da ikinci bir yanışı ortadan kaldırmaktadır.

⁸³ Kaf, 30

⁸⁴ Hel min mezîd: Daha yok mu?

⁸⁵ A'raf, 40

Yanan ‘ışk âteşine âteş-i düzaḥdan iymindür
Ne kim bir kez yanar yandırmak anı gayr-i mümkindür (G., 104/1)

İnsanları cehennem azabı ile korkutan din adamlarını eleştiren şair, asıl cehennemin bu din adamlarının meclisi olduğunu ifade eder.

Vā‘ iz evşāf-i cehennem oḥur ey ehl-i vera‘
Var anuñ meclisine gör ki cehennem ne imiş (G., 131/3)

Bu din adamları toplantılarında dünya güzelliklerine bağlanmanın insanları günahkâr edeceğini savunurlar; ama dünya güzelleri Allah’a kavuşmada bir basamak görevindedirler. Bunu anlamakta güçlük çeken zahirî din adamları cennet güzellerinin varoluş sebebini de bilmemektedirler. (Bkz. Cennet, s.82)

Olsa maḥbūblaruñ ‘ışkı cehennem sebebi
Ḥür ü ḡilmāmı kalur kendüsine Rıdvān’uñ (G.,161/2)

11. Diğer İtikadî Mefhumlar

11.1. Mi‘rāc

Mi‘rac, lûgaten yükseğe çıkmak, yücelmek manasındadır. (Berki/Keskiöglü, 1991:145) Ancak bu yükseliş rastgele bir yükseliş değil, Hz. Muhammed’in göğe çıkarılmasıdır. (Akar, 2000:85) Bu hadise Kur’an-ı Kerim’de ifadesini şöyle bulmaktadır: “Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm’dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa’ya götüren Allâh noksan sıfatlardan münezzehtir, o, gerçekten gören ve işitendir.”⁸⁶ Şair, mi‘raç hadisesini Hz. Peygamber’in şanının yüksekliğine bir delil olarak göstermektedir.

Ey olub Mi‘rāc bürhān-i ‘ulüvv-i şan saña
Yire inmiş gökden istikbāl için Fūrқан saña (Gazel, 6/1)

⁸⁶ İsra, 1

Şair, mi'raç hadisesine gökteki yıldızları da ortak ederek Hz. Peygamber'i övmeyi sürdürür. Mi'raç, bir aşk ve işret meclisine dönüşür, Hz. Peygamber'in gelişi ise bu meclisi coşturur, Hz. Peygamber meclisin neşe kaynağı olur. Hz. Peygamber'in feyzi, izzeti gezegenlere, sabit ve seyyar yıldızlara, burçlara ulaştınca bu yıldızlar onunla müşerref olur.

Yetüb huzūruña Mi' rāc vakti kılmışlar
Kamer huşūl-i me'āşir Süheyl kesb-i havāş (G., 137/2)

Felek hem ol gice bulmuş şafā ki şōfi tek
Karār dutmayub olmuş bu bezmde raqqāş (G., 137/3)

Senseñ ol baħr-i kerāmet kim Şeb-i Mi' rāc'da
Şeb-nem-i feyzüñ yetürmüş şābit ü seyyāre şu (Kas., 3/27)

11.2. Ölüm

11.2.1. Tasavvufi Anlamda Ölüm

Tasavvufi manada ölüm daha çok maddeden arınma, nefsini temizleme şeklinde karşımıza çıkar. Visalin gerçekleşmemesi âşıktaki ıstırapı daha da artırır ve âşık bu katlanılmaz istiğna yüzünden can verir, yani âşık maddeden uzaklaşıp manaya yönelir.

‘Ār qatlūmden saña men teşne āb-i tiğūñe
Öldürür hāsret ger öldürmezseñ ey kıtil meni (G., 291/3)

Kim virse cān yoluñda bulur hāk-i maqdemūñ
Güyā ki hāk-i rāhuñadur naqd-i cān behā (G., 2/2)

Sevgilinin diyarının toprağını mesken tutmak ve biran önce bu zevki tatmak isteyen âşık sabırsızlanır, heyecanından yerinde duramaz, hep kavuşmayı arzular.

Hic meskende kararum yohdurur ol zevkten
Kim kaçan hâk-i ser-i küyuñ ola mesken maña (G., 11/5)

Kavuşmanın önündeki en büyük engel beden(can)in yok edilmesi gerekmektedir. Bu da ölümlerle gerçekleşebilir. Ölüm, kavuşmanın önündeki beden engelini yani maddeyi ortadan kaldırır ve visali kolaylaştırır. Âşıklar bu nedendendir ki ölümlerini istemektedirler. Ölümlerden başka çare görünmemektedir. (Bkz. Fenafillah, s.197)

Ser-be-ser vâdi-i miñnetdür ü gam mülk-i vücūd
Bir ferâgat yiri yoh şehr-i fenâdan gayrı (G., 272/4)

Ey Fuzûli eyle kim bîmâr-i derd-i ‘ışksan
Yohdurur ölmekden özge hiç dermânuñ senüñ (G., 169/7)

Dehenin isterem ey ‘ışk yoğ it varlığıñ
Ki yoğ olmağda bu gün bir gârazum var menüm (G., 207/2)

Yâd-i lâ‘lûñle Fuzûlî gözleyüb râh-i ‘adem
Var bir tedbiri ammâ âşkâr itmez maña (G., 16/7)

Ey Fuzûli mâh-nisbet mañv kıl varuñ temâm
Ger dilerseñ bulmağ ol ħur-şîd ile bir ittisâl (G., 172/7)

Madde hayatının devamı olan “can” terk edilmedikçe yani ölüm gerçekleşmedikçe visal de gerçekleşmeyecektir. Can, âşık ile sevgili (Hak) arasında en büyük engeldir. Bunu aşmak oldukça elzemdir. Canın terk edilmesi ise sonsuz huzura açılan kapı olacaktır. (Bkz. Visal, Huzur, s.193-203)

Virmeyen cânın saña bulmaz ħayât-i câvidân
Zinde-i câvid aña dirler ki ħurbandur saña (G., 21/2)

Seni cânân şanuram çıñ bedenümden ey cân
Men ü cânânım arasında çoğ olma ħâ’il (G., 175/8)

Ärzü-yi vaşl-i cânân cânâ âfetdür göñül
Yâ ta‘ allük cânâdan yâ vaşl-i cânândan şama‘ (G., 143/2)

Cândan geçeli buldum râhat şam-ı ‘ âlemden
Hoş hikmet ile buldum o derde bu dermânı (G., 265/8)

Aşkla Hakk’a vasıl olmaya çalışan âşıklar için bir can, aşkın ifadesinde yetersiz kalır. Âşıklar bin can sahibi olup her bir canı Hakk’a feda etmeyi çok arzular.

Miñ cân olaydı kâş men-i dil-şikestede
Tâ her biriyle bir kez olaydum fidâ saña (G., 17/3)

Her ser-i müyumda bir baş olsa müy-i ser kimi
Kesse varın tiğ-i hun-rizinden itmen ictinâb (G., 31/3)

Bu düşünceden hareketle âşık canla ilgili tüm kaygılardan özünü arındırır ve kendini Hakk’a feda eder.

Cânumuñ cevheri ol lâ‘l-i güher-bâra fidâ
‘Ömrümüñ hâşılı ol şive-i reftâre fidâ (G., 7/1)

Cân ü dil şaydını çekmekden özüm şurtardum
Cânı cânâneye itdüm dili dil-dâre fidâ (G., 7/6)

Âşık, canını Allah yolunda feda etmediği süre zarfında ıstırap çeker. Hiç de hoş olmayan maddî hayattan kurtulmak için ölmek gerekir. (Bkz. İstırap, s.155)

Mariz-i derd-i ‘ışkem terk-i ‘âlemdür murâdum kim
Bu nâ-hoş mülkde eğlendüğümce zaşmetüm artar (G., 71/4)

Cân ü ten oldukça menden derd ü dâğ eksük değül
Çıhsa cân hâk olsa ten ne cân gerek ne ten maña (G., 12/3)

Göñül ister ala bir bû ser-i zülfünden lik
Virmedin cân diler almak şanur āsandur bu (G., 237/6)

Âşık, bu hususta oldukça kararlıdır. Bu yoldan dönmeyi düşünmemektedir. Maksadına ulaşmak için candan kurtulması gerektiğini çok iyi bilmektedir.

Yandurub eczâ-yi terkibüm külüm virseñ yile
Yoñ yoluñdan dönmeğüm varum senüñdür cüz 'ü kül (G., 178/3)

Ey Fuzûlî devlet-i bâkî fenâdandur maña
Kim fenâdandur eyleyen maşşüduma vâşıl meni (G., 291/9)

Bir de canın insanda bir emanet ve asıl sahibinin Allah olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Hayat sahibi birdir. O da Allah'tır.

Dün Fuzûlî 'ârîzuñ görgeç revan tapşurdı cân
Lâf idüb dirdi ki cânum var emānet-dār imiş (G., 132/7)

Bu bilince varan bir âşık gerçek güzellik karşısında itaatle eğilmekte, bütün benliğiyle Allah'a teslim olmayı arzulamaktadır.

Virdi bād-i şubḥ bir ḥur-şîd-ṭal' at müjdesin
Şem' veş veh kim bu dem ölmek muḳarrerdür maña (G., 15/5)

11.2.2. Beşerî Ölüm

Her ne kadar ölüm denince eserde akla gelen tasavvufî manada ölüm ise de maddî manada ölümün kaygısının taşındığı da gözlemlenmektedir. Bütün kâinat gibi insan ömrü de muhakkak bir gün son bulacaktır. Sonsuz bir maddî yaşam mümkün değildir. Baki olan Allah'tır. (Bkz. Allah, s.1)

Bağāsı mümkün olmaz olsa ger divār-i 'ömrüñde
Meh ü ḥur-şiddin ḥıst-i binā eflākden kâşî (G., 276/5)

Dünyanın uğraşı bitmek bilmez. Bir konak yeri olan bu dünyadan ayrılmak için göç davulu her an çalınabilir. İnsan biraz da bu dünyadan göç zamanını yani ölümü düşünüp Allah'a kulluk vazifesini hatırlamalıdır. Ona göre de hazırlık yapmalıdır. Sefere çıkmadan önce yol hazırlığının yapılması çok büyük bir kolaylıktır.

Yeter oldı kulağa bang-i riḥlet dehr bağından
Ne durmuşsan temāšā-yi gül-i ruḥsār yetmez mi (G., 289/4)

Ey Fuzūlī āḥiret mülkine lāzımdur sefer
Beyle fāriğ gezme taḳvīden müheyyā kıl metā^c (G., 142/7)

Ölüm vaktinin yaklaşmasının birtakım belirtileri vardır. En bariz olanı da yaşlılıktır. Yaşlanan insanın beli bükülmüştür. Artık ölüm zamanı yaklaşmıştır, emre itaat etmek ve kadere boyun eğmekten başka çare yoktur.

Ey Fuzūlī ḳadümüz ḳıldı felek ḥam ya^c nī
Vaḳtidür ḳıḥmağa dūnyā ḳapusından eğilüñ (G., 159/7)

Göç zamanının diğer belirtilerinden biri de ağarmış saç ile sararmış yüzdür. Bu emareleri taşıyan bir insan artık dünya ile bağlarını koparmalıdır. Artık, yaklaşmakta olan ölüm yolculuğu için hazırlık yapılmalıdır. Ömrün kalan bölümü günahlarının bağışlanması için duayla geçirilmelidir.

Virdi riḥletden ḥaber müy-i sefid ü rüy-i zerd
Çihre-i ḥandānı vü zülf-i perīšānı unut (G., 49/2)

Göñül yetdi ecel zevḳ-i ruḥ-i dil-dār yetmez mi
Ağardı müy-i ser sevdā-yi zülf-i yār yetmez mi (G., 289/1)

Şaç ağardı gel yeter mir[’]āt-i ḳalbūñ tīre ḳıl
^cÖmrden bir dem ki ḳalmış eyle istiğfāre şarf (Muk., 18/2)

Ölüm zamanı gelince de atılan ecel oku sırası gelen kişiyi hedef seçer. Ancak, o kişi yolculuğa hazırdır yani ölmeden önce ölmüştür.

Çerh yayından atıldı kaçduma tîr-i ecel
Lîk andan tîzrek deprendi müjgānuñ senüñ (G., 169/5)

Ölüm, değişik ruh durumlarının ifadesi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Sevgiliden ayrı kalmanın dayanılmazlığı ölümü çağrıştırır.

Hecr şâmında ğam itmişdi Fuzûlî kaçd-i cān
Olmasaydı merhametden dem urub ğam-hār şubh (G., 54/7)

Rûz-i vaşl ey gün çeküb bir tîğ minnet koy maña
Yoħsa minnetsüz helāk eyler şeb-i hicrān meni (G., 293/4)

Sevgilinin ilgisizliği, umursamazlığı da ölüm kadar acıdır, dayanılmazdır.

Ey teĝāfûl birle her sâ‘ at kılan şeydā meni
Vākıf ol kim öldürür bir gün bu istiĝnā meni (G., 290/1)

11.2.3. Ölüm Korkusu

Ölümün her fırsatta kavuşma vasıtası olduğunu savunan şairin birkaç beytinde de olsa ölümden korktuğunu söylemek mümkündür. Ölüm korkusu, gönlün ölmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Gönlün ölmesi ise masiva tuzaklarına kapılıp Hak'tan uzaklaşmanın ifadesidir. (Bkz. Masiva, s.149)

Ğamze tîĝin çekdi ol māh olma ĝāfil ey gönül
Kim muqarrerdür bu gün ölmek saña şiven maña (G., 12/6)

Masiva güzellikleri karşısında insan tuzağa düşüp ölümlle burun buruna gelen bir av gibidir. Tuzağa düşen bir av da ölüm korkusunu en hazin şekliyle yaşar.

Dāme düşmüş bir şikārem ki ‘adem şahrāsına
Menzilümden her taraf açmış ecel miñ pencere (G., 255/2)

11.3. Kefen

Gömülmeden önce ölülerin sarıldığı beyaz bez olan kefen, âşıklarda yaraya basılan pamuktur.

Penbe-i merhem-i dāğ içre nihandur bedenüm
Diri olduğça libāsım budur ölsem kefenüm (G., 204/1)

11.4. Perī

Peri cinlerin dişilerine verilen bir isimdir. Periler, gözle görünmeyen, çok güzel, alımlı ve iyi huylu yaratıklardır. (İpekten, 1996:193) Divan’da daha çok, güzel sevgili için kullanılır bir tabirdir.

Peri gibi güzel olan sevgili, güzellik ülkesinin sultanıdır. Bütün kararlar ona aittir, onun dediği olur. Can, peri gibi bir güzel tarafından insana emanet verilmiştir. Vakti geldiğinde alınacaktır. Burada periye benzetilen sevgili Hak’tır. Çünkü, canı insanlara emanet eden Hak’tır. Görünmezlik bakımından böyle bir ilgi kurulur.

Ol perī veş kim melāhet mülkinüñ sultāndur
Hüküm anuñ hükmi maña fermān anuñ fermāndur (G., 86/1)

Tende cānum bir perīnūndür emānet şahlaram
Ol zemāndan kim emānet kıldılar insāne ‘arz (G., 139/3)

Bir peri (Hak)ye âşık olan şair yaratılışın gerçek nedeninin aşk olduğunu anlar ve peri(sevgili) karşısında çaresizdir.

Bir perī silsile-i ‘ışkına düşdüm nā-geh
Şimdi bildüm sebab-i hilkat-i Ādem ne imiş (G., 131/2)

Peri gibi güzel sevgilinin hayalini düşünen bir âşık, dünya yaşamından, insanlarla bir arada bulunmaktan hoşlanmaz. Böyle bir insana peri(sevgili)nin hayaliyle yaşamak yeterlidir. Peri de hayal gibi görünmezdir.

Fuzûlî ihtilâf-i merdüm-i ‘âlemden ikrâhum
Perî-veşler hayâlin münis-i cân itdügümdendür (G., 103/7)

Periler göze görünmezler ve insanların her hâlini bilirler. (Tarlan, 2001:118)

Ṭa‘n-i gâfletdür perî-ṭal‘atlere izhâr-i hâl
Şanma kim aḥbâb hâlinden olur gâfil ḥabîb (G., 34/4)

11.5. Şeytân

Allah, Hz. Âdem’i (Bkz., s.14) yaratıp bütün meleklerden secde etmesini istemiştir. Bunun üzerine bütün melekler Allah’ın emrine uyarak Âdem’e secde etmişlerdir. Ancak, “Allah buyurdu: Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir? (İblis): Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın, dedi.”⁸⁷ âyetinde anlatıldığı üzere şeytan büyüklenip Allah’a karşı gelir. Bunun üzerine Allah, “Allah: Öyle ise, ‘İn oradan!’ Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık! Çünkü sen aşağılıklardansın! ...”⁸⁸ şeklinde buyurur ve şeytanı lânetler.

Fuzûlî de bu duruma atıfta bulunarak, bütün insanların yaratılıştaki eşit olduğunu, Allah rızasını kazanmanın ve Allah katında farklı olmanın Allah’ın emirlerine uymakla mümkün olabileceğini, insanlar arasında soy sop farkı yaratmak isteyenlerin şeytana benzeyeceğini ifade eder.

Fi‘ldür aşl-i rızâ-yi Ḥaḳ ne kim aşl ü neseb
Ḥâk-i fermân-ber beşer ‘âşî melek şeytân olur (Kas., 7/7)

⁸⁷ A’raf, 12

⁸⁸ A’raf, 13

Divan'da, Allah tarafından şeytana kıyamete kadar ömür verilmesi de ele alınır. Kur'an'da "İblis: Bana, (insanların) tekrar dirilecekleri güne kadar mühlet ver, dedi. Allah: Haydi, sen mühlet verilenlerdensin, buyurdu."⁸⁹ ifadesiyle açıklanan bu durum, "Ne hoş yüceliktir ki, Allah, şeytanın düşmanlığına, kinine bakmayıp ona kıyamete kadar yaşama hakkı tanımıştır." şeklinde dile getirilir.

Zihî kerem ki nazar kılmayub 'adâvetine
Müyesser eylemiş İblis'e i'tibâr-i beķā (Kas., 1/73)

Şeytan, kötülük yapma özelliği ile de anılmaktadır eserde. Bu durum daha çok Cebrail'in kötülöklere karşı mücadele etmek için Allah'ın emirlerini peygamberlere iletmesi hatırlatılarak dile getirilir.

Haşm mülkine hıramân eyledüñ hağrâ 'alem
Şerr-i şeytân def'ine açduñ melek veş perr ü bāl (Kas., 13/12)

Geçdi mey-hânedden il mest-i mey-i 'ışkuñ olub
Ne meleksen ki harâb itdüñ evin şeytânüñ (G., 161/3)

12. İbadet ve İlgili Mefhumlar

Kur'an-ı Kerim, Allah'ın insanlara emirlerini bildirdiği kutsal kitaptır. Bu kitabın gâyesi insanları Hak yola sokmak, onlara Allah'ın kelâmını öğretmektir. Ama Kur'an'ı okumadan onun indiriliş amacını bilmek mümkün değildir.

Ne bilür oñımayan Muşhaf-i hüsnüñ şerhin
Yire gökden ne için indüğünü Kur'an'ın (G., 161/5)

Kur'an'daki sözler idrak edebilenler için sıradan sözler değildir. Bu sözler Allah'ın kelâmı olup anlayabilenler için çok derin manalar ifade eder.

⁸⁹ A'raf, 14,15

Muşhaf demek haţādūr şafha-i cemāle

Bu bir kitāb sözdür fehm iden ehl-i hāle

(G., 247/1)

Kur'an'ın bu gerçeğini anlamış olan bir kişi Allah'a olan kulluk vazifesini de yerine getirir. Bu da ibadetle mümkün olacaktır. İbadet, Allah'a olan güvenin ve bağlılığın tam ifadesidir. Allah'ın emirlerine itaatin gereğidir. İbadetini yerine getiren bir kulun kalbi huzurla dolar. İbadetlerin kabulünün düşüncesi ise müminleri bambaşka hâllere büründürür ve onlarda güzellik duygusu uyandırır.

Huzur-i kalb virür revnağ-i ' ibadet-i Hağ

Ferāğ-i hātır olur mücib-i huşul-i kemāl

(Muk., 26/4)

Eşer-i kabül-i tã' at aña virmiş eyle hālet

Ki kulüb-i ehl-i hāle harekātı cāzib olmuş

(G., 135/2)

İnsanlar, kaçınılmaz olan ahiret yolculuğunu göz önünde bulundurmalı ve İslâm'ın emrettiği günahlardan sakınarak Allah'a olan kulluk vazifesini yerine getirmelidir.

Ey Fuzûlî âhiret mülkine lâzımdur sefer

Beyle fāriğ gezme taqviden müheyyā kıl metā'

(G., 142/7)

İbadet gösterişten uzak olmalıdır, Allah rızası için yapılmalıdır. Aksi hâlde gösteriş için yapılan ibadetin Allah katında bir hükmü yoktur ve bu gaflette bulunanlar, Müslümanlara zulmeden Haccâc'dan⁹⁰ daha da kötüdürler. Çünkü eksik ibadet, insana bir değer katmaz, içten derin bir coşku ile yapılmayan ibadet riyadan öteye gidemez. Bu tür ibadetler yüz yıl boyunca devam etse bile kulu Allah'a yaklaştırmaz.

Adını hâcı koyub Haccâc andan yağşıdır

Bağş ile hacce giden çöllerde ser-gerdân olur

(G., 95/3)

Fuzûlî behre virmez tã' at-i nâkış nedür cehdün

Kerem kıl zerki tã' at şüretinde haddenden aşurma

(G., 241/7)

⁹⁰ Irak valisi olup, Hz. Muhammed soyuna ve taraftarlarına eziyet eden Yusuf b. Sakafî'nin ünvanı.

Bir vera' ehli eger kılsa 'ibadet yüz yıl

Sā' at-i 'adlce virmez eşer-i kurb-i Hūdā

(Kas., 20/12)

İbadetin bir şekli de şükretmektir. Bize sayısız güzellikleri bahşeden Allah'a şükretmek bir kulluk vazifesidir. İçinde yaşamakta olduğumuz doğa bütün güzelliğini Allah'tan almaktadır. Şair de bu sayısız güzelliklerin yegâne kaynağı olan ve yüksek gökleri yaratan Allah'a şükretmektedir.

الحمد لله الذي خلق السموات العلى⁹¹

K'andan tapar hāk-i zemin feyz-i bahār-i dil-küşā

(Kas., 8/1)

Doğaya hayat verdiği gibi Fuzûlî'ye de şairlik yeteneği vermiştir, Allah. Fuzûlî de karanlık şairliğinden Allah'ın yardımı ile uzaklaşıp cana can katan sözlerle dolu şiirler yazmakta ve bu şiirlerle de şükürünü bildirmektedir.

Nişān-i şefkatüñdür kim olur izhār-i hamdüñ'çün

Fuzûlî tîre tab'ından kelām-i cān-fezā peydā

(G., 4/7)

Allah, yokluk içindeyken bile şükredenlere Musa'ya (Bkz. Musa, s.25) verdiği değeri verir, onları yüceltir. Zenginlik içinde olup da kendini unutanları da zamanın Süleyman'ı (Bkz. Süleyman, s.30) yapar, zenginliklerini bir anda ellerinden alır.

Virür fakr içre şükr ehline kâdr-i Müsi-i 'İmrān

Tena'um içre terk ehlin Süleymān-i zemān eyler

(Kas., 36/5)

Dünya güzelliklerini bir kenara itip "fakr" tahtının tacını başına geçirerek ebedî mutluluğu elde ettiği için şükretmektedir, şair.

Fakr mülki taht ü 'ālem terki efserdür maña

Şükr-li'llāh devlet-i bākī müyesserdür maña

(G., 15/1)

⁹¹ Elhamdülilāhi'llezî ḥalaka's-semavāti'l-'ulā: Yüksek gökleri yaratan Tanrıya hamd olsun!

Klâsik şiir geleneğine bağlı olarak aşkı Allah'a kavuşmada en büyük vasıta kabul eden şair, aşk vasıtasıyla dünya zenginliğinden sıyrılıp Hak yolunda ilerlediği için şükretmektedir.

Göñül virdüm fenâ vü fakra terk-i i' tibâr itdüm
Bi-hamdi'llâh ki âhîr küfrümü imâna deĝşürdüm (G., 197/4)

Hak yolunda ilerlerken birtakım engeller çıkar âşıkın karşısına. Âşık, bir saçın kıvrımları gibi karşısında duran kesret güzelliklerini bir bir aştıkça, yani saçın kıvrımları açıldıkça, bir engeli daha aşmanın vermiş olduğu mutlulukla rahatlar ve huzura kavuşur; çünkü aşılan her engelden sonra daha zor olanı ile karşılaşır, zorlukla karşılaştıkça da çektiği ıstırap artar. İstırapın artması ise Hakk'a olan bağlılığı artırır, âşıkı Hakk'a yaklaştırır. Bu da önemli bir şükür sebebidir, âşık için.

Ham açıldıkça zülfünden belâ vü mihnetüm artar
Bi-hamdi'llâh ki ' ömrüm uzanur cem' iyyetüm artar (G., 71/1)

Çoĝ oldukça ĝam ü derdüm reh-i ' ışk içre hoş-ğâlem
Fuzûlî şâd olub şükr itmeyern mi ni' metüm artar (G., 71/7)

Aşk ateşiyle yanıp maddi güzellerin esiri olmaktan kurtulan şair, bundan dolayı Allah'a şükretmektedir.

Her küdüretten meni pāk itdi seyl-i ħün-i dil
Şükrü li'llâh âteş-i ' ışkuñ meni yandurdı pāk (G., 154/5)

Şair, vahdet şarabının etkisiyle kendinden geçmekte ve mest olmaktadır. Bundan da büyük haz almaktadır ve bu yüzden şükretmektedir.

Kimi hüş-yâr görseñ sen aña şun cāmı ey sākī
Bi-hamdi'llâh Fuzûlî mestdür vahdet şarâbından (G., 213/7)

Şükür, kişiyi Allah'a yaklaştırır. Şükretmesini bilmeyenler, elindekiyle yetinmekten kaçınıp daha fazlasını isteyenler git gide Allah'tan uzaklaşırlar.

Bār-gāh-i kurbden cem' iyyet-i māl ü menāl
Her ne miqdār olsa ol miqdār dūr eyler seni (Muk., 41/2)

Bu tür insanlar gaflet uykusundadırlar ve kazançlarına kazanç katma çabası yüzünden ilimle uğraşmaya fırsat bulamadıkları için gece ile gündüzün varoluşundaki gerçeği de bilemezler.

Halkı medhüş eylemiş hāb-i şeb-i tül-i emel
Şubh taḥkiki 'alāmātına bir bīdār yoḥ (G., 61/5)

'İbādet-i Ḥaḳ ü kesb-i 'ulüm için muṭlaḳ
Kıomaz mülāhaza-i zabṭ-i māl mende mecāl (Muk., 26/2)

Nefsani arzularının tutsağı olan insanlar, yaşamı yeme ve içmeden ibaret sanırlar, Allah'a ibadeti akıllarına getirmezler, yaşamlarını mutfak ve abdesthanede sürdürürler, dünyaya geliş gâyelerini unutup Allah'a kulluk vazifelerini yerine getirmezler.

Nice bir nefis temennâsiyle
Yımek ü içmek ola dil-hāhuñ

Eyleyüb zühd ü vera' dan nefret
Tā'at-i Ḥaḳ'dan ola ikrāhuñ

Ma'bedüñ maṭbaḥı ola şām ü seḫer
Müsterāḫı ola ziyāret-gāhuñ

Bunuñ için mi olubsan maḫlūk
Bu midur emri saña Allāh' uñ (Muk., 21/1,2,3,4)

Dolayısıyla insanoğlu Őũkrũnũ bilmelidir; çok kazandığı için sevinmemeli, yoksul olduğu için de ũzũlmemelidir. ũnkũ Allah, insanları zenginlik ve yoksullukla imtihan etmektedir.

Tena'umda ğurũr ũ fakırdı hırdan Şi' r itme
Ki hikmet bu iki haletde ğalkı imtiħn eyler (Kas., 36/4)

12.1. Du' ve Niyz

İnsan ihtiyaç duyduğunda Allah'a yũnelir ve onunla konuşur, daha doğrusu ona seslenir. Bu sesleniŐ insandan Allah'a doğru olur. Dua ederken insan farklı bir ruh hline bũrũnũr, ũstũn bir hl alır, birtakım Şeylerden de sıyrılır. deta beŐeriliđin ũstũne çıkar. Dua ibadete dũnũŐũr, yani devamlı olur. İnsan Allah'a yũnelttiđi duasına cevap ister, yani duanın kabulũnũ ister. Allah da buna cevap verir. (Altıntaş, ...:61) Allah'a derin bir bağlılığın gũrũldũđũ Divan'da Şair ũncelikle Allah'a kendini Hak yoldan ayırmaması için yalvarmaktadır. O, kendini Allah'a gũtũrmeyen yolu istememektedir; ũnkũ onun istediği, hareketlerinin, yaŐamının Hz. Peygamber'in gũsterdiđi yol olan Hak yolla uyuŐmasıdır.

Y Rab hemişe lũtfuđı kıl reh-nũm mağa
Gũsterme ol ariki ki yetmez sağa mağa (G., 3/1)

Bir yirde Őbit it adem-i i' tibrumı
Kim reh-ber-i Őeri'at ola muğted mağa (G., 3/3)

Kendini, Allah'tan uzaklaştıran her tũrlũ yasakların tutsağı olmaktan kurtulabilmek ve yeniden Allah'a tam bir teslimiyet hlinde yũnelebilmek için dua eder.

Y Rab bel-yi ayda Fuzũl esirdũr
Ol bi-dili bu dm-i kũdũretten it reh (G., 2/7)

Habs-i hevda oyma Fuzũl-Şifat esir
Y Rab hidyet eyle ariki-i fen mağa (G., 3/8)

Mesdüddur Fuzûlî'ye mey-ḥāneler yolu
Yā Rab hidāyet eyle tarīḳ-i şavāb aña (G., 8/7)

Daha sonra da kendini Hakk'a götürecek olan bu yolun vîran olmaması için dua etmektedir.

Fuzûlî buldı genc-i 'āfiyet mey-ḥāne küncinde
Mübārek mülkdür ol mülk vîrān olmasun yā Rab (G., 30/7)

Kendine rehber olarak aşkı seçen şair, vuslat yolunda çekmekte olduğu gamdan kurtulamayacağını düşünmekte ve vuslat yolundaki bütün engellerin ortadan kalkması için de dua etmektedir.

Vehmüm andandur ki mümkün olmaya ğamdan necāt
فرج الهم همى نجنى مما اخاف⁹² (G., 148/6)

Bir yandan da aşkın verdiği ıstıraptan memnun olduğunu ve bu ıstırapın devam etmesi için dua ettiğini görmekteyiz şairin. Bu ıstırap şairin önündeki engelleri bir bir ortadan kaldıracaktır, onu vuslata götürecektir.

Giriftār-i ğam-i 'ışḳ olalı āzāde-i dehrem
Ĝam-i 'ışḳa meni mundan beter yā Rab giriftār it (G., 42/6)

Cefā vü cevr ile mu'tādem anlarsuz n'olur ḥālüm
Cefāsına ḥad ü cevrine pāyān olmasun yā Rab (G., 30/5)

Aşkın dayanılmaz acıları içinde kıvrılmakta olan şair, çekmekte olduğu acıların başkalarının başlarına gelmemesi için dua eder gibi görünürken aslında Hak yolunda yalnız olmak için dua etmektedir.

⁹² Ferric-illāhümme hemmī neccinī mim mā eḫāf: Tanrım! Üzüntümü gider, korktuğum şeylerden beni kurtar!

Menüm tek hiç kim zâr ü perîşân olmasun yâ Rab
Esîr-i derd-i ‘ışk u dâğ-i hicrân olmasun yâ Rab (G., 30/1)

Kapılmış olduğu dünya güzelliklerini acımasız putlara benzeten şair, bir Müslüman’ın bu zalimlerin (dünya güzelliğinin) tutsağı olmaması için dua etmektedir.

Dem-â-dem cevrlerdür çekdüğüm bî-rahm bütlerden
Bu kâfirler esîri bir müselmân olmasun yâ Rab (G., 30/2)

Hak âşıkı olan bir kimsenin aşkını mukaddes bilen şair, bu yolda ilerleyenlerin Allah tarafından mükâfatlandırılmasını istemektedir.

Hürmet itdüñ meye ta‘zîm ile dutduñ sâkî
عظم الله لك الاجر على الله جزاك⁹³ (G., 155/2)

Kurtuluşun Allah’ın elçisi olan Hz. Peygamber’e uymakla olabileceğini düşünen şair, insanları Hz. Peygamber’in gösterdiği yola yönlendirmesi için Allah’a dua etmektedir.

Tâbi‘i olmağdur necât Fuzûli
يسك الله تابعا لفعاله⁹⁴ (G., 258/7)

Klâsik şiirde ilâhî aşkı ifade etmek için kullanılan şarabın hammaddesi olan üzümün yetiştiği “asma” bir “veli”ye ve asmanın yetiştiği toprak da bu velînin yattığı türbeye benzetilerek büyük zatlar için edilen “Allah sana yeryüzünü aydınlatsın, toprağını sulasın!” duasına rastlamaktayız. Bu dua ile de Allah’a olan bağlığın devamlı olması istenmektedir.

Cân virür rāyiha-i türbet-i pākūñ ey tāk
نور الله لك الارض سقى الله ثراك⁹⁵ (G., 155/1)

⁹³ ‘Azzama’lâhu leke’l-ecru ‘ale’lâhi cezāk: Allah senin ecrini arttırsın ve mükâfatım versin.

⁹⁴ Yessereka’lâhu tâbi‘ân lifi‘âlih: Allah, onun iyi hareketlerine uymamı kolaylaştırsın.

⁹⁵ Nevvera’lâhu leke’l-arđu seka’lâhu şerāk: Allah, sana yeryüzünü aydınlatsın ve toprağını sulasın!

Kanûnî Sultan Süleyman övgüsünde yazılan bir kasidede şair, din sultanı olarak nitelendirdiği Kanûnî'nin ebediyen yaşaması, devletinin daim olması ve Müslümanların emniyetinin artması için Allah'a dua etmektedir.

ابد اللهم في الآفاق أمن المسلمين

Bā devām-i devlet-i pâyende-i sulţān-i dīn ⁹⁶

(Kas., 10/1)

نور اللهم في الاسلام مصباح البقا

Bā şebāt-ı haşmet-i şāh-en-şeh-i rüy-i zemīn ⁹⁷

(Kas., 10/2)

خد اللهم سلطاننا به باهى الزمان

Şod zi-feyz-i o fezā-yi mülk firdevs-i berīn ⁹⁸

(Kas., 10/3)

Buna benzer bir yaklaşımı Bağdat valilerinden Ayas Paşa ve Bağdat kadılarında Seyyid Mehmed Gazi için yazılan kasidelerde de görmekteyiz. Şair, Kanûnî için Allah'tan dilediklerini Ayas Paşa ve Seyyid Mehmed Gazi için de istemektedir.

خد اللهم تكريما لنا اقباله

احسن اللهم في ايامه حال الاتم ⁹⁹

(Kas., 14/17)

عظم الله قدره العالى

رفع الله شأنه الاعلا ¹⁰⁰

(Kas., 21/32)

⁹⁶ Ebedā'llāhümme fi'l-āfāqi emni'l-müslimīn

Bā devām-i devlet-i pâyende-i sulţān-i dīn (Tanrım, din sultanının ebedî devleti devamınca Müslümanların emniyetini her yerde daim et.)

⁹⁷ Nevvera'llāhümme fi'l-islāmi mişbāhü'l-bekā

Bā şebāt haşmet-i şāh-en-şeh-i rüy-i zemīn (Tanrım, yeryüzü padişahının haşmeti sürdükçe İslām'da bekâ kandilini ışıklandır.)

⁹⁸ Halla'dallāhümme sulţānen bihi bâhi'z-zemān

Şod zi-feyz-i o fezā-yi mülk firdevs-i berīn (Tanrım, zamanın kendisiyle övündüğü sultanını ebediyen yaşat. Onun sağladığı bereketle memleket seması cennete döndü.)

⁹⁹ Halla'dallāhümme tekrimen lenā ikbālehu

Ahşe'nallāhümme fi-eyyāmihi hāle'l-enām (Tanrım, bize ihsan olmak üzere, onun ikbalini ebedî kıl. Tanrım, onun devrinde halkın durumunu iyileştir.)

¹⁰⁰ 'Azze'mallāhu kadrühü'l-āli

Refe'allāhu şānehu'l-ā'lā (Tanrım onun üstün değerini yüceltsin. Tanrı onun yüce şanını daha da yükseltsin.)

زيد الله عز و رفعتہ
نقد الله حکم ابدأ¹⁰¹

(Kas., 21/33)

Kanûnî'ye, övgülerden dizmiş olduğu incileri sunmak isteyen şair, bir türlü kabul göremediğini ve Kanûnî'nin huzuruna çıkamadığını ifade etmekte ve bu özlemin son bulması için yine Allah'a seslenmektedir.

Κılımsam tertīb-i şahñ-i şıdka miñ dürr-i şenā
Bulmazam ruşsat ki der-gāha kılam bir bir nişār

(Kas., 11/64)

Menden ol ğāfil aña men rüz ü şeb ehl-i du'ā
Menden ol fāriğ aña men muttaşıl ümmid vār

(Kas., 11/65)

Yā Rab olmaz mı ola āhir bu derd-i iştiyāk
Yā Rab olmaz mı ola zā'il bu renc-i intizār

(Kas., 11/66)

Halk için huzur kapısı olan bir devletin viran olmaması için dua eden şair, halkın mutluluk içinde yaşamaya devam etmesi dileğinde de bulunmaktadır.

Bir binādur devletüñ olmuş penāh-i hāş u 'ām
Ol binā yā Rab cihān olduğça vīrān olmasun

(G., 235/3)

Çizginürken dōstlar kāmınca fermānuñda çerh
Hākim-i taqdirden tağyir-i fermān olmasun

(G., 235/5)

Allah'a yapılan bu duaların kabulü ise niyetlerin temizliğine bağlıdır. Riyadan uzak, halis duygularla edilen duaların etkisi elbette daha kuvvetli olur.

Şafā-yi niyyet ile yoğ du'ā kılamakda taqşiri
Du'ā olsa riyāsuz beyledür elbette te'siri

(Kas., 12/VI,8)

¹⁰¹ Zeye'dallāhu 'izz ü refātihi

Neffe'zallāhu hükmühü ebedā (Tanrı onun şerefini arttırsın. Tanrı onun hükmünü ebediyen devam ettirsin.)

12.2. Oruç (Ramazan)

Kamerî ayların dokuzuncusu olan Ramazan ayında oruç tutmak farzdır. Ramazanda oruç, hilâlin görünmesiyle başlar ve otuz gün devam eder. Ramazan ortasında dolunay olan ay, ramazanın sonlarına doğru incelik ve yarım ay yani hilâl suretine girer. Bu durum, oruç tutan bir sevgilinin ramazan boyunca zayıflaması, bayram sabahı görünen hilâl benzetmesiyle anlatılır, Divan'da. Müminler hilâlin görünmesiyle bayram sevincini yaşayacaklar, âşıklar ise hilâle benzeyen sevgiliyi gördükleri için bayram yapacaklardır.

Bes ki za' f-i rüzeden her gün tapar tağyîr-i hâl
Olacaktır 'id için mâh-i temâmum bir hilâl (G., 171/1)

Ramazanda oruç tutmak herkes için kolay değildir. İnsanlar, bütün yasaklardan uzak durmak zorundadırlar. Güneş olan sevgiliye tam bir bağıllık hâlinde olanların akıllarına gün boyu yeme, içme gelmez.

Yimek içmek fikrin ehl-i rüzeden kes ey güneş
Bir şevâb it şubhlar tâ şâm kıl 'arz-i cemâl (G., 171/7)

Ramazan ayında haram kılınan bütün nesnelere uzak durmak gerekir. Uzak durulması gereken nesnelere biri de şaraptır. Şarap yani insana sarhoşluk veren tüm nesnelere, "Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz."¹⁰² âyetiyle de ifade edildiği gibi şeytan işidir ve bunlardan kesinlikle uzak durulmalıdır. Bu hususta bir hadis-i şerifte "İçkiden sakınınız. Zira, o, kötülüklerin anasıdır." (Ali Nasif, 1962:III-144) Şair, Ramazan ayı geldiğinde şarap güzelinden ayrı kaldığını ifade eder. Divan'da ilk plânda göze çarpan Ramazan'da şarabın ortadan kaldırıldığı ve ondan uzak durulduğu görülmektedir.

Ramazân oldu çeküb şâhid-i mey perdeye rû
Mey için çeng dutub ta' ziye açdı gîsû (G., 239/1)

¹⁰² Mâide, 90

Ancak, eserde şaraptan maksat ilâhî aşktır. Ramazan ayında müminler için açılan cennet kapısı, âşıklar için de açılmalıdır. Çünkü, âşıkların cenneti meyhanedir, aşk yeridir. Âşık, kendini Hakk'a ulaştıracak kapının kapanmamasını istemektedir. Eğer aşk yeri olan meyhanenin kapısı açılmazsa yani aşk güneşi doğmazsa, bu durum âşıklar için büyük bir belâ ve kara bir gün olacaktır.

Ramazân ayı gerek açıla cennet kapısı
Ne revâ kim ola mey-ğâne kapısı bağılu (G., 239/4)

Âf-tâb-i kadeh itmez ramazân ayı tulû^c
Ne belâdur bize yâ Rab ne kıra gündür bu (G., 239/6)

Âşıklar; bayrama yani şaraba, aşka kavuşmayı beklerken çok ıstırap çekerler, bayramı müjdeleyen hilâli gözlemekten gözlerine kara su iner.

İntizâr-i mey-i gül-reng ile bayrâm ayına
Bağa bağa inecedür gözümüze kıra şu (G., 239/7)

Şair, Ramazan ayında şarap içmeye içmeye yani aşktan ayrı kalarak, aşktan yoksun sofulara benzemekten korkmaktadır; çünkü oruç aç ve susuz durmak değildir. Oruç tutan bir mümin, nefisini bütün maddî hazzlardan uzak tutacak, tam bir teslimiyet hâlinde sadece Allah'ı düşünecek, Allah'ı isteyecek ve böylelikle kulluk görevini lâıykıyla yerine getirecektir. Bu da oldukça güçtür, herkes bu yükümlüğün üstesinden gelemeyiz. Şairi, Ramazan ayında oruç tutmaktan korkutan da bu gerçektir.

Ramazân oldu budur vehmi Fuzûlî' nûñ kim
Nice gün içmeye mey zühd ile nâ-geh duta (G., 239/8)

Rûze teklifin Fuzûlî'den götür ey muhtesib
Nâ-tüvandır anda bu teklife yoğdur ihtimâl (G., 171/8)

12.3. Zekât

İslâm'ın beş şartından biri olan zekât, zenginlerin seneden seneye mallarının kırkta birini fakirlere vermeleridir. Zekât, malın temizlenmesidir. Kur'an'da da "Mallarında, muhtaç ve yoksullar için bir hak vardı."¹⁰³ âyetiyle anlatılan bu durum, eserde, birkaç yerde karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle varlıklı kimseler tarafından dağıtılması gereken zekâtın ihtiyaç sahiplerine dağıtılması gerektiği vurgulanır.

Şikûfe sîmine farz eyledi hürûc-i zekât
Medâr-i havl ü bülûğ-i nişâb-i istinmâ (Kas., 1/32)

Ġamze peykânın ider 'âşıkâ çeşmüñ şadaķa
Eyle kim merdüm-i mün' im vire muhtâca zekât (G., 38/5)

Men fakîrem sen ġanî virgil zekât-i hüsñ kim
Şer' içinde hem mañadur hem saña vâcib zekât (G., 40/3)

Aġaç zenginlerinden haklarını alabilmek için çimen sayfaları, fakirlerin elleri olur.

Huķûķ def' i içün aġniyâ-yi eşcâra
Şahâyif-i çemen oldu eyâdi-i fuķarâ (Kas., 1/33)

12.4. Namâz (Secde, Secdegâh, Kible)

İslâm'ın beş şartından biri olan namaz, sağlıklı ve ergen her Müslüman için farzdır. Namazın rükünlerinden biri olan secde, namazda alın, el ayakları, diz ve ayak parmaklarının yere değecek şekilde vaziyet alıp âcizlik ve kulluk ifadesi göstermektir. Namaz, Allah'a kulluğun bir gereğidir ve Allah rızası için kılınır. Bunun içindir ki secde ancak Allah'a edilir, Allah'tan başkasına secde edilmez.

Büt-i nev-resüm nemâza şeb ü rüz râġıb olmuş
Bu ne dindür Allah Allah büte secde vâcib olmuş (G., 135/1)

¹⁰³ Zâriyât, 19

Mümin olan bir insan, secdeye giderken dünya ile ilgili bütün bağlardan uzaklaşmalıdır; yoksa manevî huzura kavuşamaz yani feragât tacını düşürebilir. Yine alınan abdest, insanları ruh sükûnuna ulaştırmıyorsa uykunun kaçmasından başka bir şeyi ifade etmez.

Eğilüb secdeye şalma ferāğat təcımı başdan
Vuzūdan şu sepüb rāhat yuħusun gözden uçurma (G., 241/2)

Gönlüne seslenen şair, kadehi bırakıp tespihe sarılmamasını, namaz kılanlarla bir araya gelmemesini isterken, tasavvufi anlamda riyadan, gösterişten uzak durmayı, aşkla Hakk'a bağlanmayı, kuru sofulara benzememeyi dile getirirken bir gerçeği de belirtmiş olmaktadır. O da sarhoş iken namaz kılınamayacağı gerçeğidir.

Göñül tā var elüñde cām-i mey tesbîhe el urma
Nemāz ehline uyma anlaruñla durma oturma (G., 241/1)

Zāhid mey-i nābdan ikrāh ğalať
Sen ħāh sözüm şahîh dut ħāh ğalať
Mescidlere girdüğüm deĝül raĝbetden
Ser-mestliĝümde eylerem rāh ğalať (Rub., 41)

Secde edilen yerin temiz olması gerekir. Kana bulaşmış bir yerde namaza durulup secde edilemez.

Hîç ‘ābid añmadı lā‘ lüñ ki gözden kıñ töküb
Secdeden durduķça taĝyir-i muşallā itmedi (G., 280/5)

Aklı başında olmayan, doğruluk ve dürüstlükten uzak, cahil yani aşkla hareket etmeyen din görevlilerinin ardında namaz kılmak caiz değildir. Bu tür insanların imanını tam kabul etmek de doğru değildir; çünkü bunlar, akıllarıyla hareket ederler ve gönüllerini dinlemezler.

Haṭībīn şanma şādık vā^c izūñ kavliyle fi^c l itme
İmāmin dutma ^c ākil ihtiyāruñ aña tapşurma (G., 241/6)

Farz namazları, mescitte din görevlileri eşliğinde kılınır ve namazı kıldırان görevlinin yüzü cemaat tarafından görülemez.

Girüb mescidlere ger muḳtedālar pey-revi olman
Budur vechi ki hergiz görmedüm yüz muḳtedālardan (G., 215/5)

Namaz vakti geldiğinde halk muhtesipler tarafından mescitlere yönlendirilir, gerektiğinde zor da kullanırlar.

Muḳtesib Tañrı için gel maña çoḫ virme ^c azāb
Meyl-i mescid mi ider mey-kedeler evbāşı (G., 275/5)

İnsanlar daha fazla sevap kazanabilmek için cemaatle namaz kılmayı tercih ederler.

Cemā^c at izdiḫāmımı mescide şalmış küdürerler
Küdürer üzre lūḫ it bir küdürer sen hem arturma (G., 241/5)

Namazın şartlarından biri de namazı gösteriş olsun diye değil, Allah rızası için kılmaktır. Allah'ı düşünmeden, ona tam anlamıyla bağlanmadan kılınan namaz, gösterişten ibarettir ve bir delinin kendi kendisiyle konuşması gibidir. Şeklen kılınan namaz makbul değildir.

Zāhidā menden ne ḫāşıl kim oḫursan meşcide
Mende ṭā^c at yoḫ hemān ālāyiş-i seccādeem (G., 184/5)

Ey olan sākin-i mescid ne bulubsan bilmen
Būriyāsında anuñ būy-ı riyādan gayrı (G., 272/2)

Meger divānedür sevdā-yi ebrūsiyle zāhid kim
Baḫub miḫrāba dā^c im öz öziyle güft-ü-gü eyler (G., 81/2)

Namaz kılariken Ka'be yönünde olan kibleye dönülür. Âşıkların kiblesi ise sevgilinin yanağıdır.

Ey ruhuñ kible-i cān hāk-i deruñ Ka'be-i dil
Reh-i 'ışkuñda fenā serhadi evvel menzil (G., 175/1)

12.5. Hac

İslām'ın beş şartından biri olan hac, gücü yeten ve sağlıklı her Müslüman için farzdır. Hac ibadetini yerine getirenlere de "hacı" denir. Diğer ibadetlerde olduğu gibi hac da Allah rızası için yapılır. İsimlerinin başına hacı sözcüğünü bir unvan olarak eklemek düşüncesiyle hacca gitmek, çöllere düşüp boşu boşuna zahmet çekmekten başka bir şey değildir. Bu düşünceyle hacca gidenlerin ibadetleri kabul olmayacağı gibi, Haccac (Bkz. İbadet, s.98) da bu gibi insanlardan daha üstündür.

Adımı hācı koyub Haccāc andan yahşıdır
Bağş ile hacce giden çöllerde ser-gerdān olur (G., 95/3)

12.6. Ka'be

Mekke'de Harem-i Şerif'in içinde bulunan kutsal binadır. Beytullah, Beytü'l-Harem, Kabetü'llah adlarıyla da bilinir. Hz. İbrahim ve oğlu İsmail tarafından inşa edilmiş olan Ka'be'nin tasavvuftaki karşılığı "gönül"dür. Gönül bu adı ilâhî aşkın tecellî ettiği yer olmasından alır. Ayrıca aşk, güzellik, kavuşma gibi imajlar için de Ka'be adının kullanıldığını görürüz. (Pala, ...:270)

Ka'be, Müslümanların görmek istediği bir yerdir. Hâli vakti yerinde olan her Müslüman hacca gidip Ka'be'yi görmelidir. Bu Allah'ın bir emridir.

Ka' -i rāh-i Ka'be-i maşşūd iderlerse n'ola
Ol kazā-ḥükm ü kader-fermāna virmişler mehār (Kas., 11/51)

Hāk-i kūyuñ Ka‘be’ye nisbet kılan bilmez mi kim

Munda her dem anda bir nevbet olur vācib tavāf

(G., 148/5)

Hacı adayları ihrama girerek Ka‘be’yi tavaf ederler. İhram, hacıların Ka‘be’yi tavaf için, Mekke dışında örtündükleri dikişsiz örtüdür. İki parça olup biri bele, diğeri omuzlara sarılır. İhrama girmeden önce abdest alınır, güzel kokular sürülür ve iki rekat namaz kılınır. (Pala, ...:250-251) İhram bürünmekle hacı olunmaz. İhram kişinin tüm madde bağlarından arınmasının ifadesidir. İnsan, sırf gösteriş için ihrama girerse, ihramın Hristiyanların bellerine bağladıkları zünnârdan farkı kalmaz.

Ka‘be iħrāmına zāhid didiler bel bağladı

Eyledüm taħkik anuñ bağlanduğı zünnār imiş

(G., 132/4)

Maddî olarak Ka‘be taştan örülmüş bir binadır. Gerçekte ise tecellî-gâh-ı ilâhî yani gönüldür. Mü‘minin kalbidir. İlâhî aşkla dolu âşık için Beytu’llâh, sevgilinin kapısıdır, semtidir. O semt, o kapı vahdet ülkesindedir. Âşık orada sevgilisini görür, tavaf eder. (Aybed, 1989:20)

Ey ruħuñ kible-i cān hāk-i deruñ Ka‘be-i dil

Reh-i ‘ışkuñda fenā serħadi evvel menzil

(G., 175/1)

Fuzulî hāli olmaz şüret-i dil dōst fikrinden

Bu ma‘niden ki Beytu’llāh dirler kālbi mü‘mindür

(G., 104/7)

12.7. Kurbān

İbrahim Peygamber Allah’tan bir erkek çocuk ister ve Allah’a seslenerek “Eğer bana bir oğlan verirsen onu senin aşkına kurban edeyim.” der. Allah, İbrahim Peygambere İsmail’i verir. Ancak İbrahim Peygamber Allah’a vermiş olduğu sözünü unuttur. Bir gece, rüyasında İbrahim (a.s.)’e “Ya İbrahim! Allah’a ettiğin ahdi yerine getir!” denir. İbrahim(a.s.), oğlu İsmail’i alıp bir dağa götürür. Dağ titrer. Sonunda İbrahim, İsmail’i yatırır ve kurban etmek için ağlayarak bıçağı boğazına çalar. Bıçak İsmail’in boğazını kesmez, ters döner. İbrahim Peygamber bıçağı bir kez daha çalınca

bıçak ikiye bölünür. O sırada Allah, Cebrail vasıtasıyla oğlunun yerine kurban etmesi için bir koç gönderir ve bu suretle İsmail kurtulur. (Levend, 1984: 112) Böylelikle ilk kurban, Hz. İbrahim tarafından Ka'be'de kesilir ve Allah onun kurbanını kabul eder.

Gerçi İsmâ' il'e kurbân gökden inmiş kadr için
Hâk bilür kadr için İsmâ' il aña kurbân olur (Kas., 7/22)

Edâ-yi tâ'at ü 'arz-i niyâz itdüñ bi-hamdi'llâh
Ki maqbûl oldu Beytu'llâh'a İbrâhîm kurbânı (Kas. 26/20)

Allah'ın rızasını kazanmada, Allah'a yaklaşımda bir vasıta olan kurban, Hac mevsiminde hacıların Arafat'a çıktıkları gün kesilir. Kurban Bayramı da aynı gün sabah namazı ile başlar. Âşık Hak yolunda kendini kurban etmeye hazırdır.

Ey kemân-ebürü şehîd-i nâvek-i müjgânuñam
Bulmuşam feyz-i nazar senden senüñ kurbânuñam (G., 181/1)

Ey ecel can tama'ın kıılma Fuzûlî'den kim
Bir kemân-ebürüya çoğdan anı kurbân itdi (G., 282/7)

12.8. Haram

Haram, Allah'ın yasaklarıdır. İnsanlar, yaşamları süresince âlemlerin Rabb'ine sığınmalı ve onun yasakladığı şeylerden sakınmalıdır.

Hâş virdi reyhân kim yakın bir Tañrı var ey ehl-i dîn
اعوذوا برب العالمین استعینوا مما نهی¹⁰⁴ (Kas., 8/7)

Klâsik şiir geleneğinde “şarap” denince akla ilâhî aşkın geldiği bu saha ile ilgilenenlerin çok iyi bildiği bir gerçektir. Fuzûlî'de şarap, genellikle bu yönüyle ele alınsa da bazen gerçek anlamıyla, kişiye sarhoşluk veren içki, anlamında

¹⁰⁴ A'vzû bi-Rabbi'l-âlemîn esta' izü mim mâ nehâ (Âlemlerin Rabbine sığınmın, yasak kıldığı şeylerden sakınmın.)

kullanılmaktadır. Şair, bu anlamda şaraptan uzak durup, Allah'ın emirlerine karşı gelmemeye, günah işlememeye özen gösteriyor.

Ey Fuzûlî mey ü ma' şük mezâkın terk it
Özûñi 'âşî-i dergâh-i İläh itme dañı (G., 284/7)

12.9. Tevbe (İstiğfâr)

Tevbe, işlenmiş bir günah için bir daha işlenmeyeceğine dair söz verilip gerçekliğe geri dönüştür, geçmiş günahlar ve yasaklanmış arzular için Allah'tan af dilemedir. İslâm'da tevbe kapısı her zaman açıktır. (Pala,...:491-92 / Sayar, 2000:20) İşlenen hatanın farkına varıldığında tevbe için acele edilmelidir. Sunulan tüm lezzetlerden şimdi yararlanmayı istemek ve son nefesle birlikte tevbesini beyan etmek suretiyle her şeyi silmeyi beklemek bir ütopyadır, hayaldir. Samimi bir tevbenin ilk kanıtı, hatasından hemen geri dönmek yani o anda işlenmeye devam edilen kötülüğü bırakmaktan ibarettir. (Draz, 1993:136-137) Eserde şairin, tevbenin bu şartlarına uyduğu görülür. Fuzûlî, eğer bir günah işlediyse tevbe etmeye hazır olduğunu söylemekle, işlenen günahı dolay duyulan pişmanlığı hemen ifade etmiş olur.

Eger günâh ise ihlâşum eyleyem tevbe
Ve ger ħatâ ise şıdkum kılayum istiğfâr (Kas., 6/41)

Ey Fuzûlî eyle tã' at-i riyâyî terkini
Tevbe kııl miñ ba' d meşğül-i menâhî olmağıl (G., 174/7)

Düşünmeden işlenen bazı fiillerin insanları dinen uyulması gereken kuralların dışına itmesi sonucunda edilmesi gereken tevbe "Gül, cefa eliyle gömleğini gonca gibi parçalamasın, dengesiz hareketlerinden dolayı da tevbe etsin." ifadesiyle karşımıza çıkmaktadır.

Cevr eliyle gonce veş pîrâhenin çäk itmesün
Cünbiş-i nâ-mu' tedilden kılsun istiğfâr gül (Kas., 9/36)

Fuzûlî, mey ve sevgiliden bir yanlışlık sonucu uzaklaştığı için pişmanlık duymakta ve hemen tevbe etmesi gerektiğini belirtmektedir. Buradaki mey, ilâhî aşk, sevgili de Hak'tır.

Dün Fuzûlî sehv idüb geçmiş mey ü maḥbûbdan

Tevbe idüb bu yaman işden peşimân olsa yeğ

(G., 153/6)

12.10. Tevekkül

Tevekkül, her türlü tedbiri aldıktan sonra işi Allah'a havale edip kadere rıza göstermektir. Allah'tan başka Kâdir olmadığına inanıp, kullarının her hâline vakıf olduğunu bilerek gönülden Hakk'a güvenmektir. (Ateş, 1992:286-287) "Tevekkül, bütün gücü nefiste bulmak değil de Allah'ın her şeyin üstünde hüküm ve egemenlik sahibi olduğunu kabuldür. (Sayar, 2000:26) En basit ifade ile rızık konusunda Allah'a güvenmektir. (Yeniterzi, 1997:149) Tevekkül hakkında birçok İslâm âlimi görüş belirtmiştir. Bunlardan, Ebu Ali Dekkak "Tevekkül edenin üç derecesi vardır: Tevekkül, teslim, tefviz. Tevekkül sahibi Allah'ın vaadine güvenip huzur bulur. Teslim sahibi Allah'ın (hâlini bildiğine kâni olarak) ilmi ile yetinir. Tefviz sahibi ise Allah'ın hükmüne rıza gösterir..." demektedir. Ebu Abdullah Kureşî ise tevekkülün, Allah'tan başka bir şeye sığınmamak ve başvurmamak olduğunu belirtmektedir. (Kara, 1999:109)

Tevekkül, Divan'da da buna benzer kullanımlarla işlenmiştir. Dünyanın dönmesindeki gücün sırrını bilen bir insan, ârif olan kişi, Allah'a tam bir teslimiyet hâlinde tevekkül yolunu tutar.

Felek devr itmeği ahvâline vâkıf olan 'ârif

Ṭarîk-i şabr ü teslim ü tevekkül ihtiyâr eyler

(Kas., 22/5)

İnsan tevekkül edip Allah'a sınıksız sarılırsa yani Allah'ı gerçek dost seçerse, Allah kişinin amacına ulaşmasını kolaylaştırır.

Ey sâlik-i râh-i Ḥaḳ saña kaṭ' -i ṭarîk

Düşvârdur olmazsa refiḳüñ tevfiḳ

Dut dāmen-i mürşid-i tevekkül ki saña
Mağşüd müyesser ola tevfiğ refiğ (Rub., 52)

İnsanları isteklerine kavuşturan, mutluluğu bir hediye olarak insanlara sunan Allah'ın keremidir. Allah'ın bu keremi de kişinin tam bir teslimiyet hâlinde Allah'a sarılmasıyla, Allah'ın lütfundan ümit kesmemesiyle gerçekleşecektir.

Men kimi zāre ne nisbet şeref-i neyl-i murād
Lûtf-i Hâk'dur ki meni mağşada ihdā eyler (Kas., 42/11)

Ey Fuzûlî çekme sen rāh-i tevekkül den kadem
Menzil-i mağşûda yetmekdür muğarrer men zamān (G., 216/7)

İlimden meydana gelen tevekkül, vekile yani Allah'a itimattan ibarettir. Gönüldeki kesin ve kesif itikat, gerçek failin Allah olduğuna inanmayı (Altıntaş, ...:114) beraberinde getirir. Bu bilinçle hareket eden bir insan Allah'ın tevfiği, yardımı ile bütün sorunların üstesinden gelebileceğinin farkındadır.

Ey Fuzûlî eylerem kaç' -i ta' allük barçadan
Bu şarîk içre maña tevfiğ iderse yârlığ (G., 147/7)

12.11. Şehid

Şehit, Allah yolunda mücadele ederken ölenlere denir. Tasavvufta Hak yolda Hak sevgisiyle can veren âşık denir. (Uludağ, 1991:450) Âşık aşk şehididir, aşk şehidi olmaktan da memnundur.

Şehid-i ' ışk olub feyz-i bağā kesb eylemek hoşdur
Ne hâşıl bî-vefā dehrüñ hayāt-i müste' arından (G., 241/2)

Aşk şehidi olmak, âşıkı Allah'a yaklaştıran en büyük erdemdir.

Ey kemân-ebrü şehîd-i nâvek-i müjgânuñam

Bulmuşam feyz-i nazar senden senüñ kurbânuñam

(G., 181/1)

B. TASAVVUF VE AŞK

Tasavvuf Hakk'ın hoşnutluğunu kazanmak ve ebedî saadete ermek için nefisleri temizleme, ahlâkı tasfiye, iç ve dışı tenvir, sûret ve sireti tezkiye hâllerinden bahseden bir ilimdir. (İz, 2000:27) Tasavvuf Allah'a giden, Allah'a gitmek isteyen, ona ulaşmak isteyen insanlara ışık tutan bir anlayıştır. (Kara, 1999:89) Tasavvuf yolu insana önce kendisini bulduran, kendisindeki hataları gösterip onları bir daha yapmamak üzere tövbe ettiren, daha sonra kademe kademe içinde yaşadığı evreni ve bu evreni yaratan Allah'ı bulduran, bildiren bir yoldur.

1. Bezm-i Elest

İnsanlar yaratılmadan önce ruhlar yaratılmıştır ve bu ruhlar, asıl vatanları olan Bezm-i eleste Allah'a olan bağlılıklarını ifade etmişlerdir. “Allah ruhlar âlemini yarattığı zaman ruhlara hitaben ‘Elestü bi-Rabbiküm (Ben sizin Rabb’iniz değil miyim?)’ diye buyurunca ruhlar “Kâlû: Belâ (Evet, sen bizim Rabb’imizsin dediler.)” İşte o zaman ikrar vermiş olan insanoğlu, dünyaya geldiğinde vermiş olduğu bu söze sadık kalmalıdır. (Pala, ...:85)

“Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabb’in Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetler çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabb’iniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler.”¹⁰⁵ şeklinde Kur’an’da da ifadesini bulan bu durum karşısında insan, öncelikle bu sözünü yerine getirmek için olgunlaşacak ve Hak’tan başkasına yönelmeyecek.

Secde-gâh itmişdi ‘ışk ehli kaşuñ mihrâbını
 Kılmadın hayl-i melâ’ik secde-i Âdem henüz (G., 121/3)

Resm-i vefâ Fuzûlî senden kemâle yetmiş
 Hoş kâmil-i zemânsan ahsent bu kemâle (G., 247/6)

¹⁰⁵ A’raf: 172

İnsan, dünyaya gelirken aşktan dolayı kendinden geçmiştir. Belirtildiği gibi de Elest meclisinde Hakk'a olan bağlılığını ifade etmiştir:

Yoh özinden haberi kim ki gelür dünyāya
Bezmden daşra kıomaz pİR-i muġan hüşyārı (G., 269/5)

Tasavvuf yolunda ilerleyen âşık da bu gerçeğin farkındadır, insanların asıl meskenlerinin "Elest bezmi" olduğunu bilmektedir.

Meskenüñ bezm-gāh-i vahdetdür
Ey Fuzūli bu ħāk-dandan geç (G.,50/7)

Asıl mesken, vatan ruhlar âlemi olunca madde âlemi (dünya hayatı) de gurbet olmaktadır. İnsanlar dünyaya geldiklerinde yani gurbete düştüklerinde vatanlarından ayrı kaldıkları için ıstırap çekerler, sürekli vatanlarını yani ruhlar âlemini yad ederler ve bunun neticesinde de gözyaşı dökerler. Ama sözlerine sadık kalanlar, her türlü ıstıraba rağmen asıl vatana dönmek yani Hakk'a kavuşmak için mücadele ederler. Mücadelenin sonunda madde hayatından uzaklaşmak, maddenin ifadesi tenden kurtulmak vardır.

Cān virmeyem mi ġurbete kim bīm-i ta' neden
Yād-i vaṭan figānuma sensüz behānedür (G., 99/6)

N'ola aġlarsa Fuzūli ravza-i küyuñ añub
Lā-cerem giryān olur kılġaç vaṭan yādm ġarīb (G., 34/7)

Elest bezminde Hak ile bulunulduğunda ne gam ne de belâ var insanoġlu için. İnsanlar, sonsuz mutluluk sahibidirler.

Ĥoş ol zemān ki ħarīm-i vişāle maġrem idüm
Ne mübtelā-yı belā ne muķayyed-i ġam idüm (G., 194/1)

Ey ĥoş ol ġünler ki ruḥsāruñ maña manzūr idi
Çeşm-i ümmidüm çerāġ-i vaşldan pür nūr idi (G., 281/1)

Çünkü, ruhlar âleminde iken insanın yeri yüksek cennettir. İnsan, cennetin bütün nimetlerinden yararlanmaktadır. İnsanın burada Hak katında bir değeri vardır. İnsan, ruhlar âleminden koparılmıca hüzne boğulur ve o eski günlerin neşesini arar olur.

Âdem idüm kırb-i der-gāhuñda bulmuşdum kabûl
Menzilüm cennet meyüm kevşer enisüm hür idi (G., 281/5)

Zemān zemān eşer-i pertev-i cemālūñden
Mu'ālic-i dil-i pür-derd ü çeşm-i pür-nem idüm (G., 194/5)

Çünkü ruhlar âleminde insanın istediği her şey anında gerçekleşmektedir, her şey insanın emrindedir, orada insanın bahtı açıktır ve duası da anında kabul edilir.

Baht maflūbum müyesser kıлмаğa maḥkūm olub
Dehr esbābum müheyyā kıлмаğa me'mūr idi (G., 281/6)

Her du'ā kılsam tevaḳkufsuz olurdı müstecāb
Her temennā eylesem ihmālsüz maḥdūr idi (G., 281/7)

Elest bezminde iken insanın sürekli secde ettiği yer, Hakk'ın eşiğidir. Madde âlemine düşen insan, bazen ruhlar âleminde vermiş olduğu sözü unutup masivanın cezb edici geçici güzelliğine aldanıp eski yüceliğini kaybedebilir. Hakir bir duruma gelir. Hakk'a olan yakınlığı kalmaz.

Hemîşe secde-gehüm ḥāk-i āsitānuñ idi
Bu i'tibār ile bir ser-bülend-i 'ālem idüm (G., 194/3)

Gedā-yi kūyuñ idüm beyle zilletüm yoḥdı
Serir-i salṭanat-ı kırbde mu'azzam idüm (G., 194/4)

Ruhlar âleminde bulunan insan bir gün Allah'tan ayrı kalabileceğinin farkında değildir, bu durumun kaygısını da çekmez. Hak'la birlikteliğin vermiş olduğu mutluluğun sürüp gideceğini zanneder.

Hecr vehminden yetürmezdüm küdüret göflüme

Gerçi devrānuñ muhālif gezmeği meşhür idi

(G., 281/8)

Yaşamış olduğu mutluluğun bilincinde olmayan, bunun bir zenginlik olduğunu idrak edemeyen insan, anasır âlemine gelince gerçekte yüzleşir. Bu madde âleminde Hak yolda ilerleyebilmek için mücadele eder; ama çok büyük ıstıraplar çeker ve vuslat anında mağrur olmaktan dolayı düşmüş olduğu gaflete üzülür.

N'ola ger şalsa Fuzûli'ñi ğam-î hicrāna çerh

Vaşl eyyāmında ol ğāfil ifen magrūr idi

(G., 281/9)

Ruhlar âleminde iken yaşanan güzel günleri anmak, gaflete düşmekten duyulan pişmanlık ayrılık acısını ve çekilen ıstırapı azaltmaz.

Fuzûli olmaz imiş miñnet-i firāka müfid

Bu zevk zikri bir vakt yāre hem-dem idüm

(G., 194/7)

Ruhlar âleminde kopuşla başlayan ayrılık ıstırapı, vuslat gerçekleşinceye kadar devam edecektir.

Çıdı feleğe āh ü figānum sensüz

Çoh derde muqayyed oldı cānum sensüz

Ayrıralı çerh sen ħabibi menden

Bī-tākat ü bī-tāb ü tüvānem sensüz

(Rub., 30)

Dolayısıyla madde âlemi, pişmanlık gülünün bahçesi, insanlar da bu gül bahçesinin sürekli ağlayıp inleyen bülbüldür.

Biz 'âlem-i 'aşk 'âlem-ārālarıyuz

Mey-ħāne-i derd dürd-peymālarıyuz

Gül-berg-i nedāmet çemenidür 'âlem

Biz bu çemenüñ bülbül-i şeydālarıyuz

(Rub., 31)

2.Yaratılış

Varlık dünyasının merkezinde Allah vardır. İnsan ve diğer bütün varlıklar onun yarattıklarıdır, mahlûkattır.(Altıntaş,...:115) Allah, âlemi yoktan var etmiş ve ona belirli bir düzen vermiştir. (Bkz. Allah, s.1) Allah, bütün güzelliklerin kaynağıdır.

Şun‘-i Hâk kim yoğ iken ‘âlemi itmiş peydâ
Andan almış eşer-i nazm nizâmın eşyâ (Kas., 20/1)

Aldı gül-zâr içre şu ‘aks-i ‘izâr-i âlüfi
Çekdi güller şüretin manzûr idüb timsâlûfi (G., 296/1)

Yaratılışın temelinde “aşk” vardır. Bu aşk, “Ben gizli bir hazine idim; istedim ki bilineyim ve bilinmek için bu halkı yarattım.” (Levend, 1984:16) kudsî hadisiyle açıklandığı gibi yaratılışın sırrında Yaratıcı’nın kendini görme, gösterme, tanınma ve bilinme isteği yatmaktadır. Böylelikle gizli bir hazineden sevgi üzerine kurulmuş olan bütün varlık âlemi meydana gelmiştir.

Zihî zâtuñ nihân ü ol nihândan mâ-sivâ peydâ
Biñâr-i şun‘ uña emvâc peydâ қа‘r nâ-peydâ (G., 4/1)

‘Ârif ol sevdâ-yi ‘ışk inkârın itme ey hâkîm
Kim vücûd-i hâlkdan ancak bu sevdâdur garaž (G., 138/6)

Didâr-i döstdur iki ‘âlem neticesi
Yoh andan özge ‘âşıka ‘âlerde mültemes (G., 127/3)

Kâinattaki bütün varlıklar Allah’ın zuhur ettiği yerdir. Kâinattaki bütün güzellikler Tanrı’nın bir aksidir. Tanrı’nın bakışının bir feyzi, kâinat denen ölü cisme hayat vermiştir. Tıpkı gücünü güneşten alan ay gibi. Allah, yaratmayı belirli bir düzen hâlinde yapmıştır. Yaratmanın nasıl gerçekleştiğini de yine kendisi bilmektedir. (Bkz. Allah’ın Yaratma Gücü, s.3)

Cilve-i ‘aks-i ruḥuñ āyinede ey reşk-i ḥūr
Rüşen itmiş anı kim ḥur-şiddendür aya nūr (G., 94/1)

‘Aks-i ruḥsāruñ ile oldı müzeyyen mir ‘āt
Beden-i mürdeye feyz-i nazāruñ virdi ḥayāt (G., 38/1)

Ey vücūd-i kāmilüñ esrār-i ḥikmet maşdarı
Maşdarı zātuñ olan eşyā şıfatüñ mazḥarı (G., 268/1)

Mazḥarı her ḥikmetüñ sensen ki kilik-i kudretüñ
Şafḥa-i eflāke nakş itmiş ḥuḫūḫ-i aḫteri (G., 268/2)

“Kâinat ve bütün canlılar ile tabiat Cenab-ı Hakk’ın eseridir. Hak’tan geldiği için özünde bir hakikat barındırmakta ve sürekli olarak onu yansıtmaktadır. Kâinat, Allah’ın kendisi değildir; ancak, onun cemâl ve kemalini, ihtişam ve azametini, ilim, hikmet ve kudretini yansıtan bir ayna gibidir.” (Işık, 2000:53) Mevcudat, onun görüntüsünden içi boş bir aynaya akseden bir gölgedir, hayaldir. “Allah sanatkâr, âlem ve yaratılmışlar ise onun eseridir. Eser de sanatkârın aynasıdır.” (Güler, 2004:105)

Ḥayālümde budur kim bulmuşam ‘âlemde bir ḥilkāt
Ne ‘âlem ḥansı ḥilkāt şandüğüm bâḫıl ḥayālümdür (G., 101/2)

Dem-â-dem ‘aks alur mir‘āt-i ‘âlem ḫahr u lüḫfuñdan
Anuñ ‘çün geh kudüret zāḫir eyler geh şafā peydā (G., 4/4)

Āyine sever cāndan ruḥsāre-i cānānı
Bir ḡayete yetmiş kim ayrılşa çıḫar cānı (G., 265/1)

İnsan, yaratılış tecellilerinde bütün mertebeleri kendinde toplamıştır; bütün bir âlemden özetlenmiştir. Görünüşte küçük âlem aslında ise büyük âlemdir. (Levend, 1984:20) Hikmetin bütün kemali insanda toplanmıştır. Yaratılışın temelinde her yönüyle saflık, günahsızlık vardır. Bu yönüyle bir insan için durumların en iyisi ana rahmindeki saf ve temiz durumudur.

Ey vaşf-i cemālūñe taḥayyür māñi^c
Virmiş saña işbāt-i kemālin şāñi^c

(Rub., 45/1)

Mehd-i mülki me'men-i ehl-i zemandur fitneden
لحسن الاحوال فى الارحام لحوال الجنين¹⁰⁶

(Kas., 10/21)

İnsan, bu yönüyle Allah'ın kudret sırlarını göstermek için yaratılmış, topraktan müteşekkil bir aynadır.

Kemāl-i ḥikmetūñ izhār-i kudret kılmağa
Ġubār-i tîreden āyine-i ğitî-nümâ peydâ

(G., 4/3)

İnsan da bu sırra mahzar olacak ve aşkla, irfanla yaratılışın sırrına erecektir, gaflet uykusundan uyanıp dünya evini yani maddeyi terk edecektir.

Bir perî silsile-i 'ışkına düşdüm nâ-geh
Şimdi bildüm sebab-i ḥilkat-i Ādem ne imiş

(G., 131/2)

Dār-i dünyāñi ğöñül ceḥd kılub terk ideğör
Ḥāb-i ğafletde iken özüñi bîdār eyle

(G. 249/5)

Âlem yaratılmadan önce "ruhlar" yaratılmıştır. Ruhlar toplantısında insanlar, dünyaya gönderildikten sonra Allah'a bağlılık sözü vermişlerdir, akitte bulunmuşlardır. (Bkz. Bezm-i Elest, s.120)

Vādi-i 'ışkda sevdâ ile ser-geşte idüm
Gelmedin gerdişe bu günbed-i devvār henüz

(G., 122/3)

İnsan, dünyaya geldikten sonra Hakk'a vermiş olduğu bu sözüne sadık kalmalı ve Yüce Kur'an'da da "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye

¹⁰⁶ Aḥsenü'l-aḥvālî fi'l-erḥāmi aḥvālî'l-cenîn: durumların en iyisi çocukların ana rahmindeki durumlarıdır.

yarattım.”¹⁰⁷ şeklinde belirtildiği üzere, yaratılış amacını unutmadan Allah’a kulluk bilincinden uzaklaşmamalı, onun rızasını kazanmaya çalışmalıdır.

Varımı fikr-i dehānuñla yoğ itdüm kim kaçā
Beyle emr itmiş maña yoğdan meni var eylegeç (G., 51/4)

Fuzūlī eyledüğüñ ‘ahdüñe vefā kılgıl
Yeter şikāyet idüb şerh-i mā-cerā kılgıl
Vücūduñı hedef-i nāvek-i belā kılgıl
Kamu cefālara şabr eyleyüb du‘ā kılgıl
Kim ola dōst rızāsı hemin saña hāşıl
Rızā-yi dōstdur aşl-i temettu‘ ey gāfil (Müs. 2/9)

3. Dünyaya Bakış

Dünya öncelikle bir konaklama yeridir, viran bir kervansaraydır ve bu yerin misafirleri ise insanlardır. İnsanlar, her an yıkılabilecek viraneye yani dünyaya güvenmemelidir; çünkü konaklama süresi sınırlıdır.

Kañ idüb bağrum işüm āh itme her dem ey felek
Hürmetüm dut bir iki gün kim senüñ mihmānuñam (G., 281/8)

Kılmağıl muhkem gönül dünyāya ‘ağd-i irtibāt
Sen bir āvāre müsāfirsen bu virān rıbāt (G., 140/1)

Geçici bir konak yeri olan dünyayı kendine mesken tutmak boşa harcanan bir uğraştır. Çünkü dünya, ebedî hayat için sadece bir merhaledir ve burada sonsuz bir yaşam yoktur. İnsan, her türlü isteğine kavuşsa bile sonunda ölüm vardır. İnsanoğlu, bu dünyaya nasıl eli boş gelmişse yine eli boş dönecektir. Tıpkı en güzel süslerle bezenmişken birdenbire çırılçıplak kalan bir gül fidanı gibi.

¹⁰⁷ Zāriyāt, 56

Mümkin değül cihānda Fuzūli iķāmetüñ
Bî-hüde sen bu merhalede mesken eyledüñ (G., 163/7)

Ta‘mîr-i biķā‘ ü cem‘-i māl itdüñ dut
Her ārzü itdüñse aña yetdüñ dut
Çun ‘ömr beķāsına dutulmaz ümmîd
Her hāl ile geldüğüñ kimi gitdüñ dut (Rub., 7)

Ey Fuzūli dehr hālin şāh-i gülden kıl kıyās
Kim virüb evvel tecemmül şoñra ‘uryān eylemiş (G., 130/7)

Ama, kimse dünyanın fani olduğunun farkında değildir. Herkeste dünyaya bağlılığın vermiş olduğu sarhoşluk vardır. Hatta herkes öylesine kendinden geçmiştir ki ne bunları seyredecek ne sabahın alâmetlerini idrak edebilecek ayık bir insan vardır.

Devr ser-mest-i şarāb-i gaflet itmiş ‘ālemi
Menca ser-mestüñ temāşāsına bir hüş-yār yoğ (G., 61/4)

Halkı medhüş eylemiş hāb-i şeb-i tül-i emel
Şubh taḥķiki ‘alāmātına bir bîdār yoh (G., 61/5)

Dünya zenginliğine ulaşmanın zevkiyle gururlanmak oldukça yanlıştır; çünkü dünya insanların dostu değildir. Geçmişte ailemizi, ecdadımızı katleden bu dünya, bizleri bu katletmeden muaf tutmayacaktır. Vefasızlık yüzünü bir kez daha gösterecek ve elbet bir gün canımıza kastedecektir.

Olsa maķşūduñca devrān-i felek bir nice gün
Olma mağrūr ey ki hāl-i dehr rüşendür saña

Ķātil-i ābā vü ecdāduñ mu‘āf itmez seni
Umma andan dōstluğ resmin ki düşmendür saña (Muk., 2)

Ey Fuzûlî kalmışam hayrette bilmen n'eyleyem
Devr zâlim baht nâ-fercâm taleb çoğ 'ömr az (G., 114/7)

Dünya bu yönüyle acımasızdır, insanın mutsuzluğu için yazılmış büyülerle doludur ve insanları türlü hilelerle aldatıp mutsuz eder.

Döst bî-pervâ felek bî-rahm devrân bî-sükûn
Derd çoğ hem-derd yoğ düşmen kavî tâli' zebûn (G., 232/1)

Men ğarîb ü râh-i mülk-i vaşl pür teşvîş ü mekr
Men harîf-i sâde-levh ü dehr pür nakş-i füsûn (G., 232/4)

Çihre-i zerdin Fuzûlî'nün dutubdur eşk-i âl
Gör aña ne rengler geçmiş sipihr-i nîl-gün (G., 232/10)

Dünyada sevgi gittikçe azalır.

Felekde mihr zâ'il yâr ğâfil 'ömr müsta'cil
Nedür tedbîr bilmen cāna yetdüm bî-vefâlardan (G., 215/7)

Dünya insanların isteklerine göre devretmez. İstenilen her şey, dilediğimiz gibi gerçekleşmez. Bu da insanları mutsuzluğa sürükler.

Ey ki hicrānuñ dil-i efgāra şalmış iztırab
Firkatuñ te'sîri itmiş cānu mahzun cismi zâr (Kas., 39/26)

İsterem dâ'im görem dîdāruñ ammā n'eyleyem
İhtiyārum yoğ menüm re'yümce çerğ itmez medār (Kas., 39/27)

Ne devr-i gerdiş-i gerdun menüm murādum ile
Ne ğāyet-i emelüm hüsni-i i' tîkādum ile (Müs. 2/IV-3)

Ey felek bu ne revādur ki sipāh-i sitemūñ
Dil-i ma' mürümü yağma ile vīrān eyler (Kas., 32/24)

Felek gūyā deġül ehl-i firāset kim vefā ehli
Cefāsından anuñ peyveste feryād ü fiġān eyler (Kas., 36/9)

Men andan isterem ta' zīm ü tekrīm ü tūvānāluġ
Meni günden güne ol zār ü za' if ü nā-tūvān eyler (Kas., 36/10)

Tenümde za' fdan bir üstühān ḳalmışdurur gerdün
Müdām ol üstühānı ġam ḥadengine nişān eyler (Kas., 36/11)

Niçün kim ḥāk-dān-i 'ālem-i süflide 'ādetdür
Kemān-dār oġ atan sā' at nişānın üstühān eyler (Kas., 36/11)

Ama, birçoğunun isteġini karşılıksız bıraktımayan dünya, her ne hikmetse dert ehlinin isteġine bir türlü karşılık vermez.

Olmuşam derde giriftār u ġamuñdan aġlaram
Çünkü itmez bu felek derdüme dermān n'eyleyem (G., 188/2)

Gerçi devrān dolanur her lāḥza çoġlar rāyına
Dönmedi hergiz menüm rāyumca devrān n'eyleyem (G., 188/3)

Bir goncanın ömrü kadar kısacık olan bu dünya yaşamı için üzülen insanlar dar görüşlüdürler.

Fenā-yi 'ömrden gūyā deġüller ġonce tek vāḳıf
Olar kim özlerin dünyā için dil-teng dutmuşlar (G., 69/4)

Unutulmamalı ki dünya zenginliġi için üzülenler, dünyada kendinden başka sultan olmadığını iddia edenler, viranelerde yaşayan baykuş gibidirler. Asıl sultanlık, dünya zenginliğinden uzaklaşmakla mümkündür.

Ey olub sultān diyen dünyāda menden ğayrı yoĝ
Sen seni bir cuĝd bil dünyānı bir vīrāne dut (G., 43/6)

Gel ey rāhat şanan esbāb-i cem' in kılma nā-danlıĝ
Tariĝ-i faĝr dut kim faĝr imiş 'ālemde sultānliĝ (G., 146/1)

İnsan, asırlarca yaşamış ve artık ihtiyarlamış, eski güzelliĝi kalmamış bir kocakarı olan dünyanın aldatıcı güzelliĝine kapılmamalı, daima uyanık olmalıdır.

Ey Fuzūlī dehr Zāl'inüñ firibinden şahın
Olma ĝāfil er kimi depren işüñ merdāne dut (G., 43/7)

Dünya bütün insanların mallarını ortaya döktüĝü, arz ettiĝi bir pazar yeridir. Bu pazar yerinde sunulan mallar çeşit çeşittir. Dünya malını, mülkünü elde etmeyi amaç edinenler, altın ve gümüş sunarlar; fakat, dünya malına fazla önem göstermeyen hüner sahibi kimseler ise ilim, irfan ve erdem sunarlar.

Dehr bir bāzārdur her kim metā'ın 'arz ider
Ehl-i dünyā sım ü zer ehl-i hüner faẓl ü kemāl (Muk., 27/2)

İnsan, dünyaya itibar edip şan ve şeref peşinde koşmamalıdır.

İ' tibār itme mülk-i dünyāya
İ' itibār-i 'ulüvv-i şandan geĝ (G., 50/5)

İnsanların yaşamdan birçok beklentileri vardır. Elbette beklentilerin çoĝu gerçekleşmesi sonucu mutluluk yakalanabilir; ancak, bazı beklentilerin gerçekleşmemesi ya da gerçekleşmenin gecikmesi insanları mutsuz eder. Yaşamın sürprizleri bunlarla sınırlı değildir. Önce insanları isteklerine kavuşturur, sonra da verdiklerini birdenbire o kişilerin ellerinden alarak onları mutsuz eder, ağlatır. İnsanoĝlu, bir gün zaten kendinden, kendiliĝinden uzaklaşacak olan dünya zenginliĝini kendi hür iradesiyle bırakabilmeli ki sonunda üzülmessin.

Koymadı devrân-i çerh öz hâlîme hurrem meni
Şād iken ‘âlemde çerh itdi esîr-i gam meni (T., 1/II-2)

Virür her hasteye elbette devrân-i felek dermân
Velî bir kaç zemân bîmâr-i derd-i intizâr eyler (Kas., 22/8)

Kılıb her nâ-murâdı ‘âkıbet maqşûdına vâşıl
Velî bir nice müddet zûll-i hîrmân ile zâr eyler (Kas., 22/9)

Menden âhir çun kıtur bî-zârlıĝ esbâb-i dehr
Dehr esbâbından ol yeĝ kim kılam bî-zârlıĝ (G., 147/4)

Dolayısıyla insan, herhangi bir hasret ve mahrumiyete düşmeyi istemiyorsa dünyadan bir şey istememelidir. Vefasız dünyadan vefa bekleyip de bulamamak insana ıstıraptan başka bir şey vermez.

İster olsañ hasret ü hîrmâna her dem düşmemek
Kes Fuzûlî dehrden ümmîd ü devrândan tama‘ (G., 143/8)

Ger görmemek dilerseñ resm-i cefâ Fuzûlî
Olma vefâya tâlib dünyâ-yi bî-vefâde (G., 246/7)

Bu yüzden ki, dünya zenginliğine heves etmemek, heves etmekten daha iyidir; çünkü bu heves başlangıçta bir hırs olarak görünür ve sonunda hasrete dönüşür. İnsan çok iyi düşünmeli, âleme ait boş heveslerin ardından koşmamalı, saçma sapan düşüncelere kapılarak makam ve mevki sahibi olmayı düşünmemelidir; çünkü dünyanın verdiği değer sadece bir görünüşten ibarettir. Buna aldanmamak gerekir.

Dünyâya heves itmemek itmekden yeĝ
Çu evveli hırs u âhiri hasret imiş (Rub., 35/2)

Götür ey nefis hevâ vü hevesüñ ‘âlemden
Herze herze taleb-i rif‘ at-i câh itme daĝı (G., 284/6)

Ey göñül 'āleme aldanma safa reng virür
Hākdür kim anı geh lâ' l kıllur gāh hāzef (G., 149/5)

Dünya yokluk denizine akmakta olan bir ırmak, insanlar da bu ırmakla sürüklenen çör çöptür. Çör çöp denize ulaşmadan, insan da ölmeden rahat bulamayacaktır.

Dehr bir seyl-ābdur mülhāk ' adem deryāsına
Biz ki ser-gerdānuz ol seyl-āba düşmüş hār u has
Çizginür hār u has ol seyl-āb oldukça revān
Yetmedin deryāye rāhat mümkün olmaz bir nefes (Muk., 15)

Dünya, insanlar için pişmanlık gülünün bahçesidir. Dünyada insan için zevk ve mutluluk kaynağı olan her şey sonunda pişmanlık verir; ancak bu zenginlikleri elde etme düşüncesinden uzak olarak temaşa etmek ise insana zevk verir.

Biz 'ālem-i 'ışk 'ālem-ārālarıyuz
Mey-hāne-i derd dörd-peymālarıyuz
Gül-berg-i nedāmet çemenidür 'ālem
Biz bu çemenüñ bülbül-i şeydālarıyuz (Rub., 31)

Ne tāli' dür bu kim 'ālemde āgāz itmedüm bir iş
Kim ol işden ser-encām itmedüm hāşıl peşimānlığ (G., 146/4)

Fuzūli kā'ināt esbābinuñ kılldum temāşāsın
Nedānetsüz tena'um yoğ taşarrufsuz temāşā tek (G., 156/7)

Dünyanın insana verdiği bütün zenginlikler, can malının bir bedelidir. İnsana zenginlikler sunar, karşılık olarak da hayatından belli bir zaman dilimini alır götürür. Dünyanın insana bir şeyler vermesi başlangıçta şefkat görünse de bu durum aslında bir zulümdür.

Cān metā' muñ bahāsıdur ne kim devrān virür
Turfā bu kim şanuram şefkatdür ol ğaddārlığ (G., 147/3)

Dolayısıyla vefasız dünyanın iğreti hayatından insanlık için olumlu bir sonuç beklemek yanlıştır. Bu iğreti dünyadan vazgeçip fena yolunu tutmak, ebedî hayatı düşünmek en akıllıca olandır. Yoksa koskoca bir ömür dünya zenginliğinin ardında koşmakla ziyan edilmiş olur.

Şehîd-i ‘ışk olub feyż-i bakā kesb eylemek hoşdur
Ne hāşıl bî-vefā dehrüñ hayāt-i müste‘arundan (G., 214/2)

Geçmesün hiç kimsentüñ miskin Fuzulî tek günü
Hep geçen ğamla fenā dünyāda eyyāmum menüm (G., 205/5)

Ey gönül levh-i emel nakş-i bakādan sâdedür
Fâni itme ‘ömrüñ ol sevdāda kim bâkî değül (G., 178/5)

Dünyanın bir zindan, dünya malının da bu zindanda bağlı kalmayı sağlayan bir bağ olduğu unutulmamalıdır.

Çekme ‘âlem kaydını ey ser-bülend-i fakr olan
Salṭanat tahtına erdüñ bend ü zindānı unut (G., 45/5)

Ancak, dünyanın fani olduĝunu, sevinç ve hüznünün de sürekli olmadığını idrak eden bir insan sevincin arkasından birçok hüznün gelebileceğini bilir, dünyanın neşesinde hüznün, hüznünde de neşe bulur. Çünkü dünyanın zenginliği de fakirliği de bir suretten ibarettir, son bulmaya mahkûmdur. Hayattaki yeknesaklığı ortadan kaldırmak için birbirini dengeleyen zıtlıkların bir arada bulunması gerekecektir, sevinçle keder gibi...

Ehl-i ‘irfândur cihān keyfiyyetin taḥkîk iden
Kim neşâhtından bulur yüz ğam ğamından yüz neşât (G., 140/3)

Bu çemende ğonceler güller gören ‘ârif bilür
Kim şebât üstinde qalmaz hiç qabz ü inbisât (G., 140/2)

Nağş-i zâ'ıldür umür-i dehre kıılma i'tibār
Olma hâşıl fakrdan hūzn ü ğınādan ibtihāc (G., 49/6)

İnsan bu dünyada gurbettedir, asıl vatanından uzaklaşmıştır, yalnızdır; "Elest bezmi"nde aslından koparılmış, ruhlar âleminden madde âlemine gönderilmiştir. Bu yüzdendir ki gurbet olarak adlandırdığı bu dünyadan vatanına dönmek için sürekli gözyaşları dökmektedir. Dolayısıyla dünyanın aldatici bağından uzak olan gönüller için dünya sadece asıl vatandan uzakta geçici bir hayat sürülen gurbettir.

Meskenüñ bezm-gāh-i vahdetdür
Ey Fuzûlî bu hāk-dandan geç (G., 50/7)

Tā ki vaşluñdan cūdā düşdüm demî hōş olmadum
Eyledi hecrüñ meni her lâhza giryān n'eyleyem (G., 188/4)

Öldüğüm menzilde defnüm kıılmağa şanmañ lâhid
Yir görüb gurbetde aḥvālüm giribān itdi çāk (G., 154/2)

Āferin ey cām ki sildün göñül āyinesin
Hātır-ı pākümde dünyānuñ melāli kalmadı (G., 259/7)

4. Aşk

Gâyesi, dünyanın süsünden yüz çevirmek, insanların meyledegeldiği geçici lezzetlerden korunmak, halk ile beraber Hakk'a yönelmek (İz, 2000:28) olan tasavvufun Fuzûlî'nin şiirlerinde önemli bir yeri ve etkisi vardır. Fuzûlî, bedenî hazların üstüne çıkartarak ulvileştirdiği aşkını tasavvufun mecazları ile yoğurmuştur. Onun şiirlerinin başlıca unsurları olan aşkın acılarına tahammül, elem çekmek, halkın ayıplamasına (melâmet), başkalarının (ağyar) cefasına katlanmak, sabır, alçakgönüllülük, bütün bunlar tasavvufun da dayandığı esaslardır. (Mazıoğlu, 1986:23) Fuzûlî önce mutasavvıf, şeyh, mürşit sonra şair olan şahsiyetlerden değildir, öncelikle sanatı, şiiri düşünen ve bunları gâye edinen büyük bir şahsiyettir. Asıl gâyesi sanat olduğu içindir ki tasavvuf, öteki mutasavvıf şairlerde olduğu gibi açıkta değildir onun şiirlerinde. (İpekten, 1996:30-31)

Açıkça belli olmayan, şiirin derinliklerine gizlenmiş ve çıkarılmayı bekleyen bir hazine gibi duran tasavvuf, onun şairâne söyleyişi ve rindâne kişiliğinin bir armağanıdır biz araştırmacılara. Fuzûlî her şeyden önce bir aşk şairidir. Çünkü o, önce âşıktır. Bu aşk, kuvvetini tasavvuftan gelen Allah aşkından almaktadır. Fakat o, bir telkinci sıfatını üstlenmemiş, bir sanatkâr hüviyeti içinde kalmıştır, (Pekolcay, 1996:143) aşkını da mutasavvifâne bir edayla değil, şairâne, rindâne bir üslûpla dile getirmiştir. Manzumelerindeki tasavvufî ıstılahlar, remizler ve işaretler yaşadığı devrin tasavvuf birikiminin bir yansımasıdır.” (Eraydın, 1996:175)

Hemen hemen her manzumesinde görülen aşk öncelikle Allah’tan yaratılmışlara doğru bir seyir göstermektedir. Allah kulu sever, sonra kul Allah’ı, çünkü kulu yaratan Allah’tır. İnsana aşk kabiliyeti veren odur. Allah, tanınmak için kâinatı yaratmıştır. Onu tanımak ise ancak aşk ile olur. Bu sebepten Allah kulu sever. Çünkü onu tanıyabilen kâinatta ancak insandır, insan kâianatın şuurudur.(Tarlın, 1985:III/225) Nefislerinin telkin ve emirlerine muhalefet edebilecek nitelikte bir irade, iman ve bilgi sahibi olan âşıklar Allah’a yönelirler. Bu âşıklar, aşk ve şevk insanı olup ancak bu yolla yani aşkla Allah’a hizmet edebileceklerine inanırlar.(Altıntaş, ...:73) Bu yüzden Allah’a seslenerek, aşksız bırakılmamalarını istemektedirler. Çünkü âşıkı ıstırapla Allah’a kavuşturacak olan bu aşk meşalesini zaten Allah’ın kendi yakmıştır.

Merhem koyup oñarma sînemde kanlu dâğı

Söndürme öz elüñle yandurduğun çerâğı

(G., 261/1)

Aşkın yeşerdiği gönül, âşıkı hakikate götüren tek ışıktır. “O, kabuğu içten, zarfı mazruftan ayıran haslettir. Salim akıl, doğru düşüncedir. İşte, bu cevherde insanı kemale ulaştıran bir ruh hamlesi vardır. Burada, görülen âlemden çıkıp seyrine devam eden aşk (heva), hem iç hem dış âlemde aynı istikâmette büyüyerek uzar ve en geniş haliyle vücut bulur. Tasavvufî kemalde aşk, insanı insan eder. Hatta onu insanüstü hale getirir... Ruha huzur ve sükun verir.”(Altıntaş, ...:77-78) Aşk, âşıkların karanlık yollarını aydınlatır, onlara doğru yolu gösteren bir rehber olur.

قد انار العشق للعشاق منهاج الهدا 108

Sālik-i rāh-i ḥaḳīkat ‘ışka eyler iktidā (G., 1/1)

Aşk, âşıkın değerini artırır; çünkü aşk yolunda âşık maddeden tamamen kopar.
(Bkz. Fenafillah, s.197)

Dimeñ eksük meni tedric ile yâkūt olan daşdan
Boyandukça ciğer kıniyle kadr ü kıymetüm artar (G., 71/2)

Aşk, bu yönüyle âşıkı olgunlaştıran bir erdemdir.

Ey Fuzūli kılmazam terk-i tarīk-i ‘ışk kim
Bu fazīlet dāhil-i ehl-i kemāl eyler meni (G., 294/7)

Aşk, insanları çoşturan, yaratılışın sırlarına götüren, onlara olgunluk kazandıran önemli bir vasıtaadır.

‘İşkdur ol neş‘e-i kāmīl kim andandur müdām
Meyde teşvīr-i ḥarāret neyde te‘şīr-i şadā (G., 1/2)

Aşk, bir kaderdir. Aşk yüzünden mecnuna dönen, kendini kaybeden âşıkların ayıplanması hiç de önemli değildir.(Bkz. Melâmet, s.166) Çünkü onlar Allah tarafından sevilip Allah’a doğru sürüklenen varlıklardır. Öyle yaratılmışlardır. Allah’ın takdiri asla değişmez.(Tarlan,1985:I/16) Âşıktan aşkı terk etmesini istemek Allah’ın hükümlerini reddetmek olacaktır.

Değüldüm men saña mâ’il sen itdün ‘aqlumı zā’il
Maña ta‘n eyleyen gāfil seni görgeç utanmaz mı (G., 264/6)

Ey ki ehl-i ‘ışka söylersen melâmet terkin it
Söyle kim mümkün midür tağyīr-i taḳdīr-i Ḥudā (G., 1/5)

¹⁰⁸ Kad enāre’l ‘ışku li’l ‘uşşāki minhāce’l-ḥudā . Aşk, âşıklara hidayet yolunu aydınlattı.

Fuzûlî ‘ aşıkā dirler olar kim terk-i ‘ ışk eyle
Dimezler mi haṭā tağyir kıl hükm-i kazā dirler (G.,80/7)

‘ Āşık u rüsvā görüb men‘ itme ey nāşih meni
Münkir-i āşār-i taḫdir-i İlähî kılmağıl (G., 174/6)

Aşk, yaşama gâyesidir. Aşk, aşkın ıstırabı ve bu ıstıraptaki zevk olmayınca yaşamın bir anlamı kalmamaktadır.

Çıharmak itseler tenden çeküb peykânın ol servüñ
Çıhan olsun dil-i mecrüh peykân olmasun yâ Rab (G., 30/4)

Dünyada her türlü derdin bir çaresi olmasına rağmen aşk derdinin çaresi yoktur. Çünkü aşk onulmaz, manevî bir hastalıktır. Manevî bir hastalık olan aşk derdinin tibben bir çaresinin olamaması tabiidir. Bu yüzden ki aşk yarasını tibbî yöntemlerle tedavi etmeye çalışmak boşa harcanan bir emektir.

Ne müşkil derd olursa bulunur ‘ âlemde dermânı
Ne müşkil derd imiş ‘ ışkuñ ki dermân eylemek olmaz (G., 112/2)

Çäre-i bih-büdümi sordum mu‘ âlicden didi
Derd derd-i ‘ ışk ise mümkün değül şıḫhat saña (G., 22/3)

Çāk görüb göğsümi kılma ‘ ilācum ṭabib
Zāyi‘ olur merhemüñ mende biter yäre yoğ (G.,60/6)

Ey Fuzûlî eyledi her derde dermân ol ṭabib
Bir menüm zaḫmumdur ancak bulmayan merhem henüz (G., 121/7)

Çekme zaḫmet çek elüñ tedbîr-i derdümden ṭabib
Kim değül sen bildiğüñ men çekdiğüm bimarlığ (G., 147/6)

Aşk hastalığının tedavisi sevgiliden cefa görmekle mümkündür. Bu cefa, âşıkı olgunlaştırır. Allah'a ulaştırarak sağlık bulmasını sağlar. Asıl hastalık, aşkın ne olduğunu bilmemektir. Sevgilinin eziyetine katlanmak çok zordur; ama insanı üzen bu cefa bir nevi acı ilâç gibidir. Sonuçta sağlığa kavuşmak, Allah'a vasıl olmak vardır.

Bilmeyüb bih-büdümü cevruñden itdüm ictinâb

Telḥ şerbetlerden ikrâh eyleyen bîmâr tek

(G., 157/6)

Ṭabîbâ ḥâk-i kûy-i yârdandur eşk teskîni

Bize arturma zaḥmet göz yaşarur tütüyâlardan

(G., 215/6)

Dolayısıyla, aşk yolunda başa gelen her belâ, bir dost gibi sevgi ile karşılanır.

Olur ḳaddüm dü-tâ 'ışkuñ yolunda bir belâ görgeç

Ṭarîḳ ehline 'âdetdür tevazu' âšnâ görgeç

(G., 52/1)

Bu yüzdendir ki âştan uzaklaşmak âşıklar için büyük bir yıkımdır, âşık aşk derdiyle hemhâl olmaktan mutludur, derdine çare bulunmasını da istemez.

'İşk derdiyle hoşem el çek 'ilâcumdan ṭabîb

Ḳılma dermân kim helâküm zehri dermânuñdadır

(G., 85/2)

İnsan için aşk; hırs, rekabet, kıskançlık ve kin gibi tüm dertlerin çaresidir. Gerçek aşk, sanılanın aksine bunlara karşı çıkmaz, bunları eritir. Eğer insanlar, aşka bir şans verseler tüm önyargıları-ister dinî, ırksal ya da toplumsal olsun-yıkar.(Sayar, 2000:73) Dolayısıyla aşk, erişilmesi zor, histen yoksun, taş gönülleri fetheder, ateşini bu his yoksunu gönüllere düşürür.

Ḳatı göñline bağı daşlaruñ düşmüş gam-ı 'ışkuñ

Bir oddur 'ışḳ-i dil-süzüñ ki daşlar içre pinhândur

(G., 89/6)

Aşk olan yerde sabır, huzur, olmaz; ıstırap vardır, hasret vardır, feryat vardır. (Bkz. İstırap, Sabır, 155-176)

Ey mana şabr it diyen hal-i dilümden bi-haber
 ‘Işk olan yirde n’ider ārām yā n’eyler şikib (G., 35/6)

Ne şerbetdür ğamuñ kim içdüğümce eksilür şabrum
 Ne sihr eyler ruħuñ kim baħduğumca rağbetüm artar (G., 71/6)

İman aşkla olur. Kalbinde zerre kadar aşk olmayan bir insana, peygamberler bir araya gelip mucizeler gösterebilirler bile, o kişi imana gelmez; çünkü insanı imana getiren mucize değil aşktır.

Görmeyince ħüsnuñi imāna gelmez ‘āşkuñ
 Yüz peyem-ber cem ‘olub gösterebilirler miñ mu‘cizāt (G., 40/4)

Aşk, insanları dünya gamından, düşüncesinden uzaklaştırır; çünkü aşkın içinde maddî zevk ve istek yoktur.

‘Işka tā düşdüñ Fuzūli çekmedüñ dünya ğamın
 Bil ki kayd-i ‘ışk imiş dām-i ta‘allūkdan necāt (G., 40/7)

Aşkın ıstırapında âşıklar için huzur vardır. Çekilen ıstıraplar neticesinde âşık huzur bulur.

Çoğ oldukça ğam ü derdüm reh-i ‘ışk içre hoş-ħālem
 Fuzūli şād olub şükr itmeyem mi ni‘metüm artar (G., 71/7)

Aşkın şarabı âşıklar için cennetteki kevser suyundan daha lezzetlidir. Gerçek zevk aşktadır. Âşık zevk, tat veren bu ıstırap şarabı dünyada içilir.

‘Uķbāda kevşer istemesün rind-i mey-kede
 Dünyāda bes değül mi mey-i ergavān içer (G., 77/4)

Aşkta beden değersizdir; ama beden aşk ıstırapını barındırdığı için korunması gerekir.

Ey dil h azer kıl  ateŐ-i ahu la yanmasun
Cismüm ki derd kuŐlarına  Őy ned r

(G., 99/7)

AŞktan anlamayan insanlar, aşktan anlamadıkları için mazur görülmelidir. Dış dünyaya ait ilimlerle uŐraŐan bir insanın aşktan anlamasını beklemek ve anlamadığı için de bu insanı kınamak yanlış olacaktır. Tıpkı medresede  sl m  ilimleri öğretip de aşktan anlamayan medrese hocalarının kınanamayacağı gibi.

Fak h-i medrese ma  z rdur ink r-i  Ők itse
Yoh  zge  ilmine ink rumuz bu  ilme c hild r

(G., 100/6)

AŞk ateşiyle yanan cehennem ateşinden kurtulmuştur;  unk  aşkın ateşi cehennem ateşinden daha Şiddetlidir. Bir de aşk ateşiyle olgunlaŐma birlikte olacaktır. OlgunlaŐan gönül de kötülüklerden arınan gönüldür. Böyle bir gönülün yeri de cehennem ateşi değil, cennettir.

Yanan  Ők  teŐine  teŐ-i d zaŐdan iymind r
Ne kim bir kez yanar yandırmak anı g yr-ı m mkind r

(G.,104/1)

AŞk tehlikeli bir yoldur. Bu yolda dikkatli olunmazsa  Őık birtakım fel ketlerle karşı karşıya kalabilir. Bu tuzaklarla dolu aşk yolunda huzura kavuşmanın Şartı d nyev  güzelliklerden uzak durmaktır. D nyev  g zeliklerin değeri  Őık için   r çöp kadardır.

Serseri basma kadem  Ők Őar kine Fuz li
İhtiy t eyle ki g yetde  aŐar-n k seferd r

(G.,106/7)

Olmaz v c d-i  aŐıka  Ők içre i tib r
D zmez Fuz li  teŐ-i s z na   r    as

(G.,127/7)

Tehlikelerle dolu olan aşk yolu,  Őıkın sevgiliye ulaŐmasında önemli bir yoldur.  Őık bu yola baş koymuŐtur, sonuçta ölüm de olsa  Őıkı bu yoldan kimse alıkoyamaz; o, bu yolda sevgilinin en hakir kölesi olmakta kararlıdır. AŞk yolunun elemlerini baŐtan kabullenmiŐtir

Bildüm tarîk-i ‘ışk hâtar-nâkdur velî
Men dözmezem bu yoldan ölüm olsa gâyeti (G., 302/4)

Serî-i saltanat zevkinden efzündür maña ol söz
Ki lûtf ilen dimişsen bir gulâm-i kem-terinümdür (G., 102/8)

Vücüdüm ney kimi sūrāh sūrāh olsa āh itmen
Maḥabbetden dem urdum incimek olmaz cefâlardan (G., 215/8)

Aşk, âşıkları kendinden öylesine geçirir ki âşık ne yaptığının farkında olmaz, çevresinde içinde bulunduğu durumdan dolayı ayıplansa da o, yine bu sevdanın peşini bırakmaz.

Dām-gāh-i ‘ışkdan dut bir kenar ey murğ-i dil
Şınmadın seng-i melâmetden per ü bālūñ senūñ (G., 168/6)

Deşt dutmaq ‘âdetin koymuşdı Mecnūn ‘ışkda
Şöhre-i şehri olmağūñ resmin men itdüm ihtirā‘ (G., 142/2)

Âşıkları melâmete uğratan bir tuzak olan aşkı gözden uzakta yaşamak çok kolaydır. Asıl zor olan şehirde, herkesin gözü önünde ayıplamalara maruz kalarak yaşamaktır.

Fuzülî rind ü şeydâdur hemîşe ḥalka rüsvâdur
Şoruñ kim bu ne sevdâdur bu sevdâdan uşanmaz mı (G.,264/7)

Aşkta halk ile âşıkın anlayışları farklıdır. Halk, güzele kavuşup mutlu olmayı ister, âşıklar ise “her türlü şehvanî duygular üstünde sırf estetik bir görüşle güzelleri seyretmek olgunluğuna erişmiş insanlardır. Onlar git gide güzelliğin menbâna yani ilâhî güzelliğe âşık olurlar.” (Tarlan, 1985:II/83) Böyle bir aşkın sonu yoktur.

Ḥalka ḥüblardan vişâl-i rāḥat-efzâdur ğaraż
‘Āşıkā ancak taşarrufsuz temâşâdur ğaraż (G.,138/1)

Aşkta âşık kadar sevgili de önemlidir; çünkü insan sevgisiz yaşayamaz, sevgiye ihtiyaç duyar. Âşısız sevgili, sevgilisiz âşık olmaz. Âşık olmazsa güzelin güzelliğini kimse fark etmez.

Qırarsan ehl-i ‘ışkı dutalum kimse elüñ dutmaz
Ne işdür bu gerekmez mi safa ey sım-ber ‘âşık (G., 152/6)

Aşk, âşıklar için en güvenilir bir sığınaktır. Bu sığınakta âşık, dünyanın elemi duymaz; aşkın, kendine zevk veren mihneti ile gark olur.

Mey-hānedür cihānda Fuzūlī maqām-i emn
Cehd it bir ev habāb kimi anda dut maqām (G., 180/8)

Devrān havādişinden yoḥ bākümüz Fuzūlī
Dāri’l-emānumuzdur mey-hāneler bucağı (G., 261/7)

Aşk, âşıkları dünya bağlarından uzaklaştıran, felâketlere karşı koruyan bir muskadır.

Fāriḡ itdi mihrüñ özge meh-liqālardan meni
Hırz imiş ‘ışkuñ senüñ şahlar belālardan meni (G.,292/1)

Aşk, âşıkları dünyanın gamından uzak tutan bir doktordur.

‘Uşşāka deḡül kayd-i ‘alāyık lāyık
Hergiz gam-i rüzgār çekmez ‘âşık
Kayd-ı gam-ı rüzgār bir ‘illetdür
Ol ‘illete ‘ışkdur tabīb-i hāzık (Rub., 54)

Aşk âşıklar için en büyük nimettir.

İnşāf hoşdur ey ‘ışk ancak meni zebün it
Ha beyle mihnet ile geçsün mi rüzgārum (G., 192/2)

Aşk, her muradın rehberi, her olgunluğun çıkış yeri, evrenin süsü ve özüdür.
(Bkz. Yarattılış, s.124)

Ser-menzil-i her murāda rehberdür ‘ışk
Keyfiyyet-i her kemāle mazherdür ‘ışk

Gencīne-i kā’ināta gevherdür ‘ışk

Tahkikde hem zāt-i muṭaherdür ‘ışk

(Rub.,53)

Aşkı amaç edinmeyen bir ilim, şairin deyişiyle “bir kıl ü kâl”dir. Çünkü ilmin gâyesi kişiyi Allah’a yaklaştırmak olmalıdır, Allah’ın varlığını, büyüklüğünü idraktan uzaklaştıran ilim nazarı ilimdir ki , bu ilmin hiçbir önemi yoktur, itibar görmeyen bir “dedikodudur”.

‘İlm kesbiyle pāye-i rif’at
Ārzū-yi muḥāl imiş ancak

‘İşk imiş her ne var ‘ālemde
‘İlm bir kıl ü kāl imiş ancak

(Muk., 19)

Aşk, âşıkları kararsız kılan, gamla ağlatıp inleten, sevgilinin önünde değersiz kılan, kendinden geçiren bir olgudur.

Feryād ki ‘ışk bî-ḳarār itdi meni
Derd ü ğam ile zār ü nizār itdi meni
Ḥāk-i ser-i kūyuñda ğubār itdi meni
Ser-geşte vü ḥār ü ḥāk-sār itdi meni

(Rub., 71)

Aşkla güzellik arasında bir doğru orantı vardır. Güzellik, aşkın artmasındaki en önemli etkidir.

Ḥüsnuñ olduḡça füzün ‘ışk ehli artuḡ zār olur
Ḥüsne ne miḡdār olursa ‘ışk ol miḡdār olur

(G., 96/1)

Aşk yolunun yolcusu ile diğer insanlar birbirlerinden oldukça farklıdırlar. Aşk kendine rehber edinmeyen kişiler, aşkın gamından uzak oldukları için oldukça rahattırlar; ama aşk yolunun yolcularının durumu oldukça farklıdır. Onlar aşkın gamıyla mustarıptırlar, onların yürekleri dağlanır.

Gayr çeşmüñden bulur her dem nigāh-i merḥamet

Men ne kıldum naşībüm nāvek-i dil-düz olur

(G., 97/2)

Aşk insana sonsuz zevk verir, insanı ebedî kılar. Aşk sayesinde maddî varlığından uzaklaşan insan, asıl amacı olan Allah'a kavuşur. Bu da âşıklar için sonsuz mutluluk kaynağıdır.

Ey Fuzûlî intihāsuz zevk bulduñ 'aşkıdan

Beyledür her iş ki Hâk adıyla kılsañ ibtidâ

(G., 1/7)

4.1. Aşkın Gâyesi

Aşkın gâyesi vahdete erişmektir. Onun için bu yol aşk ile elde edilir. Bu aşk makamına erişince insan, kesret âleminde birbirinden çok uzak olan varlıkları birleştirir. (Tarlın, 1985:I/15) İnsanlar arasındaki sınıf ayrımı maddî hayatta kalır, Allah katında insanlar ona yakınlıkları ile değerlendirilirler.

Vâdi-i vahdet ḥaḳīkatde maḳām-i 'ışkıdur

Kim müşâḥḥaş olmaz ol vâdide sulṭandan gedâ

(G., 1/3)

Aşk, âşıkların dünya ile olan bağlarını koparmak, âşıkın varlığını sevgilide yok etmek için vardır.

'İşk kilki çekdi ḥaṭ levḥ-i vücūd-i 'āşıkā

Kim ola şābit Hâk işbâtında nefy-i mā'adâ

(G., 1/6)

Aşk, dünya ve ahiretten oluşan ikiliği ortadan kaldırmak için vardır. Âşık, ne dünya zenginliğini ne de ahiret huzurunu ister; âşıkın huzuru ancak Allah'ın yanında vukû bulacaktır.

Geçdüğüm dünyâ vü 'uqbâdan senüñ'çün oldı fâş

Doğru dirler كل سر جاوز الاثنین شاع¹⁰⁹

(G., 142/4)

“Aşk hadd-i zatında insan varlığının gâyesidir. Ve temizliğin sembolüdür, insan varlığının gâyesine yönelmeyen her hareket, temiz olmayan her davranış hakikatte hatadır.” (Tarlan, 1985:I/126)

Ey Fuzûli her 'amel kılsañı hañadur gayr-i 'ışk

Budurur men bildiğüm vallâhü 'âlem bi'ş-şevâb

(G., 27/7)

4.2. Aşkın Belirtileri

Âşık, aşkını bir sır gibi sakladığını sansa da hâl ve tavırları bu sırrı açığa vurur. Âşık bu durumun farkında değildir, hareketler aklın iradesini aşar ve halk onun âşık olduğunu anlar. Halkın bir insanın âşık olduğunu anlamasının türlü belirtileri vardır. Aşkın ıstırabıyla kendinden geçen âşık görünüşüne pek dikkat etmez. Yaka paça yırtık bir şekilde dolaşır, gözyaşları döker. Bu durum da onun âşık olduğunu ele verir.

Bu ne sırdur sırr-i 'ışkuñ dimedın bir kimseye

Şehre düşmüş men seni sevdüm diye âvâzeler

(G., 79/2)

Sen hâl-i dilüñ söylemeseñ n'ola Fuzûli

El fehm kıtur çäk-i giribânuñı görgeç

(G., 53/7)

Ruñum üzre haññ-i sirişkümü def'ât ile kâlem-i müjem

Rağam itdiğiyçün il oñryub bilür oldı râz-i nihânumı

(G., 262/2)

¹⁰⁹ Küllü sırrın câveze'l-işneyni şâ': “İkiyi aşan her şeyin herkes tarafından duyulacağını doğru söylemişler.”

Aşkın bir başka nişanı da çehrenin sararması ve kanlı gözyaşı dökmektir.

Ey firāk-i leb-i cānān ciğerüm hūn itdūñ
Çihre-i zerdümi hān-āb ile gül-gūn itdūñ (G., 166/1)

Aşk derdini teşhis edecek olan kişi doğal olarak âşıktır. Çünkü aşkı yaşayan insan ancak aşkın âşığı içine ittiği hâlleri bilebilir. Bu durum açık bir şekilde şairde, aşk derdinin alâmetleri, gönlün derinliklerinden gelen ah, sararmış yüz ve kanlı gözyaşıdır, şeklinde ifadesini bulmaktadır.

Ṭabībā kılmışam teşhīs derd-i ‘ışkdur derdüm
‘Alâmet āh-i serd ü rüy-i zerd ü eşk-i ālumdür (G., 101/5)

Âşıkın dökmüş olduğu gözyaşı aşkının bir belirtisi olarak onun derdini yani aşkını sevgiliye duyurmada bir araç olmaktadır ve âşık da bu durumdan memnundur.

Yāre ğam-i pinhānum izhār idebilmezdüm
Şādem ki revān oldı gözden ciğerüm kanı (G., 265/5)

4.3. Aşkın Gereklere

Aşk yolu ıstıraplarla doludur. Aşılması güç engeller oldukça çoktur. Bu engellerden biri de sevgilinin “nazi ve kirişme”sidir. “Naz” tasavvufta, sevgilinin âşıka vermiş olduğu güçtür, “kirişme” de âşıklara iltifat etmesidir. Naza, işveye yani aşk yolunda çekilecek olan ıstıraba katlanamayacak olanların aşkla bir işi olamaz. Maddeyi sevenler, âşık olamazlar.

Geh nāz ü geh kirişme vü geh ‘ışvedür işūñ
Cānın sevenler olmasa yiğ āšnā saña (G., 17/2)

Aşkta can, sevgili için sevilmelidir. Sevgili için canını seven sevgiliyi sevmektedir. Canı için, kendi mutluluğu için sevgiliyi sevenler ise aslında kendilerini

sevmektedirler; ama asıl sevginin temelinde sevgili öne çıkmalıdır, yani aşk sevgili merkezli olmalıdır, ben merkezli değil.

Cānı kim cānānı için sevse cānānın sever

Cānı için kim ki cānānın sever cānın sever

(G., 83/1)

Sevgiliyi kendi canı için seven insan, kesinlikle sevgiliye kavuşamaz. Çünkü amacı kendi canının rahatlığıdır, sevgiliye kavuşmak değildir. Böyle bir aşk uğrunda can feda edilse bile amacı can olduğu için, sevgili merkezli aşk olmadığı için kavuşma gerçekleşmeyecektir. Bunda şaşılacak bir durum da yoktur.

Virse cān yetmese cānāne Fuzūlî ne ‘aceb

Her kişi kim sever öz cānı için cānām

(G., 267/7)

4.4. Aşkla İlgili Mefhumlar

4.4.1. Tarikat

Tarikat, kelime manasıyla yol demektir. Tasavvufta ise, ıstilahî bir mana kazanır. Allah’a giden yol, Allah düşüncesiyle beraber olmak için kullanılan yol manasına gelir. Mutasavvıflara göre tarikat, “seyrun ilallah”(kalp plânında Allah’a doğru yol alma, yükselme)tır. (Altıntaş, ...:79) “Tarikat, kulu Tanrı’ya ulaştıran, zevk, neşe, irfan, aşk ve cezbe yoludur. Bu yolu tutan kişi, suffilere göre, varlığını Tanrı’ya verir; her şeyde onun kudret ve hikmetini görür; tuttuğu yola göre kendi fani varlığını ve bütün fani varlıkları, gerçek var olan Tanrı’da yok eder; onun varlığıyla var olduğunu bilir; bilişi görüş, görüşü de oluş hâline getirir... Tarikatın esas tasavvuftur.” (Gölpınarlı, 1991:186)

“Tasavvufi temayülleri bakımından Fuzūlî’nin bir tarikata mensup olduğunu düşünmek mümkündür; ancak eserlerinde belirli bir tarikata bağlı olduğuna dair herhangi bir ipucu yoktur. Hemşehrisi Ahdî onun bir tarikata bağlı olduğundan bahsetmiş; fakat mensup olduğu tarikatın adını vermemiştir.” (Karahana, 1996a:242) Tarikat ehli yaratılışındaki amaca uygun bir şekilde, Allah’ı bilip tanımaya ve ona kavuşmaya çalışır. Bu da Allah’ın emrettiği iyilik ve güzellik yollarından gitmekle

mümkündür. Başka bir deyişle, Allah ahlâkı ile ahlâklanmak ve Tanrı sıfatlarıyla sıfatlanmak ve bu suretle de kalbi ilâhî nurla aydınlatmakla mümkündür. Bu yolun yolcusu olabilmek için de her şeyden önce insanın kendisindeki gururu, önüne geçmekte zorlandığı riyayı kırması ve diğer insanları hoş görmesi lâzımdır. Özü, sözü doğru hayır sahiplerinin yolu olan tarikat âleminde nefsin terbiyesi, temizlenmesi, kalbin arıtılması gerekir. Bu da nefse itibar etmeden, onu ayaklar altında çiğnemekle mümkün olacaktır. Böylelikle tarikat ehli nefsinin hakir görmeyecektir.

Ey kılan izhâr-i zillet müjde-i ‘izzet saña
Kim bu der-gehde muqarrerdür ‘azîz olmak zelil (G., 177/5)

Bir tarikata mensup olmayanlar, doğru yolda değildirler. İnsana doğru yolu gösteren tarikattır. Tarikat ehli, aşk vasıtasıyla doğru yolu bulur ve Allah yolunda ilerler.

Şeyhler meyhânedan yüz dönderürler mescide
Bî-tarıkatlerni gör kim doğru yoldan azeler (G., 79/3)

4.4.2. Masiva

Masiva güzellikleri olan mecaz, hakikatin köprüsüdür. Âşık öncelikle masiva güzelliklerini tanıyacak, sevecek, bunların vasıtasıyla sevmenin ne olduğunu bilecek. Daha sonra da masiva güzelliklerinin kaynağına yani Allah’a yönelecek ve böylelikle gönlünde hakikat tecelli edecek.

Hakikat hatırım yazmak dilerseñ levh-i zātuñda
Hatın gül-ruhlarıñ manzûr dut meşk-i mecâz eyle (G., 250/3)

Âşık, ömrü boyunca kendini aşka adar ve ömrünü de bu aşk uğruna helâk eder, bunun neticesinde elde ettiği kazanım ise “ıstırap”tır. Aşk yolunda ilerlerken masiva tuzaklarına kapılır ve onlarla mücadele eder, âşık. Masiva, âşıkın gönlünü bir ayna üzerine düşen tozlar gibi kaplar. Bu tozların, aynayı kaplayan kirin ortadan kalkması kendiliğinden olmayacaktır; aynanın silinip temizlenmesi gereklidir. Âşık da kesretten kurtulabilmek için gönlünde yer eden, kendini Allah’a yaklaştırmayan masiva ve

masiva güzelliklerinden uzaklaşmalıdır. Masivadan uzak duramayan  şık, ıstıraba sürüklenir, feryatları sokak köpeklerini çağrıştırır. Kaderine razı olan  şık, içinde bulunduğu bu olumsuzluklardan kurtulup Hakk'a kavuşmaya çalışır; ama masiva  şıkın önünde aşılması g  bir engel olarak durur.

Hay t şarf id ben derd kılmuşam h şıl
Sirişk-i  l   ruh-ı zerd kılmuşam h şıl

Zamir g zg sine gerd kılmuşam h şıl
Tabi' at-i seg-i şeb-gerd kılmuşam h şıl

İş m çare gice t  şubh n le v  fery d
Ne virseler aňa ř kir ne kılısalar aňa ř d (M s., 2/3)

Allah'a kavuşmayı isteyip de kavuşamayan gönüller, yüzlerce parçaya ayrılmış bir durumdadır. Vahdet yolunda ilerlemeye çalışırken bu parçaları toplayıp huzura kavuşmak oldukça güçtür.  nk  bu parçalanmaya neden olan dünya güzellikleri yani masiva bir it gibi insanın peşini bırakmaz, ona sürekli engel olur. Sevgiliye kimseyi yanaştırmaz. "İt" masiva g zellikleridir.

Dil-i řad-p reni cem' eylemek k yuňda müřkildür
Olur mu cem' e  abil her it ň aęzında bir p re (G., 253/3)

 lemin nimetleri masivadır. Masivayı tadıp onu dolu dolu yaşayan bir kişi, onu kolay kolay bırakamaz. Terk ettiği an ise artık maddeden arınmıştır. Hakikati idrak etmiştir.

Ey Fuź li '  lem ň gördüm  amu ni' metlerin
Hiç ni' met görmedim did r-i dil-ber tek leziz (G.,65/7)

 şıkın ıstırabının artmasının temel kaynağı masivadır. Bu durumun son bulması maddi  lemin bütün bağlarından uzaklaşmak gerekecektir. Bunun için de  şık sürekli dua h lindedir.

Marîz-i derd-i ʿışkem terk-i ʿâlemdür murâdum kim
Bu nâ-hoş mülkde eğlendiğimce zahmetüm artar (G., 71/4)

Yâ Rab belâ-yi kayda Fuzûlî esîrdür
Ol bi-dili bu dâm-i küdüretten it rehâ (G., 2/7)

Lütfuyla âlemi şad eden Allah, aynı zamanda zenginliklerle de doldurmuştur. Aşk derdi çekmeyenler bu nimetlerle mutludurlar. Bir de aşk derdi çekenler vardır ki bu nimetlerin esiri oldukları için mutsuzdurlar.

ʿÂlem oldı şâd senden ben esîr-i ğam henüz
ʿÂlem itdi terk-i ğam mende ğam-ı ʿâlem henüz (G., 121/1)

Aşk, insanı masivadan koruyan bir kalkan gibidir. Bir ok gibi âşıkın gözüne saplanır ve masiva güzelliklerini görmesini engeller. Aşksız gönüller, masivanın tuzâğına düşüp ıstırap çekerler. Aşk şarabını içenler masivanın kahrını çekmezler.

Batalı kana oğun dîde-i giryân içre
Bir elifdür sanasan kim yazılır kân içre (G., 254/1)

Ey Fuzûlî zehr-i kâhr ile doludur tās-ı çerh
Çekmez anuñ kahrını her kim çeker bir dolu tās (G., 124/7)

Bir zamanlar masivanın tutsağı olan âşık gün gelir, yanlış yaptığının farkına varır ve geçmişte kalan bu yanlışlarından dolayı da pişmanlık duyar.

Çek nedâmetden göğe dîd-ı dili tök kanlı yaş
Serv-i nâzı terk kıl gül-berg-i hândâmı unut (G., 45/3)

Aşka olan bağlılık arttıkça masiva âşıkın önüne aşılması güç bir engel gibi dikilir. Bu engel de âşıkın kendi nefsidir. Âşık isterse gerek aşkla gerek ıstırapla nefsinin esiri olmaktan kurtulabilir.

Oĥuñ geldükce çeşmüm tökse bağrum kanın andandur
Ki bağrum kanına yir qalması sīnemde peykāndan (G., 212/6)

Olsaydı mendeki ġam Ferhād-i mübtelāde
Bir āh ile virürdi miñ Bisütün' u bāde (G., 246/1)

Masivanın tutsağı olan gönül, sürekli ıstırapla çalkalanır. Bu şekilde, masivanın tutsağı olmak istenen bir durum değildir.

Tā halka-i zülf-i yāre düşdüñ ey dil
Dām-i ġam-ı rüzgāre düşdüñ ey dil
Efsūs ki kuṭb-ı ehl-i cem' iyyet iken
Ol dā'ireden kenāre düşdüñ ey dil (Rub., 56)

Aşk yolunun yolcusu olan aşık, dünya zenginliğinden, bazen bir iğnenin kumaşı delerek geçmesi gibi, geçer; ama iğne kumaşı deler, ardındaki iplik ise ardı sıra gelir, iğneyi bırakmaz. Gönülü aşk ıstırapıyla yanan kimse de böyledir: O, masivadan uzaklaşmaya çalıştıkça masiva onu kovalar, bir türlü yakasını masivadan kurtaramaz.

Egerçi iğne tek geçdüm cihānuñ her ne varından
Henüz ardumcadur kayd-i ta' alluk zülf-i tāından (G., 214/1)

Aşk, sevgi ve cezbeyle vuslatın gerçekleştirilmesi için verilen uğraştır. Bu uğraşın gereklerinin başında ise iradeye bağlı ölümün gerçekleşmesi yani dünyaya ait bütün maddî bağlardan uzaklaşma gelmektedir. Bu da maddî hayatta iken gerçekleşmesi gereken bir durumdur.

Var idi şubḥ vişāline Fuzūli ümmid
Çıhmasa ḥasret ile cān-i figārum bu gice (G., 245/7)

Mecazî güzeli isteyip ona kavuşan bir kişi Allah'a kavuşamaz.

Ey dil ki hecre dözmeýüb istersen ol mehi
Şükr it bu hâle yoħsa gelür bir belâ saña (G., 17/5)

Sevgiliyi düşünmeden yaşamak masivaya ilgi göstermektir. Bu da ıstırap kaynağıdır.

Her bâde ki sensüz içerem bezm-i belâda
Hün-âb olur elbette çıħar dâdelerümden (G., 217/3)

4.4.3. Ayrılık

“Tasavvufî-dinî örüntüde âşık ile maşukun ayrılığı, insanın hakiki ve ilâhî özünden ayrılığını yansıtır. Vahdet-i vücud ilkesinin en basit kavranışına göre bir kimsenin hakikî özüne kavuşmasını ve böylece Hak’la mükemmel birliğe erişmesini, bu duyular dünyası(âlemü’l-his)nın arazlarına, en başta benlik duygusuna(nefsine) bağlılığı engellemektedir. İnsan, bütün bencil arzularını ve benlik duygusunu ortadan kaldırmayı başaramadıkça Allah’tan kesinlikle ayrı kalır, onun “vahdet” özüne gark olma hasreti dinmez.”(Andrews, 2000:125) İnsan, hasreti dindirmek için de maddî hayatta iken, yani ayrılık günü kendini Allah’tan uzaklaştıracak bütün bağlardan uzak durmaya çalışmalı ve ondan başka hiçbir şey düşünmemelidir.

‘ Âşık oldur kim temennâ-yi bela-yi hecr ide
Yoħsa çoħdur mihr iden ol mâh-i tâbandan tama‘ (G., 143/4)

Perde çek çihreme hicrân günü ey kanlu sirişk
Ki gözüm görmeye ol mâh-liķâdan ğayrı (G.,273/3)

Ayrılık acısıyla kıvranan bir âşık için bu durum, dayanılmazlığın da etkisiyle bir kıyamet günü gibidir. Sevgiliden ayrı geçirilen her gün, insanı hüzne boğan karanlık bir gece gibidir. Gecenin soğuk yüzü ve yalnızlığın etkisi, âşıkı karamsarlığın derinliklerine iter. Böylelikle ayrılık gecesi kıyamet günü, ayrılık gecesinin ıstırapı da cehennem azabı olur, gerçek âşıklar için.

Giceler encüm şayaram şubha dek
Ey şeb-i hecrüñ maña yevmü'l-hisâb (G., 26/5)

Hicrân gicesin görgeç düzah elemin bildüm
Kim rüz-i kıyâmetdür yâruñ şeb-i hicrânı (G.,265/7)

Kendi ruhlarının derinliklerinde kıyameti ve cehennem azabını yaşayan gerçek âşıklar için ayrılık gecesini ile kıyamet sabahı birbirlerinden farklı değildirler. Âşık, ayrılık gecesinde her şeyin boş ve ebedî olanın sadece Allah olduğunu idrak eder ve kıyamet gününde de bu durum gerçekleşir.

Kıyâmetde hisâbı olmayanlardandır ol gâfil
Ki fark eyler firâkuñ şâmını şubh-i kıyâmetden (G., 219/4)

Ayrılık ateşiyle yaşamak âşıklar için alışlagelmiş bir durumdur. Ancak ayrılık ateşinin eksikliği ya da ortadan kalkışı âşıklar için daha büyük ateşlerin başlangıcıdır; ayrılık ateşindeki devamlılık ebedî sevgilinin ifadesidir ki, bu sevgili de Allah'tır. Böylelikle ayrılık ihtimali olan visallerin de önüne geçilmiş olunur.

Eyle mu' tād olubam âteş-i hicrânına kim
Görmesem yandurur elbette meni hicrânı (G., 267/2)

İhtimâl-i hecr teşvişine değmez zevk-i vaşl
Vaşl kim var anda hicrân ihtimâli n'eylerem (G., 186/5)

Âşıkların gönlü ayrılık ateşiyle karşılaşınca kadar bir çelik gibi dayanıklıdır, sağlamdır. Ancak, çelik kadar dayanıklı olan bu gönül, ayrılık ateşinin karşısında duramaz ve bir mum gibi eriyiverir. Gerçek âşıkların isteği bu yanmanın devamlılığıdır. Ayrılık ateşinin devamlılığı ve aşk ateşiyle bir mum gibi yanmak, beraberinde maddeyi de götürüleceği için ayrı bir zevk kaynağıdır.

Şem'-i şâm-i firkatem şubh-i vişâli n'eylerem
Tapmışam yanmağda bir hâl özge hâl' n'eylerem (G., 186/1)

Firākuñ odını gördükçe mum tek eridi

Şebāt ü şabrda fülād gördüğün göñlüm

(G., 203/4)

Âşıkın gönlünde ıstırap girdapları oluşturan ayrılık, ancak vuslatla son bulur. Âşık da vuslatın ayrılık acısına katlanabilmenin neticesiyle gerçekleşeceğini bildiği için ayrılıkla yaşamayı benimser. Sabrın neticesi vuslat olacaktır.

Şükrāne-i vişālūñe cān virdüğüm bu kim

Çoñ derd çekmişem ki bu dermāne yetmişem

(G., 187/2)

4.4.4. İstırap

“Âşık, bu dünyadaki tezahürü ile fiziksel hazzın peşinde koşar; ama onun yerine acı ve elemle karşılaşır, sevgilinin kendisinden yüz çevirdiğini görür. Bu dünyevî bağlamda sevgili, âşıkı amansız bir illet gibi kendine esir eder, zalimdir, imansızdır... Oysa öte dünya bağlamında bütün dilsel göstergelerin göndermeleri ters yüz olur ve her şey karışırna dönüşür, fiziksel aşkın hazzı nihaî acı haline gelir; çünkü bu aşk, kişiyi *kahpe* dünyaya bağlar. Benzer şekilde sevgilinin zulmü, naz ve istiğnası insana bu dünyadan el etek çektireceği için nihaî bir lütuf olarak görülebilir; çünkü sevgilinin bu tavrı, bu dünyaya bağlılığın getirdiği dertlerin dermanıdır... Zulmeden ile şifa veren, haz ile acı, nihayet âşık ile maşuk arasındaki farklılıklar ortadan kalkınca, ben ile öteki kavramlar gerçekliğini yitirir, her şey aşkın birliği içinde eritilir.” (Andrews, 2000:92-93) Bu da âşık için aşkın elemnin yeterli oluşu ve bu elemnden başka varlığa ihtiyaç duyulmaması düşüncesinin sonucudur. Aşk yolunda çekilen ıstırap, her şeyden önce âşıklar için istenilen bir durumdur; âşık, aşk ıstırapının kendini dünya sıkıntılarından uzaklaştıracağını çok iyi bildiği için aşk ıstırapının daha da artmasını istemektedir.

Giriftār-i ğam-i ‘ışk olalı āzāde-i dehrem

Ĝam-i ‘ışka meni mundan beter yā Rab giriftār it

(G., 42/6)

Reh-i ʿişkında götür gayrdan ey dil rağbet

فاذا شئت رفيقا لم لعشق كفاك¹¹⁰

(G., 155/5)

Aşk şarabını içen kişi aşkın çileyle, ıstırapla dolu dikenli yollarında yürümeye başlamıştır artık.

Nüş ideli bāde-i lâʿl-i lebüñ

Nergis-i mestüñ kimi hālüm hārāb

(G., 26/9)

Zaten aşkın varlığı, âşık için bir ıstırap kaynağıdır. Âşık, aşkın verdiği ıstırapla ağlar, inler; fakat bir türlü aşkına karşılık bulamaz.

Zārlıgum ʿişkdan var Fuzūli veli

Ol meh-i bi-mihrden rahm men-i zāre yoğ

(G., 60/7)

Aşk uğruna çekilen ıstıraplar boşuna değildir. Nasıl ki, gül yetiştirmek için dikene verilen su rengârenk çiçeklerin açılmasına vesile oluyorsa, aşk uğruna dökülen gözyaşları ebedî mutluga giden yolu açar. Maddeden kurtulmak için aşk ıstırapı çekmek gerekir. “Çünkü neşe gidicidir ve fanidir. Keder ebedî ve sabittir. Nihai maksat hakikate ve ebediyete ulaşmaktır. Bu amaca bizi ıstırap ulaştırır, neşe değil!” (Karayev, 1996:73)

ʿĀrızüñ yādiyle nem-nāk olsa müjgānum n’ola

Zāyi ʿ olmaz gül temennāsiyle virmek hāre şu

(Kas., 3/7)

Şahlama naqd-i gam-i ʿişkını ey cān zāhir it

Kim virem habs-i bedenden çıhmağa ruḥşat saña

(G., 22/2)

Aşk uğruna gözyaşı döken bir insan her şeyi bir su perdesi ardından görür. Buradaki su perdesi “Allah ve insan arasında yetmiş bin perde vardır.” (Kocatürk, 2000: 479) hadis-i şerifiyle de ifade edilen ve insanın Allah’a bağlanmasını engelleyen, insanı Allah’tan uzaklaştıran engellerdir. Bu engeller, âşık ile Allah arasında bir duvar gibi

¹¹⁰ Fe-izā si’te refikān elemü’l- ʿişki kefāk. Eğer arkadaş istiyorsan, aşkın açısı sana yeter.

durur ve âşık Allah'ın didarından mahrum bırakır. Bu didardan mahrum kalan âşık, "Hakk'a vusul yolunda her çeşit cefaya ve vefasızlığa tahümmül etmeli, sıkıntıları görmezden gelmeli, bunların seyru sülûkun arızaları olduğunu bilmelidir." (Kocatürk, 2000:485)

Âb-gündür günbed-i devvâr rengi bilmezem
Ya muhîr olmuş gözümünden günbed-i devvâre şu (Kas.,3/2)

Unutulmamalı ki, Allah, temiz yaratılışlı insanların yakınlıklarını ölçmek için onları belâlarla imtihan eder.

Şerîf zatlara evc-i imtihâından
Vesîle-i şeref-i kurb olur nüzûl-i belâ (Kas., 1/70)

Sevgilinin kılıç gibi keskin bakışları, âşıkın gönlünü paramparça eder ve her parçanın ortaya çıkışındaki acı, âşık için tadına doyum olmayan sonsuz bir zevk kaynağı olur. Âşık, sonsuz zevk veren bu kaynaktan ayrı kalmayı göze alamaz. "Çile çekmeyince hâli tatmak mümkün olmaz. Doğumlar sancıyla başlar. Aşk derdi olmayan insanların hedefi de yoktur, varsa bile bir çeşit hedefsizliktir. Maliyeti artan şey kıymetlidir. Beden güzelliği sporla gerçekleştiği gibi, ruhumuzun güzelliği de manevî riyazetle olur."(Eraydın, 1996:181) Ayrıca çekilen ıstıraptan dolayı da şikayetçi olunulmaz.

Ėamdan öldüm dimedüm hâl-i dil-i zâr saña
Ey gül-i tâze revâ görmedüm âzâr saña (G.,20/1)

Zevk-i tiĖuñden 'aceb yoğ olsa göñlüm çâk çâk
Kim mürür ile birağur rahneler divâre şu (Kas.,3/3)

Yaratılıştaki aşk, insanları daha da çok yaklaştırır aşka. Aştaki zevk, çekilen sıkıntıları da unutturur ve bir hoşnutluk meydana getirir. Ayrıca sevgiliden gelen her cevır aşkı bir kat daha tazeler, arttırır.

'İşk zevkiyle hoşem terk-i naşihat kıl refik
Men ki tiryâki-mizâcem zehr kâr itmez maña (G., 16/4)

Ey Fuzûlî yâr eğer cevri itse andan incime
Yâr çevri ‘âşıkâ her dem muhabbet tüzeler (G., 79/5)

Dem-â-dem hûblar çevriyle artar lezzeti ‘ışkuñ
Yamandır bu ki taḥkîk itmedin dirler yamandır bu (G., 236/2)

Âşıkın dertleri, ıstırapın günden güne artmasıyla derman bulacaktır; çünkü sevgiliden gelen eziyet âşık için bir ihsandır, hatta sevgili eziyet etmekle sevap işlemektedir; çünkü bu ıstırap boşa gitmeyecektir, gönlü olgunlaştıracaktır. Çünkü azap çekmeden, kendini zorlamadan, hayatın zevklerinden vazgeçmeden gönül olgunlaştırılmaz. Olgunlaşmayan gönülde de bir noksanlık vardır.

Koyma nâkış ehl-i derd içre Fuzûlî’ni tabîb
Eyle bir dermân ki derdin ide gün günden ziyâd (G., 62/8)

Eyle ‘uşşâka cefâlar ki vefâlar göresen
Şanma kim zâyi’ olur eyledüğüñ ihsânlar (G., 67/6)

‘Ahd kılduñ ki cefâ kesmeyesen ‘âşıkdan
‘Âşıkı va‘de-i ihsân ile memnûn itdüñ (G., 166/5)

Ferâḥum görüp cefâsın ḥasenâta dâhil eyler
Ne melek kim ol perînüñ‘arneline kâtib olmuş (G., 135/3)

Aşkla hemhâl olan âşık, sevgiliden aşk ister, ıstırapın devamını ister.

Kaşlaruñ yayı bir oḡ lütf eylemiş her ‘âşıkâ
Men hem andan eylerüm bir oḡ temennâ yâ naşib (G., 35/2)

Yine aşk yolunun yolcusu, aşktan gelen sevda saldırılarına alışkındır, incinmez. Onun istediği de budur; çünkü manevî huzura kavuşabilmek için bazı badireleri başarı ile aşmak gerekmektedir.

Reh-i 'ıŝkuñda olman teng-dil sevdā hücümından
Tārīk-i salţanat her kim dutar ğavġāya ħū eyler (G., 81/4)

Aşk derdi âşıklar için bir rahatlama vasıtasıdır.

Derd-i 'ıŝkum def'ine zaĥmet çeker dā'im tabīb
Şükr kim olmuş aña zaĥmet maña rāĥat naşīb (G., 34/1)

Cefa vü cevri ile mu'tadem anlarsuz n'olur ĥālüm
Cefāsına ĥad ü cevrine pāyān olmasun yā Rab (G., 30/5)

Vefā resmin unutmuşsan diyu incinmezem zīrā
Bu kim menden cefā kem eylemezsen hem vefādandur (G., 88/6)

Getür yādum anuñ yanında görseñi ki ħahr eyler
Ĥamüş olma yine düşünām takrībiyle tekrār it (G., 42/2)

Şükr it Fuzūli itme fiġan yār kılsa cevri
Kim ehl-i 'ışka cevrdür anuñ 'ināyeti (G.,302/7)

Ĥarāb olan gönül ey büt senüñ makāmuñdur
Teġāfül eyleme bir kaç daş ile ābād it (G., 41/3)

Aşk ıstırabı herkeste ortaktır. Aşk yoluna girecek olanlar aşkın elemiñi Mecnun'a bakarak anlayabilirler; çünkü aşk yolunda çekilen çileler ortaktır.

Eŝit derd-i dilüm efsāne-i Mecnūn'a meyl itme
Kim ol efsāneden hem añlanan mutlak bu mazmūndur (G.,90/4)

Âşıkı perişan eden ıstırap sevgiliye, âşık tarafından uzun uzadıya anlatılınca sevgili, sevilmenin vermiş olduġu hisle, haz duyar, mutlu olur. Aşk ıstırabının en iyi ifade şekli de ağlamakla olacaktır.

Ferah-bahş-i dil-i ma'şûk olur şerh-i ğam-i 'âşık
Sürüd-i bezm-i Şirin nâle-i Ferhâd-i mahzûndur (G., 90/5)

Âşık bir defa cefaya alışmıştır, cefadan da şikayetçi değildir. Zaten sevgili de vefa nedir, bilmez. Âşık sevgiliden gelen her türlü cefadan memnundur, yani cana canandan gelen her cefa hoştur, bu durumdan şikayetçi değildir. "Elest bezmindeki ahdini bozmaz. Aşkın icap ettiği her şeyi yapar. Cefayı nimet bilir."(Tarlın, 1985:III/172).

Sitem daşı melâmet hanceri bi-dâd şem-şiri
Fuzûlî her cefâ kim gelse hoşdur câna cânândan (G., 212/7)

Her cefâ kılsañ Fuzûlî tek şikâyet kılmazam
'Aşk etvârında şanma bî-vefâlardan meni (G., 292/7)

Lâle-ruhlar göğsümüñ çâkine kılmazlar nazar
Hiç bir rahm eylemezler dâğ-i hicrânum görüb (G., 36/3)

Çun cefâ mu' tâdiyam bilmen nedür mihr ü vefâ
Bilmese mihr ü vefâ resmin cefâ-kârum ne bāk (G., 154/4)

Aşk derdiyle yanıp tutuşan bir âşık, çok perişan bir durumdadır. Gözleri yaşlı, göğsü bir duvar gibi yarık, gönlü dertlidir, huzuru yoktur.

Âh bilmen n'eyleyem cânımda râhat kalmadı
Gözlerüm nem-nāk ü sînem çāk ü gönlüm derd-nāk (G., 154/6)

Cism-i zârum tiğ-i bî-dâduñdan oldu çāk çāk
Tünd şudan rahneler peydâ kılan dîvâr tek (G., 157/5)

Âşıklar kendilerine ıstırap çektiren sevgililerin başkalarına yüz vermelerinden oldukça rahtsız olurlar ve bu yüzden de ıstırap çekerler.

Ey Fuzûlî yanaram kim ne için ol yüzi gül
Maña yanar od olur özgeye şem^ç -i mahfi (G.,175/9)

Âşık ne kadar çabalasa da aşk derdini ne gizleyebilir ne izah edebilir; çünkü görünüşü, içinde bulunduğu durum kendini ele verir. İçinde bulunduğu durumu izah da edemez; aşktan dolayı kendinden geçmiştir. (Bkz. Aşkın Belirtileri, s.146)

Derdümi ^ç âlemde pinhan dutduğum nâ-çârdur
Uğrasaydum bir şâbibe âşkâr itmez m'idüm (G., 195/4)

Fuzûlî'ni dehânuñ hayreti bir derde şalmış
Ne pinhân itmeği mümkündür ol derdüñ ne ızhârı (G., 270/7)

Ey Fuzûlî munca kim dutduñ nihân hâl-i dilüñ
^ç Aķibet fehmi itdi il çâk-i giribânuñ görüb (G., 37/7)

Gönlü aşk ile dolu olan bir insanda dünya gamı ve kederi bulunmaz. Aşk, aşk yolcularını dünya gamından uzak tutar. Âşık için tek gam ise visalin, Allah'a kavuşmanın uzamasıdır.

Âferin ey câm ki sildüñ gönül âyînesin
Hâtır-i pākümde dünyânuñ melâli kalmadı (G., 259/7)

Istrap, âşıkların nam ü nişanıdır. Âşıklar, aşkın çaresizliğiyle düşmüş oldukları olumsuzluklarla anılırlar, bilinirler.

Sitemüñ daşı ile başı sınık bedeni şikeste Fuzûlî'yem
Bu ^ç alâmet ile bulur meni şoran olsa nâm ü nişânımı (G., 262/7)

Gerçekte aşk derdi maddî ve manevî ölümle sona erer. Gerçek âşıklar mahşer gününde de bir kere aşk sözünü etmeyi mutluluk kaynağı olarak görürler. Âşık, aşkın hazzına bir kere erince maddeden kurtulsa (ölse) bile aşk derdine derman bulamamaktadır. Çünkü aşk sonsuzdur.

Çıhdı cān kimseye izhār idebilmen derdüm
N'ideyüm āh bu derdüñ ne ola dermānı (G., 267/5)

Istırap âşıkı aydınlatan, ona yol gösteren, onun gönlünü temizleyen, onu olgunlaştıran önemli bir vasıtaadır. Âşık çekmiş olduğu ıstırapın yardımıyla ezeli ahdini yerine getirir, ıstıraptan güç alır, ıstırapla mutlu olur. Nasıl ki, mumun görevi etrafını aydınlatmaksa, âşıkın görevi de “Bezm-i elest'teki ahdine sadık kalmaktır. Bu da aşkı yaşamakla mümkün olcaktır.

Ne görür ehl-i cefā mende vefādan ğayrı
Ne bulur şem' yaħan kimse ziyādan ğayrı (G., 272/1)

Istırap âşıkların rızkıdır, kaderidir. Feryat etmezlerse sevgili onlara zulmetmez. Feryat taleptir, istektir; çünkü sevgilinin zulmü âşıklar için bir ihsandır. Sevgili cevri ü cefayı kesmedikçe âşık da mihr ü vefayı kesmez.

Yār bî-dād eylemez 'uşşāk feryād itmeden
Her nice rûzî muķadder olsa vācibdür taleb (G., 33/6)

Yār kılmazsa maña cevri ü cefādan ğayrı
Men aña eylemezem mihr ü vefādan ğayrı (G., 271/1)

Aşk yarasının ıstırapı, saltanat zevki kadar güzeldir, lezzetlidir. Herkes ıstırapa dayanamayacağı gibi aşkın zevkenden de anlamaz. Her türlü işkenceden zevk alan ancak gerçek âşıklardır.

Dâğ-i 'ışkuñ derdi zevk-i saltanat tek dil-pezir
Hāk-i kūyuñ seyri feth-i heft kişver tek leziz (G., 65/4)

Ne pervāne döyer bir şu'leye ne şem' bir āha
Fuzūli şaħma kim beñizer saña 'ālemde her 'âşık (G., 152/7)

Altın yığınlarının haris kişilere verdiği zevk ve aşk âlemine girip de bu âlemin derdinin zevkini idrak edemeyen dertsizler için süsün verdiği zevk yani lezzet ne ise âşıklar için de aşk yarasının lezzeti odur.

N'ola bulsam zevk köydürdükçe göğsüm üzre dāğ
Ehl-i derde dāğ olur bî-derde zîver tek lezîz (G., 65/5)

Tāze tāze dāğ-i derdüñdür dil-i sūzānuma
Fi'l-meşel hırş ehline cem' iyyet-i zer tek lezîz (G., 65/6)

Âşık, aşk derdinin etkisiyle kuru bir cisme dönüşse de yine aşk ve aşk derdini ister.

Ney-i bezm-i gamem ey āh ne bulsañ yile vir
Oda yanmış kuru cismümde hevādan gayrı (G., 273/2)

4.4.5. Gözyaşı

Âşıkların ağlamalarının, gözyaşı dökmelerinin geçerli bir sebebi vardır ki bu da sevgilinin ta kendisidir. Âşık, kavuşabilse, bir karşılık görebilse gözyaşı dökmeyecektir. Buna gerek de kalmayacaktır.

Gözüm kim bağrumuñ kanın döker perkāle perkāle
Dem-ā-dem ārzū-yi lâ' l-i cānān itdügümdendür (G., 103/3)

İtmeseydi sitem-i yār Fuzūli meni zār
Munca feryād çeküb āh ü figān itmez idüm (G., 196/7)

Âşıkların kanlı gözyaşı dökmeleri, gözyaşlarının sel olup akması aşkın doğasında vardır. "Sel, tasavvufta ferahtan âşıkın ruhî heyecanlarının, sülûk hâllerinin coşması ve âşıkı tesiri altına alması demektir." (Tarlan, 1985:I/274) Âşıkın dökmüş olduğu gözyaşı, gönül kayığının yüzdüğü bir denize dönüşür ve denizde gönül kayığı için en büyük tehlike ise gelgit olayının gerçekleşme ihtimalidir, yani aşk yolunda çekilen ıstıraptan dolayı dökülen gözyaşı âşıkın yavaş yavaş maddeden uzaklaşmasının

ifadesidir ki bu da gönül için huzur kaynağıdır. Âşık da bu durumdan hoşnuttur. Âşıkın huzurunu bozacak olan tehlike ise tekrar maddeye kapılmaktır.

Ey Fuzûlî ahıdub seyl-i sirişk ağlayalı
‘Işk ehline figân itmeği kânûn itdûñ (G., 166/7)

Qılur göz perdesin hûn-âb-i hasret çäk her dem kim
Ruĥuñda lezzet-i didâr zevkünden niķâb oynar (G., 70/7)

Teskîn bulur ciğerde harâret sirişk ile
Süz-i dil ile sinede râhat olur füzûn (G., 231/3)

Seyl-âb-i sirişk ile hoşem ‘ışk yolında
Ĥâşâk-i ta‘ allûk kıparur reh-güzerümden (G., 217/4)

Bıraĥdum zevrak-i dil eşk baĥrine şaĥın ey mâh
Temevvüc virmesin teşviş aña kim anda sâkindür (G., 104/2)

Âşıkın aşk uğruna döktüğü gözyaşı bazen o kadar çoktur ki âşıkı sevgilinin eşiğinden alıp uzaklaştırır.

Qaldurdu eşk-i dün meni ol âsitânedn
Kim maķşadum menüm daĥi ol âsitânedn (G., 99/3)

Sevgiliyi anmak, sürekli onu düşünerek yaşamak, âşıkların gözlerinden kanlı gözyaşı dökmelerine sebep olur. Dökülen gözyaşı boşa gitmez. Tasavvufî manada kanlı gözyaşı dökmek maddeden yavaş yavaş arınmayı ifade eder. Çekilen ıstırapların neticesinde dökülen gözyaşları ile âşık maddeden arınır.

Her küdüretden meni pāk itdi seyl-i hûn-i dil
Şükrü li’llâh âteş-i ‘ışkuñı meni yandurdu pāk (G., 154/5)

Lâhza lâhza lebûñ añub idicek efğânlar
 Kaatre kaatre saçılır dîdelerümden qanlar (G., 67/1)

Böylelikle dökülen gözyaşı, düşen her damla kaybolan, yok olan bir masiva güzelliğidir. Masivadan kopan her parça ise maddeden uzaklaşmadır. Maddeden uzaklaşma ise visale yaklaşmadır ki bu da huzurdur, rahatlama.

Eşk-i revânuma il cem^c oldı var ümidüm
 Kim ola vara vara cem^c iyyetüm ziyâde (G., 246/4)

Temennâ-yi vişâlûñ' çün değül giryem budur kaşdum
 Ki seyl-i eşkden yir qalmaya küyüñda agyâre (G., 253/5)

Gözyaşı ırmakçasına akarsa maddeden arınma o kadar çabuk olur.

Ciğerüm qanımı yaşına tökdüñ ey dil
 Vara vara anı Qulzüm munu Ceyhün itdüñ (G., 166/2)

Güzellik artıkça aşk da artar. Aşkın artması da gözyaşlarını artırır.

Hüsnüñi oldukça füzün ^c ışk ehli artuq zâr olur
 Hüsn ne miqdâr olursa ^c ışk ol miqdâr olur (G., 96/1)

Ayrılık insanı yakar, eritir. Yanmanın etkisiyle de gözyaşı dökülür. Fazla ağlamanın etkisiyle dökülen bu gözyaşı kanlı olduğu için de aleve benzer.

Gör sirişküm şeb-i hicrân dime kim qandur bu
 Zerre zerre şerer-i âteş-i hicrândur bu (G., 237/1)

Âşıklara göre sevgili, gözyaşları ile besledikleri taze bir fidandır. Âşkın gözyaşı suyuna sevgilinin meyve olarak verdiği karşılık daima zulümdür.

Feryād ki ber virmedi bî-dāddan özge
Gözyaşum ilen besledüğüm turfa nihālüm (G., 202/2)

Aşk denizinde ağlamayan göz, içinde büyük incisi bulunmayan sedef gibidir.

Giryeye-i zār ile hoş-ḥālüm ki baḥr-i 'ışkda
Eşksüz göz bir şadefdür lü'lü'-i şeh-vārsuz (G., 118/5)

Âşık için, gözün, gözbebeğinin bir önemi yoktur. Gözü ve gözbebeğini değerli kılan gözyaşlarının akması ve bu vesileyle gönlün maddeden uzaklaşmasıdır.

Çeşmümi eşk ile genc-i dür-i meknün itdün
Merdüm-i çeşmümi ihsân ile Qārün itdün (G., 167/1)

Âşık sevgilinin hayaliyle kanlı gözyaşları döker. Dökülen bu kanlı gözyaşları hakikî aşkın bir delilidir.

Lebün hayâli ile päre päre oldu ciğer
Güvâh-i ḥâl maña eşk-i dâne dâne yeter (G., 82/5)

4.4.6. Melâmet

Melâmet kınamak, kötölemek, yermek manalarına gelir. (Kuşeyrî, 1981:380) Kişinin özünü kınaması, ayıplaması, azarlaması anlamlarına gelen melâmet, tasavvufta nefsin yücelmesinde tutulan bir davranış ve tarikat ismi olarak geçer. Melâmete ayrı bir değer verilmekle beraber, sırf bu neşve hâlini temel ilke olarak benimseyen tarikat "Melâmetiye/Melâmîlik" adı ile tanınır. Melâmet, tasavvuf düşüncesinin temel ilkelerindedir ve büyük mutasavvıfların hepsi melâmet ehli olarak bilinir. Melâmet, aşka ve cezbeyle dayanan bir görüş ve kavrayıştır. Bazı açıklamalara göre, dünyaya bir çeşit bakıştır. (Parmaksızoğlu, 1976:455) Melâmet, bir tarikat değil bir neşedir ve her tarikatte bu neşeye sahip olanlar vardır. Ancak, ayrıca tarikat zinciri bulunan bir melâmet yolu da vardır. (Gölpınarlı, 1991:262) Fuzûlî'nin "melâmet"i bir tarikat zinciri olarak ele aldığını söylemek çok güçtür. Elimizde, Fuzûlî'nin bir tarikata(Bkz., s.148)

mensup olduğuna dair kesin bilgiler yoktur. Melâmet, genellikle ayıplanma anlamında, klâsik şiir örgüsü dahilinde sanatını icra etmede şaire yardımcı olan bir araçtır.

Melâmet, Allah'ın takdiri olan "aşk"ın bir sonucudur. Aşkın hararetinde zevk bulamayanlar, melâmetin terk edilmesini isteyebilirler. Ancak, onu terk etmeyi istemek bir nevi Allah'ın takdirinin değişmesini istemektir. Bu da imkânsızdır. (Bkz. Kaza ve Kader, s.72)

Ey ki ehl-i 'ışka söylersen melâmet terkin it
Söyle kim mümkün midür tağyir-i taqdîr-i Hüdâ (G., 1/5)

Melâmetin kaynağı aşktır. Aşk, akıl işi değildir.(Bkz. Akıl, s.186) Aklın olmadığı yerde ise delilik ve neticesinde ayıplanma vardır. Âşıkın uğraşı bir sevgili için başkalarının ayıplamasına maruz kalmaktır.

Daşlara döğüb başumı rüsvâ gezer oldum
Ey 'aql kaçub kırtulagör derd-i serümden (G., 217/5)

Ta'ne-i ağıyâr çekmekdür işüm bir yâr için
Kim olub ağıyâra yâr eyler maña ağıyârlıg (G., 147/5)

'Âkıbet rüsvâ olub mey tek düşer il ağzına
Kim ki bir ser-mest sâkı lâ' l-i handâmın sever (G., 83/6)

Hâli itmişdür meni menden mağabbet dōstlar
'Ayb kılman görseñüz 'âlernde bî-pervâ meni (G., 290/5)

Melâmet, bir ülkedir ve ülkenin sultanı da "âşık"tır. Sultanın tacı "ah"tan, fil dişinden tahtı da "gözyaşı"ndan oluşmaktadır.

Ey Fuzûlî men melâmet mülkinüñ sulţānıyam
Berğ-i âhum tâc-i zer sîm-i sirişküm taht-i 'âc (G., 49/7)

Âşıkı her fırsatta ayıplayanlar aşk derdinin ne olduğunu bilmemektedirler. Bunlar henüz sevgiliyi görmemişlerdir. Sevgiliyi görmüş olsalar âşıkı ayıplamazlar; çünkü kendileri âşık olacaktırlar.

Ey Fuzûlî bil ki ol gül-[‘]ârızî görmüş deĝül
Kim ki [‘]ayb eyler menüm çäk-i girîbânum görüb (G., 36/7)

Aşk derdinin ne olduğunu bilmeyenlerin daima melâmetine uğrayan âşıklar, dertlerini anlatabilecek bir dost da bulamazlar.

Baĝrı bütünler maña ta[‘] ne iderler müdâm
Hâlümü şerh itmeĝe bir ciĝeri pâre yoĝ (G., 60/2)

Âşıkın çekmiş olduğu sıkıntıları yani aşkını halka ayan eden dökmüş olduğu gözyaşı ve çekmiş olduğu ıstıraptır. (Bkz. Gözyaşı, s.163)

Fuzûlî’ni reh-i [‘]işkünde eşk ü âh ider rüsvâ
Belâdur her kimün bir yolda ĝammâz olsa yoldaşı (G., 276/7)

Andanam rüsvâ ki seyl-âb-i sirişküm çäk ider
Zahm-i tîĝuñ kam geydürdükçe pirâhen maña (G., 11/3)

Nikâb-i şuret-i hâl eyledüm hün-i ciĝer seylin
[‘]Ayan rüsvâlığı derd ü ĝam-i pinhâna deĝşürdüm (G., 197/6)

Âşıkın gönlünün aşkın ıstırabından ah etmesi ve gözyaşı dökmesi kaçınılmazdır.

Fuzûlî’den melâmet ihtirâzın isteyen güyâ
Deĝül vâkıf dil-i süzân ü çeşm-i eşk-bârından (G., 214/7)

[‘]Işkdan cânımda bir pinhân marâz var ey hakîm
Halka pinhan derdüm izhâr itme zinhâr ey hakîm (G., 189/1)

Sırrımı rüsvâluğum fâş itmedin âlemlere
Zâr cismüm eşk gird-âbında pinhân olsa yeğ (G., 153/4)

İtmedi ilden nihan bir gice tavf-i küyuñı
Kim Fuzûlî'ni şadâ-yi nâle rüsvâ itmedi (G., 280/7)

Kaçan rüsvâ olurum kıan yudub şabr idebilseydüm
Melâmet çekdüğüm bi-hüde efgân itdüğündendür (G., 103/5)

Dünya bağından kopup Allah'a kavuşmaya çalışan âşıklar oldukça zor şartlarla karşı karşıya kalırlar. Aşkın yakıcı ateşinin vermiş olduğu elem neticesinde çekilen feryatlar yüzünden ayıplanan âşıklar için bu durum fenaya açılan bir kapıdır, dert gül bahçesinin fidanından elde edilen bir meyvedir.

Ĥâşılıum berķ-i ĥavâdişden melâmet dâğıdır
Mesnedüm küy-i melâmetde fenâ toprağıdır

Zâr göñlüm tende zindân-i belâ dutsağıdır
Raĥım kııl devletlu sultânüm mürüvvet çağıdır (Mur.1/1)

Ey Fuzûlî çoğ melâmetden meni men' itme kim
Men nihâl-i gül-şen-i derdem melâmetdür berüm (G., 208/7)

Bu yüzdendir ki âşık, aşkın, halkın inanışına veya yaşayışına ters düşen durumlarından kaynaklanan ayıplanmalardan tiksinnememlidir.

‘Âşık iseñ rind ü rüsvâlıkdan ikrâh itme kim
‘İşk sırrın iktizâ-yi devr pinhân istemez (G., 115/5)

Aşk delileri için ayıplanmanın, şan ve şöhretin bir önemi yoktur.

Fuzûlî'ni melâmet eyleyen bi-derd bilmez mi
Ki bâzâr-i cünün rüsvâlarında neng ü nâm olmaz (G., 113/7)

Melâmet âşıkı yıldırılmaz, yolundan alıkoymaz. Bu yolda atılan ayıplama okları âşık için çör çöp kadar tehlikesizdir.

Fuzûlî virmedi ta' n oğları göz yaşına teskîn
Öñin bend itmek olmaz hâr ü hâşâk ile Ceyhun' dur (G., 90/7)

Âşık, melâmet karşısında, halk tarafından sürekli dışlanmasına, horlanmasına rağmen işini lâyıkiyle yerine getirmeye çalışan zabıta memuru gibidir.

Ėam değil cismümde ger seng-i melâmet zağmi var
Şihna-i bâzâr-i sevdâyam bu zîverdür maña (G., 14/3)

Âşık sevgiliden başka bir şey düşünmez. Hele ki bu kişi, aşktan dolayı Mecnun yani aşk delisi olmuşsa, o kişinin ayıplanması, kınanması doğaldır; ama âşık bu duruma aldırış etmez, bu durumu önemsemez. Çünkü aşk, âşıkı bir kalkan, bir zırh gibi ayıplamalara karşı korur.

Kâr-ger düşmez hadeng-i ta' ne-i düşmen maña
Keşret-i peykānuñ itmişdür demürden ten maña (G., 11/1)

Eyminem seng-i melâmetden kim alub çehremi
Oldı zencîr-i cünün bir ƒal' a-i āhen maña (G., 11/2)

Âşık, melâmetle yükselecek, aşkının halk seviyesinden ne kadar yükseldiğini melâmetle anlayacaktır. Melâmet arttıkça alınan mesafe de artacak ve âşık, visale bir adım daha yaklaşacaktır. Bunu çok iyi bilen âşık etrafının melâmetten bir duvarla örülmesini istemektedir. Böylelikle melâmetten örülen duvar onu maddî bağlardan koruyacaktır.

Seng-i melâmet ile çeküñ çevreme hişâr
Eşküñ fenāya virmesün ehl-i selâmeti (G., 301/5)

Kesdi men şifteden ehl-i selâmet yolını
Bes ki eñrafuma cem' oldı melâmet daşı (G., 275/6)

Melâmet, aşktaki samimiyeti ortaya çıkarır. Âşık ne kadar melâmete uğrarsa o kadar yücelir ve büyük bir âşık olur. Bu da arzulanan bir durumdur.

Ucalduñ kabrüm ey bî-derdler seng-i melâmetden
Ki ma' lüm ola derd ehline kabrüm ol 'alâmetden (G., 219/1)

Ey Fuzûlî her yeten ta' n eyler oldı hâlüme
Bu yeter ehl-i melâmet içre taḥsînüm menüm (G., 206/7)

Melâmet, aşkı bir yıldırım gibi, her şeyi yakan âşıkı yolundan alıkoyamaz, engelleyemez. Aşktan dolayı başkalarının, daha doğrusu aşktan anlamayanların âşıkı ayıplamaları ise âşık için hiç önemli değildir. Bilâkis âşık, aşktan dolayı ayıplanmaktan oldukça memnundur; onu dünyaya tanıtan bu âşktır.

Ta' ne-i ehl-i melâmetden ne nokşan ' âşıka
Berç-i lâmi' def' in eyler mi hüçüm-i hâr ü has (G., 128/5)

Hoşem ki ' ışk ile rüsvâ-yi hâş ü ' âmem men
Felek bu şîve ile eylemiş meni meşhür (Kas., 2/7)

Melâmet ateşiyle yanmakta olan âşık, aynı ateşten âlemin de yanmasından korkmaktadır. Bu yüzden bu âleme acıyıp âlemi terk etme isteğini dile getirmektedir. Ancak, buradaki korku âlemin yanacak olmasından değil melâmette kendine rakip çıkacak olmasındandır. Melâmetteki rakip aşkta da rakip olacaktır. Bu durum âşıklar için arzulanan bir durum değildir.

Melâmet odına yanduñ Fuzûlî çıḡ bu ' âlemden
Teraḡḡum kıl revâ görme ki âlem oduña yane (G., 251/6)

Âşıkın uğramış olduğu melâmete ne Mecnun ne Ferhat uğramıştır. Çünkü onlar dağda ve çöllerde, halktan uzakta yaşamaktadırlar aşkı. Çektiklerinden dolayı halkın ayıplamasından uzaktırlar. Oysa, Fuzûlî halkın arasında yaşamaktadır ve halk onun bütün çektiklerini görmekte ve bu yüzden de onu ayıplamaktadır.

Belâdur şehrlerde men kimi rüsvâ-yi halk olmak
Ne hoş Ferhâd ü Mecnun menzil itmiş küh u şahrâyı (G., 277/4)

Mecnun ki pād-şâh-i sipâh-i vuḥûş idi
Men tek musahḥar itmedi mülk-i melâmeti (G., 301/3)

Aşk yolunun yolcusunun tek endişesi kendini aşka düşüren sevgilidir. Dünya ve dünyada olanlar, arkasından söylenenler, başkalarının dostluğu ve düşmanlığı hiç de önemli değildir. Onun için dünya bir yana, sevgili bir yanadır.

Dōstum ‘âlem senüñ’çün ger olur düşmen maña
Ėam değül zirâ yetersen dōst ancak sen maña (G., 12/1)

Ey meh menümle dōstlarum düşmen eyledüñ
Düşmen hem eylemez bu işi kim sen eyledüñ (G., 163/1)

Bazen melâmetin boyutları çekilmez bir hâl alır. Aşkı anlamayanların zalimce kınamaları, ayıplamaları bir de sevgilinin umursamaz tavırları âşkı usandırır ve hatta aşka düştüğü için pişman ettirir.

Sitem-i ta‘ne-i ağyâre değüldüm vâkıf
Yoḥsa yâruñ ser-i küyında mekân itmez idüm (G., 196/6)

Hüblar ‘âşıkâ meyl itmedüğin bilse idüm
Özümi ‘ışık ile rüsvâ-yi cihân itmez idüm (G., 196/3)

Ey selâmet ehli ol ruḥsâra baḡma zînhâr
İhtirâz eyle melâmetden men-i rüsvâyâ baḡ (G., 58/3)

Ey Fuzûlî çek melâmet reh-güzârından kâdem
Lâḫzâ lâḫzâ çekdüğün bî-hüde eĖĖâmı unut (G., 45/8)

4.4.7. Yalnızlık

Yalnızlığın temelindeki anlayış dünyaya bakışın bir tezahürüdür. Dünya, âşıklar için bir gurbettir. Elest bezminden ayrı kalmak, âşıkı yalnızlığa sürükleyen en önemli nedendir.

Esîr-i ğurbetüz biz senden özge âşnâmuz yoĥ
Ayaĥuñ kesme başuñ'çün bizüm miĥnet-serâlardan (G., 215/2)

Dünyayı geçici bir konaklama yeri, kendini de bu konaklama yerine uğramış bir yolcu, misafir (Bkz. Dünyaya Bakış, s.127) olarak gören âşıklar, beka âlemine sürekli hasret duymaktadırlar. Bu hasret, öylesine dayanılmazdır ki âşıkın çevresinde kendinden başka ne varsa alır götürür. Öyle ki âşık, gönlündeki bu hasretin, aşkın ateşiyle hemhâl olur ve kendini yalnız bırakmayan bu aşk ateşiyle yaşamını sürdürmek zorunda kalır.

Barça âfâķ eholidin çekmiş ta' alluķ dâmenin
Tâ Fuzûli ĥasteye vaşluñ temennâdur senüñ (G., 170/7)

Yetdi bokesliĥüm ol ĥâyete kim çevremde
Kimse yoĥ çizgine ĥird-âb-i belâdan ĥayrı (G., 273/4)

Ne yanar kimse maña âteş-i dilden özge
Ne açar kimse ĥapum bād-i şabâdan ĥayrı (G., 273/5)

Aşk derdinin başkaları tarafından idrak edilmesi oldukça güç olduğu için âşık, bu derdini ifşâ edememenin vermiş olduğu rahatsızlıktan dolayı yalnızlık içindedir.

Çıĥdı cân kimseye izĥâr idebilmen derdüm
N'ideyüm âĥ bu derdüñ ne ola dermânı (G., 267/5)

Ey Fuzûli kime süz-i dilümi şerĥ ideyüm
Yoĥ menüm kimi yanan âteş-i hicrân içre (G., 154/7)

Dökülen gözyaşı ve çekilen ah herkesi âşıktan uzaklaştırır, âşık çevresinde gözyaşından ve ahtan başka, dertlerini dinleyecek, gözyaşlarını silecek bir dost dahi bulamaz.

Ey Fuzûlî il kâmnı aġyârüm oldı yâr için
Süz-i dilden ġâyırî bir dil-süz yârüm kalmadı (G., 260/7)

Ġam ġünü hem-demlerüm ġark oldılar göz yaşuma
SİLmeġe göz yaşımı bir ġam-ġüsârüm kalmadı (G., 260/4)

Eşk ü âhum nefreti kâf itdi ilden ülfetüm
Çizginen çevremde yâ gird-âbdur yâ gird-bâd (G., 62/4)

Hiç kimse âşık acıyıp da kanayan yarasına kül basmaz, derdine derman olmaya çalışmaz.

Âteş-i dil eyle süzandur ki başmaz hiç kim
Raġm idüb nâveklerüñden özge zaġmum üzre kül (G., 178/8)

Ancak, gam ve kederden ibaret olan yalnızlık günlerinde âşık için tek dost, çekmekte olduġu ıstıraptır. Bu ıstırap da ortadan kalkarsa sığınılacak bir dost, çalınacak bir kapı kalmayacaktır.

Ġam ġünü üstümde senden özge yoġ ey düd-i âh
Lütf idüb menden götürme sâye-i iġbâlüñi (G., 295/7)

Âşık, karanlık bir hücre olarak tanımladıġı gönül sarayını sevgilinin hayali ile aydınlatmaktadır, bu hayal ile de teselli bulmaktadır.

Ey ġalvetüme şem-i ruġından biraġan nür
Dîdârüña müştâk idi çeşm-i nigerânüm (G., 191/3)

Ġâyesi gönlü maddî arzulardan arındırmak olan aşk yolculuġunda şair, çokları ile dostluk kurmuştur, çokları ile görüşüp sohbet etmiştir; ancak, bu yolda hep ıstırap

çekmiş, aşktan anlamayanların kınamalarına maruz kalmış ve yanında kendine bu yolda yardımcı olacak tek yol arkadaşı olarak yine kendi gölgesini bulabilmiştir.

Tecerrüd seyrine sâyemden özge bulmadum hem-reh
 Țarîḳ-i 'ışḳ içinde çoḡlar ile durdum oturdum (G., 190/5)

Ey Fuzûlî cevri-i yâr ü ṫa' ne-i aḡyârdan
 Var yüz miñ ḡâm bu hem bir ḡam ki yoḡ ḡam-ḡârumuz (G., 120/7)

Âşık, maddî bağlardan gönlünü yaka yaka uzaklaşacağıının farkındadır ve bu yüzden halktan uzaklaşmayı, aşk yolunda yalnız kalmayı ve böylelikle maddî bağlardan soyutlanmayı arzulamaktadır.

Şem'-i şâm-i firkatem şubḡ-i vişâli n'eylerem
 Tapmışam yanmaḡda bir ḡâl özge ḡâli n'eylerem (G., 186/1)

Ḥâli itdüm dil hevâ-yi iḡtilâṫ-i ḡalkdan
 Bezm-i ḡamda ney kimi hem-dem maña feryâd bes (G., 125/6)

Meni ey bâḡ-ban ma' zûr dut ḡül-zâr seyrinden
 Ki men ḡül-zâr seyrin külbe-i aḡzâna deḡşürdüm (G., 197/3)

Ama, dost alâkasızdır; felek acımasızdır; dünya durmadan dönmektedir. Çok dert vardır; dert ortaḡı yoktur; düşman kuvvetlidir; baht ise zayıf düşmüştür. Bunlar yetmezmiş gibi, yalnızlık içinde kıvranan âşıkı anlayacak, dert ortaḡı olacak bir kimse bile yoktur.

Döst bî-pervâ felek bî-raḡm devrân bî-sükün
 Derd çoḡ hem-derd yoḡ düşmen ḡavî ṫâli' zebün (G., 232/1)

Men kimem bir bî-kes ü bî-ḡâre vü bî-ḡân-u-mân
 Țâli' üm âşüfte iḡbâlüm nigün baḡtum yaman (T., 1/I-1)

Ey Fuzûlî sehldür her ğam ki ğam-ĥârî ola
 Ğam budur kim mende miñ ğam var bir ğam-ĥâr yoĥ (G., 61/7)

4.4.8. Sabır

Aşk engellerle dolu bir yoldur. Âşık, bu yolda çok çile çeker. Çekilen çileleri aşmak sabır işidir. Âşıkın masivadan arınıp vuslata ermesinde sabır gereklidir, ümitsiz olmak işi zorlaştırır. Ümidi yitirmemek önemlidir. “Sabır, inancın özüdür.” (Sayar, 2000:25), Sabır imanın yarısıdır. (Altıntaş, ...:114)

Ėatı müşkildür işüm zülf-i girih-gîrûñden
 Şabr bu müškili dirler açar ammâ müşkil (G., 175/4)

Ey Fuzûlî kesme ol meh-veş cemâlıñden ümîd
 Şabr ĥıl kim devr devrânı değül bî-hüde gerd (G., 64/6)

İnancın özü, imanın yarısı olan bu sabrı, en karamsar, en ıstıraplı gününde bile gösterebilen bir insan için sonsuz mutluluk en tabîî hak olacaktır. Çünkü, ayrılık acısına katlanabilme derecesi Allah’a olan aşkın da derecesidir.

Hicranuna taĥammül iden vaşluñı bulur
 طوبى لمن يساعده الصبر و الثبات¹¹¹ (G., 39/2)

Sevgilinin her tür cefasına katlanabilen âşık, sevgilinin ilgisinin başkalarına yönelmesine, sevgilinin başkalarıyla dostluk kurmasına katlanamaz.

Yâr ile ağyârı hem-dem görmeğe olsaydı şabr
 Terk-i Ėurbet eyleyüb ‘azm-i diyâr itmez m’idüm (G., 195/5)

Âşık, sabır sayesinde zulme karşı vermiş olduğu imtihanı başarıyla sonuçlandırır. Bu sabır imtihanı neticesinde pişer, olgunlaşır ve daha da güçlenir.

¹¹¹ Tûbâ lî menyûsâ‘ adeti‘ ş-şabru ve‘ ş-şebât: Ne mutlu sabır ve sebatın yardım ettiği kimseye.

Peykânlaruñla doldı tenüm âferin saña
Bî-dād çekmeğe tenümi âhen eyledüñ

(G., 163/2)

Âşık, sabırlı olma hususunda kendini diğer âşıklarla kıyaslar, kendi üstünlüğünü savunur.

Ey gören miñ dāğ ile şabr ü şebātum eyleme
Nisbetüm Ferhād'a kim bir dāğ ile olmuş zebün

(G., 230/4)

Sabrın sıralanan bu erdemleri âşık tarafından inkâr edilemez bir gerçektir; ancak, âşıkın sevgiliyi görünce sabretmesi oldukça zordur. Bu durum, başkalarına kolay gibi görünebilir. Âşık olmayan bunu bilemez.

Ey diyen şabr kııl âh eyleme yārî göricek
Maña düşvârdur ol ger saña āsan görünür

(G., 108/4)

Şairin sabır hakkında söyledikleriyle çeliştiği de görülmektedir. “Âşık, sabrederse, edebilirse hakikî âşık değildir. O, ıstırap çekecek, feryat edecektir. Aşk, bunu icap ettirir ve neticede kemale erecektir. Aşk ıstırabını sabır merhemi tedavi edemez. Onu tedavi eden ancak Hakk'ta kendini yok etmektir.” (Tarlan, 1985:III/233)

Ey söyleyen Fuzûlî'ye ‘âşk içre şabr kııl
Söyle bu merhem ile kimün bitdi yāresi

(G., 299/7)

İnsan, derdin ne olduğunu bilmeyenlere yönelip derman aramaya çalışmamalıdır. Unutulmamalı ki derdi de deva yı da veren Allah'tır. Sabredilirse Allah dertlere derman verecektir.

Her dertsüzden umma Fuzûlî devā-yi derd
Şabr eyle Ol ki derd virübdür devā virür

(G., 109/7)

4.4.9. Fakr

“Fakr, tasavvuf mesleğinde vuslatın dördüncü safhasıdır. Bu safhaya erişmek fanâ oluş ile ilgilidir. Sufinin heveslerinden kurtulması, fakr safhasının ve fenânın başlangıcının özünü teşkil eder.” (Sayar, 2000:94) “Fakr, tasavvufta ‘mevhum olan varlıktan kurtulmak, fenâfillâha mazhar olmak’ anlamındadır. Yani maddî değil, manevî yoklukla ilgilidir. Fakîr de ‘Fenâfillâh işareti yerinde kullanılır bir tabirdir.’ ‘Fakr tamamlanınca Allah kalır.’ anlamındaki hadîs gereğince fakrın böylesine erişip bu anlamda fakîr olan kişi övünülecek duruma da gelmiş olur.” (Cengiz, 1986:366-367) Âşıklar için dünya mülküne bağlı olmak “fakirlik”, dünya mülkünden uzak durmak ise en büyük zenginliktir. Âşıklar büyük bir vefa örneği gösterip “Elest bezmi”ndeki sözlerine sadık kalırlar. Dünya malının endişesinden uzak dururlar ki en büyük zenginliğe ulaşınsınlar. Dünya malından yoksun olduklarından dolayı da ayıplanmamaları gerektiğini belirtirler.

Ey Fuzûlî fakr toprağında devlet iste kim
Sâye ol toprağa şalmışdur hümâ-yi himmetüm (G., 210/7)

Hoşâ ol kim bilüb fakrin tena‘um mülk-i dünyânufî
Yoğın eyler taşavvur var varın yoğ gümân eyler (Kas., 36/6)

Menem ki kâfile-sâlâr-i kârbân-i ğamem
Müsâfir-i reh-i şahrâ-yi miñnet ü elemem
Hakîr bahma maña kimseden şağınma kemem
Fakîr-i pād-şeh âsâ gedâ-yi muhteşemem
Sirişk taht-ı revândur maña vü âh ‘alem
Cefâ vü cevr mülâzım belâ vü derd haşem (Müs., 2/1)

Fakr yolunun yolcularına göre âlemde sultanlığın tek kaynağı fakr yolunu tutmakla mümkündür. Bu da nefsin tokluğu ve dünya hırsının yokluğudur. (Mazıoğlu, 1997:81)

Ey Fuzûlî men kanâ' at mülkinüñ sultāniyem
Saltanat esbābı eġnümde pelās-i fakr bes (G., 128/7)

Gel ey rāhat şanan esbāb-i cem' in kılma nā-danlıġ
Tarīķ-i fakr dut kim fakr imiş 'ālemde sultānlıġ (G., 146/1)

Onlar Karun gibi de zengindirler, fakra ulaştıkları için “gerçek yüceliği, şerefi bulmuşlardır”. (Yeniterzi, 1997:147) Bu nedenledir ki Yunus’un dediği gibi, ne varlığa sevinirler ne yokluğa yerinirler. Dünya hiçbir suretle onları ilgilendirmez, dünyada sunulan zehir ve bal da birbirinden farksızdır; çünkü onlar fakr yolunu tutmakla en büyük zenginliğe ulaşmışlardır.

Fuzûlî 'ālemi fakr ü fenāda mün'im-i vaķtem
Diyār-i meskenet naķd ü kanâ' at mülk ü mālümdür (G., 101/7)

Kılmasun dünyāda sultānlar maña teklif-i cūd
Besdürür başumda tevfiķ-i kanâ' at efseri (Muk., 43/8)

Fakr imiş fakr Fuzûlî şeref-i ehl-i vücūd
Özüñe eyleme hem-dem fuķarādan ġayrı (G., 272/7)

Ne mülk ü māl maña virse çerġ memnünem
Ne mülk ü mālden āvāre kılsa maġzünem
Egerçi müflis ü pest ü muġaķķar u dünem
Dem-ā-dem öyle ġayāl eylerem ki Kārün'em
Göñülde naķd-i vefā genci līk pinhāñi
Gözüm ġızāne-i lâ'l ü güher veli fāñi (Müs., 2/2)

Tā maġmil-i mihrdür bu zengārī mehd
Mihrüñle vefā ehline muġkemdür āhd
Birdür bize bezm-ġāh-i 'ıřķuñda felek
Ger ķahr ile zehr virse v'er lütf ile şehd (Rub., 20)

Âşık, dünyanın insanı alçaltan geçici isteklerine boyun eğmez, fakirliğin ve yokluğun huzurunu seçerek ebedî saadeti yakalar.

Cife-i dünyā deĝül kerkes kimi maṭlūbumuz
Bir bölük ‘anḳalaruz Ḳāf-i ḳanā‘at beklerüz (G., 123/3)

Sülūk-i fakr eṭvārum mezāk-i ‘ışḳ ḥālūmdür
Tecerrüd ‘ālemi seyrinde ‘ālem pāy-mālūmdür (G., 101/1)

Fakr mülki taht ü ‘ālem terki efserdür maña
Şükr-li’llāh devlet-i bākī müyesserdür maña (G., 15/1)

Fuzūlī istemezem mesned-i Cem ü Cemşid
Maña nişimen-i devlet şarāb-ḥāne yeter (G., 82/7)

Aşk diyarında bir “fakr” pazarı kurulur. Bu pazarda âşıkın satacağı mallar dünyaya ait mallardır yani âşık kendini dünya nimetlerinden soyutlayacaktır. Çünkü gerçek “fakr”a sahip olabilmek için dünya nimetlerinden soyutlanmak gerekecektir.

Terk ü tecrüd iḥtiyār it kim diyār-ı ‘ışḳda
Fakr bāzārına esbāb-i fenādandur revāc (G., 49/5)

Fakr yolunda dünya bir zindan, dünya malı ise insanı bu zindanda tutan bir baĝdır. İnsan, bu zindandan kurtulmak için kendini bu karanlığa hapseden baĝlardan, yani dünya güzelliklerinden kurtulmalıdır. Bu maddî güzelliklerden kurtuluş, en büyük mutluluk kaynağıdır “fakr” yolculusu için.

Çekme ‘ālem ḳaydını ey ser-bülend-i fakr olan
Saltanat tahtına erdüñ bend ü zindānı unut (G., 45/5)

Fakr yolunda ilerleyen ve bir hayli yol alan kişi bu hususta başkaları ile kıyaslanmak istemez. Bu uğraşta başkalarına güzel görünme gibi bir endişesi de yoktur. Her zaman da vermekte olduğu fakr mücadelesi ile anılmak ister.

Vâmîk ü Ferhâd tek rûsvâya kılmañ nisbetüm

Bir fakîrem şanmañuz ol hod-nümâlardan meni

(G., 292/3)

Fakr yolunda ilerleyen biri, öncelikle Hak varlığında varlığını yok etmeyi yani fenâyı amaç edinir ve o zamana kadar itibar etmiş olduğu bütün değerleri gözden geçirir, sonra da derhal bu değerleri terk eder. Böylelikle Hak yolunda iman sahibi bir kul olur.

Göñül virdüm fenâ vü fakra terk-i i' tibâr itdüm

Bi-hamdî'llâh ki âhir küfrümi imâna deġşürdüm

(G., 197/4)

Fakr ve aşk birbirini tamamlar. Fakr aşkın saflığının oluşmasında, dünya bağlarından arınmasında oldukça önemlidir. "Kişi bu dünyadan el etek çekmeden ondan özgürleşebilmeyi başarabilmelidir. Gerçek yoksulluk ve fakr hâlinin göstergesi kişinin iç dünyasında maddî nesnelere algılama biçimidir. Daha fazla edinme arzusuna, mevki kaygısına köle olmadığı sürece kişi fakirdir, erdemlidir." (Sayar, 2000:25) Bunların gerçekleşmesi ise gönlün riyadan arınmasının ifadesidir. Çünkü aşta riyaya yer yoktur.

'İşk erbâb-i riyâdan fâriġ itmiş göñlümi

Fakr esbâb-i 'alâyıkdan götürmüş raġbetüm

(G., 210/6)

Bütün bunların farkında olan ârif bir kimsenin yaşamını dünya güzelliklerinin peşinden koşarak sürdürmesi, yaşamın ziyanından başka bir şey değildir.

Ziyân ü sūdını dehrüñ fenâ fehmi eyleyen 'ârif

Hayâtın sūd sevdâsiyle şarf itse ziyân eyler

(Kas., 36/7)

Dolayısıyla, âşık dünya saltanatını, zenginliğini, güzelliğini elinin tersiyle itmekte, bunların yok olmasını istemekte ve taht olarak da yalnızlık ateşiyle yandığı köşesini seçmektedir.

Ey Fuzûlî odlara yansun bisât-i saltanat

Yiġdür andan Hâk bilür bir güşe-i gül-han maña

(G., 11/7)

4.4.10. Gönül

“Tasavvuf öğretici, Tanrı'nın gizli bir hazine iken bilinmeyi, sevmeyi isteyerek evreni yaratması kudsî hadîsine ve yine evrenin kapsayamadığı Tanrı'nın kulunun gönlüne sığabilmesi kudsî hadîsine özel bir önem verir. Mutasavvıflar bunun için gönle büyük önem verir. Çünkü gönül Tanrı'nın evi, nazargâhı, kıblegâhı ve cilvegâhıdır.” (Öztürk, 2001:134) Gönül, tasavvufî hayatın merkezidir. İç duylara bağlı bütün faaliyetler gönlüde burada meydana gelir. Tasavvufî bilginin, marifet ve irfanın kaynağı; keşif ve ilhamın meydana geldiği yerdir. (Güler, 2004:108) Gönül, bu vasfiyle Kâbe'dir.

Fuzûlî hâli olmaz şüret-i dil döst fikrinden

Bu ma' niden ki Beytu'llâh dîrler kalb-i mü 'mindür (G., 104/7)

Allah herkesin gönlünde yer etmez, herkese nazar da etmez. Gönlünde aşkı yeşertemeyenler, kavuşmanın zevkini tadamazlar, bu zevke lâyük olamazlar.

Her dil ki esîr-i gam-i hicrân olmaz

Şâyeste-i zevk-i vaşl-ı cānān olmaz

Her derd ki var var dermāmı velî

Bî-derdlerüñ derdine dermān olmaz (Rub., 29)

“İlâhî ışığın(nurun) tahtıdır, arşıdır kalp. Marifetullah'a onunla erişilebilir. Ölümlü insan bedeninde, manevî âlemlerden gelen enerjinin merkezi olan yegâne organdır. Manevî gelişmenin yolunu açar. Allah, onu kendisinin sığıdığı yer olarak tanımlamıştır. Peygamber de kalbin 'Allah'ın evi' olduğunu söylemiştir.” (Sayar, 2000:80) Hakk'ın evi olan gönül, aşk fezasında masiva tuzaklarına yakalanmamak için sürekli uyanık olmak zorundadır. Bu fezada gerçekleri görmeden, bilmeden yani gâfil yaşarsa masiva tuzaklarına düşen bir av olmaktan kendini kurtaramaz.

Gezme ey gönlüm kuşu gâfil fezâ-yi “ışıkda

Kim bu şahrānuñ güzer-gehlerde çoğ sayyâdı var (G., 75/6)

Hakk'ın güzelliği karşısında gönül masivadan yani karanlıktan kurtulur, Hakk'a, aydınlığa yönelir. Gönülün mecazda kalmaması ise âşıkı şâd eder.

Tahsîn saña ki gönlüm evin tîre kıoymaduñ
Her zaħm-i nâveküñ aña bir revzen eyledüñ (G., 163/3)

Gönül, sevgilinin bakış okları tarafından istilâ edilen savunmasız bir mülktür.

Ėamze tîğin çekme her sâ' at göñül yağmasına
Ėükme tâbi' mülke gâret-ger sipâhi olmağıl (G., 174/2)

Allah'ın evi olan gönülün nefsanî arzularla doldurulması, bir mülkü vıran eylemekten farksızdır. Bu tecellî yerinin daima mamur kalabilmesi için masivadan uzak durulması gerekmektedir.

Saħın göñlüm yiharsan pendden dem urma ey nâşih
Hevâ-yi nefis ile bir mülki vîrân eylemek olmaz (G., 112/4)

Gönül aşk sırrının gizlendiği yerdir. Bu sırrı ifşa etmek âşıklar için yakışı kalmayan bir davranıştır. Âşık sevecek; ama bu sevgi gönülün derinliklerinde kalacak. Sevginin ifşa edilmesi ise aşktan anlamayanların hücumuna sebep olur. Tıpkı Hallac-ı Mansur gibi, hayvanların boynuna asılan çan gibi...

Râz-i derünü daşraya şalmağ revâ değül
Budur günâhı kim aşılır muttaşıl ceres (G., 127/2)

Gönül "tevhit"tir. İnsan ömrü can ile gönülün mücadelesi şeklinde sürüp gider. Amaç ise sevgilidir. Gönül, Hakk'ı ister, can ise buna engeldir. Vuslatın gerçekleşmesi için can engeli ortadan kalkmalıdır. İmdada yetişecek olan ise sevgilidir, onun kılıcıdır. Kılıç, hakikati yani Hakk'ı getirir. Can da hakikati idrak etmede bir vasıta olarak kalır. Gerek canın gerekse gönülün amacı birdir, Hak'tır.

Cān ü dil bir ‘ömrdür tiğūñ’çün eylerler cedel
Girmedin tiğūñ senūñ ortaya kaç‘ olmaz nizā‘ (G., 142/6)

Gönül, hakikatin idrak edildiği bir aynadır. İdrak aynasıdır. Bu ayna yani gönül, Hak’tan başka güzelliklere yönelirse bulanır, yani gerçekleri idrak edemez. Bu olumsuz durumun oluşmaması için gönül, Hak güzelliğinden başka güzelliklere yönelmeyecek, aşktan yani “dürd-keşler” sohbetinden uzak kalmayacaktır. Ancak Hak aşkı olarak hakikatler idrak edilebilir.

Olma gâfil dürd-keşler şohbetinden ey gönül
Ger dilersen idesen āyine-i idrāki şāf (G., 148/2)

Gönül aynasını masiva tozlarıyla paslandırmamak gerekir.

Ey Fuzūlî hātır-i ehl-i şafā āyinedür
Çerh cevrenden eşer āyinede jengār tek (G., 157/9)

Her türlü sorunların çözümünde bir üstat olarak kabul edilen gönül, aşk sorununun çözümünde acizdir. Aşka mukavemet edemez.

Getürdi ‘aciz görüp ‘aşk müşkil olduğum
Kamu hünerlere üstād gördüğūñ gönlüm (G., 203/5)

4.4.11. Hayret

Hayret veya hayranlık Allah’ın kudretine, yaratıcılığına, hikmetine karşı duyulan en son duygu mertebesidir ki, ifadeye sığmaz. Orada ancak susulur ve o hâl yaşanır. (Gölpınarlı, 1974:154) Hayret, tasavvufta önemli bir aşamadır. “Hayret, aklın fonksiyonunu yitirdiği bir makamdır. Akıf insanı dünyaya bağlar, hayret hâlinde dünya ile ilgili kesilir. Aşkın coşkusu ile, İlâhî âlemin keşif ve müşahadesi ile gönülde tecellî meydana gelince akıl hayrete düşer... Hayranlık, hayret makamındayken İlâhî âlemi seyretme ile meydana gelen hâldir. Allah’ın isimlerindeki yüceliği, sıfatlarındaki lütuf ve güzelliği, sanatındaki mükemmelliği ve kudreti anlamamanın ve görmemenin verdiği

şaşkınlık ile kendinden geçmedir.”(Güler, 2004:116) “Hayret durumu varlıkları ileri, kemale erişememişleri geri götürür. Allah’ın yarattıkları karşısında hayret ve hayranlık duyan her varlık kendine göre bazı tavırlara yönelir, bazı sebepleri bulmaya çalışır. Buldukları, kendi imkânlarını aşınca da hataya düşer. Kemale de hataya da götüren ta’accüptür. Her varlık kemale isteklidir. Lâkin, istek sebepleri tabiata muvafik olmayınca kemale erişilmez.”(Pekolcay, 1996:143-144) Hayret makamını başarı ile aşmak âşkın dayanabilme gücüne bağlıdır. Bu makam ağlamadan, ah etmeden aşılmaz.

‘ Aceb nizā’ da gördüm çemen zariflerin

Ta’ accüb ile kamu sâlik-i tarîk-i hatâ (Kas., 1/39)

Yol ararsan zulmet-i hayretde ey dil vâkıf ol

Zînhâr ol kûya varma âh-ı âteş-bârsuz (G., 118/4)

Aşk yolunun yolcusu “hayret” makamında donup kalır; hareket edemez, gözlerini kapayamaz, sanki duvarda asılı bir resim gibidir, oldukça güçsüzdür. Bütün bunlara rağmen âşık mihnet köşesinden başka bir şey istemez.

Yoh mecâlüm özge gül-ruhsâre sensüz baļmağā

Eyle kim kılmış gamuñ öz hâlûme hayrân meni (G., 293/3)

Şûret-i dîvâr idübdür hayret-i ‘ işkuñ bizi

Ėayr seyr-i bâğ ider biz künc-i miñnet beklerüz (G., 123/5)

İstedüm ol mâha ‘ arz-i hâl idem hayret maña

Eyle gâlib oldı kim bir söz mecâli kalmadı (G., 259/3)

Yumulmaz eşk tuğyânında ansuz çeşm-i hün-bârum

Hayâl-i şûret-i cânâna hoş hayranlığum vardur (G., 92/3)

4.4.12. Akıl

Aklına itaat eden kimseler, nefislerine uymakla birlikte nefsin emir ve telkinlerini akıl süzgecinden geçirmeyi bildiklerinden, nefse muhalefet etme kabiliyetine sahiptirler. Ancak, bunlar ruha fazla önem vermediklerinden dolayı, akıllarının rehberliğinde her zaman hidayete erişemezler. Akıllarıyla Allah'ı bulanlar olduğu gibi, gene o yetenekle Allah'tan uzaklaşanlar da vardır. İlâhî vahiy akla uygun gelmezse, onlar akılı tercih ederler. Akıllarının kendilerine en doğru olanı göstereceğine inandıkları için de onu baş tacı ederler.(Altıntaş, ...:73) Ancak, sade akılla manevî yolculukta muvaffak olmak güçtür, hatta imkânsızdır, bu manevî yolculukta aklın beraberliğinde âşık yol arkadaşı olacak bir yardımcı gerekmektedir. Bu da kalpteki aşktır. Çünkü âşık sevdiğini delilsiz sever, istidlâller peşinde koşmaz. (Kocatürk, 2000:491) Aşk, akıl ve mantık işi değildir, gönülden gelen bir hezeyandır. Aşkta mantık, öğüt geçerli değildir. Aşk kalben vuku bulur, dayanağı ise Hakk'ın güzelliğidir, lütfudur. Aşk yasaklayan aklın ise bir dayanağı yoktur. Âşıklara akılı teklif etmek, ıstıraptan başka bir şey değildir.

Ey Fuzûlî 'ışk men' in kılma nâşihden kabûl
'Akl tedbîridür ol şanma ki bir bünyâdı var (G., 75/7)

Göñül mir'âtını eyler mükedder 'aql teklifi
Hoş ol bî-bâkler kim terk-i nâm ü neng dutmuşlar (G., 69/3)

Düşdüm belâ-yi 'aşka hıred-mend-i 'aşr iken
İl şimdi menden aldığı pendî maña virür (G., 109/2)

Aşk şarabıyla kendinden geçen bir âşıkta akıldan eser kalmaz. Aşk onun aklını başından almıştır, onu sarhoş etmiştir. Sarhoşluğun yani aşkın olduğu bir yerde aklın hükmü geçmez.

Mey-i 'aşkuñla ser-mest olduğum ilden nihân kalmaz
Muñâl-i 'akldur kim şahlaya râzın nihân ser-ñoş (G., 134/5)

Akıl, insanı kötü sona sürükleyen bir felâkettir. Akılla iştigâl etmek insana mutluluk vermez. Çocuklar ve deliler akıldan soyutlanmış oldukları için, akfî olgunluğa erişemediklerinden dünyada ve ahirette daima huzurlu olacaklardır, sorguya çekilmeyeceklerdir; onların cezaî ehliyetleri yoktur. Akılla hareket edip akli kendilerine rehber edinenlerin sonu ise azap çekmektir. Kişi gerek bu dünyada gerekse ahirette mutlu olabilmek için akıldan geçmeli ve aşka yönelmelidir. Aşkın ebedî huzurunu tatmalı ve aşkın tutsağı olmalıdır. Huzur ancak aşk vasıtasıyla elde edilebilir. “Fuzûlî’nin karşı çıktığı akıl, tecrübî akıl değil; hemen bütün suffilerin ve mütefekkirlerin yerdiği, bu âlemin ötesine dair hükümler veren ve ilâhî hakikati kavrama iddiasında olan nazarî akıldır. Zira insanın cüz’î aklı sınırlıdır, o hâlde insan mahdut aklıyla yol almaya kalkışmamalı, gerçek bilginin tek kaynağı olarak akıl esas alınmamalı; ilâhî hakikatlere ulaşmak için aşk yolu seçilmelidir.” (Yeniterzi, 1997:143)

Sen bir âfetsen maña ey ‘aql-i bed-fercâm kim

Bulmağ olmaz şüret-i kurbüfide âşâr-i neşât

Ṭıflar dīvâneler senden müberrâ olmağın

Dünyî vü ‘ukbide bulmuşlar kemâl-i inbisât

‘İzzet ü zilletde bilmezler tarîk-i imtiyâz

Ḥullet ü hürmetde çekmezler ‘azâb-i ihtiyât

Ol ki dâ’im hem-nişinüfüdür mu‘azzebür müdâm

Nişe kim teklife hüküm-i şer‘ ile sensen menât

Ol zemândan kim saña virdüm ‘inân-ı ihtiyâr

Ol zemândan k’eyledüm muhkem senüfle irtibât

Olmayub hâlî gam ü endühdan nefsum evi

Ḥâr bisterdür maña peyveste hâkister bisât

Olmasaydum kâş ki hergiz senüfle hem-nişin

Ḳılmasaydum kâş ki muṭlağ senüfle ihtilât

(Muk., 16)

İnsan, aklını kullanarak bu dünyada gamdan, kederden uzak bir yaşam sürebilir; ama gönlünde aşk olan bir insanın bu dünya mutluluğu peşinde koşması düşünülemez. Bu tür insanlar aklını kullanarak mutlu olmaktansa aşkın elemiyle perişan olmayı tercih ederler.

‘ Aql irşādiyle bulmak kām mümkündür velī
Dām-ı rāh ol halka-i zūlf-i mu‘ anberdür maña (G., 14/6)

Aşk, akıldan daha üstün ve daha etkilidir. “Akıl, sadece dimağın bir sentezi, aşk ise bütün uzviyetin mahsulüdür.” (Tarlan, 1985: II/249) Akıl, aşktan daha etkili olsaydı âşık, hemen aşkı terk eder ve aşkın ıstırabına katlanmak istemezdi; ama âşıkı kendine çeken ve önüne geçilmesi imkânsız bir güç vardır ki o da Allah’tır. Âşık, Tanrı’nın nazarı karşısında savunmasız ve güçsüzdür. Aşk kaçınılmazdır, aklın yapacağı bir şey yoktur.

‘ Aql yār olsaydı terk-i ‘ışkı yār itmez m’idüm
İhtiyār olsaydı rāhat ihtiyār itmez m’idüm (G., 195/1)

Aşk, akıldan üstündür; ama aklın tamamen kaybedilmesi ise gerçeklerin idrak edilmesinin önüne geçer ve insanı amaçsızca, başı boş bir şekilde dolaştırır. Oysa “aşk, akıl yolunun madde âlemi üstündeki devamıdır. Aşkın her deliliğinde yine akıl vardır. Bu, madde âleminin üstünde, bu âlemin hendesesinden kurtulmuş bir akıldır.” (Tarlan, 1985:III/221) Âşık, aşkın çetin yollarında aklını kaybedip asıl amacından, Tanrı’ya vasil olma isteğinden uzaklaşmak istemez.

Mey pey-ā-pey şunma sākī kıılma lâya‘kil meni
İtme bir dem devlet-i didārdan gāfil meni (G., 291/1)

Her insanda olduğu gibi akla önem veren insanlarla aşka önem veren insanların çeşitli dertleri vardır. Dünya hayatının çeşitli sorunları karşısında insan elbette sıkıntılarla karşılaşacak, üzülecek belki de gözyaşları dökecektir. Bunların hepsi geçicidir, sorun giderildiğinde dert de bitecektir; ama aşk derdi çok farklıdır, çok yakıcıdır ve de çok şiddetlidir, ortadan kalkması da çok kolay değildir.

Yaşşı şanma ey göñül ehl-i hıred etvârını
Olma gâfil ‘ışk derdinden yaman olmaz bu derd (G., 64/3)

Asıl akıl, geçerli akıl aşkı öğütleyen akıldır. Aşkı yasaklayan akıl, âşıklar tarafından kabul görmez.

‘İşk sevdâsından ey nâşih meni men’ eyledüñ
Yoh imiş ‘akluñ maña yaşşı naşihat virmedüñ (G., 164/2)

Aklın rehberliğinde ilerlemek âşıkta haz vermez. Asıl haz, insana gam veren bağlardan kurtulup korkusuzca aşkı yaşamaktadır, aşk vasıtasıyla hakikatleri idrak etmektir.

Nice bir vesvese-i ‘aql ile gam-nâk olalum
Gelüñ âläyiş-i gamdan çıhalum pâk olalum
Neş’e-i mey tapalum kıbil-i idrâk olalum
Mest-i medhûş u harâbâti-i bî-bâk olalum (Mur., 2/1)

Bu yüzdendir ki âşık, akli temel alan medrese eğitimini beğenmez. Meyhanede bir güzelin elinden mey içmeyi yani aşkı öne çıkarır.

Medrese içre müderris virdüğü miñ dersden
Yeğdürür mey-hâne bir câm virmek bir güzel (G., 173/6)

4.4.13. Delilik

Sevdanın sonu deliliktir. Âşık sevdaya tutulunca dünyadan ve kendinden geçer, vahdete yönelir. Bunu idrak edemeyenler “mecnûn” damgasını vururlar.

Ey Fuzûlî bir şanem zülfine göñlüm bağladum
Çekdi zencir-i cünûna ‘âkıbet sevdâ meni (G., 290/7)

Tasavvufta aşk çılgınlığının en son derecesidir, delilik. Aşkta anlamayanlar, mecnuna dönen âşıkın hâl ve tavırlarını izlemek için bir araya toplanırlar, toplandıkları alan, bu hâliyle mahşeri çağırıştır. Deliliğin ilerlediğinin göstergesi olan bu durum, Tanrı'ya çok yaklaşıldığını ifade etmektedir.

Ey Fuzûlî cem' olur peyveste il nezzâreme

'Arşa-i deşt-i cünûn sahrâ-yi mahşerdür maña (G., 15/7)

Aşkın acısını bile bile aşka atılan âşiklar, deli olarak nitelendirilmektedir. Kendini göz göre ateşe atanlara akıllı denemeyeceği belirtilmektedir. Doğrudur, aşk akıl işi değildir. Akılla hareket edip aşkı benimsemeyen bir insan, aşkın ıstırabındaki zevki idrak etmemiştir, dolayısıyla aşktan dolayı da ayıplanmamıştır, ayıplanmayı göze de alamayacaktır.

Delü dirsem n'ola 'uşşâkına gül-çihrelerûn

Özini göz göre odlara şalur mı 'âkil (G., 175/7)

Menüm tek olabilmez şöhre-i belâ Meenün

Kabül eyler mi bu rüsvâlığı her kim ki 'âkıldür (G., 100/3)

Aşkın hâlinden anlamayan, gönülleri Hak ışıyla nurlanmamış insanlar tarafından ayıplanan âşiklardan iradesi zayıf olanlar çok çabuk pes ederler, aşka mağlûbiyeti hemen kabullenirler; çünkü akılla hareket etmişlerdir. Aşkta akla yer yoktur. Âşık, aklını rehber edinirse yarı yoldan döner; ama gönlünün sesini dinleyip akıldan uzaklaşıp cünûnluk zincirinin esiri olursa başkalarının ayıplamasına da aldırmaz. Çünkü "cünûn aşkın icabıdır". (Tarlın, 1985:III/68)

İl ta' nesinden isterem ol kûya gitmeyem

Öz ihtiyârım ile meni kıyma ey cünûn (G., 231/2)

Akıl sahipleri masiva güzelliğinden başka bir güzelliğe bağlanamaz, âkıllarından kurtulmuş olan âşiklar ise maddî güzelliklerden tamamen farklı bir güzelliğe bağlıdırlar.

Bu da akıl işi değildir. Akıl yapamayacağı işi yapan âşıklar, bu nedenle kendilerini deli olarak nitelendirirler. Bunun delili olarak sevgiliye olan aşkı gösterirler.

Saîa ‘âşıklıgumuzdur bize bürhân-ı cünûn
Hüsne ‘aklı ehli muqayyed olabilmey muṭlak (G., 150/5)

Akıl göstereceği yol dünya güzellikleri ile dolu olan, insanların bu güzelliklere bağlandığı ve bu güzelliklerin endişesi ile yaşanan yoldur. Delilik ise bunları reddedip aşkı ve Hakk’ı ön plâna çıkarır. Âşık, akıl yolunu tutup aşk yolundan ayrıldığı için pişman olur; çünkü akıl onu birçok dünyevî derdin ortağı yapmıştır, daha çok ıstırap çeker hâle getirmiştir. Oysa delilikte dünyanın gamını çekme söz konusu değildir; aşk gamı ve bu gamın sonunda da ebedî huzurun anahtarı vuslat vardır.

Ey Fuzûlî revîş-i ‘aklı melûl itdi meni
Sehv kıldum ki cünûn derdine dermân itdüm (G., 199/7)

Dolayısıyla aşkın deliliği içinde yaşamak âşıklar için en büyük saadettir.

Ṭavḳ-i zencîr-i cünûn dâ’ire-i devletdür
Ne revâ kim meni andan çîḫara za‘f-i tenüm (G., 204/4)

4.4.14. İnsan-ı Kâmil

“Nefsin içinde bulunduğu bir diğer makam da ilahî güzellik karşısında ümit ve itimat içinde olması ve daima iyilikler yapmasıdır. Artık, işitmekten kurtulup, kâinatın sırrını gören insan; yaratılış gâyesini idrak eden, kâinattaki hikmetin şuuruna varan kul, yaratıcısının yeryüzündeki halifesi olduğunu idrak eder. Artık onda iyilikten başka bir şey sudur etmez. Bu hususiyeti ile kul, yaratıcısının bir aynasıdır. Rahman ve Rahim olan yüce Allah’tan kendisine yansıyan her türlü iyilik ve güzelliği diğer varlıklara aynen aksettirir. Kâinattaki tertip ve düzen, ilahî hikmet ve muntazamlık karşısında, hayret ve haşyetle baş eğer, secde eder... Bu makamda, kul, kemal bilgisine sahiptir. Kâinatta, her yerde ve her şeyde Yaratıcı’nın kudret elini görür. Hatta, insiyatifi bile ona verir. Kemal sahip kulda, kulun esası kaybolur. Benliği ilahî benlikte erir. Rubaniyeti

cismaniyete galip gelir. O zaman kutsî hadis tahakkuk eder; ‘Allah’ın ahlâkıyla ahlâklanmış’ olarak onunla görür, onunla işitir, onunla konuşur.” (Altıntaş, ...:76)

Bahr-i ‘ışka düşdüñ ey dil lezzet-i cānı unut

Bâliğ oldun gel rahimden içdiğün kāmı unut

(G., 45/1)

“İnsanî ruhunu diğerleri üzerinde kılamayıp gazabın, iştahın veya sırf şeklen var olmanın davasını güdenler, insanlık derecesine ulaşamamışlardır. Oysa kâmil insan yalnız cansızlardan, yalnız bitkilerden veya hayvanlardan değil, meleklerden bile üstündür. Kendini ve Tanrı’yı eksiksiz bilme yeteneği yalnız ondadır. Tanrı onu kendi suretinde yaratmıştır. Gerçekte evrenin varoluş amacı da kâmil insandır. Onun için Kur’an’da insan için Tanrı’nın yeryüzündeki halifesi denmiştir.” (Öztürk, 2001:135) Unutulmamalı ki kâmil insan, nefsinin yok eden, kendini bilen, hakikatin sırtına eren kişidir.

Faqr mülkin dut ger isterseñ kemāl-i saltanat

Saltanatdan geç kim ol vâdide çöğdür ihtiyâç

(G., 49/2)

Evren, insan ile kemale ermiş; ancak insan, evren ile kemale erememiştir. (Öztürk, 2001:135) İnsanı içinde bulunduğu bu olumsuzluklardan kurtaracak, masivadan uzaklaştıracak olan aşktır, insan aşk vasıtasıyla olgunlaşır.

Gâh ma‘mûr kıılır bâde meni gâh hârâb

Görürüz gâh yapub gâh yıhan mi‘mârı

(G., 269/2)

Söz ile ifade etmek gerekirse bir öze ve iki yapıya sahip olduğu söylenebilecek olan Allah, gerçekte her şeyi kapsamıştır. Belli bir bakış açısından bakıldığında, görünüşler aksini gösterse de gerçekte Allah’tan farklı ve Allah’ın dışında hiçbir şey yoktur. İnsanın nihâf amacına ulaşması ve kemale ermesi ‘bilinen ile bilen bir olduğunda’ ve ‘nesnelere ve nesnelere Allah arasında fark gözetmeyen bir ayıklık haline ulaşmak’ suretiyle bu gerçeği fark edebilmesidir. (Livingston, 1998:31) Bu da olgunlaşmakla mümkündür. Olgunlaşabilmenin yolu da Elest meclisindeki ahde sadık kalmaktan geçer.

Resm-i vefâ Fuzûlî senden kemâle yetmiş
 Hoş kâmil-i zemânsan ahsent bu kemâle

(G., 247/6)

4.4.15. Visal

Gerçek kemal ve güzellik Allah'ta bulunur; diğer varlıklarda bulunan kemal ve güzellik geçicidir, izafidir. Öyle ise hakiki sevgi ancak Allah'a karşı olan muhabbetir. (Altıntaş,...:112) Bu durumun bilincinde olan âşıkın temel amacı öncelikle Hakk'a yaklaşmak sonra da kavuşmaktır. Bunun için de âşık, her şeyden önce dünya ile bağıni koparacak, nefisini terbiye edecektir. "Dünya emelleri peşinde koşmayan insan, nefisini daima murakabede bulundurur. Görünen âlemin hakikatini idrak eden ancak insan tefekkürüdür." (Tarlın, 1985:II/128) İnsan bir köşeye çekilip "yaratılış"ın sırrını keşfe çalışmalıdır. Bu da aşkla mümkündür. "Aşk, hastalıklı dünyamızı onarabilir ve bizi Allah'a yaklaştırır... İnsan bir kez aşkı veya Allah'ı aramaya başladı mı mukaddes olanın her vechesiyle tüm dünyaya nüfuz ettiğini ayırt eder." (Sayar, 2000:73/74)

Ey Fuzûlî özûñi gûşe-nişin it hum-i mey tek
 Ola tâ kim olasan kâşif-i esrâr-i hâkâyık

(G., 151/7)

İnsanoğlu Allah'a özünü temiz tutarak; vücudunu, edep potasında bütün kötülüklerden arındırarak yani güzel ahlâk edinerek ve de dünyadan alâkasını keserek yaklaşabilir.

Hoş ol ki kılub reh-ber-i sıdıkın ihlâş
 Halvet-geh-i kurbе ola ihlâş ile hâş
 Şarrâf-i vefâ pûte-i te'dibe şalub
 Her gışdan ide miss-i vücüdını halâş

(Rub.,38)

Ol gamzeden gönül eger isterseñ iltifât
 Tiğ-i tecerrüd ile cihândan 'alâka kes

(G., 127/6)

Özünü temiz tutup yaratılışın sırrını idrak eden kişi, Allah'a yakın olmanın ve ona kavuşmanın aşk ateşiyle yanmakla ve maddî varlıktan arınmakla mümkün

olabileceğini de bilir. Bu da hakiki aşkın timsali olan pervanenin mumun etrafında dönmesi, tutuşup yanması ve maddî varlığını ortadan kaldırması şeklinde ifade bulur.

Şem‘ kırbıyla tefâhur kıılma ey pervâne kim
Hırmen-i ‘ömrüñ köyer berķ-i fenâdan ‘an-ķarīb (G., 34/6)

Hak yolu, Allah’a kavuşmanın yolu aşktan geçer. Allah’ın, kullarını değerlendirmedeki ölçüşü aşkla yani kendisine olan bağlılıkla ölçülür.

Vâdi-i vahdet haķikatde maķâm-i ‘ışkđur
Kim müşaķķas olmaz ol vâdide sulţandan gedâ (G., 1/3)

Kevser suyunun verdiği haz, sevgiliye kavuşmanın vereceği hazdan daha üstün değildir, âşıklar için.

Āteş-i berķ-i firâķuñ nâr-i dūzaķ tek elim
Cür‘ a-i cām-i vişâlüñ âb-i kevşer tek leziz (G., 65/2)

Masivaya bağlı kalmak hasreti arttırır ve âşkın belini bükerek, âşkın ümidi azalır. Vuslatı isteyip de bir türlü vuslata erememek âşkı ıstırap içinde bırakır. “İnsan, bütün bencil arzularını ve benlik duygusunu ortadan kaldırmayı başaramadıkça Allah’tan kesinlikle ayrı kalır, onun “vahdet” özüne gark olma hasreti dinmez.” (Andrews, 2000:125)

Büküldi ķâmetüm ķasret yükinden veh ki ‘âlemde
Ümüdüm eksilüb her lâhza yüz miñ ķasretüm artar (G., 71/5)

Dünya bağından kurtulamamak gibi tehlikeli bir derde düşen bir âşkın, bu güç dertten kurtulması, vuslata ermesi için kesretle olan bağını koparması gerekecektir; asılsız, mesnetsiz dünya zenginliğine kapılmak, onların tutsağı olmak âşkı sevgiliden, Hakk’tan uzaklaştırır. Āşık, öncelikle özüne, nefesine yabancı olmak zorundadır.

Mariż-i ‘ışk ‘aķd-i zülfüñ eyler ârzü zirâ
Mu‘ âlicler bu mühlik derde müşkildür devâ dirler (G., 80/6)

Geçüb dil-däre yâr olmak dilersen müdde'âlardan

Seni yâruñdan aġyâr eyleyen bu müdde'âlardur

(G., 91/4)

Vahdete ulaşmanın bir usulü vardır ki, o da sevmek, ıstırap çekmek ve bu yolda bütün benliğini yok etmektir. “Benlik, sevgiyi kendine çevirir. Halbuki, kemalin ilk şartı, başkalarını sevmektir. Nefis, kendinden başka iyi ve güzel kabul etmez, hatalarını göremez. Tasavvufî temizlik ve kemal, ferdin şahsî arzu ve emellerinden vazgeçmesi, kendini bir başkasına yani Allah’a adamasıdır. Kendinden geçemeyen veya kendini aşamayan fert fasit daire içinde bulunur. Başkalarını kucaklayamaz, âlemdeki sırrı temaşa edemez.” (Altıntaş, ...:75) Sihir gibi birtakım aldatmacalarla, vahdete ulaşmaya çalışsa da başarılı olamaz.

Du'âlar eylerem menden yaña bir dem güzâr itmez

Ne çäre sihr ile servi hırâmân eylemek olmaz

(G., 112/6)

Masivadan kurtulmadan, cehaletin kemal noktasında aşktan bahsetmek, irfan sahibi olmak mümkün değildir. “Masivaya bağlılık irfan yolunda cahilliğin son mertebesidir.” (Tarlın, 1985:II/24) Hakk’a kavuşmak için bu mertebeyi aşmak gerekecektir.

Fuzüli 'âlem-i kayd içre sen dem urma 'ışkuñdan

Kemâl-i cehl ile da'vâ-yi 'irfân eylemek olmaz

(G., 112/7)

Aşk yolcusunun, aşkı özgürce yaşamasının önündeki en büyük engel madde ve madde hayatıdır. Âşık, öncelikle masivadan elini ayağını çekecek, maddiyatla ilgili hiçbir kaygı taşımayacaktır. Ancak bu şekilde özgürlüğünün yani aşkının önündeki engelleri birer birer ortadan kaldırabilir ve vuslata erebilir. Ayrıca sevgiliye ulaşmak isteyen insandan da bir şey beklenemez; o, dünya hayatına ait her nesneden feragât etmiştir. “Hakk’ın nuru ya da hakikatin nuru bizi çepeçevre sarmış; fakat biz onu göremiyoruz. Fena denizinde nefsi öldürerek ancak nura ulaşılabilir. Ona ulaşmanın tek yolu hayalleri, kibri ve nefis-i emmare¹¹² yi bırakmaktır. Hakk’ın nuru bakidir,

¹¹² Kibir, hırs, haset, cehalet, zulüm, şevhete esir olma, kötülüğe meyilli olma gibi gerçekten kötü veya şer kabul edilen sıfatları olan “nefis”tir. (Altıntaş, ...:58)

ebedîdir.” (Sayar, 2000:101) Aksi takdirde hem masivayı hem de sevgiliyi istemekle vuslat olmaz.

Yâr vaşlın isteyen kesmek gerek cāndan şama^c
Her kişi kim vaşl-i yâr ister kesüñ andan şama^c (G., 143/1)

Ârzü-yî vaşl-i cānān cāna āfetdür gönül
Yâ ta^c allūk cāndan üz yâ vaşl-i cānāndan şama^c (G., 143/2)

Ayrılık günlerinde dökülen kan da maddeden yavaş yavaş arınmayı ifade eder.

Vaşluñda ayru n’ola şanum tükülse gül gül
Men gül-bün-i firākam bu faşldur bahārum (G., 192/4)

Âşıkın ömrü boyunca isteği Hakk’a vasil olmaktır. Vuslat gerçekleşmezse ikinci bir hayat lazım olacaktır ki bu da istenen bir durum değildir; çünkü Hakk’a bu hayatta kavuşulur, o da kaderde varsa. Dolayısıyla vuslat hayatta iken gerçekleşmelidir.

Saña bir söz diyince geçdi ‘ömrüm şasbeten-li’ llāh
Su ’ālüm kām-ı dil virmekde muhtāc itme tekrāre (G., 253/2)

Ruhlar âleminden madde âlemine düşen bir kişinin asıl amacı, madde âleminde aslına dönmek için mücadele vermektir. Mücadele sonucunda nefsini körelten ve sadece Hakk’ı isteyen kişi için artık bekleme süresi bitmiştir, visal yakındır.

Rāh-i ‘ışk içre maña ancak fenā maşşūd idi
Şükr kim maşşūda yetdüm intizārum kalmadı (G., 260/6)

Sevgiliden, bırakın kavuşmayı, küçücük bir unsura vasil olmayı istemek ıssız bir çölde su aramaktan daha güçtür.

İste peykānın gönül hecrinde şevkum sâkin it
Şusuzam bir kez bu şahrāda menüm’çün are şu (Kas., 3/9)

Sevgiliye vasıl olmak isteyen bir âşık kesin kararını vermek zorundadır. Ya bırakılması güç olan dünya güzelliğinden vazgeçecek ya da bütün benliğiyle sevgiliye bağlanacak. Yani âşık ne istediğini çok iyi bilecek. Aksi takdirde vuslat gerçekleşmeyecektir.

Cānān ise maṭlūb ṭama‘ cāndan kes
Maṭlūb ise cān ümīd cānāndan kes
Cān sevmek ile müyesser olmaz cānān
Yā bundan ümīd yā ṭama‘ andan kes (Rub.,33)

Dünyayı düşünmek, dünya nimetlerinin peşinden koşmak, bu nimetlerin yokluğunda üzülme aşk yolunun yolcusunu derde sürükler. Âşıklar için olumsuzluk ifade eden bu durumun ilâcı ise İlâhî aşktır. Bu aşk sayesinde âşık, özgürlüğünün önünde bir set gibi duran dünya emellerinden kurtulur.

Münḥarīfdür sāḳiyā endūh-i dūnyādan mizāc
Bāde dut kim ‘illet-i endūha ḡafletdür ‘ilāc (G., 49/1)

Kavuşabilmek için her şeyi yakıp kül etmek gerekmektedir. Maddeden arınamayan, maddeyi yakamayan bir insan vuslata eremez. Ancak, bütün benliğiyle Allah’a bağlanıp maddeyi yakan bir kişi için vuslatın gerçekleşmek üzere olduğunu söylemekten daha doğru bir şey olamaz.

Menem şem‘ -i vişāle yanduran pervāne veş varın
Fenā-yi muṭlaḳum cānān ile bezm-i vişālümdür (G., 101/4)

4.4.16. Fenafillah

Tasavvufî düşünce kemali elde edebilmek için, varlığın devam ettirilmesini şart koşar. Varlığı devam ettirmek için yok olmak gerekir. Ancak bu husus, fizyolojik manada bir yok oluş değildir. Belki, psikolojik manada benliğinden geçmek suretiyle, ilahî benlikte hayat sürmektir. Tasavvufî edebiyatta fena ve beka kavramları ile ifade edilen bu husus, kulun maddî bütün kesifliğinden kurtularak saflaşması, Allah ahlâkıyla

ahlâklanması demektir. Benlikten geçmekle tahakkuk edecek olan bu husus, gerçek manada varlığın devam etmesi demektir. Mutasavvıfların fena fi'l-mahbup(sevgilide yok olma) ifadeleri sadece Allah ahlâkıyla ahlâklanmaktan başka bir şey değildir. Esasen fenafillahın karşısı bekabillah yani Allah'la beraber olmak, onunla birlikte hayat sürmek demektir. Tıpkı Kur'an-ı Kerim'in belirttiği gibi insana şah damarından daha yakın olan Yüce Yaratıcı'nın varlığını, her düşünce, davranış ve faaliyetinde hissetmek, idrak etmek ve bu konuda şuur sahibi olmaktır. (Altıntaş, ...:76) Vahdete ulaşabilmek için atılacak ilk adım, kendini Hakk'ın varlığında yok etmektir, yokluk(fena) sırrına varmaktır.

Hâbs-i hevâda koyma Fuzûlî-şîfat esîr
Yâ Rab hidâyet eyle tarîk-i fenâ maña (G., 3/7)

Ey ruhuñ kible-i cân hâk-i deruñ Ka'be-i dil
Reh-i 'ışkuñda fenâ ser-hadi evvel menzil (G., 175/1)

Dehenin isterem ey 'ışk yoğ it varlığum
Ki yoğ olmağda bu gün bir ğarağum var menüm (G., 207/2)

Ârif olan bir kişi ömrünü, fani olan güzelliklerin ardından koşarak boşa harcamaz, beka yolunu tutarak fani güzelliklerin tutsağı olmaktan kurtulur.

Hâşilum yoğ ser-i küyuñda belâdan ğayrı
Ĝarağum yoğ reh-i 'ışkuñda fenâdan ğayrı (G., 273/1)

Ey ki 'âlemde mağabbet adını mezmüm idüb
Her zemân bir mâh-ruhsârufi olursan mâ'ili

Geçdi 'ömrüñ şahid-i mağşad cemâlin görmeyüb
Şahid-i mağşad sağınmışsan arada hâ'ili

'Ârif iseñ dutağör ser-rişte-i feyz-i bakâ
Terk kıl bu şüret-i fânî vü nağş-i zâ'ili (Muk., 37)

Aşkta amaç, ulaşılması gereken hedef masivadan uzaklaşıp kendini Hakk'ta yok etmektir, "fenâ"ya vasil olmaktır. "Fenâ, arzu ve isteklerin derece derece kırılmasıdır. Arzu ve istekler, nefis ile olan iştigâlin göstergesi ve ikiliğin bir yansımasıdır. Fenânın en üst seviyesinde olan bir sufi, nefisini bütün arzulardan arındırmış olur." (Sayar, 2000:94) Böylelikle bekâya ulaşır.

‘Işık kilki çekdi haş levh-i vücūd-ı ‘āşıkā
Kim ola şābit Hāḡ işbātında mā‘ adā ¹¹³ (G., 1/6)

Fenâ yolunun yolcusu dünya ile ilgili her şeyden müstağnidir, fakr yolunda ilerleyerek kanaat tacını giyer ve de dünyanın yok olmaya mahkûm güzelliklerinin emrinde koşan bir asker olmaz.

Ḳılmasun dünyāda sultānlar maña teklif-i cūd
Besdürür başumda tevfiḡ-i ḡanā‘ at efseri
Her cihetden fāriḡem ‘ālemde ḡāşā kim ola
Rızḡ için ehl-i beḡā ehl-i fenānuñ çākeri (Muk., 43/7-8)

Sevgilinin dudağı ab-ı hayat çeşmesinden daha üstündür. Ab-ı hayat, sonsuzluk yaşamını verir; ama aşkı vermez. "Fakat sevgilinin dudağı ki fenafillahtır, insana yalnız maddî hayatın uzunluğunu vermez. Onu ebedî bir manevî hayata erİştirir, Hakk'a vasil eder ki bu hayat, bin tane maddî hayata, cana değer ve bu hayatın nice feyizleri vardır. Çeşme-i hayvan, maddî hayat; dudak, manevî hayattır." (Tarlan, 1985:III/175)

Lebine Çeşme-i Ḥayvān dimezem kim lebinüñ
Var miñ cāna değer feyzi beḡādan ḡayrı (G., 271/5)

Hak yolunda ilerleyen, Hakk'a kavuşmaya çalışan bir âşık, gönlünden Hak'tan başka her şeyi siler, maddeden uzaklaşır, onun tek isteğı de budur. Bu durum da "rıza"nın ifadesidir. "Tasavvufıta rıza derin bir içsel tatmin ve hoşnutluğı İşaret eder. Bu aşamaya eşlik eden nefis arınmış ve kemale ermiş nefistir, nefis-i kāmile...Rızaya ulaşan

¹¹³ "Ta ki Allah'ı ispat için ondan başkasını ortadan kaldırmak hususu yerine getirilmiş olsun."

kâinata ikilik, çelişme, kötü, çirkin, acı, gam görmez. Tanrı'nın irade ve yazgısına tam bir teslimiyettir rıza. Fenanın, benlikten kurtulmanın en yüksek biçimidir." (Sayar, 2000:26).

Gayr naqşın maḥv kılmışdur Fuzûlî sînedden

114 ماله في الدهر مطلوب و مقصود سواق

(G., 154/7)

Sevgilinin ağzı yokluktur, fenafillâhtır. Aşk derdinin dermanı "yok olmak" maddeden sıyrılmaktır.

Dehenin derdüme dermân didiler cânānuñ

Bildiler derdümi yoḡdur didiler dermānuñ

(G., 161/1)

Âşık yanan bir mum, sevgili de güneş gibidir. Güneş doğunca muma gerek kalmaz. Âşık da mumun fitili gibi yana yana bedenini yani maddeyi yakar, masivadan uzaklaşır ve hakiki sevgiliye kavuşur, bu da fenafillah mertebesidir.

Olmadı ol māha rüşen yandıḡum hicrān günü

Yandıḡın şeb tā seher şem'üñ ne bilsün āf-tāb

(G., 28/5)

Aşk zevkinin sarhoşu olan âşık için "var" ile "yok" birdir. Var olan hakiki sevgilidir. Yok görünen masiva tevhitte birleşmektedir. Bu, "tasavvufi anlamda ikinci doğuş, maddî kayıt ve bağlardan kurtulma ve mevcudata karşı ilâhî istiğnadır. Diğer bir deyişle ikinci doğum, bir âlemden diğer bir âleme geçmektir. Ârifler buna kıyâmet-i suḡra (küçük kıyamet) derler. Kıyâmet-i suḡra'da insan, âlem, kendisi ve âleminin yaratıcısı hakkında yeni bir tanıklık kazanır. İnsanın gözü başka biçimde görür, fikri başka çalışır ve kalbi başka bir hâl alır. Buna binaendir ki arifler, genellikle önceki yaşamlarını 'boşa gitmiş yaşam' olarak değerlendirirler. (Kocatürk, 2000:496)

Senden itmem dād cevriñ var lûḡfuñ yoḡ diyüb

Mest-i zevk-i şevkuñiam birdür yanumda var yoḡ

(G., 61/2)

¹¹⁴ Mā lehu fi'd-dehri maḡlûbun ve maksûdün sivāk: "Onun, ömrü boyunca, senden başka bir istediği, amacı yoktur."

İnsan, fenâfillâh ile Hakk'ın varlığında yok olmadıkça “bekâbillâh”a ulaşamaz. Dünyada yolcu olan insanın iki görevi vardır: “Şimdiki durumun erimesi, yok edilmesi, feshedilmesi(fenâ). Yeniden bütünleşme (bekâ). Bilinen benlik fenâ süreciyle feshedilir ve bekâyla kozmik benliğe yeniden doğulur. Fenâ entelektten, ‘ben’den kurtuluş; bekâ ‘ben’ olma süreci, kişiliğin saklı yanlarına bir ışık tutma hâlidir. Pratik anlamıyla bilinci kurgu, yalan ve idollerden; kalbi hırs, kıskançlık ve öfkeden temizlemektir. Böylece bilinç, yahut kalp, içsel gerçekliğini yansıtan bir ayna niteliğini yeniden kazanacaktır.” (Sayar, 2000:14)

Ey Fuzûlî devlet-i bâkî fenâdandur maña
Ki fenâdur eyleyen maşşûduma vâşıl meni (G., 291/9)

Madde bağlarından uzaklaşmak başlangıçta oldukça güç görünür. Aşk idrak edilmeye başlanınca bu bağlardan uzaklaşma yavaş yavaş gerçekleşir ve Hak yolunda “yokluk” gerçekleşir, candan ve gönülden uzaklaşılır.

‘İşk terki dil ü cāndan görünürdi müşkil
Terk-i ‘ışk eyle didüñ terk-i dil ü cān itdüm (G., 200/3)

4.4.17. İstiraptan Kurtuluş

Her şeydenden evvel ıstırap, âşıklar için istenilen bir durumdur; ıstırap bir dermandır, çaredir, Hakk’a vasıl olmada âşıkın en büyük yardımcısıdır. Asıl çaresizlik, ıstırapın ortadan kalkmasıdır. (Bkz. İstırap, s.155)

Var bir derdüm ki çoğ dermāndan artuğdur maña
Koy meni derdümle dermān eyleme var ey hākīm (G., 189/2)

‘İşk derdinden olur ‘âşık mizācı müstākīm
‘Āşıkūñ derdine dermān itseler bīmār olur (G., 96/3)

Ey şabā rahm it kim ol bî-derd kılmış terk-i cevri
Çāre-i derd-i dilüm mevķūf bir i‘lāmedür (G., 98/6)

Âşık, aşk derdine derman bulmaya çalışanları da düşmanı olarak görmektedir; çünkü o, bir âşıkın ancak aşkın elemiyle olgunlaşabileceğini çok iyi bilmekte ve idrak edebilmektedir.

‘İşk derdiyle olur ‘âşık mizâcı müstakîm
Düşmenümdür döstlar bu derde dermân eyleyen (G., 221/7)

Istırabın aşk yolunda âşıklar için önemli bir yardımcı, rehber olması gerçeği git gide daha da iyi anlaşılmakta ve vurgulanmaktadır.

Ser-i kûyuñda göñlüm berķ-i āhın şanma bî-hûde
K̄arangu gice ‘azm-i kûyuñ itsem reh-nümünumdur (G., 87/5)

Istırapla yaşamaya alışmış olan âşık, vuslat anında bile ıstırabın ortadan kalkıp kalkmayacağını bilememektedir.

K̄urtulam ğamdan direm kûyuñda ammā bilmezem
K̄urtarur mı baħr-i ğam mevcinden ol sâhil meni (G., 191/8)

Istıraptan kurtuluş masivadan uzaklaşıp Allah’a bağlanmakla olur. Dolayısıyla, aşk hastası olan âşıkların ıstırabını dindirebileceği tek yer sevgilinin yanıdır. Bu da vuslatla olacaktır.

Ey Fuzûlî ger saña cem‘iyyet-i dildür murād
Bağla bir dil-dâre göñlüñ ğayrdan peyvend kes (G., 125/7)

Buldı kûyuñda devā derd-i dil-i bîmārumuz
Sen ağasan biz k̄uluz kûyuñdadur tîmārumuz (G., 120/1)

Aşk uğruna çekilen ıstırabın ifadesi “ah”tır. “Ah kelimesinin yazılışındaki ‘he’ ateşin kıvılcımı, elif üzerindeki ‘medd’ de ateşin dumanıdır. Âşıkların ahı gönüllerindeki ateşin etkisiyle ağızlarından çıkar ve göklere kadar yükselir, dumanı gökyüzünü kaplar, kıvılcımları ise yıldızları oluşturur.” (İpekten, 1996:201) Bu ah, ne

var ne yok her şeyi yakarak âşıkın varlığındaki maddeyi ortadan kaldırır, âşıkı huzura götürür.

Değül bî-hüde ger yağsa felekden başuma daşlar
Binâsın tişe-i âhumla vîrân itdiğümdendür (G., 103/4)

Âh eyledüğüm serv-i hırāmānuñ içündür
Kān ağladuğum gonce-i handānuñ içündür (G., 105/1)

Kimse ol bed-ḥūya izhār idebilmez ḥālūmi
Ey sūrūd-i nāle Tañrı'ycün sen olğil çāre-sāz (G., 114/3)

Derdi olanların dertlerine derman muhakkak vardır; ama dertsiz olanların, olmayan dertlerine bir çözüm aramak olamayacağından, derdine bir çözüm bulunamaz. Hele ki bu dert, aşk derdiyse... Yani asıl dert, dertsizliktir.

Her dil ki esîr-i ğam-i hicrān olmaz
Şāyeste-i zevk-i vaşl-i cānān olmaz
Her derd ki var var dermānı velî
Bî-derdlerüñ derdine dermān olmaz (Rub., 29)

4.4.17.1. Huzur

Aşk yolunda ilerleyen bir insanın gâyesi ebedî huzura vasıl olmaktır. Bu da bütün benliği yok etmekle mümkün olacaktır.

Mülk-i tecriddür ferāgat evi
Terk-i māl eyle ḥān-ü-māndan geç (G., 50/3)

Ġayra 'arz it her ne esbābuñ ki var ey dehr-i dūn
Men ki ehl-i zevkām esbāb-i melāli n'eylerem (G., 186/2)

Zevk-i didāriyle dil-dāruñ yoğ itdüm varumı
Devlet-i bākî ki dirler devlet-i didār imiş (G., 132/6)

Âşıқта huzur aramak yanlıştır. O, aşk yoluna girmekle huzur düşüncesinden de uzaklaşmıştır. Ancak, onun uzaklaştığı huzur maddî dünyanın geçici huzurudur. O, bu geçici huzurdan uzaklaşırken ıstırap çeker; ama çektiği bu ıstırap bir huzurdur. Çünkü sonunda ebedî dünyanın sonsuz huzuruna gark olmak vardır. (Bkz. İstırap, s.155)

Daği zevk-i vişâl-i dōst şevkin istemen menden
Ki men zevk-i vişâli miñnet-i hicrâna deĝşürdüm (G., 1972)

Fuzûlî mende zevk-i ‘âfiyet az iste kim çoğdan
Men anı ârzû-yi şâl‘at-i cânâna deĝşürdüm (G., 197/7)

Gel menüm tedbîr-i bih-bûdumda sen bir sa‘y kıl
Kim olam bu derde artukrak giriftâr ey hâkîm (G., 189/4)

En büyük huzur, gururdan uzak durmakla, itibara aldirmamakla ve benliğini yok etmekle kazanılır. Bu da dünyanın aldaticı, insanı hüzne boğan bağlarından uzaklaşmakla olacaktır.

Ey Fuzûlî fakr toprağında devlet iste kim
Sâye ol toprağa şalmışdur hümâ-yi himmetüm (G., 210/7)

Zevk istersen Fuzûlî terk-i dünyâ kıl ki men
Bulmadum bir zek mundan ĝayrı tâ dünyâdeem (G., 184/7)

Âşkın dōktüğü gözyaşlarının her bir damlası masivadan kopan bir parçadır. Masivadan kopan her parça ise maddeden uzaklaşmadır. Maddeden uzaklaşma ise visale yaklaşmadır ki bu da huzurdur, rahatlamadır.

Eşk-i revânuma il cem‘ oldı var ümîdüm
Kim ola vara vara cem‘iyyetüm ziyâde (G., 246/4)

Girye-i zâr ile hoş-ğâlem ki bahr-i ‘ışkda
Eşksüz göz bir şadefdür lü‘lû‘-i şeh-vârsuz (G., 118/5)

Ta'allûktan, dünya bağından kurtulanlar yani gerçek âşıklar, karanlığın ıstırabını çekmezler, ebedî huzura kavuşurlar. Bunlar âlemin kendilerini köle eden bağlarından azadedirler.

Zulmet-i gam ıztırâbın çekmez ol âzâde kim
Her ta' allûkdan ola hür-şîd-veş ' âlemde ferd (G., 64/5)

Dimezem değmez maña gamzeñ hadengi ya değer
Değme kaydı çekmezem ' âlemde bir âzâdeem (G.184/3)

Fakr ve fenâ yolunda ilerleyen insan madde ve canla bütün bağlarını koparıncı kesret âleminin bütün ıstıraplarından kurtulur ve o insanın gönlü huzurla nurlanır; çünkü onu huzurdan uzak tutan masiva güzelleri artık yoktur.

Cândan geçeli buldum râhat gam-ı ' âlemden
Hoş hikmet ile buldum o derde bu dermânı (G., 265/8)

Ayrılığın vermiş olduğu hasretin dinmesi ayrılıkla yani maddeden kopmakla mümkün olacaktır. Bu haliyle ayrılık günü ile mahşer arasında da bir benzerlik vardır. Ayrılık günü, âşık madde(can)den arınır. Mahşer de ise insan tekrar dirilerek Allah'a kavuşur ve böylelikle hasret biter. Mahşer gününün insanlarda bıraktığı korku Allah'a vasıl olmayı amaçlayanlar için bir sevinç kaynağı olur.

Budur farkı gönül mahşer gününüñ rûz-i hicrândan
Ki ol cân dönderür cisme bu cismi ayırur cândan (G.,212/1)

Ayrılık ateşi gönle düşünce gönlün çektiği ıstırap günden güne artar ve gönül kasıp kavrulur. Gönülde huzur da kalmaz.

Dâğ-i dil-sûzı firâkuñ kıldı günden güne füzün
Nür-i mâh efzün olur hür-şîdden oldukça dür (G., 94/4)

Ayrılık insanı eritir, yakar. Yanmanın etkisiyle de gözyaşı dökülür. Dökülen bu kanlı gözyaşı gönülde gizlice yanan ateşin zerre zerre kıvılcımıdır. Bu kıvılcımın her zerresi ise huzura giden yolda bir basamaktır.

Gör sirişküm şeb-i hicrân dime kim kandur bu
Zerre zerre şerer-i âteş-i hicrândur bu (G., 237/1)

Ayrılık acısına katlanmak güçtür, bu acı insanda sabır da bırakmaz, insanı çileden çıkarır, ıstıraba gark eder. Ayrılığın etkisiyle de gönül parça parça olur. Parça parça olan gönül ise kesrette kalmıştır. Bu da huzurun gecikeceğinin bir ifadesidir.

Fuzûli ayru düşdük yârdan şabr itmeğe yir yoğ
Düşüb şahrâya efgân idelüm sen ayru men ayru (G., 238/7)

Dil oldı tiğ-i firâkuñla şerha şerha veli
Ne sūd çun saña olmadı hâl-i dil meşrûh (G., 57/5)

Sevgili ile birlikte iken geçirilen o güzel günleri anmak ayrılık acısını ve çekilen ıstırabı azaltmaz, geçmişteki huzur dolu günleri geri getiremez.

Fuzûli olmaz imiş miñnet-i firâka müfîd
Bu zevk zikri ki bir vaqt yâre hem-dem idüm (G., 194/7)

5. Âşık-Sevgili

Âşık, aşk ateşiyle yanıp Hakk'ı isteyen kişidir. Kendi iradesi dışında gelişen aşkın mübtelâsıdır; aşkın ortaya çıkmasında etkin güç Hak'tır.(Bkz. Aşk, s.135) Aşkın tesirinde kalan âşık, tam bir teslimiyet halinde, hiçbir şeyden şikayetçi olmaz, bütün benliğiyle aşka sarılır.

‘İşkında mübtelâluğımı ‘ayb iden şanur
Kim olmak iñtiyâr iledür mübtelâ saña (G., 17/4)

Kilk-i kudret levh-i sinemde seni kılmış raqam
Eyleyüb maħbūblar mecmū' asından intihāb (G., 27/6)

Bes ki seni görende gider benden ihtiyār
Gelmez beyāne miħnet-i 'ışkuñ şikāyeti (G., 302/6)

Hak yolunda ilerleyen bir âşıkı yolundan hiçbir güç döndüremez. Bu insan bütün benliğiyle Hakk'a bağlanmış, bu uğurda yok olmayı göze almıştır. Âşık, aşk timsali pervane gibi aşkı uğruna yanmayı, kendini yok etmeyi göze almıştır. Gönlün derinliklerinden gelen bir bağılılık olduğu için de kendini âşık zannedenlerden daha üstündür; çünkü aşkın ıstırapıyla yaşamaya alışmıştır ve bundan dolayı da şikâyetçi değildir.

Yandurub eczā-yı terkībüm kültüm virseñ yile
Yoħ yoluñdan dönmeğüm varum senündür cüz' ü kül (G., 178/3)

Ey Fuzūli çıhsa cān çıhman tarīk-i 'ışkdan
Reh-güzār-i ehl-i 'ışk üzere kıluñ medfen maña (G., 12/7)

Ne pervāne döyer bir şu' leye ne şem' bir āha
Fuzūli şanma kim beñzer saña 'ālemde her 'âşık (G., 152/7)

Âşıkın yaptığı tek şey sevgilinin güzelliğini anmak ve bu güzelliğin hayaliyle yaşamaktır. Âşık, sevgilinin düşüncesiyle yaşarken, onu anarken aşkı da yavaş yavaş olgunlaştır.

Her dem maña yār 'arz-ı ruħsār eyler
Hüsnine meni beter giriftār eyler
Güyā ki kemāl-i 'aşk dersin oħıdur
Her dem maña ta'limini tekrār eyler (Rub.,36)

Âşıkın sevgilinin güzelliği karşısında yapacak ne bir şeyi ne de dayanabilme gücü vardır. Âşık, sevgilinin güzelliği karşısında kendini kaybeder, bütün benliğiyle ona bağlanır, perişan bir hâle bürünür.

Gördüm seni elden ihtiyarum gitdi
 Bahdum kadüñe şabr u qararum gitdi
 Hâk oldum ü her yaña gubarum gitdi
 El-kışsa kapuñda i' tibarum gitdi

(Rub., 72)

Âşıkların güzelleri temasası ile diğer insanların temasaları arasında büyük farklar vardır. Âşıkların seyreylemesinin temelinde maddî bir kavuşmanın verebileceği nefsanî bir haz yoktur, onlar hakiki sevgiliye vasıl olmada bir basamak olarak görürler, güzellerin temasasını. Çünkü Hakk'ın gizli olan güzelliği tabiatın her zerresine nüfuz etmiştir.

Halka hüblardan vişâl-i rāhat-efzādur ğaraž

‘Âşıka ancak taşarrufsuz temāşādur ğaraž

(G., 138/1)

Gerçek âşık, kavuşmayı isteyen değil, ayrılığı isteyendir. Aşk, ayrılıkla şekillenir, artar. Ayrılığın verdiği ıstırapla da olgunlaşır. Bir de âşık olduğunu sancı, sevgiliden sürekli yakınlık bekleyip ıstıraplarını dindirmek isteyenler vardır ki, bunlar gerçek âşık değildirler.

‘Âşık oldur kim temennâ-yi belâ-yi hecr ide

Yohsa çoğdur mihr iden ol mäh-i tābandan şama‘

(G., 143/4)

Aşka heves edip âşık olmayı isteyen ve gerçek aşkı bilmeyenler, hakiki sevgiliyi istemenin ne denli dayanılmaz olduğunun farkında olmayanlar, bu dayanılması güç durumla karşılaşınca hemen vazgeçerler.

Çoğ ‘ışka heves ideni gördüm ki hevāsın

Terk itdi senüñ ‘âşık-i nālānuñı görgeç

(G., 53/4)

Âşık, kalben sevgiliye bağlanmayı amaç edinir. Bunun dışında başka bir kaygı taşımaz. Aşk yolunda akli, iradeyi, maddî varlığı bir tarafa bırakır, dünya malının gamını değil aşk gamını çeker.

Rindler bezmine ser-mest sebü tek girüben

Zevk bağına girüb cām gülini dirüben

Meye dirlerse bahā ' aql metā' ın virüben
Mest ü medhüş u harābāti-i bi-bāk olalum (Mur., 2/2)

Sevgili güneştir, âşık da onun gölgesidir. Bir gölge gibi yere yaslanan âşık, güneşin ortaya çıkmasıyla gölgenin yok oluşu gibi, kendini yok etmeyi amaç edinir. Bu da âşıkların sevgiliye ne denli bağlı olduğunun açık bir ifadesidir.

Sāye veş çoğdan Fuzūli hāk-i kūyuñ yaşdanur
Ol ümüd ile ki bir gün ola pā-mālūñ senüñ (G., 168/7)

Âşıklık delilik ile eşdeğerdir. (Bkz. Delilik, s.189)

Âşıklar içinde buldukları durumdan dolayı gerçek aşktan anlamayanların saldırılarına uğrarlar, ayıplanırlar; ancak, buna aldırış etmezler. (Bkz. Melamet, s.166)

Âşıklar için dünya zenginliğinin, saltanatının hiçbir önemi yoktur. Onlar için en büyük zenginlik dünya malının, zenginliğinin yokluğudur. (Bkz. Fakr, s.178)

Âşıklar aşkın bir sır olduğunu, ıstırap ne denli şiddetli otursa olsun bu sırrın ifşa edilemeyeceğini, ser verilip sır verilemeyeceğini her fırsatta dile getirirler.

Rāz-i ' ışkuñ şahlaram ilden nihan ey serv-i nāz
Gitse başum şem' tek mümkin değül ifşā-yi rāz (G., 114/1)

5.1. Âşıkın Bedeni

Âşıkın bedeni, çör çöp kadar değersizdir. Bu çör çöp gibi olan beden aşk ateşiyle yanmaktadır. Çör çöpü yıldırım, âşıkı da aşk ateşi yakar.

Çararupdur düttün tek rüzgārum ol zemāndan kim
Tenüm hāşākine odlar urubdur berç-i hicrānuñ (G., 162/5)

Aşk acısı yüzünden âşık çok zayıflar adeta ipliğe döner.

Girihler buldı cānum riştesi tesbîh târi tek
Maña göre n'itdi âhir ârzü-yi zülf-i pür-tābuñ (G., 158/2)

5.2.Âşıkın Kararsızlığı

Aşk yoluna giren kişi kendini bir ikilem içinde bulur. Bir yandan dünya güzelliğinden kopamaz, diğer yandan da aşkın zevkinden kendini alamaz. Âşık, yaşamını bu çalkantılarla sürdürür.

Ṭarîk-i fakr dutsam ṭab^c tâbi^c nefis rām olmaz
Ġinā kılsam ṭaleb esbāb-i cem^c iyyet temām olmaz (G.,113/1)

5.3. Âşık ve Cennet

Âşıkların amacı cennete girmek değildir, onlar muhabbetle sevgiliye bağlanmak isterler. Onların gerçek cenneti sevgilinin yanındır.

Cennet için men^c iden 'âşıkları didārdan
Bilmemiş kim cenneti 'âşıklarūñ didār olur (G.,96/2)

Sevgiliye kavuşma zevki âşıkta cennet düşüncesini alıp götürür.

Götürdi zevk-i vaşluñ hâtırumdan ravza pervāsın
Sözün kevşer münevver meclisūñ Ḥuld-i Berin'ümdür (G., 102/6)

Çalkantılı gönlün sakinleşeceği yer sevgilinin cennet olan yanı, eşiğinin toprağıdır.

Fuzüli haste-dil tā ravzā-i kūyuñda sākındür
Temennā-yi behişt ü meyl-i gül-zār-ı İrem kılmaz (G., 111/7)

Eylemez meyl-i behişt üftāde-i hāk-i derūñ
Sākin-i künc-i ğamuñ seyr-i gül-istān istemez (G.,115/3)

Âşık sevgilinin bulunduğu yer cennettir, o, başka cennet istemez.

Yār küyında müselmānlar ger olsaydı yirüm
Kāfirem ger Ravza-i Rıdvan'a eylerdüm heves (G.,125/2)

5.4. Âşık ve Zāhit

Zahit, tasavvufun sadece zahirî gereklerini yerine getirir. Hakiki sufi (âşık) ise tasavvufun batınî yönünü örnek alır. Âşık, ehl-i hâl, ehl-i hakikat, ehl-i dil, ehl-i kemaldır. (Andrews, 2000:94) Bu vasıflarla yüklü olan bir âşık, kavuşmanın saf suyunu, zahit ise cenneti ister. Zahit cenneti isterken can vermeden bu isteğin gerçekleşemeyeceğini de bilmektedir; ama can vermeye bir türlü yanaşmamakla ikiyüzlülüğünü gözler önüne sermektedir. Âşık ilâhî aşkı isterken, zahit zahiri güzelliğin ifadesi olan kevseri, cenneti istemektedir.

Men lebūñ müştākıyam zühhād kevser t̄alibi
Nitekim meste mey içmek hoş gelür huş-yāre şu (Kas., 3/10)

Her kimūñ taqdirden maqşūdı öz qadrinedür
Ehl-i ʿışk ister zülāl-i vaşl zahid selsebil (G., 177/3)

Cennete zāhid bilür cān virmedin yetmez veli
Cāna kıymaz öz temennāsındadır miskin bahil (G.,177/4)

Âşık her fırsatta aşkının saflığından, aşka bağlılığından, aşkta herhangi bir menfaat beklemediğinden, ikiyüzlülükten uzak durduğundan bahseder ve bunların aksini yapan zāhitleri de ikiyüzlülükle suçlar.

Men zühd ü veraʿ dan urmazam lāf-i hilāf
Dāʾim ruḥ-i sāde isterem bāde-i şāf

Terk-i mey ü maḥbūb idebilmen muṭlaḳ
Ger itmek olur direm zihī bī-hūde lāf (Rub., 50)

Zühdden geçmez Fuzūlī eylemez terk-i riyā
Pend çoḡ virdüm eşitmez ‘ārsuzdur ‘ārsuz (G., 118/7)

Yaratılış gayesi aşk olan insan, Elest bezminde Hakk’a verdiği sözüne sadık kalmalıdır. Bu sadakât ancak aşk ile mümkündür. Batınî bilgiye sadece züht ve takva ile ulaşmak oldukça zordur. Züht ü takvaya yönelmek zamanın boşa harcanmasıdır. Yaratılışın sırlarına ancak aşkla ulaşılır.

Ey Fuzūlī verā‘ ü zühd ile mu‘tād olduñ
Bilmedüñ ḫālūfī bī-hūde geçürdüñ evḳāt (G., 38/7)

Tasavvufî manada şarap aşktır. Zahit aşk yerine takvayı sahiplenip, aşkın akla aykırı olduğunu savunur. Çünkü, âşık akılla hareket etmez, yaratılışın sırrına, Hakk’a aşkla vasıl olabilir. Bir de asıl akıl sahibi olmak büyük bir aşkla Hakk’ı istemek, Hak’tan uzaklaşmaktır.

Mey-i gül-güm didüñ ‘aḳla ziyāndur zāhid
Bu mıdur ‘aḳl ki terk-i mey-i gül-gün itdüñ (G., 167/2)

Âşık her fırsatta zahitlere seslenerek, ilâhî aşk şarabının kötülüklerin anası olan diğer şarapla karıştırılmaması gerektiğini bu yüzden de tevhit erbabına aşk şarabını yasaklamamasını ister. Tevhit şarabı kötülükleri, sapıklıkları doğurmaz. Zahit içmediği için bu gerçekleri bilmez ve şarabın bu faziletini inkâra çalışır.

Muvaḫhidlere kılma inkār zāhid
Mey-i vahdeti şanma ümmü’l-ḫabā’is¹¹⁵ (G., 47/3)

¹¹⁵ “Vahdet şarabını kötülüklerin anası sanma.”

Âşık korkudan kurtulmuştur, Hakk'ı sever ve Hak'tan başka hiçbir şey istemez. Züht erbabı ise korku ve ümit ikilemi içinde bocalar. "Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyecekler de."¹¹⁶

Şükr li'llāh ki Fuzûlî'ni idüb dâhil-i feyz
Rağbetüñ dâ'ire-i havfdan itmiş iğrâc (G., 48/7)

Zahitler, aşktan anlamadıkları için, akıllı insanların ne yaptıklarını anlayamayan cahiller gibidirler.

Şorma zühhâda Fuzûlî reh ü resmin 'ışkuñ
Ne bilürler revîş-i ehl-i hured nâ-danlar (G., 67/7)

Zahit ikiyüzlüdür, riyakârdır. Yaptıklarında samimiyet yoktur. Rint ise Hak âşıkıdır ve raksı ise Hakk'a olan bağlılığın samimi ifadesidir.

Riyâyî zâhid-i huşkûñ semâ'ından n'olur hâsıl
Hoş ol kim rind-i mey-hâre içüb câm-ı şarâb oynar (G., 70/5)

Aşk sahipleri doğru yoldadır, zahitler ise yolunu kaybetmiştir.

Şeyhler mey-hânedan yüz dönderürler mescide
Bî-ṭarîkatlerni gör kim doğru yoldan azeler (G., 79/3)

Zahitler gaflet uykusunda olduklarından aşkın zevkinden habersizdir. Aşk bilmeyen bir zahit aşktan ve onun zevkinden anlamaz, aşkın insanı gafletten uyandırdığını, hakikatin sırlarına götürdüğünü bilemez.

Maḥabbet lezzetinden bî-ḥaberdür zâhid-i gâfil
Fuzûlî 'ışk zevkin zevk-i 'ışkı var olandan şor (G., 84/7)

¹¹⁶ Yunus, 62

Zāhid-i bî-ḥod ne bilsün zevkini ‘ışk ehlinüñ
Bir ‘aceb meydür maḥabbet kim iĉen hüş-yār olur (G., 96/4)

Hakiki aşk sahiplerine göre züht ve takva yüzünden aşkı terk etmek cahilliktir. Ancak cahiller, bilgi yoksulu olanlar aşkın zevkinden habersiz olup ondan vazgeçerler.

Fuzûlî cām-ı mey terkin kılub zühd ile taḳvîden
Ḳamu dānāya rüşendür bu kim nā-danlığum vardur (G., 92/5)

Zahitler için aşkı ayıplamak bir hünerdir. Ama zahidin hüner bildiği aşkı ayıplamak, asıl ayıptır; âşıklar, aşkı yaşayıp Hak yolunda olanlar ayıplanmazlar.

‘İşk ‘aybını bilübsen hüner ey zāhid-i gāfil
Hünerüñ ‘aybdur ammā didüğün ‘ayb hünerdür (G., 106/5)

Âşıkların ibadet anlayışı ile zahitlerin ibadet anlayışları farklıdır. Zahitler, aşktan yoksun bir şekilde dinî vecibeleri yerine getirmeye çalışırlar, onların ibadetleri zahirdir, şevksizdir. Âşıkların ibadetlerinin temelinde ise her şeyden önce içten gelen bir bağlılık ve teslimiyet vardır.

Zāhidā menden ne ḥāşıl kim oḡursan mescide
Mende ṭā‘at yoḡ hemân ālāyiş-i seccādeem (G., 184/5)

Zahidin dünyadan el çekmesi talihsizliğinin bir neticesidir. Yoksa özünde ikiyüzlülük olan bir zahit kendi isteğiyle dünyadan vazgeçemez.

Zā‘f-i ṭāli‘ kesdi dünyādan naşibin zāhidüñ
Yoḡsa öz re‘yiyle zāhid terk-i dünyā itmedi (G., 280/6)

5.5. Āşıklar ve Aşktan Anlamayanlar

Aşk ıstırabını idrak edemeyen bir insana, ıstırap çekenlerin içinde buldukları durumu sormak anlamsız olur; çünkü bu ıstıraptaki zevki tatmayan bir kimsenin bundan anlaması da beklenemez.

Gözi yaşlularuñ hâlin ne bilsün merdüm-i gâfil
Kevâkib seyrini şeb tâ seher bidâr olandan şor (G., 84/3)

Ġamundan şem^c tek yandım şabâdan şorma aḥvâlüm
Bu aḥvâli şeb-i hicrân menümle yâr olandan şor (G., 84/5)

Āşıkların nazarında, dertsiz insanlar, duygusuz ve basittirler. Böyleleri, aşk ıstırabının vermiş olduğu zevkten bir şey anlayamayacakları için bunlara aşk derdinin ne olduğunu açıklamak yanlış olacaktır.

Ger başub el nabżuma teşhîş kılsañ derdümi
El-emânet kılma her bî-derde izhâr ey ḥakîm (G., 189/3)

Daha önce âşıkların dökmüş olduğu gözyaşlarına insafsızca gülüp, âşıkları bu yüzden kınayan sevgi yoksulu insanlar, âşıkın müptelâsı olduğu sevgiliyi görünce yani kendisi de yavaş yavaş aşkı idrak etmeye başlayınca daha önce gülmüş olduğu duruma kendisi düşer. Bu durum da âşıkların çektiğini bilmek için onların yaşadıklarını yaşamak gerekir, ifadesini desteklemektedir.

Ol ki her sâ^c at gülerdi çeşm-i giryānum görüb
Ağlar oldu ḥâlüme bî-raḥm cānānum görüb (G.,36/l)

5.6. Āşıkta Korku

Āşık her türlü korkudan kurtulmuştur, Allah'ı sever ve ondan başka hiçbir şey istemez. Asıl korkması gerekenler Allah'tan uzak kalıp Allah'ın dostu olmayanlardır.

Şükür-li'llāh ki Fuzûlî'ni idüb dâhil-i feyz
Rağbetüñ dâ'ire-i havfdan itmiş ihraç

(G., 48/7)

5.7. Sevgili

Sevgili sözü Divan'da, yâr, perî, sanem, büt, gül, bî-vefâ, bed-hüvy, bağı taş, seng-dil, âfet, kâfir, serv, sultan, padişâh, şah, dil-rübâ, leylî, dilber, hürî, habîb, güneş, hurşîd, meh, mâh-likâ, melek-simâ, melek, sitem-kâr, kemân-ebürü, sim-ber, nihâl... gibi adlarla çoğunlukla istiare yoluyla karşımıza çıkmaktadır.

Fuzûlî'nin rindâne söyleyişi, bizleri eserde geçmekte olan sevgililerin gerçek mi mecaz mı olup olmadığı konusunda düşündürmektedir. Her gördüğü güzele âşık olduğunu ve Müslüman-kâfir ayrımı yapmaksızın, her güzele secde ettiğini söylemesi, bizde sevgilinin Hak olduğu gerçeğini kuvvetlendirmektedir. Gerçekte secde edilen mecaz güzelleri (put) değil Hakk'ın bunlara akseden güzelliğidir, yani Hakk'ın kendisidir. Bizleri çok ince düşüncelere sevk eden de şairin söyleyişindeki zeka oyunlarıdır.

Secdedür her hânda bir büt görsem âyînüm menüm

Hâh kâfir hâh mü'min dut budur dînüm menüm

(G., 206/1)

Dünyadaki güzeller Hak nurunun bir yansımasıdır. "Hakikatte güzel olan Hak'tır. Güzeller bir mecazdır. Hakiki aşk, ilâhî aşktır, yani Allah aşkıdır. Tasavvufa göre mecazî aşk, yani dünyadaki güzellere duyulan aşk, insanı hakiki aşka götürür. Tasavvufta 'El mecaz kantaratü'l-hakîkâ: Mecaz hakikatin köprüsüdür.' sözü meşhurdur." (Mazıoğlu, 1986:133)

Hüb-şüretlerden ey nâşih meni men' itme kim

Pertev-i envâr-i hur-şîd-i haqîkatdür mecâz

(G., 114/6)

Bir dilencinin sultandan para isteyemediği, parayı aracılardan, hizmetkârlardan aldığı gibi, âşık da hakiki "sevgilinin zatına yaklaşamaz. Ancak onun sıfatı olan masiva ile hayatını temin eder ve gayesine ulaşır."(Tarlan, 1985:II/97)

‘Ārızuñ görmek hayātum tāze eyler veh ne ‘ayb
Ger gedā vech-i ma‘āşın kılsa sulţandan tama‘ (G., 143/6)

Şair, mecaz güzellerinin kendini Hakk’a götüreceğini çok iyi bilmektedir. Bu yüzden bu mecaz güzellerini seyretmekten ve bunların güzelliklerini zikretmekten memnundur.

Ey Fużüli hūblar zıkr-i cemāliyle hoşem
Şükr kim kesb itmişem ‘ālemde bir zıkr-i cemil (G., 177/7)

Âşıkın bağlanmayı istediği ve hiçbir zaman ayrılmayı göze alamadığı sevgili, Hak’tır. Âşık mana âlemindeki bu sevgiliye bağlıdır, ondan başkasını istemez. Ona vasıl olmayan yola uğramaz ve ondan ayrı kalmamak için de dua eder.

Yā Rab hemişe lūţfuñ kıl reh-nümā maña
Gösterme ol tariki ki yetmez saña maña (G., 3/1)

Ķat‘ eyle āşnāluğum andan ki gāyrdur
Ancak öz āşnālaruñ it āşnā maña (G., 3/2)

Sevgili güzellik mülkünün sultanıdır. Onun güzelliğini tasavvur etmek bile mümkün değildir. Sevgili o kadar güzeldir ki resmi yapılamaz. Onun resmini yapmak isteyen bir ressam hayret (Bkz., s.185)ten donar, kendisi resim olur.

Ne zibāsan ki şüret bağlamaz taşvīr-i ruşāruñ
Taḥayyür şüret eyler şüretüñ çekdükdē nakḳāşı (G., 276/2)

Güzelliğinin tasavvur edilmesi imkânsız olan sevgili ile boy ölçüşecek biri de yoktur. O, mutlak güzelliştir ve kendinden başka herkes onun hayranıdır.

Eyle müsteşnā güzelsen kim saña yoḫdur bedel
Senden ey cān münḳaṭi‘ ḳalmaz meni illā ecel (G., 173/1)

Ey melek-sīmā ki senden özge hayrāndur saña
 Hāk bilür insan dimez her kim ki insāndur saña (G. 21/1)

Sevgili acımasızdır, taş bağırlıdır. Sevgili dışındaki diğer güzeller merhametlidir; ancak şairin sevgilisi ise merhametsizdir. Sevgiliden başka herkes onun ıstırabının kaynağının aşk olduğunu rahatlıkla anlar, bilir.

Bildi temām-i ʿālem kim derd-mend-i ʿışkam
 Yā Rab henüz bilmez mi ola yārum (G., 192/3)

Ey Fuzūli ol şanem efgānuña rahm eylemez
 Daşa beñzer bağı te ʿşir eylemez efgān aña (G., 10/7)

Ey Fuzūli hānsı maḥbūbı ki sevseñ rahmi var
 Kıl ḥāzer ancak menüm bī-rahm yārumdan şahın (G., 223/8)

Yaşamı boyunca sevgiliden merhamet yüzü göremeyen âşık, sevgiliye son nefesinde merhamet göstermesi için yalvarmaktadır.

Bir nefes kalmış ḥayātumdan ḥabībüm şubḥ tek
 N'ola ger bir mihr gösterseñ maña āḥir nefes (G., 125/5)

Sevgilinin aşka karşılık vermemesi de doğaldır; bu sevgili madde âleminde değildir, Hak'tır. Âşıkın çektiği bütün sıkıntıları bilir; ancak onu masiva tuzağına iterek derde gark eder ve böylelikle onu sınar.

Yār ḥāl-i dilümi zār bilübdür bilübem
 Dil-i zārumda ne kim var bilübdür bilübem (G., 183/1)

Men ne ḥācet ki kılam derd-i dilüm yāre ʿayān
 Kāmu derd-i dilümi yār bilübdür bilübem (G., 183/4)

Mey, ilâhî aşk, maĥbup da ilâhî sevgilidir. Bilmeden de olsa bunlardan uzaklaşmak, tövbe gerektirir.

Dün Fuzûlî sehv idüb geĥmiş mey ü maĥbûbdan

Tevbe idüb bu yaman işden peşimân olsa yeğ

(G., 153/6)

Ancak, bu aşk yüzünden herkes âşıkâ düşman olur. Düşman da masiva güzelliği olunca âşıkın istediği gerĥekleşmiş olmaktadır. Böylelikle gerĥek dost olarak sevgili âşık için yeterli olmaktadır.

Döstum ‘âlem senün’çün ger olur düşmen maña

Ėam değül zîrâ yetersen döst ancak sen maña

(G., 12/1)

II. BÖLÜM

TOPLUM VE İNSAN TELÂKKİLERİ

A.TOPLUM

Divan edebiyatının çoğu araştırmacı ve yorumcu tarafından ihmal edilen güçlü yanlarından biri de onun sosyal konularla ve günlük hayatla olan ilişkisidir. Altı asr kesintisiz devam etmiş bu edebiyatın yaşandığı devri, muhiti ve cemiyeti nasıl kuvvetle aksettirdiğini görmek yerine, nedense hemen daima hayal dünyasına dikkat edilmiş; realiteyle münasebeti çok zaman gözden kaçırılmıştır. Oysa bu şiire alışılmışın dışında bir açıdan bakıldığında, büyük bir devlet ve medeniyetin kültür tarihini ve sosyal hayatını öğrenmek için başvuracağımız önemli kaynaklardan biri olduğu görülecektir. (Aylar, 1995:10-11) Öncelikle şair, şiirlerinde yaşantılarını ve bütün bir hayatın anlayışlarını dile getirir; ama bunu yaparken hayatın tamamını veya bir devrin bütün hayatını tam ve eksiksiz dile getirdiğini söylemek yanlıştır. (Wellek, 1993:75) İster ferdî ister içtimaî konular işlensin, her ikisi de toplumun bağrından kopan olaylardan ya da durumlardan ilham alma vasıtasıyla oluşmaktadır. Bu yönüyle, Divan şiirinde sosyal konulara değinilmemiştir demek, bizi büyük bir yanlışla düşürecektir. Çünkü edebî eserlerin oluştuğu çağın sosyal olaylarından etkilenmediğini düşünmek ya da meydana getirildiği toplumun değer yargılarından kopuk olduğunu söylemek oldukça zordur, hatta imkânsızdır. Divan şairinin, bağrından koparak birlikte yaşadığı ve havasını teneffüs ettiği bir toplum vardır. Bu gerçeği inkâr edemeyeceğimiz gibi, şiirlerde de bu toplumun ve toplumsal yapının izlerini bulamayacağımızı söylemek, göz göre göre inkârdan başka bir şey değildir. Bu da gerçeklerden ürkme, gerçekleri sindirememedir. Unutmamak gerekir ki en kapalı bir alegori, en gerçek dışı bir tabiat tasviri, en kötü bir fars bile doğru bir şekilde incelendiğinde bize o devrin toplumu hakkında bir şeyler söyleyecektir. Yine unutulmamalı ki edebiyat, kültürün bir parçası olarak ancak bir sosyal bağlamda, bir sosyal ortamda oluşur. (Wellek, 1993:84-85) Dolayısıyla Divan şiirinde çağın sosyal hayatını ve manevî değerlerini bulmak mümkündür. (Güngör, 1997: 255) Bu düşünceden hareket ettiğimizde Fuzûlî'nin şiirlerinde de toplumsal yapının izlerini bulmanın mümkün olduğunu göreceğiz.

1. Sosyal Hayat

1.1. Eğlence Hayatı

1.1.1. Satranç

Satranç, bir tür zeka oyunudur ve bu oyunda farklı değerlere sahip taşlar vardır. Bu taşlardan en değersizisi ise “piyon”, en değerlisi de “şah”tır. Eserde, güzellik satranç tahtası, sevgili şah, âşık da piyon olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şāhdur hūsn bisāfında bu gün ol gül-ruḥ
Ey Fuzūlī men-i āvāre sūrūlmüş beydaḳ (G., 150/7)

1.1.2. Gölge (Karagöz) Oyunu

Göz, Karagöz oyunu oynatan kişi, kirpikler de bu oyunu izleyen seyirciler oluyor.

Çeşm-i şuret-bāzuma müjgan şaf-i hengāmedür
Ḳana batmış her müjem bir şūḫ-i gül-gün cāmedür (G., 98/1)

1.1.3. Av

Avlanmak için kuşların eğitildiğini görmekteyiz. Av için özel eğitilen bu kuşlar, eğitimcısından ayrılıp uzaklaşmaz, kaybolmaz. Onun yanı sıra sahibinin koludur.

Sā' idūñ zevkiyle terk itmiş Fuzūlī 'ālemi
Meyl-i şāhrā eylemez bir kuş ki dest-āmūz olur (G., 97/5)

1.1.4. Bahar ve Nevruz

Bahar mevsimi gelince tabiat yeniden hayat bulur ve her yer bir letafet kazanır. İnsanlar da baharın bu güzelliklerini temaşa etmek, doya doya yaşamak için mesire yerlerine akın ederler.

‘Ays için bir turfa menzıldür bahār eyyāmı bāğ
Anda dutsun ğonce-veş her kim ki ‘ays ister otağ (G., 145/1)

Ġonceler açıldı seyr-i bağ idüñ ey ehl-i dil
Kim görüb güller gönüller açılan çağdur bu çağ (G., 145/2)

Bütün gün süren bu eğlence gece de devam etmektedir.

Bāğa servüm geldüĝin bilmiş seherden şāh-i gül
Rüşen itmiş reh-güzārı üzre her yan miñ çerāğ (G., 145/4)

Nevruz ise senede bir gün gelir ve insanların neşe kaynağı olur.

Her gün açar göñlümi zevk-i vişālüñ yeñleden
Gerçi güller açmağa her yılda bir nevrüz olur (G., 97/3)

1.1.5. Madde Bağımlılığı

1.1.5.1. İçki

İslâm dinince haram kılınmış olan içki o dönemin insanları arasında fazla ilgi görmemiş ve içki içilen mekânlar halktan uzak virane yerlerde yapılmıştır.

Virür emvāta ihyā bāde gūyā kim çıhub her dün
Şalur feyz-i Mesihā bādeye hum-ḡāne ḡuffāşı (G., 276/6)

İçki içilen yer olan meyhaneler mumla aydınlatılır, meyhanede çalgıcılar, insanlara hizmet eden sakiler vardır.

Furşatdurur bu gice gelüñ içelüm meyi
Şem^c ile muṭrib ü men (ü) sākī-i müşg-nāb (G., 25/2)

İçilen içki, insanın dertlerini kısa bir zaman dilimi de olsa giderir. Bu yönüyle meyhane, dertlerini unutmak isteyen insanların kendilerini güvende hissettikleri bir sığınaktır.

Eyler kadeḥ zemāne ḡamın def^c ḡālibā
Devr-i kadeḥ muḥālif devr-i zemānedür (G., 99/2)

Devran havādişinden yoḡ bākümüz Fuzūlī
Dārü'l-emānumuzdur mey-ḡāneler bucaḡı (G., 261/7)

Halkın içki içip içmediği muhtesipler tarafından sürekli kontrol edilir; ancak yine de içkinin içilmesinin önüne geçilemez.

Şarāb-i nāba lūṭf it muḥtesib ḡahr ile çoḡ baḡma
Mükedder ḡılma ^caks-i tīreden cām-i muşaffāyı (G., 278/5)

Ey çeken ḡayr ile pınhan bezm idüb mey ḡāh ḡāh
Yād ḡıl anı ki bezmüñ yād idüb ḡasret çeker (G., 78/3)

Ramazan ayı gelince içki içilen yerler kapalı tutulur. Bu durum içki bağımlıları için bir matemdir, bu mateme zor da olsa dayanabilen bayram sabahını bekleyecektir; ama dayanamayıp da içmek isteyeninin önü alınamayacak, bu kez de kapalı perdeler arkasından içki içilecektir.

Bezm kånūnı bozuldı ne içün çeng ile def
Yıḡlub itmeyeler ḡākim eşiḡinde ḡülü (G., 239/3)

Āf-tāb-i kadeh itmez ramazān ayı tūlū^c
Ne belādur bize yā Rab ne k̄ara gündür bu (G., 239/6)

İntizār-i mey-i gül-reng ile bayrām ayına
Baħa baħa inecedür gözümüze k̄ara şu (G., 239/7)

Ramazān oldı çeküb şāhid-i mey perdeye rū
Mey içün çeng dutub ta' ziye açdı gīsū (G., 239/1)

1.1.5.2. Haşhaş

Haşhaş afyon¹¹⁷ veren bir bitkidir. Afyon ağrısı, acıyı geçici bir süre dindirir, unutturur; ancak tedavi etmez.

Sipih-r-i pür-kevākibden deġül derde devā mümkün
Ĥayāl itmeñ vire tiryāk-i zehr-i ġam bu haşhāşı (G., 276/4)

1.2. Ticarî Hayat

O dönem Bağdat'ında ticarî hayatın çok hareketli olduğu gözlemlenmektedir. Hareketli bir ticaret ortamında dönemin şartları da göz önünde bulundurularak tedbir oldukça önemlidir.

Almaġa kıymet virüb yirden ġubār-i der-gehin
Çerħ tedbir-i ticāret eylemiş leyl ü nehār (Kas., 11/61)

Tedbirin başında ise ticaret yollarının güvenliğinin sağlanması gelmektedir. Çünkü ticaret yollarında güvenliğı tehdit eden haramiler mevcuttur. Bunlar, kervanları soymakta ve ticaretle uğraşanların can ve mal güvenliğini tehlikeye sokmaktadırlar.

¹¹⁷ Olgunlaşmamış haşhaş kapsüllerine yapılan çizintilerden sızan, sonradan katılaşıp; içinde morfin ve kodein gibi çok uyuşturucu maddeler bulunan, güçlü bir zehir olmakla birlikte, hekimlikte kullanılan değerli bir ilaç. (TDK-Türkçe Sözlük, 1998:18)

Yapılan fetihlerle birlikte ticaret yollarının güvenliği sağlanmış ve hatta bu güvenliğin sürekli kontrol altında tutabilmek için yol gözetleme kuleleri, hisarlar yapılmıştır.

Süñülmüş göksümi kim doludur gamzeñ hayâliyle
Harâmiler yatağı menzil-i virâna beñzetedüm (G., 198/3)

Çoñ zemânlardur ki şayd-i merdüm-i tüccâr için
Reh-güzâr-i Hind'e kurmuşdur hisâr-i Başra dâm (Kas., 14/27)

Nağd-i cân târâc-i gamdan sahlamak düşvârdur
'Işğ tâ seng-i melâmetden hisâr itmez mana (G., 16/6)

Ticarette arz-talep ilişkisi oldukça önemlidir. Bir mala duyulan ihtiyaç piyasaya mal sürümünü de artırır. Ancak, talebin bulunmadığı bir ortamda ticaret yapmaya çalışmak amaçsız bir uğraştır.

Bize çun kâdr bulunmaz çihalum dünyâdan
Müşteri yoh nice bir bekleyelüm bazarı (G., 269/6)

Piyasada az bulunan mallara rağbet fazla olacağından bu malların değeri de artacaktır. Çünkü az olan mala çok değer verilmektedir.

Şabrum alub felek maña yüz miñ belâ virür
Az olsa bir meta' aña il çoñ bahâ virür (G., 109/1)

Ticarette ortakların güvenilir olması oldukça önemlidir. Dürüst olmayan bir ortakla kâr etmek mümkün değildir.

Çam uğurlar 'ışğ bazarında nağd-i 'ömrümi
Kılmak olmaz sūd sevdâda yaman ortağ ilen (G., 220/4)

Ticaretin daha çok pazar yerlerinde gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Her pazar yerinde ticaret adabını gözeten, sağlıklı bir alışveriş ortamını sağlayan ve bu yönüyle de

satıcılar tarafından pek sevilmeyen “zabıta” memurları vardır. Sevenleri oldukça az olsa da bu memurlar, görevlerini lâyıkiyla yapmış olmanın verdiği huzurla mutludurlar.

Ėam değül cismümde ger seng-i melâmet zaĥmi var
Şiĥna-i bâzâr-i sevdâyam bu zîverdür maña (G., 14/3)

Tartı aleti olarak kefelere taş konan teraziler kullanılmaktadır.

Terâzû-yi ‘iyâr-i miĥnetem bâzâr-i ‘ışk içre
Gözüm her dem dolub miñ daşa her sâ‘ at değer başum (G., 193/2)

2. Toplumsal Âdetler

2.1. Cisim Üzerine Yazı Yazma:

Âşık olanlar aşklarını, duvarlara, kapılara hatta ağaçlara kazırlar. Bu toplumda yüzyıllardır süregelen bir âdettir.

Ey Fuzûli der ü dîvâra ġamum yazmaĥdan
Şâhid-i ĥâl-i dilümdür der ü dîvâr menüm (G., 207/7)

2.2.Önemli Kişileri Karşılama

Önemli kişilerin geçtikleri yerlere halılar sermek bir âdettir.

Gelür olsañ kıluram ferş-i rehûñ perde-i çeşmüm
Daĥi nem var ‘azizüm göze karşı saña lâyıĥ (G., 151/2)

2.3. Selâmlaşma

Yolda giden bir dost, bir tanıdık görünce onu selâmlamak âdettir. Ayrıca selâm eğilerek verilir.

Olur addüm dü-tā 'ışkuñ yolında bir belā görgeç

arık ehline 'ādetdür tevāzu' āšnā görgeç

(G., 52/1)

2.4. El Öpme

Saygının bir gereği olarak el öpme ādeti vardır.

Sākī meger ol lā'1 sözün dir mey-i nāba

Kim düşdi ayağına elin öpdi mey-i nāb

(G., 24/6)

2.5. Büyüklere Saygı

Toplumda değerli, büyük kimselere saygıda kusur etmemek bir ādettir. Bunlarla karşılaşıldığında ayağa kalkmak, bunların önünde eğilip ayaklarına baş koymak saygının bir gereğidir.

Gün ki sāyeñ düşdüği yirden durar bir vechi var

Gelse 'ālī-adrler fāqr ehli durmadur edeb

(G., 32/2)

oyalum başı um-i bāde ayağına gelüñ

Dutmama olmaz anuñ ürmetini bir uludur

(G., 93/3)

3. Toplumsal İnanışlar

3.1. Fal (İlm-i Reml, İlm-i Tencim)

İlm-i tencim, yıldızların hareket ve durumlarından ahkām ıkarma ilmidir. İlm-i reml ise kendine özgü bazı şekiller vasıtasıyla hükümler ileri sürmek, gelecek hakkında haber verme ilmidir. (Levend, 1984:197-220)

Bunların yol göstericiliği bilimsel temellerden uzaktır. Bunların yol göstericiliğine inanmamak gerekir. Bunlar, birer iftiradır, yalandır.

Nokta-i eškāl-i reml ü seyr-i ecrām ü nüctüm
Kime reh-ber olsa feyz-i ‘aql bühtandur ana

(Muk., 1/3)

3.1.1. Yıldız Falı (İlm-i Tencim)

Müneccimler, yıldızların durumuna bakarak geleceğe ait birtakım haberler vermektedirler.

Sordum ahvālümü ‘ışkında müneccimlerden
Bahdılar t̄ali‘ evine didiler k̄an görünür

(G., 108/5)

3.1.2. Kur’ân Falı

Birçok şekli olan fallardan biri de Kur’an falıdır.

Niyetüm oldur ki ruhsāruñ görüb cānum virem
Muşhaf-i ruhsār ile kılğıl mübārek fālümü

(G., 287/6)

3.2. Büyü (Tılsım)

Büyü (sihir) ve tılsım özellikle eski toplum hayatında var olan inançların en kuvvetlisidir. Eskilerin gerek gayptan gelecek bir afete karşı korunmak, gerek olayların ve bazı durumların kendi istekleri doğrultusunda gerçekleşmesi için başvurdukları bir yoldur. (Levend, 1984:227) Büyü, olağanüstü hâller ortaya koymadır. (Pala, ...:440)

Birtakım büyülerle yılanların yakalandığını, elle tutulduğunu anlıyoruz.

Zikr-i lebüñle zülfüñe cān oldı destres
Anuñ kimi kim oñyub efsün ilan dutar

(G., 72/3)

Dil dutar mār-i ser-i zülfüñi vehm eylemeyüb
Bilmezem kim aña ta‘lim ne efsün itdün

(G., 167/5)

Hazinenin ıssız, viran yerlere gömülür. Daha sonra da büyü yapılarak harabede yaşayan yılanların hazine avcılarında büyük bir ejderha gibi gözükmeye sağlanarak hazinenin güvenliği sağlanmış olur. Böylelikle halkta ejderhaların bulunduğu yerlerde hazine bulunduğu ve hazinelerin ejderhalar tarafından korunduğu inancı yaygınlaşır.

Nihan 'ışkumı ma'lüm itse 'âlem düd-i âhumdan
' Aceb yoğ kim gümân-i genc ider halk ejdehâ görgeç (G., 52/2)

Qıl tekellüm zülfuñ endühını göñlümden gider
Bir füsün ile halâş it ejdehâlardan meni (G., 292/5)

Hazinenin büyüsunü bozmak ve hazineyi ele geçirmek için İsm-i A'zam okumak gerekir.

Ŧılısm-i genc için miñ ism-i a'zam yâd dutduñ dut
Ŧılısmı şındırub genci bulub ismi unutduñ dut (G., 44/1)

İnsanları etki altına alan büyüün toplumda âdete aykırı bir durumdur.

Hilâf-i 'âdete çoğ olma ey perî mâ'il
Yeter füsün ile teşhîr-i âdemî-zâd it (G., 41/5)

3.3. Muska

Muska, belâlardan korunmak için taşınır.

Dil n'ider yanumda çün kılmaz meni gâmdan halâş
Çekmen ol ta'viz bârın kim belâlardan şahlamaz (G., 110/2)

Aşk da bir muska gibi, insanları belâlardan korumaktadır.

Fâriğ itdi mihrüñ özge meh-liqâlardan meni
Hırz imiş 'ıřkuñ senüñ şahlar belâlardan meni (G., 292/1)

Bir daire çizilerek yapılan muskanın insanı cinlerden koruduğuna inanılmaktadır.

Çeker miñ dā 'ire çevremde hırz için sirişkünden
Hāmide addümüñ bī-hūde çizginmez bu pergāri (G., 270/3)

3.4. Burçlar

Güneşin dünya çevresinde döndüğüne inanan eski astronomi âlimleri, güneşin bu seyri esnasında on iki eşit dilimden geçtiğine inanmışlar ve bu dilimlerin her birine de "burç" demişlerdir. Burçların her birinin ayrı özellikleri vardır. İnsanlar, bu burçların özelliklerine göre iyi-kötü, cömert-cimri, şanslı-şanssız, esmer-sarışın... olurlar. Hamel (Koç), Sevr (Boğa), Cevza (İkizler), Seretan (Yengeç), Eset (Aslan), Sünbüle (Başak), Mizan (Terazi), Akrep, Kavs (Yay), Cedy (Oğlak), Delv (Kova) ve Hut (Balık) adını alan burçlar nevrızda Hamel burcu ile başlar ve verilen sıraya göre bir yılı tamamlar. (Pala, ...:90/ Levend, 1984:209)

3.4.1. Hamel (Koç)

Koyun, kuzu, koç anlamına gelir. On iki burçtan biri olan hamel burcunda güneş, Mart ayında bu burca girer. Bu gün ilkbaharın başlangıcı olup gece ile gündüz bu günde eşit olur, bahar başlar. (Pala, ...:207) Divan'da bu burç, bir benzetme ile karşımıza çıkmaktadır. Mehmet Bey övgüsünde yazılan kasidede şair, memduhu Mehmet Paşayı hamel burcunda olan bir güneşe benzeterek anlatır.

Vücūd-i bī-bedeli āf-tābdur ammā
Bir āf-tāb ki dā 'im medāri ola Hāmeli (Kas. 13/14)

3.4.2. Hüt (Balık)

Güneş, 19 Şubat'ta bu burca girer. (Pala, ...:237) Hüt, düşmanın evidir. Düşmanlar bu burçta sihir yaparlar. (Sadık, ...:67) Bu burç eserde insan üzerindeki olumsuz etkileri ile ele alınmaktadır.

Ĥüt u Ĥamel medāri ile ās-man daĥi
 an yutdurub virür dil-i sūzānuma  azāb (Muk., 3/2)

3.4.3. Akrep

Güneş, 9 Ekim'de bu burca girer. Bu burç, bir benzetme ile karşımıza çıkmaktadır, Divan'da. Saç, akrebe benzetilmektedir.

 Akreb meh-i münire vaşandur didüm didi
 Vehm eyle kim ĥařarlu kırānuñdurur senüñ (Müs., 1/VI-3)

3.5. Sadaka

Sadaka Allah rızası için yoksullara verilir.

amze peykānın ider  aşıka çeşmüñ şadaa
 Eyle kim merdüm-i mün im vire muĥtāca zekāt (G., 38/5)

 Afv ider ĥidmetde her noşānumuz pīr-i muĥān
 Ey Fuzūli cānumuz ehl-i kemālün şadası (G., 274/7)¹¹⁸

3.6. Nazar (Göz Deĥmesi)

Mutluluklar kıskanıldığında, mutluluklara kem gözle bakıldığında nazar deĥer, bu da mutluluğun yok olması demektir. Nazara karşı Allah'a sığınılır.

Şubĥ u şām ol kıble-i ebrū muĥābildür maña
 Ey Fuzūli Tañrı gözden şaĥlasun ibālümü (G., 287/7)

¹¹⁸ Bu gazelin tamamı sadaka konusunu işlemektedir.

4. Toplumsal Yapıda İnsanlar Arasında İlişkiler

4.1. Sosyal Tabakalar

4.1.1. Yöneticiler

Yönetici, adaleti şiar edinmelidir; çünkü adaletli davranan, kötülüklerin karşısında duran, hep hayırla iştigâl eden bir yönetici halkın gönlünde taht kurar, halkın duasını kazanır; Allah katında da gerekli ilgiyi görür ve Allah, böyle yöneticilerin davranışlarını karşılıksız bırakmaz, mükâfatlandırır.

Niyeti hayr olub ef'âli şalâh olmağ ile
Hiç kes yoğ kim aña eylemeye hayr du'â (Kas., 20/18)

Beyle hâkim eşer-i rahmetidür Yezdân'uñ
Hansı iklîme kâdem başsa virür zevk u şafâ (Kas., 20/19)

‘Adl bir maqbûl tâ‘atdür ki qalmaz ecrsüz
‘Âdilüñ elbette kâdrin arturur Perverdigâr (Kas., 39/4)

Bir yönetici nefsinin esiri olup halktan koparak düşmanlarla işbirliği yaparsa halkın huzuru kalmaz, dirliği ve düzeni bozulur. Ancak, bir yönetici, halkla dost olup onların istekleri doğrultusunda çalışırsa, cömert olursa, güler yüzlü bir yaklaşım gösterirse en güzel tutumu sergilemiş olur.

Ne mevcûd olmasa esbâb-i dünyâdan degül müşkil
Bu müşkildür ki mevcûd olmaya bir hâkim-i ‘âdil (Kas., 30/1)

Hevâ-yi nefse tâbi‘ ola ehl-i mülkden fâriğ
Kılıb ‘uşşâkınuñ terkin rakîbine ola mâ’il (Kas., 30/5)

Binâ-yi hâne-i râhat mürür ile ola vîrân
Tılısm-i nazm-i cem‘iyyet ola tedric ile bâtil (Kas., 30/6)

Ne hoşdur ehl-i  alem raġbetiy un ola h akimde
Ruġ-i raġşan leb-i ġandan dil-i d n  kefi b zil (Kas., 30/7)

İyi bir yönetici aġg zl  olmamalı, riyadan uzak durmalı, zulüm nereden gelirse gelsin hiçbir menfaat gözetmeden üzerine gitmeli, adaletiyle Allah'ın takdirini kazanmalıdır.

H akim oldur ki anu  olmaya z tında tama 
H akim oldur ki anu  olmaya fi linde riy  (Kas., 20/8)

Şem den görse ki perv neye bir zulm yeter
Kese başın dimeye z yi  olur nef -i ziy  (Kas., 20/9)

Reviş-i  adlded r mertebe-i ġurb   kab l
 Adls z h akime da v -yi ġ k met ne rev  (Kas., 20/11)

Aksi takdirde bu vasıflardan yoksun, kararlarında hatalı, mazl mların feryatlarına kulak tıkayan, kendi menfaati için zalimlerle iřbirliġi yapan bir yönetici ise halka en büyük k t l ġ  yapmış, halkın perişan olmasına sebebiyet vermiş olur.

H kmd r v sışa-i mevt   hay ti ġalku 
Vay ol h kime kim eyleye ġ kminde ġař  (Kas., 20/13)

ġıla mazl mları merġametinden maġr m
Vire z limlere öz nef i içün istil  (Kas., 20/14)

Unutulmamalı ki, verilen kararlar dünyaya huzur getirebileceġi gibi, dünyayı karanlık dehlizlere de sürükleyebilir.

H kmd r ġ km ki d ny ya virür zib-i niz m
H kmd r ġ km ki din resmini eyler iġy  (Kas., 20/5)

Hükm eger olmasa d ny ya şalur zulm fes d
Hükm eger olmasa bulmaz nes ş-i mülk beġ  (Kas., 20/5)

4.1.1.1. Hükümdar

Hükümdar, öncelikle ülkenin sultanıdır, taht ve taç sahibidir; hüküm de ferman da onundur.

Ol perî veş kim melâhet mülkinüñ sultânıdur
Hüküm anuñ hükmi maña fermân anuñ fermânıdur (G., 86/1)

Hükümdar, adaleti şiar edinmelidir; çünkü adaletli davranan bir hükümdarın bu önemli yönü Allah katında gerekli ilgiyi görür ve Allah böylesi hükümdarların davranışlarını karşılıksız bırakmaz, mükâfatlandırır.

‘Adl bir maqbül tã‘ atdür ki qalmaz ecrsüz
‘Adilüñ elbette kıadrin arturur Perverdigâr Kas., 39/4)

Hükümdar adaletlidir, divanına yardım için gelenlerin, ağlayıp inleyenlerin imdadına koşar, ellerinden tutar, dertlerini dinler, bu dertlerin nedenini araştırır ve dertlere hâl çareleri arar.

Dâde geldüm ‘adl divânına feryâdum eşit
Sen ki ‘ädilsen gör efgânım nedendür gâvre yit

Şerh-i hâlüm şor murâdum vir elüm dut fikrüm it
Raḥm kıl devletlu sultânım mürüvvet çağıdur (Mur., 1/6)

Hükümdar, vefî bir kişiliğe sahip, iyi görüşlü, şefkatli olmalıdır. Tıpkı Kanûnî Sultan Süleyman gibi.

Pâd-şâh-i baḥr ü ber Sultân Süleymân-i velî
Ser-ver-i şâhib-nazar Şâh-en-şeh-i şefkat-şi‘âr (Kas., 11/45)

Taş kalpli, zalim hükümdarların halka sunacağı mükâfat ancak halkı katleden bir zehir olabilir.

Müdāvā-yi kulüb-i münkabiz bir derddür mühlük

Mükâfât-i mülük-i tünd-hü bir zehrdür kâtil

(Kas., 30/8)

Hükümdar zalim olursa halk da zalim olur.

Men-i dervîşe il hem cevr ider sen cevr kıldukça

Kim eyler zulm men' in pād-şahum sen revā görgeç

(G., 52/6)

Fetihler, ganimet elde etmek için değil; dini yaymak için yapılmalıdır.

Maqsadı feth-i memâlikden revâc-i din hemân

Kimseye yoğ mağz-i mülk ü mâl için gönünde kîn

(Kas., 10/30)

Fethedilen yerler başta olmak üzere hükümdar ülkenin imarına önem vermelidir. İyi bir hükümdar ülkesini viran bir hâlde görmek istemez.

‘İşğdan vehm itmesün ‘âşık yıhar gönlüm diyu

Hîç sultânem diyen mülkini vîrân istemez

(G., 115/6)

Fetih meydanlarında esirlerin can güvenliği sağlanmalı, boş yere kan dökülmemelidir. Savaş meydanında düşmanın katli akla ilk gelen düşüncedir; ancak, aklı selim düşünce esirlerin katledilmesini reddeder. Bu düşüncedendir ki Allah fetihleri kolaylaştırır.

Tiğün ister rezm ide başlar kese kanlar töke

Re'yuñ itmez düşmenüñ fethini muhtâc-i kıtâl

(Kas., 13/30)

Beyle kim tevfiğ-i Hâk nuşret naşib itmiş saña

İktisâb-i rif' at ü ikbâle düşmüşdür mecâl

(Kas., 13/31)

Toplumda en yüksek mevkide bulunan hükümdara saygı, hürmet ve sadakat göstermek zorunlu bir hâldir. Hükümdarın haremine küstahça girilmez, karşısına belirli saygı kuralları dahilinde çıkarılır.

Revzenüfiden koma kim gün düşe halvet-gehüñe
Harem-i şāha ne lāyık gire çāker güstāh

(G., 59/4)

4.1.1.2. Vezir

Ülkenin düzenini sağlamak, halkın sorunlarını çözmek için görevlendirilen vezirler, ikbal sarhoşluğuna kapılıp doğruluktan saparak buldukları makamı kötü emellerine alet etmemelidirler. Görevini kötü emelleri uğruna kullanan idareciler halk tarafından sevilmezler ve bedduaya maruz kalırlar. Yüce Allah da kendisine yönelen bu aciz ellerin yakarışlarını kabul eder ve görevini kötüye kullanan bu zalim idarecileri cehennemin en aşağı kişisi durumuna getirir.

Ey vezir-i mülk-perver kim nizām-i mülk için
İntihāb itmiş cemī'-i halkdan sultān seni

Hāl ü 'ağdin 'ālemün kılmış mufavvez rāyuña
Nā'ib-i hüküm-i hilāfet eyleyüb devrān seni

Qıl hāzer kim olmaya nā-geh mizācuñ münkalib
Qılmaya ser-mest cām-i şevket-i dīvān seni

Olasan inşāf için manşüb iken ehl-i fesād
İde dīn ehline āfet kılet-i iman seni

İtmeğe ma'müre-i İslām'ı virān kendüye
A'zam-i a'vān ü enşār eyleye şeytan seni

İtmiş iken efdāl-i halk-i cihān iqbāl ile
Erzel-i ehl-i cehennem eyleye Sübhān seni

(Muk., 40)

Adalet ile ön plāna çıkan vezirler Cafer Bey gibi herkese aynı mesafede dururlar, eşit davranırlar. İnsanlar arasında sınıf ayrımını gözetmezler.

Sipih-r-i devlet ü iqbāl-i mülk-ārāy Ca' fer Beg
Ki yek-sāndur anuñ 'adline hük-m-i 'ālî vü sāfil

(Kas., 30/12)

4.1.1.3. Kadı

Allah tarafından, kutlu bir görev olan kadılığa yükseltilmiş bir insan, hükümlerinde adil olmalıdır. Menfaat düşüncesine kapılıp yanlış kararlar vermemeli, bilgi ve becerisi ile halk arasında sevilen bir insanken rüşvete meylederek halk nazarında ve Allah katında sevilmeyen bir insan konumuna düşmemelidir.

Ey kâdi-i hüceste-likâ kim Hâk eylemiş
Şâhib-serîr-i mesned-i hük-m-i kazâ seni

Cehd eyle kim mülâhaza-i nef'-i dünyevî
Hük-m-i kazâda itmeye ehl-i hatâ seni

Maqbûl-i halk kılmış iken 'ilm ü ma'rifet
Merdûd-i Hâlik eylemeye irtisâ seni

(Muk., 39)

4.1.2. Zenginler ve Yoksullar

Zenginlerin eşyaları, giyecekleri yoksullarinkinden oldukça farklıdır. Onlar, bolluk içinde konaklarda yaşayıp altın ve gümüş tabak ve kadeh kullanırlar. Yoksullara göre çok değerli elbiseler giyerler.

Saîna gül-şende nişâr itmek için her nerkis
Götürübdür başa altun dolu bir sîm tabak

(G., 150/3)

Lâ' l-gun meydür elüfde sāğar-i sîmîn ile
Yâ nigîn-i lâ' ldür reşk-i lebûnden oldı âb

(G., 27/5)

Ehl-i haşmet kisvetin zer-beft ider bilmez kim ol
Bâğ-i cem' iyyet bahârına hazâmı piş imes

(G., 126/3)

Zenginler, sahip oldukları malları fakirlere göstererek onları kıskandırır. Sahip oldukları zenginlik ile bir sınıf ayrımı meydana getirirler. Zenginlerin mala ve mülke olan düşkünlükleri onları küstahlaştırır, yaşamış oldukları toplumdan uzaklaştırır, mağrurlaştırır.

N'ola ger kıocsa miyānuñ kemer-i zer güstāh
Getürüb çoğları ortaya zer eyler güstāh (G., 59/1)

Mün' imüñ 'arz-i tecemmüldür işi fakr ehline
N'ola ger dil kılsa her dem derd-i 'ışkuñ cāne 'arz (G., 139/6)

Çoğ tefāhur kıлма cem'-i māl ile ey hāce kim
Sīm ü zer cem' iyyeti ehl-i ğurūr eyler seni (Muk., 41-1)

Zenginler, maddî durumlarından aldıkları güçle geçmiş yaşantılarını inkâr ederler, hatta bu yaşantılarından utanç duyarlar, tıpkı gücünü dikenden alıp, diken üzerinde yükselen gülün, bir diken iken alımlı bir güle dönüşmesi gibi.

Yüz çevürmüş hārdan ayrılmak ister bi-sebeb
Mün' am-i nā-kes kimi aşıından eyler 'ār gül (Kas., 9/16)

Sürekli çok büyük sıkıntılara katlanmak zorunda kalan yoksullar, kendilerini mal mülk sahibi zenginlerden farklı görürler, onların zenginliklerini erişilmez gördükleri için kendilerinin zenginlerle aynı ortamda bulunmalarının zor olduğunu belirtirler.

Şāhib-i 'usretem maña ne düşer
Kim olam hem-nişin-i ehl-i ğinā (Kas., 21/39)

Yoksullar, hayır sahibi zenginlere dua etmekle geçirirler ömürlerini. Değerli insanlar gelince de saygıda kusur etmemek için ayağa kalkarlar.

Lik bir bende-i hākirem men
'Amelüm ehl-i hayra hayr du'ā (Kas., 21/38)

Gün ki sāyeñ düşdüği yirden durar bir vecchi var
Gelse ‘ālī-ķadrlar faķr ehli durmaķdur edeb

(G., 32/2)

4.1.3. Cahiller ve Bilgililer

Cahillerle bilgili insanların aynı ortamda bulunması, aynı havayı teneffüs etmesi oldukça zordur. Cahiller, bilgili insanlar gibi yüce makamlara ulaşmak, itibar görmek ister; ama tozun göğe yükselmesi ona itibar kazandırmaz ve onu yüceltmez. İtibar görmek için öncelikle cehaletten uzak durmak gerekir.

Maķz-i cehlem maña ne nisbetdür
Ki kılam meyl-i şöħbet-i fużalā

(Kas., 21/40)

Gerçi eflāke rağbet eyler ħāķ
Yetmez a‘lāya rütbe-i ednā

(Kas., 21/41)

Ancak, toplumun kime değer vermesi gerektiği hususunda cahillerin ön plāna çıktığı görölmektedir. Cahillerin bütün istekleri kabul görürken, bilgili insanların horlandığı, hakir görüldüğu gözlemlenmektedir. Dünya da bu yönüyle büyük çocuğunu süttten kesip bütün ilgiyi küçük çocuğa yönelten bir kadın gibidir.

Muttaşıl ma‘rifet ehlini ayağlara şalub
Felek-i sifle kıılır miħnet ü ğam pā-māli

Ol ki cāhildür idüb cümle murādın ħāşıl
İ‘tibār ile kıılır mesned ü ķadrlar ‘ālī

Bu sebebden bilübem kim bu cihān ‘avretdür
‘Avretün beyledür evlādı ile ef‘ālī

Ulu evlādı keser südden ü te’dib virür
Süd virüb lütf ile bağlar beşiğe etfāli

(Muk. 36)

Cahiller, dost ile düşmanı birbirinden ayırt edebilecek yeteneğe sahip değildirler. Yıllar bu bilgisizlikle birbirini kovalar; ama cahil kendini hâlâ bilgili sanır, hâlâ gerçekleşmesi zor, boş hayallerin ve isteklerin peşinde bilinçsizce koşar.

Figân ki döstümü düşmenümden itmen fark
Kemâl-i cehl ile evkât şarf olur meh ü sâl

Bu cehl ile özümi ehl-i ma'rifet şanuram
Zihî taşavvur-i bâtil zihî hayâl-i muhâl (Muk., 26/5-6)

4.1.4. Ağalar ve Köylüler

Köylülerin pek söz hakkı yoktur, ağa ne derse o olur. Köylü de ağanın her sözünü buyruk kabul eder ve ağasız bir yaşamın oldukça zor hatta imkânsız olduğunu düşünür.

Buldı küyuñda devâ derd-i dil-i bîmârumuz
Sen ağasan biz kuluz küyuñdadur tîmârumuz (G., 120/1)

4.1.5. İyiler ve Kötüler

Bir yarasa nasıl gün ışığına çıkamazsa kötüler de gerçeklerin önünde duramaz. Bunlar karanlıkları sığınak seçerler, iyi insanlara bir zarar veremezler; çünkü iyi insanlar bilgileriyle, bir güneş gibi etrafını aydınlatırlar ve kötülerini karanlık mağaralarına hapsederler.

Ger saña düşmen muķâbil durmadiyse vechi var
Oldurur huffâş sensen âf-tâb-i bî-zevâl (Kas., 13/25)

4.1.6. Diğer Tipler

4.1.6.1. Deliler

Akıl fukarası olan bu insanlar, sergiledikleri davranışlarda bilinçsizdirler. Ne zaman ne yapacakları belli değildir. Bunlar, kendi başlarına buyruk, hareketlerinde özgür insanlardır. Bu tür insanlar, engellenmediğinde her türlü kötülüğü yapabilirler.

Bir öz başına öğ almış kararı yok delüdür
Çiğınca dutmasalar 'alemi yaħar kalem (Kas., 33/10)

Deliler, gerçeklerin farkında olmayan insanlardır, ak ile kararı birbirinden ayırt etmekten acizdirler. Bu tür insanların sözlerine de itibar edilmez.

Uymuş cünûna gönlüm ebrûña dir meh-i nev
Ne i'tibâr aña kim seçmez karadan ağı (G., 261/2)

Akıldan yoksun oldukları için davranışlarından dolayı toplum tarafından herhangi bir ayıplanmaya maruz kalmazlar, ahirette de cezaya uğratılmazlar.

Sen bir âfetsen maña ey 'aql-i bed-fercâm kim
Bulmağ olmaz şûret-i kurbûñde âşâr-i neşât

Țıflar dıvâneler senden müberrâ olmağın
Dünyî vü 'uqbîde bulmuşlar kemâl-i inbisât

'İzzet ü zilletde bilmezler Țarîk-i imtiyâz
Hullet ü hürmetde çekmezler 'azab-i ihtiyât (Muk., 16/1-2-3)

4.1.6.2. Çocuklar

Henüz doğmamış yani ana rahmindeki bir çocuk safır, temizdir.

Mehd-i mülki me'men-i ehl-i zemandur fitneden

احسن الاحوال فى الارحام احوال الجنين¹¹⁹

(Kas., 10/21)

Çocuk, olgunlaşmamıştır, gerçekleri bilecek yaşta değildir, hayatın zorluklarından haberdar değildir. Büyüdükçe olgunlaşır, sıkıntılarla karşılaştıkça da deneyim kazanır.

‘İşkıını āsan görüb oldum esiri tıfl iken

Bilmedüm geldükçe bir āşüb-i devrān olduğın

(G., 222/6)

Aklî olgunluğa henüz erişemedikleri için çocukların çoğu davranışı gerek toplum gerek Allah tarafından hoş karşılanır.

Sen bir āfetsen maña ey ‘aql-i bed-fercām kim

Bulmak olmaz şüret-i kurbūñde āşār-i neşāt

Tıflar dīvāneler senden müberrā olmağın

Dünyî vü ‘uqbide bulmuşlar kemāl-i inbisāt

‘İzzet ü zilletde bilmezler tarīķ-i imtiyāz

Ĥullet ü ĥürmetde çekmezler ‘azab-i ihtiyāt

(Muk., 16/1-2-3)

Çocuklarla yapılan alışveriş dinî hükümlerce geçersiz sayılmaktadır. Çünkü onlar henüz doğruları kavrayacak olgunluğa erişmemişlerdir.

Zāhiren şatmak hüner almak ‘āfā bir bey‘ dür

Tıfldur nā-dan buyurmaz şer‘ anuñ bey‘ in şahīĥ

(Muk., 6/3)

¹¹⁹ Aĥsenü'l-aĥvāli fi'l-erĥāmi aĥvālü'l-cenīn: Durumların en iyisi çocukların ana rahmindeki durumlarıdır.

4.1.6.2.1. Çocuk Eğitimi

Toplumların geleceği olan çocukların eğitimi oldukça önemlidir. Bu bilinçten hareketle herkes, çocuklarının çok iyi bir eğitim alarak yetişmelerini, kötülüklerden uzak durmalarını ister. Anne ve babalar, çocuklarının kötülerle arkadaşlık yapmalarına müsaade etmezler. Hiçbir aile, kötü ile iyinin bir arada olmasını istemez.

Virür sitem sebağın tıfl-i haţtuña zülfüñi

Qoma ol içi qaramı bu levh-i sâde ile

(G., 248/2)

Çocukların eğitilmesinde, topluma yararlı birer fert olmasında anne ve babanın çok büyük önemi vardır. Çocuk, ileride karşılaşabileceği bütün olumsuzluklara karşı hazırlanmalıdır. Hayat, acı ve tatlı, iyi ve kötü, güzel ve çirkin olmak üzere bütün yönleriyle tanıtılmalıdır.

V'er oğlunu umarsañ ola şâhib-i edeb

Elbette eyle zillate mu'tâd kul kimi

(Muk., 38/2)

Anne ve babası olmayan yetim çocukların ahlâk kurallarını öğrenmesi oldukça güçtür. Bu tür çocukların edepten, hayadan haberleri yoktur.

Dem-be-dem ger dürr-i eşküm düşse gözden vechi var

Yaş uşahlardur yetim anlarda yoğ resm-i edeb

(G., 33/4)

4.1.6.3. Dert Ortağı (Sırdaş)

Yaşamı boyunca birçok sıkıntılara katlanmak zorunda kalan insanlar, çekmiş olduğu sıkıntıları birilerine anlatma yoluyla rahatlamaya çalışırlar. Ancak, her zaman güvenilir bir dert ortağı bulmak mümkün olmayabilir.

Ne derd-i dil ki yüz gösterse devrândan değül miñnet

Budur miñnet ki şerhin kıлмаğa olmaya ehl-i dil

(Kas., 30/2)

İnsan, birtakım sıkıntılarla ister istemez karşılaşacaktır, bu, pek mühim değildir, asıl mühim olan karşılaşılan dertlere derman olabilecek ehil kişilerin bulunup bulunamayacağıdır. İnsan, derdini hâlden anlayanlara açmak ister; hastanın hâlden ancak o konunun uzmanı olan hekim anlar.

Marîzüñ olsa miñ derdi bu derd anlardan efzündür
Ki teşhîşine olmaya tabîb-i hâzîk ü kâmil (Kas., 30/3)

Lîk hâl ehline izhâr idegör derd-i derün
Haste ahvâlini ma' lûm eţibbâ eyler (Kas., 42/13)

Dert ortağı olunca yani hâlden anlayanlar bulununca toplumdaki sorunların üzerine gitmek daha da kolaylaşır.

Ey Fuzûli sehdür her ğam ki ğam-ğârî ola
Ğam budur kim mende miñ ğam var bir ğam-ğâr yoğ (G., 61/7)

Çaresizlik, yalnızlığın neticesinde ortaya çıkan elim bir durumdur. Yalnızlık içinde ıstıraplarla boğuşan insan, çevresinde kendine yardım edebilecek birilerini bulamayınca ümitsizliğe kapılır ve hiç istemediği kişilerin bile kapılarını çalmak zorunda kalır.

İsteyüb bir çâre çoğ yeldüm yügürdüm her yaña
Raħm idüb bir kimse imdâd itmedi muţlak maña

Çâresüz kaldum mürüvvet isteyu geldüm saña
Raħm kıl devletlu sulţānum mürüvvet çağıdur (Mur., 1/5)

En acı olanı da yakutlarla dolu bir vatana sahip olunduğu halde, gül gibi dikenler içinde yaşamak, yaşadığı ülkenin zenginliklerinden yararlanamamaktır.

Dimezem vahşiyem tabî'at ile
Tâlib-i zevk-i şöhetem ammâ (Kas., 21/13)

Bir diyâr içreem ki halkından
Eylemez hiç kim maña pervâ (Kas., 21/14)

Kimse yoğ derdüm eylesem izhâr
Eyleyem andan iltimâs-i devâ (Kas., 21/15)

Lâ'1 veş daş içündedür vaţanum
Gül kimi hârı kılmışam me'vâ (Kas., 21/13)

4.1.6.4. Türkmen

Divan şiirinde sarhoşluk, zalimlik, cesurluk, kavgacılık, kötü kalplilik gibi vasıflarla ele alınan Türk(men) (Pala,...:501), Divan'da da benzer şekilde ele alınır: Türkmenler içkiye düşkün, sarhoş ve kavgacıdırlar.

Kaşuñla gözlerüñdür her taraf yatur nizâ' üzre
Çekübdür birbirine iki ser-hoş Türkman hancer (Kas., 4/6)

4.1.6.5. Fitneci

Fitne çıkararak insanlar sevilmeyenler, bu insanların başarısızlığa uğramaları memnuniyetle karşılanır.

Dağıdursa n'ola 'ağd-i zülfüñi her dem şabâ
Fitne ehli olanuñ cem' i perîşân olsa yeğ (G., 153/5)

Bu tür insanlara güvenilmez, bunlarla yolculuk yapılmaz.

Fuzûlî'ni reh-i 'ışkûñda eşk ü âh ider rüsvâ
Belâdur her kimüñ bir yolda gammâz olsa yoldaşı (G., 276/7)

4.1.6.6.Hırsız-Yağmacı-Haramî(Eşkiya)

Hazineyi bir hırsıza teslim etmek şaşılacak bir durumdur.

Dehānuñ dürcini hāl-i lebūñ gözden nihān itmiş
Emānet gör ki Hindū mahzen-i lü 'lü 'ye hāzindür (G., 104/3)

Yağma, fitnenin kol gezdiği, kargaşalığın boy gösterdiği bir ortamda olur.

Qurtarmağa yağma-yi gamuñdan dil ü cānı
Sa' yüm nazar-i nerkis-i fettānuñ içündür (G.,105/5)

Yağmalama işini genellikle haramîler yaparlar. Haramî (eşkiya) yağmaya gitmeden önce tanınmamak için kılık değiştirir. Kılık değiştiren haramî, etrafı talan eder, ne bulursa yağmalar.

Qılub tağyir-i şuret vesmeden yağma qılurlar dil
Harāmî qaşlaruñ resm ü reh-i nireng durmuşlar (G., 69/2)

Yağmalamanın önüne geçebilmek için sağlam ve dayanıklı hisarlar yapmak gerekir.

Naqd-i cān tārāc-i gamdan sahlamak düşvārdur
'Işk tā seng-i melāmetden hişār itmez maña (G., 16/6)

4.1.6.7. Kâtil

Kâtil kan dökendir.

Dişledümse lā' lüñ ey qanımı töken qahr eyleme
Dut ki qan itdüm ' adālet eyle qanı qana dut (G., 43/2)

Kâtil her zaman soğukkanlı olmayabilir. Özellikle de işlemiş olduğu cinayetten sonra. Çünkü, cinayet neticesinde duyulan vicdan azabı ve şuarsuzluk cinayeti işleyen kişiyi olay yerinde alıkoyar, hareketsiz bırakır. İnsanı kan tutar.

Çarğ-i hün-âb-i dil itdi dide-i giryân meni
Anca kan tökdüm ki bu reng ile dutdı kan meni (G., 293/1)

Geh gözde geh gönülde hadengüñ mekân dutar
Her handa olsa kanlunu elbette kan dutar (G., 72/1)

4.1.6.8. Dilenci

Dilenci içinde bulunduğu durumdan kaynaklanan ümitsizliği herkesten daha iyi bilendir. Çaresiz olduğu için dilenir. Ancak, çaresizliğini belirtmek zorundadır. Bazen olumsuz cevap alacağını bilir; ama çaresiz dilenmek zorundadır.

Ne ümmid ile şüret bağlasun izhâr-i şerh-i gam
Cevâb-i telhden yeğrek bilür hırmânını sâ'il (Kas., 30/9)

Dilenciler şaha yaşanamazlar, sultandan para istemeleri de ayıp karşılanır. Dilencinin sultanın huzuruna çıkması zordur. Huzura çıksa bile sultan dilenciye iltifat etmez.

‘ Ārızuñ görmek hayâtum tâze eyler ve ne ‘ ayb
Ger gedâ vech-i ma‘ aşın kılsa sultandan tama‘ (G., 143/6)

Düşmez çu şâh kurbı Fuzûli gedâlara
Ol şehden iltifât ne nisbet maña saña (G., 17/7)

4.1.6.9. Sarhoş

İnsanlar, alkolün etkisiyle kendinden geçerler, şuurlarını kaybederler. Böyle insanların ne yapacaklarını kestirmek oldukça güçtür; bu yüzden bu tür insanlardan uzak durmak en mantıklı davranış olacaktır.

Bu gün tîğın çeküb çıhmışdur ol nâ-mihr-bân ser-ḥōş
Şahın ey rahm iden cânına kim bilmez aman ser-ḥōş (G., 134/1)

Sarhoşların neler yapabileceklerini, daha önce bunların zulmüne maruz kalan akli başında insanlara sormak gerekir.

Ḥabersüz olma fettân gözlerüñ cevrin çekenlerden
Ḥabersüz mestler bi-dâdım hüş-yâr olandan şor (G., 84/3)

Sarhoş bir insanın sır saklaması düşünülemez.

Mey-i ʿışkuñla ser-mest olduğum ilden nihan kalmaz
Muḥâl-i ʿaḳldur kim şahlaya râzın nihan ser-ḥōş (G., 134/5)

Özel itina gerektiren görevlere getirilen insanların alkol alması olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Tıpkı sarhoş olan hazine bekçisinin tüm hazinenin talan edilmesine sebebiyet vermesi gibi.

Göñül tā oldı bi-ḥod aldı gamzeñ cānumı tenden
Virür yağmaya naḳdin gencüñ olğaç pās-bân ser-ḥōş (G., 134/6)

Sarhoşların yürüyüşleri de bozuktur, bu insanlar attıkları her adımda sendelerler, alkol aldıkları için de doğru yolda değildirler.

Fuzûlî ğayr ile ḥalvet meger bezm itmiş ol gül-ruḥ
Rakīb-i kec-revi gördüm bu gün bārī yaman ser-ḥōş (G., 134/7)

Sarhoşların hâllerini meyhaneciden sormak gerekir; çünkü bunların sergilemiş olduğu tavırları en iyi gözlemleyen meyhanecidir.

Ḥarāb-i cām-i ʿışkam nerkis-i mestüñ bilür ḥālüm
Ḥarābāt ehlinüñ aḥvālını ḥarmmār olandan şor (G., 84/6)

5. Ceza

Huzur ortamının sağlanması, insanların can ve mal güvenliği için gereklidir. Bunu oluşturmak için bazı tedbirlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bunların başında da cezalar gelmektedir. Ceza, üzücü olmasına karşın huzurun sağlanmasında temel şarttır.

Didüm ‘uşşāka cevri itme didi ol hūblar şāhı
Siyāset olmayınca ‘ışk mülkinde nizām olmaz (G., 113/5)

Ceza sisteminde kısasa kısas ilkesi geçerlidir. Adalet, kana kan tutmaktır.

Dişledümse lā‘ lūñ ey qanımı tōken qahr eyleme
Dut ki qan itdüm ‘adālet eyle qanı kana dut (G., 43/2)

Kanunlara karşı gelenler önce dövülür, sonra hapse atılır.

Yüzümün qan ile kīmuhtım al itdüm kim
Ālet-i şan‘ at ola ol büt-i bī-pervāya (G., 244/3)

Hapse konan kişi zindanda zincire vurulur.

Bend ü zindān ü gam ü miñnetden olmuşdum halāş
Āh kim düşdüm yine zūlf ü zenaḥdānuñ görüb (G., 37/6)

Hükümdara ihanetin sonu başın kesilmesidir.

Ruḥuñdan nūr uğurlar şem‘ başın kesseler cā‘iz
Budur bir kul ser-encāmı ki sultānına ḥā‘indür (G., 104/6)

6. Toplumda Yükselibilme

Toplumda iyi bir yer edinebilmenin, güzel makamlara erişebilmenin temel şartlarından biri de bir büyük insana intisap etmek, onun himayesine girmektir. Böylelikle talih de açılır, kişinin önü de.

Hoşdur ey gün fâli'ün kim düşdüñ ol hâk-i dere

Ehl-i devlet dâmenin dutduñ yetersen bir yire

(G., 255/1)

Belli bir yere gelebilmek için liyakatli olmak hiç de önemli değildir.

Ey Fuzûlî muttaşıl devrân muhâlifdür saña

Ġâlibâ erbâb-i isti' dâdı devrân istemez

(G., 115/7)

B. İNSAN TELÂKKİLERİ

1. Toplum İçinde İnsan

1.1. İnsan Gerçekliği

1.1.1. Önemli Olaylar ve İnsan

Bir olay başa gelmedikçe bir anlam ifade etmez; ancak, başa gelip çekilen olay, insanlar için gerçek anlamını bulur. Tıpkı kavuşmadaki zevki, ayrılıktaki acıyı idrak etmek gibi.

Dir idüm şabr eyleyem olsam cemâlünden cüdâ
Bilmedüm düşvâr imiş olmak vişâlünden cüdâ (T., 1/III-2)

Ol ki her sâ' at gülerdi çeşm-i giryânum görüb
Ağlar oldu hâlüme bî-rahm cânânum görüb (G., 36/1)

Vaşl kâdrin bilmedin firkat belâsın çekmedin
Zulmet-i hecr itdi çoğ tarîk işi rüşen maña (G., 12/4)

1.1.2. Zenginlik ve İnsan

Zenginlik, insanları küstahlaştırır.

N'ola ger kıocsa miyânuñ kemer-i zer güstâh
Getürüb çoğları ortaya zer eyler güstâh (G., 59/1)

Bu tür insanlar, mutluluğu zenginliğin kendilerine vermiş olduğu güçte bulurlar.

Çoçar zerrin kemerle bilüñi ve bu ne tãli' dür
Ki altun kuvvetiyle beyle olmuş kãm-ran hancer (Kas., 4/9)

1.1.3. Mevsimler ve İnsan

1.1.3.1. İlkbahar

Baharın gelişi bütün âlemi sıkıntıdan kurtarır, etrafa yeniden safâ dağıtır.

Bahār eyyāmıdır kırtuldu ‘âlem her küdüretten
 Kılub kesb-i şafâ cüll-âb-i feyz-i ebr-i nīsandan (Kas., 25/5)

Bahar neşe kaynağıdır, zevk ve eğlence zamanıdır. Bu mevsimde doğadaki canlanma ile birlikte insanda da bir canlanma görülür.

‘Ays için tırfa menzildür bahār eyyāmı bāğ
 Anda dutsun gonce-veş her kim ki ‘ays ister otağ (G., 145/1)

Gönceler açıldı seyr-i bāğ idüñ ey ehl-i dil
 Kim görüb güller gönüller açılan çağdur bu çağ (G., 145/2)

İlkbahar mevsimin sunduğu güzellikler karşısında kayıtsız kalmak oldukça güçtür. İnsan, baharın kendine sunduğu güzelliklerle rahatlar, kış mevsiminin kasvetinden uzaklaşır. Gülün goncadan sıyrılışı gibi, üzerindeki bütün hüznü atar. Hatta daha önce içkiye tövbe etmiş olanlar bile bu güzellik karşısında dayanamayıp yeniden kadehi ele alır.

Çıhdı yaşıl perdeden ‘arz eyledi ruhsār gül
 Sildi mir’ât-i zâmîr-i pâkden jengâr gül (Kas., 9/1)

Çıhmış iken bezm-i gül-şenden yine ‘avdet idüb
 Câm-i mey şundurdu ehl-i tevbeye tekrâr gül (Kas., 9/7)

Memduhun en kötü günü bahar günü gibi olmalıdır.

Serîr-i hükm-i Burc-i Evliyâ senden bulub zîver
 Şafâdan her günü nev-rüz ü her faşlı bahār olsun (Kas., 12/VII-7)

1.1.3.2. Sonbahar

İlkbahar mevsiminde neşe kaynağı olan ırmaklar, sonbaharın gelişiyle tutsakları zapt etmeye yarayan bir zinciri, gül bahçesinin sonbahar manzarası da insanı kasvete sürükleyen bir zindanı çağırır. Böylelikle ilkbahar mevsiminde insanların gönlünü açan, insana can veren gül bahçesinden bir eser kalmaz.

Devr cevrin gör ki nüzhet-gâh-i ehl-i zevk iken

Cüy-bâr ü gül-şeni zencîr ü zindân eylemiş

(G., 130/4)

1.1.3.3. Kış

Kış mevsiminde ağaçların bahar mevsimindeki güzelliğinden bir eser kalmaz. Ağaçlar, bütün güzelliklerinden uzaklaşmıştır. Kışın çok soğuk günlerinde dışarı çıkamayan insan da kendini dünyadan, doğadan soyutlamıştır.

Açub ta' arruz elin zemherîr eşcâra

Ne berg kıala bu gâretde bü-sitanda ne bâr

(Kas., 6/6)

Hoş ol ki duta bu mevsimde güşe-i 'uzlet

Terreddüd itmeye muḥlaḳ qarâra vire qarâr

(Kas. 6/7)

1.1.4. Müzik ve İnsan

Müzik nağmeleri doğrudan ruha seslenir ve insanı etkiler. Bu etkilenme bazen o kadar güçlü olur ki, bazı insanlar dayanamayarak gözyaşı dökerler.

Muḥrib ağlatma sürüdüñla Fuzûlî ḥasteni

Seyl-i eşkinden şahın kıopmaya bünyâd-i tarab

(G., 33/7)

1.1.5. Arzular ve İnsan

İnsanlar, bazen arzularının önüne geçemezler. Bu arzuların gerçekleşmesi imkânsız da olsa hep bir umut taşırlar. Bu arzularını hayallerinde yaşatma yolunu seçerler, hayaller âlemine sığınarak mutlu olmaya çalışırlar.

Men gedā sen şāha yār olmak yoğ ammā n'eyleyem

Ārzü ser-geşte-i fikr-i muhāl eyler meni

(G., 294/4)

1.1.6. Hastalıklar ve İnsan

Uzun süre yatalak olan hastalar, içinde buldukları durumdan mustarıptirler, sürekli acı çekerler. Devamlı yatmak zorunda kalan bu hastalar için yatak, yastık tiksintiden başka bir şey ifade etmez.

Olur meyl-i dil efzün āsitānuñ daşına her dem

Egerçi resmdür yaşduğdan ikrāh eylemek şayru

(G., 238/3)

Hasta olan bir insan, sağlıklı bir insan gibi yol alamaz; hasta bir beden kaldıracabileceği yük oldukça sınırlıdır.

Ġam yolında men alub gitdiyse Mecnūn yoğ  aceb

Şayruya dūşvārdur hem-rehlik itmek şağ ilen

(G., 220/2)

Başı dönen bir insan, etrafındaki her şeyin döndüğünü zanneder. Etrafındaki her nesne ona yürüyormuş gibi görünür.

N'ola gird-āb-i ġam dirsem men-i ser-geşte dünyāya

Şanur kim çizginür ālem kim mūñ kim çizginür başı

(G., 276/3)

Serv-i āzād adūñle maña yek-sān görünür

Neye ser-geşte olan baħsa hırāman görünür

(G., 108/1)

Aynı durum ağlayan insanda da gözlemlenmektedir.

Nemlü eşkümden zemin memlü ünümden ās-mān
 Āh ü nālem nāvek ü peyveste ham addüm kemān (T., 1/I-2)

1.1.7. Alışkanlıklar ve İnsan

Alışkanlıklar kolay kolay terk edilemez.

‘Ādet itmek hoş değül bī-dāde rahm it Tañrı’çün
 Gāhi olsañ mā ’il-i bī-dād gāhi olmağıl (G., 174/5)

1.1.8. Korkular ve İnsan

Çok istenilen bir şeyi elde ettikten sonra kaybetmekten korkulur.

İhtimāl-i hecr teşvīşine değmez zevk-i vaşl
 Vaşl kim var anda hicrān ihtimāli n’eylerem (G., 186/5)

1.1.9. Ümitsizlikler ve İnsan

Birtakım zorluklarla dolu olan yaşam, bazen insanları ümitsizliğe itebilir. Ümitsizlik içinde olan her insanın aradığı bir çıkış kapısı veya sığınmayı istediği güvenli bir sığınak vardır. İnsanlar, bu düşüncelerden uzaklaşırsa, yani kurtuluş ümidini kaybederse asıl felâket o zaman başlamış olur.

Sāye-i ümmīd zā ’il āf-tāb-i şevk germ
 Rütbe-i idbār ‘ālī pāye-i tedbīr dūn (G., 232/2)

Bir yerde huzur ve rahat yoksa orda kalmak için ısrar etmemek gerekir. Huzurun olmadığı bir yerde kalmanın hiçbir anlamı yoktur.

Fuzûlî geç selâmet kûçesinden şabr kûyından
Ferâgat olmayan yirde sefer yeğdür iķâmetden (G., 219/7)

1.1.10. Yasaklar ve İnsan

Yasaklar, insanlar için daha da ilgi çekici olabilmektedir.

Harîş eyler meni pendüñ mezzâķ-i ʿ işķa ey nâşih
Diriğ itme ki mahzûzam senüñ peyveste pendüñden (G., 218/5)

1.1.11. Vatan Sevgisi ve İnsan

İnsanlar, ne kadar zulüm görseler yine de vatanlarından ayrılmayı düşünmezler.
Her şeye rağmen vatan sevgisi insanlar üzerinde etkin bir değer yargısıdır.

İdemen terk Fuzûlî ser-i kuyın yâruiñ
Ne kadar zulm yiri ise maña hoşdur vaţanum (G., 204/7)

1.1.12. Fırsatlar ve İnsan

İnsanoğlu çok dikkatli olmalıdır, ele geçen fırsatı değerlendirmelidir. Birtakım bahanelerle fırsatı elden kaçırmamak gerekir; çünkü fırsat çok büyük bir ganimettir.

Getür sâķi ķadeķ bil kim taʿ allül fevt-i fırsatdur
Bu fırsat var iken fevt itme kim fırsat ğanîmetdür (T., 2/II-1)

Getür sâķi ķadeķ kim ʿ ayş hoşdur ğül zemânında
Zemân fevt itme dehrüñ ğuşsa-i sūd ü ziyânında (T., 2/IV-1)

1.2. İnsanda Bulunması Gereken Vasıflar

1.2.1. Güzel Ahlâk (Edep)

İnsan, hayatını kendisi yönlendirir. Bu yüzden o, hayat çizgisinin müellifidir. Hareketlerinin veya davranışlarının faili bizzat insanın kendisidir. İnsan, aklını, iradesini, kalbini, güç ve kuvvetini, iç ve dış yeteneklerini kullanarak varlığını devam ettirir. (Altıntaş, ...:24) Bunu yaparken de toplumda kabul görmüş değerleri göz önünde bulundurmalıdır. “İyi, doğru ve kâmil bir insan olabilmek için bir takım ahlâk ilkelerine bağlı olmak gerekir.” (Mazıoğlu, 1997:67) Her şeyden önce özünü temiz tutacak; vücudunu, edep potasında eriterek bütün kötülüklerden arındıracaktır, güzel ahlâk edinecektir.

Hoş ol ki kılub reh-ber-i şıdkın ihlâş
 Havet-geh-i kurbe ola ihlâş ile hâş
 Şarrâf-i vefâ püte-i te'dibe şalub
 Her gışdan ide miss-i vücūdını halâş

(Rub.,38)

Güzel ahlâkın temelinde ise sorumluluk vardır. Yetişkin ve normal bir insanın davranışlarının bir ölçüsü olmalıdır. “Ölçülü olmak, ifrat ve tefritten yani her türlü aşırılıktan kaçınmak demektir.” (Demir, 1999:41) İnsan, kendini içinde yaşadığı toplumun değerlerinden dışlamamalı, topluma karşı sorumluluklarının bilincinde olmalı ve aşırıya kaçan davranışlarına bir son vermelidir; olumsuz davranışlarından dolayı da utanmalıdır.

Yeter cem' eyle bār-i ma'şiyet tağyir-i eṭvār it
 Hayā kıl yoḥ mıdur insāfuñ ol kim var yetmez mi

(G., 289/5)

Hidāyet menziline yetdiler sa'y ile aḳrānuñ
 Dalālet içre sen ḳalduñ saña ol 'ār yetmez mi

(G., 289/6)

İnsan davranışlarının güzel olması, bütün kapıları açar. Ahlâklı bir kişinin sözü ve özü de doğrudur. Yalandan uzak durur, sahtekârlıkla işi yoktur. Bunlar güvenilir

insanlardır. Doğrulukla iştigâl ettikleri için Allah katında da insanlar arasında da makbul ve muteber kimselerdir. (Demir, 1999:57-58)

Ey Fuzûlî menzil-i maşûda yetmek isteseñ
Hiç reh-ber yoğdurur eşvâr-i müstaşsen kimi (G., 286/12)

Güzel ahlâk sahipleri etrafına kötü gözle bakmaz, daima doğruluk üzere yaşar. Açık pencerelerden başkalarının mahremine bakmaz. Özel hayata saygılıdır.

Handa olsañ kapu levhi tek gözet 'işmet yolın
Açma göz dīvârlardan her eve revzen kimi (G., 286/11)

Edebe aykırı davranışlarda bulunmak, insanları küçültür, gözden düşürür.

Gerd-i rehin ey eşk yuduñ çeşm-i terümden
Terk-i edeb itdüñ n'ola düşseñ nazerümden (G., 217/1)

Ancak, toplumun bütün kesimlerince benimsenen değerleri dile getirmek ve bu hususta söz söylemek insanı yüceltir, ölümsüz kılar.

Vir söze ihyâ ki dutduğça seni hâb-i ecel
İde her sâ'at seni ol yuğudan bîdâr söz (G., 119/3)

İnsanların mutlu olması, toplumda itibar görmesi âsil bir soydan gelmekle kazanılan durumlar değildir, güzel ahlâklı olmanın sağladığı kazanımlardır; çünkü insan, soyu ile değil kendi yaşayışı ile yücelir, değer kazanır. Davranışları ölçülü, yaşamı güzelliklerle dolu olduğu için de daima iyiliklerle anılırlar, iyiliklere lâayık görülür.

Hâh seyyid hâh 'âmi kâm bulmaz bî-edeb
Fî'li müstaşsen olan müstevcib-i ihsân olur (G., 7/9)

Az ve öz konuşmak edebın şartlarından biridir.

Didi şahın çoğ itme şahla şart-i edeb

Ki çoğ sözinden olubdur siyâh-kâr kalem

(Kas., 33/39)

Güzel ahlâkın bir diğerk ölçüsü ise dürüstlüktür. Ahlâk, dürüstlüğü ön plâna çıkarmaktadır. Yalandan, riyadan, dedi-kodudan sahtekârlıktan ve dolandırıcılıktan uzak durmak gibi ahlâkî değerlere ters düşen durumlara meyletmemek dürüstlüğün önemli ilkelerindendir. Dürüstlüğü şiar edinen insanlar, toplumun büyük bir çoğunluğunca takdir edilirler, hak ettiği değeri görürler ve toplumda hep örnek olurlar.

Doğruluğ ile iste ʿulüvv-i mağâm kim

Geldükçe hâlûñe vire devr-i felek revâc

Doğruluğ ile harflere şadrur elif

Yâ harfini ayağa birağmışdur iʿvicâc

Doğrular ile gez ki ser-bülend ide

Eğriler ile eyleme elbette imtizâc

Yâ iğtilâtı ile serir oldı pây-mâl

Başda mağâm dutdı elif nuşret ile tâc

(Muk., 5)

İnsanı ahlâkî değer bakımından yücelten önemli bir etken de yapılan kötülöklere kötölökle cevap vermemesidir. İnsan, kötölöğe iyilikle cevap verdikçe yücelecektir.

Yamanluğ yağşılığ keyfiyetin maʿlûm iden ʿâkil

Yamanluğ idene yağşılığ itmezse yaman eyler

(Kas., 36/8)

İnsanın güzel ahlâkla ahlâklanması, yücelmesi ilim ve irfan öğrenmesine bağıdır. Olgunluk ve erdem sahibi olmak için ilim tahsil etmek gerekir. Bunun için mücadele edilmeli, bilgili insanların sohbetlerinde bulunulmalı; unutulmamalı ki ilim, insanın ahlâkını sağlam temeller üzerine oturtan bir erdemdir.

Ey güzel zātuñ ma'arif birle rengin idegör
 Hatt-i müşgin perde-i ruhsâr-i gül-gün olmadın

Şoĥbet-i erbâb-i 'ilm ü ma'rifetden kesb kıl
 Hüsn-i şîret şüret-i hâlün diĥer-gün olmadın

Cehd kıl kim görmeye ĥur-şîd-i ruhsârũñ zevâl
 Nür-i feyzinden hilâl-i kâdrũñ efvün olmadın (Muk., 32)

Ahlâkî gereklilik insanın iradesi ve şahsî sorumluluĥu üzerine kurulmuştur. Çünkü o, ahirette en küçük hesabının farkında olacaktır. (Altıntaş, ...: 38) İnsan, bu bilinçten hareketle güzel ahlâkla ahlâklanarak Allah'a yaklaştımayı amaç edinmelidir. Allah, iyilik yapanların, güzel ahlâkla iştigâl edenlerin çabalarını boşa çıkarmaz, muhakkak karşılığını mükâfat olarak verir.

Fuzûlî ĥüsn-i etvâr ile olmuş ĥurbuña mâ'il
 Budur te'sîri 'âlemde hemîşe ĥüsn-i etvârũñ (Kas., 12/VI-7)

Göstere sūd-i beĥâ pîrâye-i iĥsan saña
 Muktezâ-yi لا يضيع الله أجر الحسنين¹²⁰ (Kas., 10/40)

1.2.2. Kararlılık

İnsan, düşüncesinde kararlı olmalıdır. Herhangi bir konuda sık sık fikir değiştirmek yanılıya davetiye çıkartır. Bu da insan yaşamını olumsuz yönde etkiler. Bu yüzdendir ki pergelin sabit ayaĥı sık sık dönmekte olan diĥer ayaĥından daha iyidir.

Ey gönül çoĥ seyr kılma günbed-i devvâr tek
 Sâkin olmak seyrdan yeĥ nokta-i pergâr tek (G., 157/1)

İnsan, sağlam karakterli, düşüncelerinden emin oldukça, bu insanın düşüncelerindeki kararlılık kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Böyle bir insan, toplumda

¹²⁰ Lâ yuğı' ullâhu ecre'l-muĥsinin: Tanrı iyilik yapanların iyiliğini boşa çıkarmaz.

ne kadar aşağılanırsa aşağılansın, ne kadar işkenceye maruz kalırsa kalsın tabiatını değiştirmez, kararlılığını sürdürür.

Güher tek kılma tağyir-i řabi' at delsele baęruñ
 Karār it her hevādan olma şür-engiz deryā tek (G., 156/6)

1.2.3. Görünüşe Önem Vermeme

İnsanları dış görünüşüne göre değerlendirmek oldukça yanlıştır. Önemli olan insanın gönül temizliğidir. Dış görünüm, yani giyinilmiş olan kıyafet bir insanın değerini arttırmaz, onu asil yapmaz; çünkü altın semer vursan, hayvan yine hayvandır. Dolayısıyla asillik görünüşte değil, kişinin yapmış olduğu fiilde gizlidir.

Şüret-ārā olma taşşil-i kemāl-i ma' ni it
 Kim behāyim nev' in itmez ādemi zer-beft cül (G., 178/6)

İnsan, bu bilinçle hareket edip, görünüşteki güzelliikle bir yere gelinemeyeceğini bilmeli ve iyi bir ad sahibi olmanın kanaatkārlılıkla mümkün olabileceğinin farkına varmalıdır.

Yeter řāvüs tek 'ucb ile kıl ārāyiř-i şüret
 Vücūduñdan geçüb 'ālemde bir ad eyle 'ankā tek (G., 156/5)

Görünüşe önem vermeyen insanlar için maddi değeri yüksek olan kıyafetlerin diğerlerinden bir farkı yoktur. Hatta, değer bakımından üstün tutulanlar, aşağılanan kıyafetlerden daha değersizdir.

Ey felek yoğdur pelās-i fakrdan 'ārum menüm
 Ařlasuñdan bilmişem üstün muřaķķar řālümü (G., 287/3)

İnsanları görünüşlerine göre değerlendirenler, eleştirdikleri kişileri daha yakından tanımaya başlayınca durumun hiç de eleştirdikler gibi olmadığının farkına varırlar ve görünüşe göre değerlendirmenin yanılığına düştükleri için de utanç duyarlar.

Ṭavruma zāhıde eger ūretde eyler i' tirāz
İhtilāṭ itsem anı ūerm-ende eyler sīretüm

(G., 210/3)

1.2.4. Vicdanlı Olma

Vicdan sahibi olmak yapılanların muhasebesini yaptıktan sonra pişmanlık duymanın bir gereğidir.

Ne tāli' dūr bu kim 'ālemdede āgāz itmedüm bir iş
Kim ol işden ser-encām itmedüm hāşıl peşimānılg

(G., 146/4)

Geçmişte yapılmış olan birtakım yanlışlardan pişmanlık duyulup uzak durulmalıdır.

Çek nedāmetden göge dūd-i dili tōk kıanlı yaş
Serv-i nāzı terk kııl gül-berg-i hāndānı unut

(G., 45/3)

1.2.5. İhtirastan Uzak Durma

Rahat bir yaşam sürmek için mal mülk edinen insanlar, edindikleri mallar sayesinde mutlu olacakları yerde daha da huzursuz olurlar. Bitmek bilmeyen kazanma hırsı insanlara rahat yüzü göstermez. Ulaşılan her hedef, elde edilen her zenginlik, bir diğer hedefe ve zenginliğe ulaşma isteğini beraberinde getirir. Bu, insanın doğasında var olan bir durumdur; ama çok istenen bir şeyden mahrum olmak, mahrum olunana olan isteği arttırmaktadır. Bu da insanların felâkete sürüklenmesi için yeterli bir nedendir.

Cem' -i māl eyledüğüñ rāhat içündür ammā
Rāhatuñ eksük olur her nice artar mālüñ

(Muk., 25/2)

Tāze tāze dāg-i derdüfidür dil-i sūzānuma
Fi'l-meşel hırş ehline cem' iyyet-i zer tek leziz

(G., 65/6)

Rište-i tül-i emel dām-i belādur n'eyleyem
 Üzmek olmaz ol ser-i zülf-i perîşāndan tāmāc (G., 143/5)

Muttaşıl hırman kıtur hāşıl tāmāc dan ehl-i hırş
 Tūrfa kim artar aña geldükçe hırmandan tāmāc (G., 143/7)

İnsan tamahkâr olmamalıdır. Her şeyin daha fazlasını istemek insanları üzer, hatta insanî değerlerden uzaklaştırır, hayatı insanoğluna zehreder.

Dāmentüñ doldursa gerdün dürr ile tök ebr tek
 Dürr için telh itme kāmüñ baır-i ter-dāmen kimi (G., 286/6)

Zevk şevkiyle cihān kıyadın çeken zahmet çeker
 Ehl-i zevk oldur kim andan dāmen-i himmet çeker (G., 78/1)

İhtiras peşinde koşanlar, gönüllerinin istediği saltanatın peşinde koşarak nefsinin kölesi, bir emir kulu olabilirler, ancak. Böylesi insanlar nefislerine kulluk etmekten Allah'a kulluğu akıllarına bile getirmezler. İlimden, irfandan ilgisini keserler, malına mal katma düşüncesi daha olumlu düşünceler için insanda güç bırakmaz.

Murād er saltanatdan kām-i dildür nefse tābīc sen
 Ne hāşıl saltanat adıyla kılmak bende-fermanlığ (G., 146/2)

Hemîşe dōstum oldur direm ki māl virüb
 Kıtur tābīc atümi beste-i alāka-i māl

İbādet-i haq ü kesb-i ulüm için mutlak
 Komaz mülāhaza-i zabt-i māl mende mecāl (Muk. 26/1-2)

İhtiras, mal edinme hırsı insanları cimri yapar. Bu cimriler, kazançlarını harcamadıkları sürece mutlu olamazlar; yıldız kaybolmadan güneş görünmez, ağaç da çiçek dökmeden meyve vermez.

Bah̄l kılmasa cem^ç itdüğü direm şarfin
Nihāl-i maqşadı ser-sebz olub şemer virmez

Elindeki güheri bezl kılmasa mümsik
Şeb-i gamına emel müjde-i seher virmez

Dükenmeyince kevākib güneş tülū^ç itmez
Tökülmeyince şiküfe nihāl ber virmez

(Muk., 14)

1.2.6. Diline Sahip Olma

Diline hakim olamayan insanların başına birçok felâket gelebilmektedir. İnsan, neyin nerede ve ne zaman söylenmesi gerektiğini çok iyi düşündükten sonra söylemelidir. Aksi takdirde dil(fitil)î yüzünden eriyip yok olmaktan kurtulamayan bir mumdan farksız olurlar.

‘ Ārız-i cānān ile baḡş-i kemāl-i ḡısn ider
Dil ucundandır ki her sâ^ç at düşer noqşāne şem^ç

(G., 144/3)

1.2.7. Utanma Duygusuna Sahip Olma

Ferhat, Şirin’in resmini taşlara kazıyarak başkaları tarafından görülmesine neden olduğu için utanmazlıkla suçlanmaktadır; çünkü bir insanın, sevdiğini başkalarının görmesine neden olması hiç de hoş bir davranış değildir.

Daşa çekmiş ḡalk için Ferhād Şirin şüret’n
‘ Ārż kılmış ḡalka maḡbūbın ‘ aceb bî-‘ār imiş

(G., 132/3)

Ar damarının çatlaması insanı küstahlaştırır. Bu tür insanlar toplumda itibar görmez.

Şaḡla ey eşk edeb gitme ser-i kūyına çoḡ
Ki düşer gözden ü yüzden sürülür her güstāḡ

(G., 59/5)

1.2.8. Çalışma

Emellerine kavuşmak isteyen bir insan, önüne çıkan birtakım sorunlarla mücadele etmek zorunda kalacaktır. İnsan, bıkmadan, usanmadan bu sorunları aşmak için çalışmalıdır; sıkıntı çekmeden, zorluklara göğüs germeden mutluluğa ulaşamaz. Nitekim, sedef nisan bulutundan su almayınca inci vermez.

Fuzûlî dehrden kām almak olmaz olmadın giryān
Şadef şu almayınca ebr-i nīsandan güher virmez (G., 117/7)

Çalışmak kadar onun mahiyeti de önemlidir. Her şeyden önce makam ve mevki hırsından uzak durulmalı, erdemli bir insan olabilmek için ilim-irfan öğrenilmeli ve olgun bir kişilik kazanılmalıdır. Yoksa ne soy insanı asil yapar ne de dünya malı insana makam olur.

Cehd kıl zatūn ola maẓhar-i āṣār-i ḳabūl
Ḳılma ol cāha tefāhur ki ola ḥāric-i zāt
Fazl olur şanma saña menzilet-i aṣl ü neseb
Cāh olur şanma saña keṣret-i esbāb ü cihāt (Muk., 4/3-4)

1.2.9. Riyadan Uzak Durma

Doğruluk üzere yaşamayı şiar edinmiş insanlar, gurur gibi insanı kötü düşüncelere sevk eden fiillerden ve ikiyüzlülükten uzak durmaya çalışırlar. Hayatlarını doğruluk üzerine inşa ederler.

Ne mizācumda irtikāb-i gurūr
Ne fi' ālūmde ihtimāl-i riyā (Kas., 21/3)

Riyayla, ikiyüzlülükle bir yere varılmaz, mutluluk yakalanmaz. Mutluluk, riyadan uzak durmakla elde edilir.

Ey Fuzûlî bulmadum reng-i riyâdan bir şafâ
N'ola ger meylüm bu reng ile mey-i gül-fâmedür (G., 98/7)

Bâdeden gayrı ki ğam def'ine bir cāmı yeter
Nağdini her neye her kim virecek olsa iter

Ey Fuzûlî revîş-i ehl-i riyâdan ne biter
Mest-i medhûş u ħarâbâti-i bî-bâk olalum (Mur., 2/5)

İnsan, saldırgan olmamalıdır, davranışlarında mutedil olmalıdır; güzel ahlâkın gereği de budur. Aksine gittikçe saldırgan olmak insanı alçaltan başkaldırının delilidir. İnsan içinde bulunduğu duruma makul yaklaşmalıdır. Kendini kötülerle, ayıplayanlara karşı sabırlı olmak, susmak ve karşılık vermekten kaçınmak olgunluğunu göstermelidir. Unutulmamalı ki riyakâr insanlara çok itiraz etmek yine riyanın bir göstergesidir.

Kemâl-i ħüsn-i meşreb 'ârî olmağdur ta'arruzdan
Riyâ ehline hem çoğ i' tirâz itmek riyâdandur (G., 88/7)

Delil-i zillet-i 'işyândur ta'arruz-i ħâl
Tariğ-i ħüsn-i rızası cemî'-i ħâle rızâ (Kas., 1/72)

1.2.10. Gaflete Düşmeme

İnsan daima uyanık olmalıdır. Bilinçsizce yaşamak, insanları pek de mutlu etmez, felâketlere sürükleyebilir.

Gezme ey gönülüm kuşî ğâfil fezâ-yi 'ışkda
Kim bu şahrânuñ güzer-gehlerde çoğ şayyâdı var (G., 75/6)

İnsanlar, dost ile düşmanı birbirinden ayırt etmelidir, düşmanın sözlerine aldanıp sevdiklerine zulmetmemelidir. Başkalarının sözleriyle hareket edenler ışığını güneşten alan "ay" gibidirler. Sözün gerçek sahibi karşısında hiçbir değerleri yoktur. Dolayısıyla insanlar, kendi kişiliğini oluşturup kendi kendine karar verebilmelidirler.

Fuzûli hasteye düşmen söziyle döst cevri eyler
Zihî sâde mu'âriz kavli bühtân olduĝın bilmez (G., 116/7)

'Âriyetden sözüne kılma kamer tek zînet
Ğayrdan 'âriyetün nûr ise hem yazıya at (Muk., 4/5)

İnsanların vefasız olabileceğini düşünüp ihtiyatlı davranmak gerekir.

Her yeten meh-rûya şarf itme Fuzûli 'ömrünü
Bî-vefâlardan hâzer kıl dut tarîk-i ihtiyât (G., 140/5)

1.2.11. İftiradan Uzak Durma ve Yalan Söylememe

Başkalarına dil uzatmak, haddini bilmeden iftira atmak insanların başını belâyâ sokabilir.

Düşer od şem' diline bu sebebden ki kılır
Dil uzadub giceler ol meh-i tâbân ile bahş (G., 46/6)

Doğru söylemekle sözünün kadir ve kıymetini arttıran bir kimse, aslında kendi kadir ve kıymetini arttırmaktadır. Söz ne kadar değerli ise sahibini de aynı ölçüde değerli kılar, yüceltir. Ancak, her söylenen söz değerli olmaz. Sözün değerli olması az ama öz söylenmesine bağlıdır.

Arturan söz kadrini şıdık ile kadrin arturur
Kim ne miqdâr olsa ehlin eyler ol miqdâr söz (G., 119/2)

Ger çoğ isterseñ Fuzûli 'izzetün az it sözi
Kim çoğ olmağdan kılubdur çoğ 'azizi hâr söz (G., 119/7)

1.2.12. Cahillerle Tartışmama

Bilgili insanların yaptıklarından hiçbir şey anlamayan cahillerle tartışmak gereksizdir. Onlara doğruluktan, gerçeklerden, utangaçlıktan ve cömertlikten bahsetmek

açıkça zulümden başka bir şey değildir. Bilgili bir insan, cahille sohbet etmekten neler elde edebileceğini çok iyi bilir; ancak, cahil biri bilgili bir insanın kendine söylediklerinden bir şeyler anlamayacağı için anlatılanların iyi olduğunun ya da olmadığını farkına varamaz. Cahillerin sözleri dinî hükümlerce de kabul görmez ve bunlar çocuk gibi olduklarından bunlarla yapılan alışverişin bir geçerliliği yoktur.

Şorma zühhâda Fużülî reh ü resmin ‘ışkuñ
Ne bilürler revîş-i ehl-i ħired nâ-danlar (G., 67/7)

Cenneti küyuña zühd ehli münāsib diseler
Ne münāsib ki kılam bir nice nādān ile baĥş (G., 46/2)

Eyleyüb nâ-dāne ‘arz- fażl ü izhār-i hüner
Şerm-sār itmek ‘atā ummak nedür zulm-i şarîĥ

Sen bilürsen mücmelen andan ne alursan velî
Bilmez ol kim alduğı senden ĥasendür yâ ĥabîĥ

Zāhiren şatmak hüner almak ‘atā bir bey‘dür
Tıfıdur nâ-dan buyurmaz şer‘ anuñ bey‘in şaĥîĥ (Muk., 6)

İstemen nâ-dan maña ger virse genc-i sîm ü zer
Kim ‘ivezsüz mâle nâ-dandan taşarrufdur vebāl (Muk., 27/4)

Bilgili, olgun insanlara değer vermemelerinden dolayı cahilleri ayıplamak da yanlışır. Cahiller, yaratılışlarının bir gereği olarak, erdemin, olgunluğun ve bunlardaki manevî zevkin ne olduğunun farkında değildirler, bu zevki hiç tatmamıştırlar. İnsanlar birbirlerini tanıdıkları, anladıkları ve birbirlerine hoşgörüle yaklaşabildikleri ölçüde dostluk kurabilirler. Dolayısıyla birbirlerini anlamaktan uzak olan cahillerle bilgili insanların dostluklarından söz etmek oldukça zordur.

Ehl-i kemāle cāhil eger ĥadr kılmasa
Ma‘zür dut melāmetin itmek revā deĥül

Cāhil ṭabī' atinde mezāk-i kemāl yoḥ
Her nefse iḳtidā-yi ṭabī' at ḥaṭā deḡül

Ülfet hemīşe fer' i olur āšnālıḡuñ
Cāhil fazīlet ehli ile āšnā deḡül

(Muk., 28)

Cahillerle, kötülerle dostluk kurmanın yanlış olduğunu her fırsatta dile getiren şair bir gerçeğe de ışık tutmaktadır. Kötülerle dostluk kurmak, sırdaş olmak yanlıştır; ama onlara bu yanlışları anlatmak ve onları topluma kazandırmak önemli bir görevdir. Gülün dikene değer vermesi onun değerinden bir şeyler alıp götürmez, değerini düşürmez.

Ferine virmez ḥalel ḥār ile kılmāk iltifāt
Zib ü zinet virdüğüyçün ḥāre olmaz ḥār gül

(Kas., 9/56)

1.2.13. Haddi Aşmama

İnsan, her şeyden evvel gücünün nelere yetebileceğini bilmeli, ona göre davranmalıdır. Muktedir olmadığı herhangi bir konuda veya herhangi bir olayda iddiada bulunmak, ısrarcı olmak, Ay'ın Güneş'le parlaklık konusunda bahse tutuşması gibidir.

Yüzüñe durmasun āyine urub lāf-i şafā
Ne revā meh kıla ḥur-şid-i dirahşān ile baḥş

(G., 46/2)

1.2.14. Cömert Olma

Cömertlik, kazançla orantılı değildir. Çok kazanan birinin çok cömert olduğunu iddia etmek ne kadar yanlışsa, çok az kazanan bir insanın cimri olduğunu iddia etmek o kadar yanlıştır. Cömertlik, insanların maddî kazançları ile orantılı değil, gönlün zenginliği ile orantılıdır.

Şüretüm faḡr ü sîretüm mün'im
Hey'etüm mür ü himmetüm 'anḡā

(Kas., 21/10)

1.2.15. Sabırlı Olma

Sabır, olumsuzluklara karşı direnme gücü verir. Belirli bir süre çekilen sıkıntılar sabırla aşılr. Sabır, insanları olgunlaştıran, onlara kişilik kazandıran en önemli etkidir. İnsanlar sabrederek bütün dertlerine derman bulurlar, isteklerini gerçekleştirirler. Tıpkı, su damlasının sedefin içinde değerli bir inciye dönüşmesi ve bu sayede değer kazanması, goncanın güle dönüşmesi ve toprak altında günlerce birçok sıkıntıya katlanarak yerüstüne çıkmayı başaran bir tohumun can alıcı güzellikte bir güle dönüşerek bahçenin süsü olması gibi.

Şabr her derde mürür ile müdāvā eyler
Şāhib-i şabr bulur her ne temennā eyler (Kas., 42/1)

Ğonce bağır dehr bi-dādiyle evvel kıān olur
Şoñra yüz lūtf ile göñli açılır ħandān olur (Kas., 7/1)

Ķatre-i bāran ki bir müddet şadef ħabsin çeker
Yoğ iken kıadri tapar kıymet dūr-i ğaltan olur (Kas., 7/2)

Dāne toprağ içre şiddet çekdüğüyçin nice gün
Baş çeküb ħırmınenür ārāyiş-i bu-stān olur (Kas., 7/3)

Unutulmamalıdır ki, sıkıntı çekmeden güzelliklere kavuşulmaz. Ancak, dert karşısında direnç gösterebilenler derman bulabilirler. Tıpkı, Yûsuf'un önce zindana atılması ve sonra Mısır sultanı olması gibi. (Bkz. Yûsuf, s.21).

Ķahrdan ikrāh idenler lūtfā olmaz müstahāķ
Müsta'idd-i derd olanlar kıābil-i dermān olur (Kas., 7/4)

Miħnete şabr eyleyen rāħat tapar çun Yûsuf'a
Salħanat taħtınıñ evvel pāyesi zindān olur (Kas., 7/5)

Her su damlasının hava tarafından değerli bir inciye dönüştürülmeyeceği gibi, toplumlar da bağırplarından, böylesi metanetli insanlar çok sayıda çıkarmaz. Böyle mükemmel insanlar çok nadirdir.

Müsta'idd-i şeref-i rif'at olan nâdir olur

Şanma her âbı hevâ lü'lü'-i lâlâ eyler

(Kas., 42/17)

1.2.16. Aşırı Yememe

Bol kazanç çok yemeyi gerektirmez. Gereğinden fazla yeme, insan bedenine bir yükür, sağlığına da zararlıdır.

Gerçi ni' met çoğ kifâyetden tecâvüz kılma kim

İmtilâ bâr-i bedendür bî-ñuzûr eyler seni

(Muk., 41/3)

1.2.17. Sır Saklama

İnsan ancak sır saklayarak iffetli olabilir. Aslında sır, sağır ve dilsiz olan birine bile söylenmemelidir. İnsan içini herkese açmamalıdır.

Refîkuñ olsa dilsüz cân-ver hem şağla râz andan

Şağın sıruñ düşürme dillere Mecnûn-i rüsvâ tek

(G., 156/4)

Sağlam karakterli, kişiliği gelişmiş insanlar sır saklamayı çok iyi bilirler. Bunlar o kadar kararlıdır ki asılacaklarını bilseler de sırlarını ifşa etmezler.

Eyle pinhân eylemiş göksinde sırr-i 'ışkuñ

Kim ayağından aşarlar eylemez izhâr gül

(Kas., 9/24)

Râz-i 'ışkuñ şağlaram ilden nihan ey serv-i nâz

Gitse başum şem' tek mümkün değül ifşâ-yi râz

(G., 114/1)

1.2.18. Şeref ve Yücelik İsteme

İnsan, daima kendini halk nazarında yüceltecek davranışlara yönelmelidir. Bunun aksi davranışlara meyiletme, insanların değerlerini düşürür, alçaltır.

Ekmel-i halkdan iste şeref ü rif' at kim
 urb-i ednā hevesi rütbe-i ednā eyler (Kas., 42/14)

Kibir ve gurur düşmanlığı, önyargıyı ve uyumsuzluğu besler. (Sayar, 2000:21)
 Kibirten, gururdan uzak duran insanlar, toplumda itibar gören insandır; çünkü, tevazu, insanları yücelten önemli bir değerdir, kazanımdır.

Ser-verlik ister iseñ üftâdelik şî'âr it
 Kim düşmedin ayağa çıkmadı başa bāde (G., 246/6)

Ey kılan izhār-i zillet müjde-i 'izzet saña
 Kim bu der-gehde muarrerdür 'azîz olmak zelîl (G., 177/5)

1.2.19. İçkiden Uzak Durma

İslâm dini tarafından yasaklanmış olan içki toplumun büyük bir çoğunluğu tarafından da reddedilmektedir. İçki içen bir kimse, alkolün etkisiyle kendinden geçmekte ve şuarsuzca hareket etmektedir. İçki, insanı yavaş yavaş toplumdan uzaklaştırır, itibar gören değerli bir şahsiyet iken, aşağılanan bir kişiye dönüştürür, felâketlere maruz bırakır, ıstıraba gark eder. Nihayetinde, yalnızlığa sürükler ve yardım elinin uzatılmamasına neden olur.

Her kim ayağ şundı maña men ayağına
 Cins-i havās ü nad-i ħred eyledüm nişār (Kas., 37/16)

Bî-hüş düşmüşem müteğayyir mizāc ile
 Ğāfil ki leyldür mi geçen devr yā nehār (Kas., 37/18)

Olmuş hücum-i hâdişeden hüş münhezim
Kılmış şafâ-yi ' aql dil-i tîreden firâr (Kas., 37/19)

Bir lâhzaî ki şaykal-i idrâk-i müstakîm
Nâ-geh götürdi âyine-i tab' dan gubâr (Kas., 37/20)

Açdum gözümi görmedüm ol bezmden eşer
Haqqâ budur tabî' at-i dünyâ-yi bî-medâr (Kas., 37/21)

Kılmaz kamu kažiyyede emrini müstedâm
Olmaz cemî' -i emrde bünyâdı üstüvâr (Kas., 37/22)

Gördüm yirüm fezâ-yi bisâf-i sürür iken
Olmuş mażîk-i mezbele-i ' acz ü inkisâr (Kas., 37/23)

Hem-şoĥbetüm cemâ' at-i ehl-i kabûl iken
Olmuş nedîm ü hem-nefesüm nice mür ü mâr (Kas., 37/24)

Cismüm cefâ-yi şiddet-i berd ile nâ-tüvân
Başum belâ-yi hâdişe daşıyle seng-sâr (Kas., 37/25)

Ehl-i cefâ tenümde olan kisvetüm alub
Koymuş meni bürehne vü lerzân ü hâr ü zâr (Kas., 37/26)

Ne bir refîk kim ola ol demde dest-gîr
Ne bir şefîk kim ola ol ğamda ğam-güsâr (Kas., 37/27)

İçki içenlere Allah'ın merhamet kapıları da kapanır. Bu insanlar, Allah katında en alçak makamda yer alırken halk arasında da ayıplanmaktadırlar. İnsanlar, içkiden uzak durmalıdır; çünkü Allah, içkiyi insanın aklını başından aldığı ve insanı kötülüklere sürüklediği için yasaklamıştır. İnsanlara düşen görev de içki içenlerin düştükleri durumlardan ibret almak suretiyle onların düştükleri durumlara düşmemeleridir.

İzid yüzüme bağlamış ebvâb-i rahmetin
Ya'nî budur nihâyet-i 'işyân-i bâde-ğâr (Kas., 37/28)

Çoğ bâde bezm-i devrde nüş itmişem velî
Men hiç meyde görmemişem bu şıfat humâr (Kas., 37/29)

Hem zillet ile der-geh-i Hâlik'de münfa'îl
Hem hayret ile halk arasında şerm-sâr (Kas., 37/30)

Her-giz özümü görmemişem beyle bî-şu'ür
Her-giz özümü görmemişem beyle hâk-sâr (Kas., 37/33)

Aldanma mey neşâtına vü dîme dem-be-dem
Kim anı beyle ile hârâm itdi Kirdigâr (Kas., 37/38)

Her emr ü nehve 'ibret ilen i'tibâr kıl
Her işde i'tibârı şî'âr eyle zînhâr (Kas., 37/39)

İçki içen bir insanda ne dünya ne de ahiret kaygısı vardır. Onun yaşadığı âlem içkinin tesiri ile oluşan sarhoşluk âlemidir.

Ey hoş ol ser-mest kim gönlünde zevk u şevkden
Âhiret endîşesi dünyâ hayâlî kalmadı (G., 259/6)

1.2.20. Yardımlaşma-Dayanışma-Dostluk Duygularına Sahip Olma

Toplumda her kesimden insanla karşılaşmak mümkündür. Fakir de vardır, zengin de. Zenginler, fakirlere gücü nispetinde yardım etmelidir. Fakire yardım, zenginin elinden gelebilir.

Kerem kıl kesme sâkî iltifâtıñ bî-nevâlardan
Elünden geldiği hayrı diriğ itme gedâlardan (G., 215/1)

Dayanışmada menfaat gözetilmemelidir. İnsanî ilişkilerin temelinde karşılıklı menfaat gözetilmeli tek yanlı menfaatlerin peşinde koşulmamalıdır.

Kim ki menden nef̄ bulmaz istemem nef̄ in anuñ
Ol ki nef̄ üm yoğ aña nef̄ i maña olmaz helāl (Muk., 27/3)

Bir toplumda insanlar arasındaki ilişkilerin gelişmesi, güvenin oluşması, dayanışmanın gerçekleşmesi ve sosyal yapının sağlam temeller üzerine inşa edilmesi, kurulan dostlukların menfaat ilişkilerine dayanmamasına bağlıdır. Dost, arkadaşını gammazlamaz, başı darda iken yalnız bırakıp gitmez. Ancak, dost olarak seçilenlerin gerçekte dost olmayışları, ilk fırsatta dostuna kötülük etmeleri, hem dostluk hem dost edindiğini sanan insanlar için bir felâkettir.

Fuzûlî'ni reh-i 'ışkuñda eşk ü âh ider rüsvā
Belādur her kimüñ bir yolda ğammāz olsa yoldaşı (G., 276/7)

Eşk-i lâ' lüm reh-i 'ışkuñda dutubdur etegüm
Korhulukdur nice şalub gidelüm yoldaşı (G., 275/3)

Dost, dostundan hiçbir şeyi saklamaz, dostu ile her şeyi paylaşır.

Eylerem bî-ğod fiğan gördükçe küyuñ itlerin
Āšnā derd-i nihānın āšnādan şahlamaz (G., 110/6)

1.2.21. Başkalarına Özenmeme

Başkalarına benzemeye çalışmak, onları taklit etmek huzura giden bir yol değildir. Bu yol, insanı mutsuzluğa sürükler, insan bu yolda kendi kişiliğini oluşturamaz, kendini bulamaz, başkalarının bir sureti olmaktan öteye gidemez. Her şeyden önce insan, kendi kişiliğini kazanmalı bunu da sağlam temeller üzerine oturtmalıdır. Aksi takdirde pehlivanlar, yani sağlam karakterli olanlar çok hızlı bir şekilde yol alırken, başkalarının sureti olmaktan kurtulamayanlar, yani kişiliklerini sağlam temeller üzerine oturtamayanlar, ancak oyuncak ata binen çocuklar kadar yol alabilirler, ilerleyebilirler.

Müdde'î eyler maña taklîd nazm ü neşrde
Lîk nâ-merbûṭ elfâzı mükedder zâtı var

Pehlevânlar bād-pâlar seğrinde her taraf
Tıflı hem cevlân ider ammâ ağaçdan atı var (Muk., 8)

1.2.22. Kötü Niyetlilere İlim Öğretmeme

Kötü niyetli insanların bilgilerini toplum yararına kullanmasını düşünmek yanlıştır. Bu tür insanlara ilim öğretmemek gerekir. Bunlara ilim öğretmek, halkı katletmesi için cellada keskin bir kılıç vermek gibidir. Böylelikle, asıl gâyesi insanlığa hizmet olan ilim, ahlâksız ve imansız ellere düşerek zararlı olur.

Ey mu'allım âlet-i tezvîrdür eşrâre 'ilm
Kılma ehl-i mekre ta'lim-i ma'ârif zînhâr

Hîle için 'ilm ta'limin iden müfsidlere
Katl-i 'âm için virür cellâda tiğ-i âb-dâr

Her ne tezvîr ise itse ehl-i cehl aña olmaz şebât
Mekr-i ehl-i 'ilmdür aşl-i fesâd-i rûzgâr (Muk., 7)

1.2.23. Olumsuz Davranışları Âdet Edinmeme

Alışkanlık, kolay kolay terk edilemez. Bazı alışkanlıklar, toplum zararlıdır ve hemen terk edilmelidir. Tıpkı zulüm gibi.

'Âdet itmek hoş degül bî-dâde rahm it Tañrı'çün
Gâhi olsañ mâ'il-i bî-dâd gâhi olmağıl (G., 174/5)

1.2.24. Dürüstlerle Sahtekârları Birbirinden Ayırabilme

Toplumun geneli iyilikten, doğruluktan yana tavır alır. Ahlâki açıdan yozlaşmış kimselere pek itibar edilmez. Bu tür insanlarla da bir arada bulunmak, aynı ortamı paylaşmak yanlıştır.

Yürütmeñüz ‘arâkı meclis içre bâde ile
Harâm-zâdeni kıoymañ helâl-zâde ile (G., 248/1)

1.2.25. Başkalarının Ayıbını Örtme

Başkalarının ayıbını yakalamaya çalışmak, onlarda kusur aramak ve kusurlarını yüzlerine vurmak çok yanlış bir tutumdur. İnsan, öncelikle Allah’ın ‘Settâr’ ismine uyarak kimsenin ayıbını görmemeli, yalnızca kendi kusurlarını düzeltmekle meşgûl olmalıdır. (Yeniterzi, 1997:159) Her fırsatta başkalarının ayıbını açığa çıkarmaya çalışanlar ebedî saadete ulaşamazlar.

Perde çek ‘aybına zulmet kimi halkuñ dâ’im
Ger dilerseñ ki naşib ola safa Āb-i Hayât
Kılma hur-şid kimi ‘ayb-nümâlik ki felek
Yire şalmaya seni ba’de ‘ulüvv-i derecât (Muk., 4/1-2)

1.2.26. Misafirperver Olma

Misafir, en iyi bir şekilde ağırlandırmaya çalışılır. Misafire ne ikram edildiği önemli değildir, önemli olan ona güler yüzlü davranmaktır.

Kıymaduñ sâkin-i küyuñ olana peykānuñ
Bir içim şu ile ağırlandırmaduñ mihmānuñ (G., 160/1)

Dem-be-dem cānumı ey derd ü belâ incitmeñ
Lütf idüñ bir iki dem kim size mihmāndur bu (G., 237/4)

1.2.27. Merhametli Olma

Toplumun zavallı, kendinden geçmiş, bitkin insanlara merhametle yaklaştığını görmekteyiz.

Şınmış müje tek halk gözinden ahıdur yaş

Nezzāre-i za' f-i beden-i müy-mişālüm

(G., 202/3)

SONUÇ

Bu çalışma Türk edebiyatının en büyük şairlerinden biri olan Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'ndaki din ve toplumla ilgili konuların tespitini ve tahlilini içermektedir.

Fuzûlî inançlı bir insandır. Onun inancının merkezinde ise Allah vardır. O, divanında Allah'ı, İslâmî inanca uygun vasıflarıyla anlatmıştır. Allah'ın ilmi sonsuzdur, her şey onun bilgisi dahilinde gelişir. Yoktan var eden Allah, ezeli ve ebedidir, hayatı da ölümü de o, yaratmıştır. Allah, rızık verendir. Yaratılan her varlık, onun varlığının, kudretinin ve sonsuz ilminin şahitleridir. Onun adaleti sonsuzdur, rahmetinden ümit kesilmez, onun sevgisi insanları merhamete yöneltir. Basiret sahipleri bu gerçekleri idrak edip ve sadece Allah'a dua ederler.

Allah'ın sonsuz kudreti karşısında saygıyla eğilen şair, kaza ve kadere, ahiret hayatına, kıyamet gününe de inanmaktadır. Ahiret hayatı kaçınılmazdır ve bu hayat için hazırlık yapılması zorunludur. Ahiret hayatına hazırlanmak ise ibadetle mümkündür. İbadet, gösterişten uzak olmalıdır. Günah işleyen bir insan hemen Allah'a yönelip tövbe etmelidir.

Tanınmak ve bilinmek için kâinatı, sonra da insanı yaratan Allah, gizli bir hazine olan ilminin yaratılanlar tarafından bilinmesi ve öğrenilmesi için yine yaratılmışların içinden peygamberler çıkarmıştır. Bu peygamberlerin yaşamları Allah'a iman etmeyenler için ibretlerle doludur. Hz. Âdem daha çok ilk insan olması; Hz. Nuh, tufanı; Hz. İbrahim, ateşe atılması; Hz. İsmail, kurban edilmesi; Hz. Yakub, daha çok hüznün evi anlamına gelen "külbe-i ahzan" da çekmiş olduğu ıstırapı ve dökmüş olduğu gözyaşı ile; Hz. Yusuf, güzelliği, köle olması, zindana atılması, zindandan kurtulması; Hz. Mûsâ ise Tûr Dağı'nda Allah'la konuşması, elindeki asanın ejderhaya dönüşmesi, asasıyla Kızıl denizi ikiye ayırması ve Yed-i beyzâyla; Hızır ölmezlik sırrına vakıf oluşuyla; Hz. Davud sesinin güzelliğiyle; Hz. Süleyman tahtı, yüzüğü, karınca ile münasebeti ve Âsaf ile; Hz. İlyas karada sıkıntıya düşenlerin yardımına koşmasıyla; Hz. Zekeriyya

öldürülüş şekliyle; Hz. İsa doğumundaki farklılıklar, beşikte iken konuşması, nefesi ve göğe çekilmesiyle anılmaktadır, Divan'da.

Şair, Şiâ'nın önder olarak gördüğü Hz. Ali'ye ve onun soyundan gelen On İki İmam'a büyük bir sevgiyle bağlıdır. Şiâca kutsal sayılan yerlerin düşüncesi bile şairi derinden etkilemeye yetmektedir. Şair, Şia'ya olan bağlılığını her fırsatta dile getirmiş, hatta tamamen Hz. Ali ve On İki İmam övgüsünde kaside (Kas., 8) kaleme almıştır. Gerek bu kasidede gerek Divan'ın muhtelif yerlerinde Hz. Ali öncelikle "şâh-ı velâyet"tir. Şiâca velâyet, nübüvvetten daha üstün görülmektedir ve bu yüzden Hz. Ali, kitap indirilmeyen peygamberlerle (Hz. Âdem, Hz. İsmail) kıyaslanmaktadır. Yirmi altıncı kasidenin yirmi dördüncü beyitinde (Hudâ'nun "innemâ" kavlinde halk içre velî'âhdı / Resûl'ün "lahmike lahmî" ser-i hânında mihmânı) Şiâca Hz. Ali'nin velâyetine delil gösterilen ayete de (Mâide, 55) işaret edilmektedir. (Karahan, 2001:245 /Gölpınarlı, 1985a:VII) Fuzûlî'nin Şifliğini düşündüren ifadeler bunlarla sınırlı değildir. Hz. Ali, bütün Müslümanların önder(imam)idir, dinin ve dünyanın sancaktarı, din düşmanlarının en büyük korku kaynağıdır, ilim deryasının dalgıçıdır. Fuzûlî de bu önderin kölesidir. Onun rızasını kazanmadan yaşamak boştur. Divan'da, Hz. Hüseyin'in katledilişi de hatırlatılmaktadır. Hz. Hüseyin, "Şâh-ı Kerbelâ" ve "Şâh-ı Şehit"tir. "Bu şehidin kanının istenme zamanı gelmiştir"(Bkz., s.64) sözü ise şairin Şifliği açısından oldukça iddialıdır. Bu ve buna benzer ifadeler göstermektedir ki, Fuzûlî Şî'dir. Ancak, o, mutaassıp bir Şîf olmaktan uzaktır, "koyu bir Şîf değildir". (Karahan, 2001:254) Bunu da Hz. Muhammed'e olan sevgisinden anlamaktayız. Çünkü o, Hz. Peygamber'e de derinden bağlıdır. Ona göre Hz. Peygamber'i övmek oldukça zordur. Çünkü, Hz. Peygamber, "Taha ve Yasin" surelerinde bizzat Allah tarafından en güzel şekilde övülmüştür. Bu düşüncelerle yoğrulan şair, yine de Hz. Peygamber'i övmekten kendini alamaz. Hz. Peygamber, eşsiz bir inci tanesidir ve dünyanın süsüdür, yaratılmışların en şerefliisidir, kâinatın yaratılma sebebidir. Dünya, var olduğundan bu yana onun gibi değerli bir insan görmemiştir. O, Hayrû'l-beşerdir, Muhammedü'l-emin'dir, derin bir ilim kabiliyetine sahiptir, Peygamber-i Ahir-zaman'dır, ümmetine şefaet edecek tek Peygamber'dir, Şefi'ül-müznibin'dir. Onun doğumuyla Mecusîlerin sürekli yanmakta olan ateşi sönmüş, Kısra'nın muhteşem sarayı yerle bir olmuştur. Şairin şiiri de gerçek değerini ve parlaklığını Hz. Peygamber övgüsünden almaktadır. Birçok mucizesi bulunan Hz. Peygamber'in en büyük mucizesi Kur'an'dır. Allah'ın kelâmı olan Kur'an,

alelâlede bir kitap değildir; idrak edebilenler için çok derin manalar içermektedir. Hz. Peygamber'e olan bağlılığını buna benzer ifadelerle dile getiren şair, Dört Halife'den sadece bir beyitte "Çār-yār" olarak söz etmektedir. Şair, Sünnî Osmanlı padişahını ve Ehl-i Beyte bağlılığı, dinde ihlası ile tanınan, Sünnî mezheplerden Hanefiliğin kurucusu İmam-ı A'zam'ı da övmekte bir hata görmez.

Tasavvufun çok önemli bir yer teşkil ettiği Divan'da tasavvuf bir amaç değil, aşkın ve duyguların ifadesinde bir araçtır; devrin tasavvuf birikiminin bir yansımasıdır. Divan'daki aşk, bedenî hazların üstüne çıkararak ulvîleşen bir aşktır ve bu aşk, tasavvufun mecazlarıyla yoğrulmuştur. (Mazıoğlu, 1986:23) "Fuzûlî'nin plâtonik aşkı terennüm ettiğini söylemek mümkün değildir. Bu büyük şair, maddî aşkı idealize ederek ulvîleştirmeyi düşünmüştür." (Küçük, 1989:245) Bu aşkın ateşini gönüllere düşüren Allah'tır. Aşk, insanı yaratılışın sırrına götürür, insanların karanlık yollarını aydınlatır. Aşk, bir kaderdir ve değişmez. Aşkın ıstırapı ve bu ıstıraptaki zevk olmayınca yaşam anlamsızlaşır. Aşk, hırs, rekabet, kıskançlık, kin gibi tüm dertlerin çaresidir, inancın özüdür, insanları dünyanın sıkıntılarından koruyan bir sığınaktır. Aşksız ilmin hiçbir önemi yoktur. Aşkla olan ilmin temelinde Allah vardır. Aşk, insanı Allah'a götürmelidir. İnsan, Elest meclisinde verdiği sözü unutmamalı, yaratılış gâyesinden uzaklaşmamalı, atalarımızın da kâtili olan bu dünyayı kendine dost seçmemeli, visale ulaşabilmek, Allah'a yaklaşabilmek için aşkın rehberliğinde yol almalı, masiva tuzaklarından uzak durmalı, aşk yolunda karşılaştığı ıstıraplara dayanabilmeli, çok çabuk yılmamalı, dünya nimetlerine sıkı sıkı sarılmamalı, kendinde bir varlık görmemeli, her şeyin Hakk'ın kudreti dahilinde olduğunu bilmeli ve bu şekilde yaşamalı, en büyük ganimet olarak "fakr" yolunu seçmeli, gönlünü bütün çirkinliklerden arındırıp fenafillaha ulaşarak huzur bulmalıdır.

Fuzûlî'nin ulvîleşen aşkı ıstırapla yoğrulmuştur. Fuzûlî, bir ıstırap şairidir ve ıstırap şairi olmanın ötesinde maruz kaldığı ıstırapları zevke dönüştürebilen eşsiz bir şahsiyettir. Sonsuz olmasını dilediği, kendisini kemale ulaştıracağına inandığı ıstırap, hemen hemen Divan'ın tamamına sirayet etmiştir. O, acı ile özdeşleşmiştir, "gam ve kederden, ıstıraptan hoşlanır, hicranı vuslata tercih eder; ayrılıklardan şikâyet etmez." (Küçük, 1989:245) Çünkü her kavuşma yeni bir ayrılığın başlangıcıdır.

Fuzûlî'nin kendine bir hamî bulamaması, belki de ihtibasa uğrayan beşerî arzuları (Karahana, 1996b:192), doğup büyüdüğü çevrenin olumsuz şartları, şairin içinde yaşadığı dünyaya bakışını etkilemiştir. Fuzûlî, öncelikle içinde yaşadığı dünyayı pek beğenmez, dünyaya karamsar bir gözle bakar. Dünya, sadece geçici bir konaklama yeridir, orada sonsuza kadar kalmak mümkün değildir. Dünya, atalarımızın katilidir; ona güven olmaz; çünkü bir gün bizi de katledecektir. Dünya yaşamı boyunca elde edilen zenginlikler, yine dünyada kalacaktır. İnsan geldiği gibi yükten arınmış bir şekilde geri dönecektir. İnsan, kendini ebedî huzura götüremeyecek olan dünya zenginliğinin ardı sıra gitmemelidir. Dünya zenginliğinin, mutluluğunun çok kısa olduğu unutulmamalıdır. Çünkü dünya gurbettir. İnsan, gurbette ne kadar mutlu olursa dünyada da o kadar mutlu olur. Dünyada bilgiye, erdeme önem verilmez. İnsanların yükselmesinde bilgi ve erdem yeterli değildir. Yükselbilmek için önemli makamlarda bulunan insanların desteğini almak da oldukça önemlidir.

Fuzûlî'nin özünü oluşturan bu düşünceler, onun bir tarikat ehli olduğu hissini uyandırmıştır, çoğu araştırmacılarda. Fuzûlî'nin hemşehrisi Ahdi "Gülşen-i Şuara"sında Fuzûlî'nin "ehl-i tarikat" olduğunu belirtir; fakat, bir tarikat ismi vermez. (Karahana, 2001:262) "Ehl-i tarikat oluşunun bir hemşehrisi, ona dair en sağlam bilgi veren bir müellif ve çok muhtemeldir ki şahsî münasebetleri de bulunan bir dostu olan Ahdi tarafından ve ölümü üzerinden henüz on yıl bile geçmemişken böyle açık şekilde ifadesi, şairimizin bir tarikata intisabı olduğunun çok kuvvetli delilidir." (Karahana, 2001:263) diyen Karahana Hoca, daha sonra; Fuzûlî'nin eserlerine ve temayüllerine, Ahdi'nin sözlerine dayanarak onun ehl-i tarikattan olduğunu; ancak, herhangi bir tarikat isminin tespit edilmesinin mümkün olmadığını söylemektedir. (Karahana, 2001:270) Karahana Hoca, Fuzûlî'nin bir tarikat ehli düşüncesinde ısrar etmemektedir. Tarikat zevkine sahip olan şairin, fiilen herhangi bir tarikata girmemiş olmasını hatırdta tutmakta ve manen tarikat ehli olabileceğini de düşünmektedir. (Karahana, 2001:271) Bir başka yazısında da bu konuyla ilgili olarak, tasavvufî temayülleri bakımından Fuzûlî'nin bir tarikata mensup olduğunu düşünmenin mümkün olduğunu; ancak eserlerinde belirli bir tarikata bağlı olduğuna dair herhangi bir ipucu olmadığını (Karahana, 1996:242) belirtmekle bu konudaki düşüncelerinde bir paralellik olduğunu ispatlamıştır. Mazioğlu Hoca ise, tasavvufu çok iyi bilen Fuzûlî'nin eserlerine bakıldığında onun tarikat mensubu olduğuna dair hiçbir işaret bulunmadığını söylemektedir. (Mazioğlu, 1986:16) Allah'a

giden yol, Allah düşüncesiyle beraber olmak için kullanılan yol manasına gelen tarikatın esası tasavvuttur.(Bkz., S,120) Şairimiz de tasavvufu çok iyi bilmekte ve şiirlerinde en güzel şekilde işlemektedir. Şairin tasavvufi düşünceleri, tasavvufu işleyiş şekli bir tarikat çağrışımı yapmaktadır; ama, bizi kesin bir tarikata götürememektedir. Ancak, şairin, safha safha olgunlaşarak ulvîleşen aşkı, dünyaya bakışı, dünyayı değerlendiriş şekli, Tanrı hakkındaki düşünceleri, Kur'an'a ve "Sünnet"e yaklaşımı, mala, mülke, ölüme ait düşünceleri asıl gâyesi Tanrı'ya yaklaşmak olan tarikat ehlinin de ortak düşünceleridir. Kesin olarak bir tarikata bağlayamadığımız "Fuzûlî, imanı sağlam, ahlâkî meziyetleri üstün, büyük bir insan, tam bir Müslümandır." (Mazıoğlu, 1986:15) Düşüncelerinden hareketle, İslâm'ın kuralları dahilinde bir yaşam sürdürdüğü söylenebilir.

Fuzûlî'nin Divan'da çizmiş olduğu insan tipi, her çağda arzulanan ve olması gereken bir özellik gösterir. İnsan erdemli olmalıdır. Erdemli bir insan güzel ahlâklıdır, çevresine, özel hayata saygılıdır, dürüştür, ikiyüzlü değildir. Kötülüğe kötülükle karşılık vermez. İlimle uğraşır, bilgili insanların sohbetlerinde bulunur. İlmîni toplum yararına kullanır, kötü niyetlilere ilim öğretmez. Düşüncelerinde kararlıdır. İnsanları dış görünüşüne göre değerlendirmeyi, değerlendirmelerinde tarafsızdır. Asilliğin atasından geçmeyeceğini, çalışmakla kazanılacağını bilir, vicdanlıdır, ihtiraslardan uzak durur, ihtirasların tutsağı olmaz. Cimri değildir, cömerttir. Düşünceleriyle hareket eder, düşünmeden konuşmaz. Utanma duygusuna sahiptir. Gururdan, kibirden ve gafletten uzaktır. Davranışlarında ölçülüdür, iffira ve yalanla bir işi olmaz. Çok sabırlıdır, cahillerle tartışmaz. Sır saklamasını bilir, iyilikle anılmak ve iyilikle yükselmek ister. Allah'ın yasakladıklarından uzak durur. Yardımseverdir, başkalarına özenmez. Başkalarının kusurlarını bulmaya çalışmaz, başkalarının kusurlarını gizlemeye çalışır, misafirperverdir, merhametlidir.

Fuzûlî, çizmiş olduğu insan tipiyle aynı istikâmette bir yönetici tipi de çizmektedir. İyi bir yönetici öncelikle adaletlidir, nefsinin esiri değildir, halktan uzaklaşmaz, halkının dostu ve en büyük yardımcısıdır. Halka karşı çok cömerttir, zulümden, riyadan uzaktır, rüşvete meyiletmez. Millî menfaatleri ön plânda tutar. Ülkenin imarı için çalışır, esirlere de iyi davranır.

İnsana bir takım sorumluluklar yükleyen şair, insanı çeşitli açılardan değerlendirmeye çalışır. Bir olay başa gelmedikçe, yaşanmadıkça insan için fazla bir anlam ifade etmeyebilir. Maddî zenginlik, insanı küstah yapabilir. Doğa, insanlar üzerinde etkili olabilir. İlkbaharda sonsuz neşelere gark olan insan, sonbaharda kasvete sürüklenebilir, kış mevsiminde ise tamamen dış dünyadan kopabilir. Müzik, doğrudan insan ruhuna seslenip, insanı etkisi altına alabilir. İnsan, bütün çabasına rağmen arzuların önüne geçememektedir. Hastalıklar ise insanı mustarip eden en önemli nedenlerden biridir; insanda güç bırakmaz. İnsan, alışkanlıklarını kolay kolay terk edemez. Ümitsizlik, insanları istenmeyen birtakım arayışlara sürükleyebilir. Yasaklar, ilgi çekici olabilir. İnsan, bütün olumsuz şartlara rağmen vatanından vazgeçemez.

Divan'da, çağın sosyal hayatıyla ilgili birtakım izlere de rastlanmaktadır. Toplumda av merakı vardır ve avlanmak için özel eğitilmiş kuşlar kullanılmaktadır. Bahar mevsiminde mesire yerlerine gidilir ve çeşitli eğlenceler düzenlenir. Eğlenceler farklı olabilmektedir. Bütün yasaklamalara rağmen viranelerde, gözden uzak yerlerde içki içilebilmektedir. Yolların güvenliği açısından ticaret oldukça zordur; ancak hisarlar ve fetihler yapılarak yolların güvenliği sağlanmaktadır. Ticaretin değişmez kuralı olan arz-talep ilişkisi bu dönem için de geçerlidir. Az bulunan mal değerlidir. Ticarî ortaklık oldukça önemlidir. Güvenilir olmayan bir ortakla kâr elde edilemez. Günlük alışveriş, sokak aralarında kurulan pazar yerlerinde yapılır. Bu yerlerde huzuru ise, her çağda olduğu gibi, satıcılar tarafından pek de sevilmeyen görevliler sağlamaktadır.

Günümüzde hâlen varlığını sürdürmekte olan birtakım âdetlerin o dönemde de olduğunu görüyoruz. Âşıklar, aşklarını herhangi bir cisim üzerine kazımaktadırlar. Önemli kişiler karşılanırken yerlere halılar serilir. Yolda karşılaşılan tamdıklarla selâmlaşılır. Büyüklere saygı gösterilir, büyüklerin eli öpülür. Çocukların eğitilmesi oldukça önemlidir. Fal, büyü, muska, sadaka, nazar o dönemden günümüze ulaşan inanışlardandır. Her tabakadan insan yer alır, Divan'da. Hükümdar, vezir, kadı üst tabakayı; deli, çocuk, fitneci, hırsız, yağmacı, Türkmen, kâtil, dilenci, sarhoş ise halk tabakasını oluşturmaktadır. Üzücü olmasına rağmen toplumsal düzenin sağlanması için cezalar gereklidir. Toplumda doğru yollardan yükselebilmek oldukça zordur. Sosyal hayata ait bu konular teşbih, mecaz, irsal-i mesel ve diğer edebî sanatlarla ifade edildiği gibi, bazen de doğrudan doğruya dile getirilmiştir.

Büyük bir şair, büyük bir düşünür olan Fuzûlî, şairlik gücüyle, aşkıyla, ilmiyle, dinî ve tasavvufî bilgisiyle yaşamış olduğu dönemin ve muhitin bütün havasını teneffüs edip bu havayı eserlerinde dile getiren önemli bir şahsiyettir ve bu önemli şahsiyet hiçbir zaman, hiçbir şekilde ihmal edilmemelidir. Bu büyük şahsiyetin eserleri üzerinde yapılacak olan birtakım yeni çalışmalarla divan edebiyatımızın sosyal ve insanî vasıflarının hep akıllarda kalacağı düşüncesindeyiz. Yapmış olduğumuz bu çalışmayla şairin dine, tasavvufa ve toplumsal konulara bakışını değerlendirmeye, divan şiirinin toplumdan kopuk bir edebiyatın mahsulü olduğunu iddia edenlere, bir şairin doğup büyüdüğü, yaşamını sürdürdüğü ortamın sosyal olaylarından kopuk yaşayamayacağı gerçeğini belirtmeye çalıştık. Böylelikle Fuzûlî hakkında yapılacak olan yeni çalışmalara kaynaklık edebilecek malzemelerin bir bölümünü ortaya çıkardığımızı düşünmekteyiz. Belirtmeye çalıştığımız konulardan farklı konular olabileceği ihtimalini gözden uzak tutamayız. Belki daha farklı konularda daha farklı yaklaşımlar sergileyebilirdik. Ancak, şimdilik bu şekilde düşünebildik, bu şekilde yorumlayabildik. İleride aynı konu ve aynı şairle ilgili daha farklı düşünce, daha farklı yorumlar getirebilme düşüncesini hep canlı tutacağımızı ummaktayız.

BİBLİYOGRAFYA

Affüddîn Süleyman Et-Tilmsânî; (2002), Esmâü'l-Hüsnâ (Çev. Selahattin Alpay), İnsan Yay., İstanbul.

Ahmet Cevdet; (1985), Kısas-ı Enbiya (Haz.: Mahir İz), C.I-II-III-IV-V-VI, K.T.B. Yay., ?

Akar, Metin; (2000), Su Kasidesi Şerhi, T.D.V. Yay., Ankara.

Akalın, Nazir; (1997), "Nizami-yi Gencevî ile Fuzûlî-yi Bağdadî'nin Leylî u Mecnun Mesnevilerinin Tartışmalı Mukayesesi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* S.3, S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Konya, s. 201-217.

Akyüz, Kenan(Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgân Cunbur); (1958), Fuzûlî-Türkçe Divan, T.İ.B. Yay., Ankara.

Akyüz, Kenan(Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgân Cunbur); (1990), Fuzûlî Divanı, Akçağ Yay., Ankara.

Altıntaş, Hayrani; (?), Tasavvuf Tarihi, Akçağ Yay., Ankara.

Altun, Kudret; (1997), "Fuzûlî'nin Matla'u'l-İtikâd Adlı Eserindeki Bazı Düşüncelerin Şiirlerine Yansıması" *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* S.3, S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Konya, s. 187-195.

Andrews, G. Walter; (2000), Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı (Çev. Tansel Güney), İletişim Yay., İstanbul.

Anıl, Talat; (1938), Fuzûlî, Hayatı ve Edebî Şahsiyeti (İ.Ü. Türkiyat Enstitüsü Basılmamış Bitirme Tezi), İstanbul.

Ateş, Süleyman; (1992), İslâm Tasavvufu, İstanbul.

Avunduk, Erhan; (1961), Fuzûlî'de Dinî Fikirler ve Dinî Mazmunlar (İ.Ü. Türkiyat Enstitüsü Basılmamış Bitirme Tezi), İstanbul.

Ayan, Hüseyin; (1981), Leylâ vü Mecnûn-Fuzûlî, Dergâh Yay., İstanbul.

Aybet, Nahit; (1989), Fuzûlî Divanı'nda Maddî Kültür, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

Aylar, Selçuk; (1995), "Divan Şiirinde Sosyal Hayatın İzlerine Dair Birkaç Örnek" *Dergah* (65), İstanbul.

Ayvazoğlu, Beşir; (1997), Aşk Estetiği, Ötüken Yay., İstanbul.

Banarlı, Nihad Sami; (1987), Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C.I, M.E.B. Yay., İstanbul.

Barks, Coleman; (2000), "Fena ve Bekâ Rumî'nin Şiirlerinin Eşiğinden Geçen İki Yol", *Uluslararası Mevlâna Bilgi Şöleni*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, s.553-557.

Berki, Ali Himmet/Keskioğlu, Osman; (1991), Hatemü'l Enbiyâ (Hazreti Muhammed ve Hayatı), Ankara.

Boratav, Pertev Naili; (1997), 100 Soruda Türk Folkloru, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Bulut, Abdullah; (1996), Fuzûlî Divanı'nda Âyet ve Hadisler (F.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Semineri), Elâzığ.

Caferi Sadık; (?), Yıldızname (Çev. Mustafa Varlı), Esmâ Yay., İstanbul.

Canan, İbrahim; (?), Hadis Ansiklopedisi(Kütüb-i Sitte), C.1-10, Akçağ (Zaman) Yay., İstanbul.

Cengiz, Halil Erdoğan; (1986), "Divan Şiirinde Musammatlar", *Türk Dili* S. 415-416-417, T.D.K. Yay., Ankara, s.291-429

Cunbur, Müjgân; (1999) "Fuzûlî'nin İç Dünyasında Bir Gezinti", *Türk Kültürü*, S. 438, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, s.578-608.

.....; (1956), Fuzûlî Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi, Maarif Basımevi, İstanbul.

Çalışkan, Âdem; (1999), Fuzûlî'nin Su Kasidesi Şerhi, D.İ.B. Yay., Ankara.

Çelebioğlu, Âmil; (1960), Fuzûlî ve Cevherler, (İ.Ü. Türkiyat Enstitüsü Basılmamış Bitirme Tezi), İstanbul.

Çetin, İsmail; (1992), Ehli Sünnetin Nazarı İ'tikâtin Ölçüsüdür, Isparta.

Demir, Fahri; (1999), İslâm Ahlâkı, D.İ.B. Yay., Ankara.

Demirel, Şener; (1999), Şehri-Hayatı, Sanatı, Divanı'nın Tenkitli Metni ve Tahlili (F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ.

Devellioğlu, Ferit; (1986), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara.

Doğan, Muhammed Nur; (1997), Fuzûlî'nin Poetikası, Kitabevi Yay., İstanbul.

.....; (1996), "Fuzûlî'nin Poetikası", *Fuzûlî Kitabı*, İ.B.B.K.İ.D.B. Yay., İstanbul, s.81-107

Draz, M. Abdullah; (1993), Kur'ân Ahlâkı (Çev. Prof. Dr. Emrullah Yüksel, Prof. Dr. Ünver Günay), İz Yayıncılık Yay., İstanbul.

Ebû Cafer Muhammed B. Cerir Et-Taberî; Tarih-i Taberî Tercümesi C. I-II-III, Konya, 1973-1974.

Eraydın, Selçuk; (1996), "Fuzûlî'nin Tasavvuf Edebiyatındaki Yeri ve Önemi", *Fuzûlî Kitabı*, İ.B.B.K.İ.D.B. Yay., İstanbul, s.175-181

Erdem, Mustafa; (1999), Hazreti Âdem (İlk İnsan), Ankara.

Erdoğan, Kenan; (1989), Fuzûlî Divanı'nda Kozmografya ve Tabiat (Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana.

Eröz, Mehmet; (1990), Türkiye'de Alevilik ve Bektâşilik, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

Erzurumlu İbrahim Hakkı; (?), İnsan-ı Kâmil (Sad. İ. Turgut Ulusoy), Hisar Yayınları (?)

Filibeli Ahmet Hilmî; (1982), İslâm Tarihi (Hz. Peygamber Zamanından Günümüze Kadar), (Çev. Ziya Nur), İstanbul.

Gibb, E.J. Wilkinson; (1999) Osmanlı Şiir Tarihi C.III/IV (A History Of Ottoman Poetry) (Çev. Ali Çavuşoğlu), Akçağ Yay., Ankara.

Gökbilgin, M. Tayyib; (1992), Kanunî Sultan Süleyman (Biyografi), M.E.B. Yay., İstanbul.

Gölpınarlı, Abdülbâki; (1985a) Fuzûlî Divânı, İnkılâp Kitabevi Yay., İstanbul.

.....; (1985b), 100 Soruda Tasavvuf, İstanbul.

.....; (1991), 100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler, Ensariyan Yay., Kum (İran).

.....; (1974), *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul.

Güler, Zülfi; (2004), “Şeyh Gâlib Divanında Ayna Sembolü”, *F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi* C.14, S.1, Elazığ, s.103-121.

Güngör, Şeyma; (1997), “Fuzûlî'nin Türkçe Gazellerinde Çağın Sosyal Hayatı ve Manevî Özellikleri” *Türkiyat Mecmuası* C.20, İ.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., İstanbul, s. 255-272.

.....; (1987), *Fuzûlî-Hadikatü's-Sü'eda*, K.T.B. Yay., Ankara.

Işık, Emin; (2000), “Hazreti Mevlâna'da Vahdet-i Vücûd Meselesi”, *Uluslararası Mevlâna Bilgi Şoleni*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, s.45-57.

İbn İsâ Saruhânî; (?), *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi* (Haz. Numan Külekçi), Akçağ Yay., Ankara.

İbni Kuteybe; (?), *Nebîler ve Sahabîlerin Sîreti* (Çev.: Hasan Ege), İstanbul.

İbnü'l-Esîr; (1985), *İslâm Tarihi (El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi)*, Çev.: A. Ağırakça, A. Özeydin, Y. Apaydın, Z. Tüccar, M. Beşir Eryarsoy), C. I, Gümüş Basımevi, İstanbul.

İmâm Gazâlî; (1989), *İlâhî Nizam* (Çev. Yaman Arıkan), İstanbul.

İpekten, Halûk; (1996), *Fuzûlî Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yay., Ankara.

İz, Mâhir; (2000), *Tasavvuf, Kitabevi Yay.*, İstanbul.

Kandemir, M. Yaşar; (1989), “Ali”, C. 2, T.D.V.İ.A, İstanbul.

Kara, Mustafa; (1999), *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul.

Karahan, Abdülkadir; (1959), "Dünya Nimetleri Karşısında Fuzûlî", *Fuzûlî ve Leylâ ve Mecnûn (İngilizce Tercümesi)*, UNESCO, Maarif Basımevi, İstanbul, s.40-58.

.....; (2001), Fuzûlî; Muhiti, Hayatı ve Edebî Şahsiyeti, M.E.B. Yay., İstanbul.

.....; (1948), Fuzûlî'nin Mektupları, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dalı Mezunları Cemiyeti Yay., İstanbul.

.....; (1996a), "Fuzûlî", C. 13, T.D.V.İ.A, İstanbul.

.....; (1996b), "Fuzûlî'nin Psikolojisi Üzerine", *Fuzûlî Kitabı*, İ.B.B.K.İ.D.B. Yay., İstanbul, s.192-197.

Karaismailoğlu, Adnan; (2001), Klâsik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri, Akçağ Yay., Ankara.

Karayev, Yaşar; (1996), "Fuzûlî'nin Ortak Türk-İslâm Kültürleri Tarihinde Rolü ve Yeri", *Fuzûlî Kitabı*, İ.B.B.K.İ.D.B. Yay., İstanbul, s.69-77.

Kavlu, Emine; (1999), Fuzûlî Divanı'nda 'Anâsır-ı Erba'â (M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Kazancı, Ahmet Lütfi; (1997/a), Hz. Süleyman'dan Hz. Muhammed'e Peygamberler Halkası, Feza Gazetecilik A.Ş. Yay., İstanbul.

.....; (1997/b), Peygamberler Tarihi (Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e Kur'an'ın Tanıtıldığı Peygamberler), Feza Gazetecilik A.Ş. Yay., C. I-II, İstanbul.

Kocatürk, Saadettin; (2000), "Mevlâna'nın Mânevi Şahsiyetinin Oluşumu ve Mevlâna'nın Şiirinde Aşk, Mâneviyat ve Yeniden Doğuş", *Uluslararası Mevlâna Bilgi Şöleni*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, s.477-497.

Korkmaz, Zeynep; (1995), "Fuzûlî'nin Dili" *Türk Dili*, T.D.K. Yay., S. 517, Ankara, s.71-80.

Köksal, Mustafa Asım; (1987), İslâm Tarihi (Hz. Muhammed Aleyhisselâm) C.II, İstanbul, 1987.

Kurnaz, Cemal; (1996), Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlîli, M.E.B. Yay., İstanbul.

Kuşeyrî; (1981), Kuşeyrî Risalesi, (Haz.: Süleyman Uludağ), İstanbul.

Küçük, Sabahattin; (1989), "Fuzûlî'nin Yeni Bir Şiiri", *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)*, C.3, S.2, Elazığ, s.245-248.

Levend, Agâh Sırrı; (1984), Divan Edebiyatı, Enderun Kitabevi Yay., İstanbul.

Livingston, Ray; (1998), Geleneksel Edebiyat Teorisi (Çev. Necat Özdemiroğlu), İstanbul.

Lory, Piere; (2001), Kaşânî'ye Göre Kur'an'ın Tasavvufî Tefsiri (Çev. Sadık Kılıç), İnsan Yay., İstanbul.

Mazıoğlu, Hasibe; (1997), "Fuzûlî, Kasîde Der Na't-i Hazret-i Nebevî" *Türk Kültürü*, S. 416, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, s.712-716.

.....; (1997), Fuzûlî Üzerine Makaleler, T.D.K. Yay., Ankara.

.....; (1986), Fuzûlî ve Türkçe Divanı'ndan Seçmeler, K.T.B. Yay., Ankara.

Mengi, Mine; (1995), Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Akçağ Yay., Ankara.

Mermir, Ahmet; (1997), "Fuzûlî'de Ben ve Ötesi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* S.3, S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Konya, s. 163-180.

Mevlânâ Firâkî; (1993), Kırk Sual (Haz.:Hâce Emine Âdil Kıbrısî), İstanbul.

Mevlânâ Şiblî; (1973), Asr-ı Saadet (İslâm Tarihi) (Çev. Ömer Rıza Doğrul), C.I, Toker Matbaası, İstanbul.

Muhammed Bin Abdurrahman Es-Sehâvî; (1956), El-Mekâsidü'l Hasene, Kâhire.

Muhammed Ebû Zehra; (2002), Ebû Hanîfe (Çev. Osman Keskioglu), D.İ.B.Yay., Ankara.

Muhammed Fuad Abdülbaki; (?), El-lü'lüü Vel-Mercan(İmam-ı Buhari ve İmam-ı Müslim'in İttifak Ettikleri Hadisler), (Çev.: İsmail Kaya, İsmail Hakkı Uca), C.I-II-II, Merve Yay. İstanbul.

Muhyiddin-i Arabî; (1992), Füsûsü'l-Hikem (Çev. Nuri Gençosman), M.E.B. Yay., İstanbul.

Nasrullah Pürcevâdî; (1998), Can Esintisi (Çev. Hicabi Kırılangoç), İnsan Yay., İstanbul.

Nevvar, Ahmet; (1938), Fuzûlî'nin Nesri, (İ.Ü. Türkiyat Enstitüsü Basılmamış Bitirme Tezi), İstanbul.

Nutki, Hâmide; (1947), Fuzûlî'de Kadın, (İ.Ü. Türkiyat Enstitüsü Basılmamış Bitirme Tezi), İstanbul.

Ocak, Ahmet Yaşar; (1982), Veysel Karanî ve Üveysîlik, İstanbul.

Okay, Orhan; (1996), "Yaşayan Fuzûlî", *Fuzûlî Kitabı*, İ.B.B.K.İ.D.B. Yay., İstanbul, s.276-281.

Olgun, Tahir; (1936), Fuzûlî'ye Dair, Selâmet Basımevi Yay., İstanbul.

Olgun, Yusuf; (1995), "Fuzuli'nin Türk Dili ve Türk Dünyasına Hizmeti." *Türk Dili* S.523, Ankara, s.822-827.

Onan, Necmettin Halil; (1956), Fuzûlî Leylâ ile Mecnun, Maarif Basımevi, İstanbul.

Özek, Ali(Hayrattin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrırcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Güneş); (?), Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, T.D.V. Yay., Ankara.

Öztürk, Nurettin; (2001), Türk Edebiyatında İnsan, Ankara.

Özyürekten, Dürdane; (1945), Fuzûlî'nin Fikirleri, (İ.Ü. Türkiyat Enstitüsü Basılmamış Bitirme Tezi), İstanbul.

Pakalın, M. Zeki; (1993), Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü C.I-II-III, M.E.B. Yay., İstanbul.

Pala, İskender; (2001), ... ve gazel yeniden (Şiir Şerhleri), Ötüken Yay., İstanbul.

.....; (?), Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü, C. I-II, Akçağ Yay., Ankara.

Parmaksızoğlu, İsmet; (1976), "Melâmet" Türk Ansiklopedisi C.23, M.E.B. Yay. Ankara.

Pekolcay, A. Neclâ; (1996), "Fuzûlî'nin Şiirlerinde Manevi Unsurlar", *Fuzûlî Kitabı*, İ.B.B.K.İ.D.B. Yay., İstanbul, s.141-145.

Refioğlu, Selim Refik; Fuzûlî; (1945), (İ.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Sayar, Kemal; (2000), Sufi Psikolojisi, İnsan Yay., İstanbul.

Sefercioğlu, Mustafa Nejat; (1990), Nev'î Dîvânı'nın Tahlîli, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

- Soysal, M. Orhan; (1998), Edebî Sanatlar ve Tanınması, M.E.B. Yay., İstanbul.
- Şehid Murtaza Mutaharri; (1993), Velâ ve Velâyet Üzerine (Çev. Seyid Seccad Hüseyini), İstanbul.
- Şeker, Mehmet; (2000), İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri, D.İ.B. Yay., Ankara.
- Şeyh Mansur Ali Nasîf; (1962), Et-Tac El-Câmi'u Li'l-Usûl Fî Ehâdis-i Resûl, C. III, ?
- Tahir Bin Salih El-Cezâirî; (1910), Tercîhu'n-Nazar, Mısır.
- Tâhir-ül Mevlevî; (1973), Edebiyat Lügatı (Haz. Kemâl Edib Kürkçüoğlu), Enderun Kitabevi Yay., İstanbul.
- Tanyeri, M. Ali; (1999), Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler, Akçağ Yay., Ankara.
- Tarîkâhya, Meliha Ülker; (1959), "Fuzûlî'nin Münâcâtları" *Fuzûlî ve Leylâ ve Mecnûn (İngilizce Tercümesi)*, UNESCO, İstanbul Maarif Basımevi, İstanbul, s. 129-132.
- Tarlan, Ali Nihat; (1985), Fuzûlî Divanı Şerhi, C. I-II-III, K.T.B. Yay., Ankara.
-; (2001), Fuzûlî Divanı Şerhi, M.E.B. Yay., Ankara.
-; (1959), "Fuzûlî'nin Sanatı Hakkında", *Fuzûlî ve Leylâ ve Mecnûn (İngilizce Tercümesi)*, UNESCO, İstanbul Maarif Basımevi, İstanbul, s.33-39.
-; (1936), Divan Edebiyatı'nda Tevhîdler, Fas. II, İstanbul.
- Tolasa, Harun; (2001), Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası, Akçağ Yay., Ankara.
- Topaloğlu, Bekir; (1993), "Cennet", C. 7, T.D.V.İ.A, İstanbul.

Tökel, Dursun Ali; (2000), *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar (Şahıslar Mitolojisi)*, Akçağ Yay., Ankara.

Tuğluk, Advıye; (1941), *Fuzûlî'nin Gazellerindeki İnsan Güzelliğine Ait Mazmunlar (İ.Ü. Türkiyat Enstitüsü Basılmamış Bitirme Tezi)*, İstanbul.

Türk Dünyası El Kitabı-Edebiyat (Türkiye), (1998), *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., C.3*, Ankara.

Uludağ, Süleyman; (1991), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul.

Ünlü, Mahir; (1982), *Toplumsallık Açısından Örneklerle Türk Edebiyatı, İnkılâp ve Aka Basımevi*, İstanbul.

Üzğör, Tahir; (1990), *Türkçe Dîvân Dîbâceleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

.....; (1997), "Fuzûlî'yi Anlamak", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi S.3*, S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Konya, s. 87-101.

Vanlıoğlu, Mehmet; "Beng u Bâde ve Muhtevası", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi S.3*, S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Konya, s. 197-200.

Wellek, Réne; (1993), *Edebiyat Teorisi (Çev. Ömer Faruk Huyugüzel)* İzmir.

Yaraşır, Ömer; (1990), *Fuzûlî'nin Türkçe Gazellerinde Dinî-Tasavvufî Mefhumların Tahlili (T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Edirne.

Yavuz, Y. Şevki; (1988), "Adn", C. 1, T.D.V.İ.A, İstanbul.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi; (?), *Hak Dini Kur'an Dili*, (Sad.:İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel), Feza Gazetecilik A.ş. Yay. İstanbul

Yener, Cemil; (1995), Fuzûlî (Yaşamı, yeri ve değeri, dili ve şiiri, yapıtları ve seçmeler), Çağ Pazarlama A.Ş. Yay., İstanbul.

.....; (1996), Fuzûlî'nin Dünyası, Toker Matbaası Yay., ?

Yeni Tarama Sözlüğü, (1983), Düz. Cem Dilçin; T.D.K. Yay., Ankara.

Yeniterzi, Emine; (1997), "Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'nda Hikmet", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* S.3, S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Konya, s.137-162

Yıldırım, Ayşegül Mine; (1990), Fuzûlî'nin Türkçe Gazellerinde Aşk, Âşık ve Ma'sûk Mefhumlarının Tahlihi (T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne.

Yontar, M. Hanefi; (1990), Fuzûlî'nin Türkçe Gazellerinde Ölüm, Ayrılık ve Yalnızlık Temaları (T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne.

Yörükân, Yusuf Ziya; (2001/a), İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi 1 (Hz. Muhammed'in Doğumundan Ölümüne Kadar İslâm Dini Tarihi), (Haz. Türkân Turgut), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

.....; (2001/b), İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi 2 (İslâm Akaid Sisteminde Gelişmeler), (Haz. Turhan Yörükân), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

Yunusoğlu, Ahmet Zeki; (1994), Fuzûlî'nin Gazellerinde Manevî Unsurlarla İlgili Mazmunlar (M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdî'l-Lâtîfî'z-Zebîdî; (1991), Sahîh-i Buhârî; Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi, C. I-II-III-IV (Çev. Ahmed Naim, Kâmil Miras), D.İ.B. Yay., Ankara.

GENEL İNDEKS
(Kişi, Yer ve Kavim)

Âb-1 (Hayât) Hayvân	: 28, 29, 30, 41, 276
Acem	: 35
Alî (Şah-ı Velâyet-Zülfikâr-Merdân, Murtazâ)	: 56, 57, 58, 59, 61, 63
Alî Nâkî	: 62
Alî Rızâ	: 66
Arab	: 48
Âsaf	: 34, 35
Ashab	: 68
Ashâb-ı Kehf	: 71
Bağdad (Burc-ı Evliyâ)	: 41, 63, 87, 252
Basra	: 225
Bilâl	: 68
Bisütun	: 152
Cafer Bey (Bağdat Beylerbeyi)	: 236
Cafer-i Sadık	: 66
Cebrâ'îl (Cibrîl)	: 11, 13, 37, 49, 58
Cem	: 180
Cemşid	: 180
Ceyhün	: 165, 170
Dârâ	: 31
Ensâr	: 53, 69

Fatıma (Hayrū'nisā)	: 61
Ferhād	: 152, 160, 172, 177, 181, 263
Fuzūlı	: 1,10, 20, 29, 43, 44, 51, 52, 54, 55, 57, 74, 78, 80, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 101, 102, 104, 110, 116, 117, 119, 120, 121, 123, 128, 129, 131, 132, 133, 135, 137, 138, 140, 141, 143, 147, 148, 151, 156, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 180, 182, 184, 186, 190, 191, 194, 198, 205, 207, 208, 210, 211, 213, 241, 217, 219, 221, 223, 226, 248, 254, 255, 259, 262, 264, 265, 266
Haccāc	: 100
Hasan	: 64
Hasan Askerī	: 57
Hāşimī	: 48
Havvā	: 15
Hızır	: 28, 29, 30, 63
Hind	: 225
Hüseyn(Şah-ı Kerbelā-Şehid, Cümçüme)	: 64, 65
Hız. Ādem	: 9, 14, 15, 47, 56, 85
Hız. Dāvūd	: 30
Hız. Īsā (Mesih)	: 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 225
Hız. İbrāhim (Halil)	: 18, 19, 35, 116
Hız. İlyās	: 18, 35
Hız. İsmāil	: 19, 56, 115
Hız. Muhammed (Ahmed, Resul, Nebi)	: 11, 44, 45, 48, 62, 68, 78
Hız. Mūsā	: 26, 27, 101
Hız. Nūh	: 16, 17, 56

Hz. Süleymân	: 31, 32, 33, 34, 101
Hz. Ya'kûb	: 20
Hz. Yûsuf	: 20, 22, 23, 24
Hz. Zekerıyyâ	: 36
İmâm-ı A'zam	: 71
İskender	: 31, 72
Ka'be (Beytu'llâh)	: 114, 115, 116
Kâbil (Hz. Âdem'in oğlu)	: 70
Kanber	: 62
Kârûn	: 166, 180
Ken'ân	: 22
Kerbelâ:	: 62, 63, 64
Keyhusrev	: 35
Kulzüm	: 165
Kur'ân-ı Kerîm (Mushaf)	: 12, 13, 14, 52, 228
Kureyş (Kureşî)	: 48
Lokmân	: 60
Mecnûn	: 142, 160, 172, 190, 253, 270
Medine	: 48
Mehmed Bey (Bağdat Valisi)	: 10
Mekke	: 48
Meryem	: 37, 38, 42
Mescid-i Aksa	: 68
Mısır	: 22, 24

Muhacir	: 69
Muhammed Bakır	: 65
Muhammed Mehdi	: 67
Muhammed Taki	: 66
Musā El-Kāzım	: 66
Necef	: 57, 62, 63
Rūm	: 58
Rüstem (Vezir)	: 35
Selmān Farisī	: 69
Süleymān (Kanūnī)	: 31, 32, 34, 234
Şirin	: 160, 263
Tāk-i Kısra	: 54
Tūr	: 26
Türkmen	: 245
Vāmık	: 181
Ye'cūc	: 72
Veysel Karanī	: 68
Yed-i Beyzā	: 26
Zal	: 46
Zelihā (Züleyhā)	: 23, 24
Zeyne'l-Ābidin (Zeyne'l-İbād)	: 65

ÖZ GEÇMİŞ

KİMLİK BİLGİLERİ

Adı ve Soyadı: Beyhan KESİK

Doğum Yeri : Bulancak (GİRESUN)

Doğum Tarihi : 1971

Yabancı Dili : İngilizce

Öğrenim Durumu: 1985-1988 Bulancak Lisesi, 1988-1992 Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1994-1996 F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Meslek Durumu: Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni; 1993-1994 Çemişgezek Nene Hatun Kız Meslek Lisesi, 1994-2003 Elazığ Atatürk Lisesi, 2003- Elazığ Mehmet Âkif Ersoy Lisesi.

BİLİMSEL ÇALIŞMALARI

1. Ulusal dergilerdeki yayınlar

1.1.Bâkî'nin Kasideleri'nde Gökyüzü Tasvirleri, *Türk Kültürü*, S.457, s. 282-287, Ankara, Mayıs 2001.

1.2.Bâkî'nin Kasideleri'nde İlkbahar Tasvirleri, *Türk Kültürü*, S.460, s. 497-502, Ankara, Ağustos 2001.

1.3. Muhibbî Divânı'nda Adâlet, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.140, s.237-240, İstanbul, Eylül-Ekim 2002.